

A NÉMET BIRODALMI SZÜKSÉGÁLDOZAT S A MAGYAR VAGYONVÁLTSÁG.

A VILÁGHÁBORÚ győztesei a vesztes államokra ráerőszakolt békeszerződésekben kijelentik, az utóbbiak pedig elismerik, hogy «m i n d a z o n v e s z t e s é g e k é r t é s k á r o k é r t, amelyeket a Szövetséges és Társult Kormányok és polgárai» a vesztes államok «támadása folytán rájuk kényszerített háború következményeképp elszenvedtek», — Németország, Magyarország, Ausztria, Bulgária és Törökország «f e l e l ő s e k». A győztes öt Főhatalom és tizenkét Hatalom elismerik ugyan, hogy a vesztes államoknak s közöttük az agyoncsönkített Magyarországnak jövedelemforrásai «a veszteségek és károk teljes jóvátételének biztosítására nem elegendők»; — mégis megkövetelik, a vesztes államok pedig békeszerződéseikben mégis kötelezik magukat, hogy 1921. május 1-től 1951. május 1-ig «j ó v á t e s z i k m i n d a z o n k á r o k a t, amelyeket szárazföldi, tengeri és légi támadásuk» a tizenhét győztes állam «p o l g á r i l a k o s s á g á b a n é s j a v a i b a n o k o z o t t». E jóvátétel céljaira «rangsorbeli elsőbbséggel» lekötik országuk m i n d e n «v a g y o n á t é s j ö v e d e l m é t» s beleegyeznek, hogy «gazdasági erőforrásaikat» — úgy amint ezt a megfelelő békeszerződések függelékei részletezik — «a jóvátétel céljaira közvetlenül is fel lehessen használni.»

Hogy ezen rangsorbeli elsőbbség és közvetlen felhasználás gyakorlatilag is érvényesüljön s következésképp, hogy a vesztes államok egész gazdasági élete elsősorban és legfőképpen ne a saját érdekeiket, hanem a tizenhét győztes Hatalom érdekeit szolgálja, — a vesztes államok hozzájárultak egy ú. n. «Jóvátételi Bizottság»-nak s ezen belül osztályoknak vagy albizottságoknak a szervezéséhez; — megadták a Jóvátételi bizottság, az osztályok és alosztályok tagjainak a diplomaták összes előjogait és mentességeit; — lekötelezték magukat összes személyi és dologi kiadásaik fedezésére; — s elismerték, hogy területükön bizonyos kérdésekben, t. i. a jóvátételi s a velük összefüggő pénzügyi, hadügyi, gazdasági stb. kérdésekben «a legmesszebbmenő ellenőrző és végrehajtó hatalom» nem az illető vesztes államot, hanem a jóvátételi bizottságot illeti.

A «legmesszebbmenő ellenőrző és végrehajtó hatalom» azon jogai közül, melyeket a tizenhét győztes államnak s közöttük a szintén győztes Cseh-Szlovákiának, Romániának és Jugoszláviának a képviselői közel harminc esztendőn át iparkodnak velünk és volt szövetségeseinkkel szem-

ben gyakorolni, — csak hármat emelünk ki: 1. A vesztes államok fizetőképességének időszakonkénti becslése alkalmával «a Jóvátételi Bizottságnak jogában áll megvizsgálni az illető állam pénzügyi rendszerét abból a szempontból, hogy összes bevételei — ideértve minden belső kölcsön kamatfizetésére és törlesztésére rendelt jövedelmeket is — elsősorban a jóvátételi összegek fizetésére fordítatnak-e vagy sem»; — 2. jogában áll bizonyosságot szerezní arra nézve, vajjon adórendszere legalább is olyan terhes-e, mint a Bizottságban képviselt bármely hatalomé? — s 3. a vesztes államok kormányai kötelesek a Bizottságnak megadni minden olyan felvilágosítást, amelyre annak az illető vesztes állam «és állampolgárai pénzügyi helyzetét, pénzügyi műveleteit, javait, termelőképességét, készleteit, nyersanyag- és ipari termelését illetőleg szükségé van».

Idéztük a vesztes államok békeszerződéseinek egynehány cikkét s rámutattunk bennük az önálló államiság egynéhány rendkívül súlyos béklyójára, azért, mert ugyanazon pénzügyi és gazdasági rendelkezések ugyanazon pénzügyi és gazdasági kálváriát járattják be az összes vesztes államokkal; — mert a feltámadás vágya, reménye és akarata ugyanolyan pénzügyi és gazdasági politikára utalja valamennyiüket; s mert az azonos pénzügyi és gazdasági politika szükségképen ugyanazon életbevágó kérdéseket veti fel úgy Németországban, mint az ő sorsának osztályosainál s különösen nálunk. Ha ellenségeink jogosítva vannak az ország minden vagyonát és jövödelmét elsősorban a jóvátétel céljaira fordítani, vajjon nem balgaság-e a köztérheket az elviselhetetlenlenségig fokozni, a nemzeti vagyonnak egy tekintélyes részét a polgároktól elvenni s mindezen milliárdokra rúgó nagy nemzeti jövödelmet és vagyont ellenségeinknek aranytálcán felajánlani? Gróf Posadowskynak és számos német nemzetgyűlési képviselőnek erre a kérdésére¹ a német törvényhozás határozottan nem-mel válaszolt s ugyanígy kell válaszolnunk nekünk is a következő okokból:

Ha szándékosan mellőznénk minden olyan pénzügyi rendszabályt, amely a magyar államot fizetésre képessé tenné, vagyis ha mesterségesen és szándékosan kímelnők az egyesek vagyonát és jövödelmét csak azért, hogy ellenségeink részére jóvátételt fizetnünk ne kelljen, — ezzel célt egyáltalán nem érhetnénk. Az ilyen magatartás egyáltalán nem akadályozná ellenségeink azon jogainak s hazánk azon kötelezettségeinek az érvényesítését, amelyeket a német békeszerződés mintájára békeszerződésünk VIII. Részének IV. és V. függelékei felsorolnak. Ezek szerint akár rendezzük a magyar állam pénzügyeit, akár nem, — ellenségeink jogosítva vannak folyami hajóparkunknak legfeljebb 20%-át birtokba venni, — gépeink, vasúti anyagjaink, felszereléseink, esztergapadjaink s hasonló árucikkeink legfeljebb 30%-án megosztozni; — s a pécsi vontató szent Jugoszláviá-

¹ R. van der Borcht: Die Reichssteuergesetze von 1919/20. Finanzarchiv XXXVII. évf. II. k. 138. old.

nak juttatni; — mi pedig kötelesek vagyunk — akárcsak Németország — az újjáépítéshez szükséges követ, téglát, cserepet, épületfát, ablaküveget, acélt, meszet, fűtőgépeket és bútort ellenségeink számára akkora értékben és mennyiségben, amint a Jóvátételi Bizottság megállapítja, — termelni, gyártani és szállítani; — s kötelesek vagyunk ellenségeink marhaállományát annyi és olyan marhával, amint ők előírják, kiegészíteni.

Ezen in natura követeléseknél azonban —mint Németország példája mutatja — jóval súlyosabbak lehetnek ellenségeink pénzbeli követelései. Ami már most ezeknek a behajtását illeti, ellenségeink valamint Németországgal, ugyanúgy velünk szemben is jogosítva vannak követelni, hogy egy «legalább is olyan súlyos adórendszer léptessünk életbe, amilyen súlyos közülük bármelyiké». Mit érünk el tehát azzal, hogy országunk pénzügyi talpraállítását elmulasztanók? Azt, hogy amit megtehettünk volna a saját akaratunktól önként, kénytelenek lennénk megtenni parancsszóra. Ha pedig e parancsszóra passzív ellenállással válaszolnánk, ez esetben a szövetséges és társult hatalmak «olyan gazdasági és pénzügyi tiltó és megtorló intézkedésekhez és olyan egyéb kényszerrendszabályokhoz nyúlhatnak, «amilyeneket az illető kormányok az adott körülmények között szükségessé tartanak». Kiközösíthetnének pl. a világ gazdasági életéből blokádjútnak, amint már tették velünk; idegen gyámság és diktatúra alá rendelhetnének, amint ezt Ausztriával szemben tervezik; vagy pedig megszállhatnak, illetve továbbra is megszállva tarthatnák területünk egy részét s *vámvonallal* felállításával gazdasági életünköt ezt a részt is épüget kiszakíthatnák, mint ahogy kiszakították Németország gazdasági életéből a «Rheinland»-ot. Mi a békeszerződés VIII. Rész II. Függelék 18. §-ában nemcsak elismertük, hogy ellenségeink velünk szemben mindezt megtehetik, de épüget, mint Németország, kijelentettük, hogy az ilyen gazdasági és egyéb kényszerrendszabályokat «ellenséges cselekményeknek nem tekinthetjük», velük szemben mégcsak nem is védekezünk. A passzív ellenállás tehát mit sem használna. Sőt ellenkezőleg! Teljesen megsemmisítve pénzügyi, hadügyi és gazdasági souverainitásunkat, idegen akaratot tenne uralkodóvá létünk és fennmaradásunk legfontosabb kérdéseiben.

Hogy alakulna ezzel szemben a helyzet akkor, ha a német példát követve államunkat fizetésre képessé akarnók tenni, ha ebből a célból a nagyszabású teremtő és alkotó pénzügyi politika útját választanók s ha ezen az úton haladva, egy olyan yira elevenbe vágó mütéthez nyúlnánk, mint a vagyonsváltás? Vítán felül áll, hogy Magyarország nagyszabású és eredményes pénzügyi politikát csak két feltétel együttes fennforgása esetén folytathat. Egyrészt akkor, ha saját területén állandó jogrendet s állandóan normális állami életet tud teremteni s másrészt akkor, ha a külfölddel szemben, fájó szívvel bár, de a békeszerződés határozataihoz alkalmazkodik. Eszerint az eredményes aktív pénzügyi politika s ennek keretén belül a vagyonnak váltsággal való megrovása

szükségképpen a jogrendnek s a normális állami életnek megszilárdulását s a főhatalmak külpolitikájához való alkalmazkodást tételezi fel olyannyira, hogy a passzív és az aktív pénzügyi politika közötti szakadékot a következőleg jellemezhetjük: A passzív pénzügyi politika, mint a békeszerződés kijátszása, a végleteleg elmérgecseníté a győztes államokhoz való viszonyunkat s előbb vagy utóbb megszállásra és teljes tönkretételre vezetne. Az aktív pénzügyi politika ellenben szükségképpen letompítja azokat az ellentéteket, amelyek bennünket a főhatalmaktól ma még elválasztanak s a jóvátételi tartozások megállapításánál szükségképpen reményt nyújtanak a főhatalmak részéről helyzetünk megértésére s ennek nyomán a méltányos elbánásra. Ez a megértés és méltányos eljárás talán nem egészen csalóka ábránd! Hiszen a trianoni békeszerződés 163. §-a, valamint a főhatalmakkal Ausztriával szemben tanúsított magatartása azt mutatják, hogy ellenségeink a jóvátételi tartozások szempontjából tulajdonképpen főadósnak Németországot tekintik.¹ Ha tehát a jóvátételi bizottság megállapította, — amint meg is állapította — hogy Németország az ellene és szövetségesei ellen támasztott követelések teljes összegének — a jóváírások után fennmaradó — egyenlegét képes megfizetni s ha bebizonyul, hogy Magyarország a jogrend, a normális állami élet s a józan külpolitika útján Európa újjáépítését maga is hajlandó és képes előmozdítani, akkor állami bevételeinknek s a vagyonsváltság pénzügyi eredményének lefoglalásától talán még sem kell tartanunk s épúgy, mint Ausztria, mi is számíthatunk talán a jóvátételi követeléseknek jelentékeny mérséklésére és halasztásra. Számíthatnánk minderre azért is, mert a békeszerződés VIII. Rész IV. Függelék 4. §-a szerint maguk a főhatalmak sem akarják gazdasági életünket «olyan megrázkódtatásnak kitenni, amely a jóvátételre vonatkozólag teljesítő képességünket kérdésessé tehetné».²

Ennél is fontosabb volna a nagyszabású aktív pénzügyi politikának s ezen belül a vagyonsváltságnak az az eredménye, hogy megkezdhetnők a normális gazdasági életet s ezzel együtt megkezdhetnők Magyarország közgazdasági, közegészségügyi és közművelődésügyi újjáépítését.

* * *

1. Midőn a jóvátételi bizottság Ausztriának halasztást adott, Olaszország a Németországgal szemben emelt követeléseit felemelte s a jóvátételi bizottság az emelést, ha nem is teljes egészében, de részben elfogadta.

2. Megerősíti a szöveg álláspontját Reynald senatornak a trianoni békeszerződésre vonatkozó jelentése. Eszerint «a francia törvényhozás nemrégiben szavazott meg egy törvényjavaslatot, amely az osztrák korona elértéktelenedésére való tekintettel a saint germaini osztrák békeszerződés feltételeit enyhítette». «Ugyanezen okból a kormány már egy másik törvényjavaslatot is benyújtott abból a célból, hogy hasonló könnyítéseket biztosítson a trianoni békeszerződés módosítása révén a magyar nép számára»). Lásd Pester Lloyd 1921. VII. 10.

Miután kimutattuk, hogy a békeszerződés pénzügyi és gazdasági rendelkezéseivel szemben a passzív ellenálláshoz nyúlni gazdasági öngyilkosság volna s miután kimutattuk, hogy valamint Németország, ugyanúgy mi is menekülést csak a nagyszabású és gyümölcsöző aktív pénzügyi politikától remélhetünk: próbáljuk kimutatni, mekkora az a teher, amelyet ez az aktív pénzügyi politika a német és magyar nép vállaira reá rak? Mi az oka, hogy az új adók rendszerének központi napjává Németországban és nálunk egyaránt a nemzeti vagyon egy tekintélyes részének elvételét tették meg, amott birodalmi áldozat nálunk vagy onváltság címén? S próbáljuk végül kimutatni, hogyan szólnak és miképpen érvényesülnek azok a legfőbb alapelvek, amelyek a legsúlyosabb terhet, t. i. vagyonnak nagyarányú elvételét, elviselehetővé tenni iparkodnak?

Ami a német nép vállaira nehezedő teher súlyát és méreteit illeti, a régi adótörvények hozadékának emelése és az új adótörvények adókulcsai oly megdöbbentően magasak, a remélt állandó bevételek s a tervbevett adósságtörlesztések pedig oly szédítően nagyarányúak, hogy jellemzésüknél a superlatívusoktól tartózkodni szinte lehetetlen. Innen az a bombasztikusnak látszó jelző, amelyet az egész német pénzügyi politikára alkalmazhatnánk, de amelyet Henrich német nemzetgyűlési képviselő a német pénzügyi politikának csak egy alkotására, a német birodalmi áldozatról szóló törvényre alkalmazott. Szerinte u. i. ez a törvény a világtörténelemnek «leggrandiózusabb» adótörvénye.¹ Csakhogy «grandiózusak az előzmények is». Németország — az ő jelenleg 180 miniszterével, 200 parlamenti képviselőjével, s a mi Hadi Terményünkhöz hasonló rengeteg hadi részvénytársaságával — már a háború alatt is a hatósági szervezkedés valóságos »h y p e r t r o p h i á j á b a« esett.² A forradalom «új rendje» ahelyett, hogy a sinecurákat beszüntette, a felesleges állásokat törölte s új állások rendszeresítésétől tartózkodott volna, pártérdekből új minisztériumokat és miniszteri állásokat szervezett; a tisztviselői állások számát a költségvetésben és azon kívül óriási arányokban szaporította; a pazarlás, a fényűzés az állam berendezkedésében soha nem sejtett méreteket öltött; s amint egy szocialista képviselő oly találóan jellemezte a szocialista «uralmat»: az új rend a bürokratizmusnak valóságos «o r g i á i b a» csapott át. Az «égbekiáltó hivatalnok i garázdálkodást» a katonai- és munkástanácsok tetőzték be, amelyet «a fékezhetetlen soldateska»-val együtt milliárdokat érő hadi felszerelési tárgyakat tékozoltak el s a hadseregnek szánt milliók nagyrészét párt- és egyéb meg nem engedett célokra fordították.³

Ha a forradalom okozta károkhoz és a szocialista uralom pazarlásaihoz hozzávesszük az elvesztett világháború költségeit, akkor nem fogjuk meglepőeknek találni azokat a «g r a n d i ó z u s s» számokat sem,

¹ R. van der Borgh t u. o. I. k. 139. old.

² U. o. II. k. 100. old.

³ U. o. I. k. 143.

amelyek Németország gazdasági összeomlását tárják elénk. A birodalmi háztartás rendes kezelési mérlege 1914-ben még 219 millió márka felesleggel záródott. Ezt a tekintélyes felesleget a háború alatt és után óriási hiányok váltották fel. A rendes kezelési mérleghiánya ugyanis 1918-ban közel 3 milliárd M-ra rúgott, 1919-ben pedig, vagyis a szocialista új rend alatt 11 milliárd M-ra — 40 milliárd K-ra — szökött fel.

1914-ben a birodalomnak még csak 2.8 milliárd márka függő adóssága volt s az összes adósság sem érte el az 5 milliárd márkát. Hat év leforgása alatt a függő adósság 76 milliárdra, az összes adósság pedig eredeti nagyságának közel ötvenszeresére, vagyis 213 milliárd márkára, magyar pénzben 767 milliárd koronára növekedett. Az adósságok kamatai 1913-ban még csak 230 millió márkát, 1919-ben már 10 milliárd márkát emésztettek meg. E valóban grandiózus szám adatok után mi meglepő sincs abban, hogy a német kormány, midőn 1919-ben a legközelebbi esztendő szükségletét megállapította, a következő eredményre jutott: a birodalomnak évenként legkevesebb 17 és fél, az egyes államoknak és községeknek évenként legkevesebb 6 és fél milliárd márka rendes kiadásuk lesz; s következésképp az összes rendes kiadás évenként legkevesebb 24 milliárd M-ra, magyar pénzben 87 milliárd K-ra fog emelkedni. Mint-hogy a birodalomnak 17 és fél milliárd M rendes kiadásával szemben a maximális évi rendes bevétel csak 6 és fél milliárd M-ra volt becsülhető, a német kormányt a rendes kezelési mérlegnek közel 10 milliárd márka (36 milliárd korona) évi hiánya két cél kitűzésére kényszerítette. Az egyik cél annyi rendes bevétel előteremtésére irányult, amennyivel a rendes kezelés hiányát fedezni lehet; a másik pedig egy akkora rendkívüli jövedelemforrás megnyitására törekedett, amelynek segítségével lehetséges lesz a birodalmi adósságok, velük együtt a kamat-teher tekintélyes részét a birodalom vállairól levenni.

Az első célt a régi adótörvények hozadékának emelése s az új adótörvényeknek oly hosszú sorozata szolgálta, hogy — Posadowsky szerint — minden adózónak külön szakértőre volna szüksége, ha az adók labyrintusában valahogy el akarna igazodni.¹

Hogy a Dernburg által egyszerre előterjesztett 7 új adótörvény javaslatai s a belőlük alkotott törvények mekkora terhet róttak a labirintusban tévelygő 60 millió német adóalany vállaira s mennyit jövedelmeztek a birodalmi kincstárnak, ennek igazolása céljából mindössze két új adótörvény együttes hatását tesszük vizsgálat tárgyává s azután közöljük az új adók 1920-iki pénzügyi eredményét.

Az 1919. szept. 10-iki háborús vagyonszaporulati adó abból az elvből indul ki, hogy a háború alatt elért vagyontöbbletnek csak egy csekély töredéke illetheti az egyes magánembereket, a többi az államé. Ép ezért elrendeli, hogy mindenkinél, akinek az összvagyon felülmúlja a 10.000 M-át (36.000 K-át), meg kell állapítani az 1914-iki vagyonadó kivetésének meg-

¹ Van der Borcht u. o. II. k. 138. old.

felelően a békebeli kezdő összvagyonot s meg kell állapítani az 1919. június hó 30-án meglevő háborús végső összvagyonot. A két vagyon értéke közötti különbözetből, vagyis a háborús vagyonszaporulat értékéből 5000 márka adómentes; a fennmaradó vagyonszaporulat adóköteles s a fokozatos adóztatás céljából kilenc rétegre osztandó. Az első 10.000 M-ás réteg után 10%-ot, a második 10.000 márka után 15%-ot, a harmadik 10.000 márka után 20%-ot, a következő öt — mindig növekvő — réteg után folyton fokozódó kulcs szerint 30, 40, 50, 60, illetve 80%-ot kell háborús vagyonszaporulati adó címén fizetni. A nyolc vagyonréteg összesen 375.000 márkának s az adómentes 5000 M-val együtt 1.368.000 K vagyonszaporulatnak felel meg. Az ily nagyságú vagyonszaporulatból az állam összesen 748.000 K-át vesz el; az 1 és egyharmad millió koronán felüli vagyonszaporulatot pedig 100%-os adóval sújtja, úgy hogy a százmilliókra rugó legnagyobb háborús vagyonszaporulatból sem hagy meg az egyes magánembernél többet 620.000 K-nál.

A német törvényhozás a múltban szerzett háborús vagyonokat ekképen leolvasztván, arra törekszik, hogy a vagyon összehalmozódását a jövőben is megakadályozza. Ezt a célt szolgálja egy ugyancsak 1919. szept. 10-ikén kihirdetett másik törvény, amely az örökösödési adóról szól. Tervezője, Dernburg, a hagyatékot egyszerre kétféle adóval sújtja: t. i. egyrészt a hagyaték s másrészt a tulajdonképeni örökösödési adóval. A hagyaték adó mint az elhaltak utolsó vagyonadója szerepel s kulcsa 1%-tól 5%-ig emelkedik. Sokkal bonyolultabbak a tulajdonképeni örökösödési adó szabályai, amelyek az adókulcs megállapításánál négy körülménynek tulajdonitanak döntő jelentőséget. Ezek: az örökösnek az örökshagyóhoz való viszonya, — a hagyaték magassága, — az örökös saját, már meglevő vagyonának értéke — s végül az elhalálozás időpontja. A hagyatékot ez a törvény is adómentes és adóköteles vagyonra s az utóbbi szintén rétegekre, még pedig 11 rétegre választja szét. A legelső, 20.000 M. értékű réteg után a legközelebbi rokonokkal 4%-ot, a legtávolibbakkal, illetve a nem-rokonokkal 15% örökösödési adót fizettet; — az 500.000 M. értékű 10-ik réteg után a legközelebbi rokonokra 30%-ot, a legtávolibbakra 60%-ot vet ki; — s végül a többi vagyon, vagyis az 1 és $\frac{1}{2}$ millió márkán felüli 11-ik vagyonréteg után a legközelebbi rokonokat 35, a legtávolibbakat és az idegeneket 70%-os örökösödési adóval rója meg. Az örökösödési adó tehát 10%-tól 70%-ig emelkedik. De ez korántsem a maximum! Az örökösödési adóhoz u. i. hozzájárul még egy az örökösnek saját már meglevő vagyonához mérten fokozódó p ó t a d ó. A pótlékolás következtében a szegény örökös csak a 10—70%-os örökösödési adót fizeti; — a vagyonos örökös ellenben az örökségnek minden 10.000, illetve 20.000 márkája után az örökösödési adó 1%-át fizeti örökösödési pótdadó címén. Nehogy azonban egy a saját vagyonához képest túlnagy örökség egészen tönkretegyje az örököst, kimondja a törvény 28. §-a, hogy a pótilleték az örökösnek saját már meglevő vagyonából a 100.000 M.-án felüli rész 50%-át felül nem múlhatja. Csakhogy ezen korlátozás mellett is megeshetnék, hogy az örökös semmitsem örökölne! Kimondja tehát a törvény, hogy az örökösödési adó

és pótadó együttes összege az örökség 90%-át felül nem múlhatja s következőképp a hagyatéknak csak $\frac{9}{10}$ része illetheti a kincstárt, a többi $\frac{1}{10}$ rész az örökösöké.

Ezzel azonban a törvényhozó nagylelkűsége még távolról sem merült ki! A 28. §. utolsó bekezdése szerint u. i. különbséget kell tenni aszerint, hogy az örökhagyó mikor hal meg? Ha oly szerencsétlen volt, hogy a törvény megalkotása után még 15 évig élt, akkor nincs kegyelem: örökösei kötelesek az örökösödési adót és pótadót teljes egészében megfizetni. Ha azonban oly szerencsés volt, hogy e siralomvölgyéből hamarabb elköltözött, akkor minden olyan egész esztendő után, amelyet 1935 és 1925 között meg nem ért, 1%-kal s minden olyan egész esztendő után, amelyet 1925 és 1920 között meg nem ért, 2%-kal kell mérsékelni az örökösökre kiszabandó örökösödési adót és pótadót. Ha kutatjuk e nagylelkűség okát, kiderül, hogy a német szocialista törvényhozás azért jutalmazza a minél korábbi elmúlást, mert nem akarta, hogy az örökösödési adóról és a birodalmi áldozatról szóló törvények teljes erővel egyszerre sújtsanak le az adózókra, vagyis nem akarta, hogy e két törvény egyeseknek esetleg egész vagyonát és örökségét egyszerre és teljes egészében elvegye.¹

Miután kimutattuk, hogy az új adótörvények együttes alkalmazása milyen eredményekre vezet az egyes adózók szempontjából lássuk már most a felemelt kulcsú, valamint az új adótörvények eredményét a kincstár szempontjából.

A régi adótörvények az 1914-iki kulcs szerint 1919-ben 767 millió márkát hoztak; hozadékkuk az adóalap és a kulcs emelése folytán 1919-ben 4803 millió márkára emelkedett, úgy hogy az új megterhelhetés a régi adók súlyosbítása révén kerek 4 milliárd márkára, vagyis 13 és félmilliárd koronára tehető.²

A Dernburg-féle hét új adótörvény közül az ingatlanátruházás megadóztatása 74 millió márkát, az örökösödési adó 435 millió márkát, a cukor-, dohány-, gyufa- és kártyaadó 666 millió márkát stb., — a 7 új adó összesen 1205 millió márkát jövedelmezett a kincstárnak s következőképp 4338 millió korona új terhet rakott az adózók vállaira.

Az eddig összesen majdnem 18 milliárd korona új teherre az Erberger-féle adóreform tette fel a koronát. Ezen tervezője által is ű. n. «nagy alkotás» a birodalom, az államok és a községek összes rendes kiadását fedezni akarta s a 24 milliárd M. rendes kiadás fedezése céljából a jövedelmi adó hozadékát 104 milliárd márkára, a vagyonszaporulati és örökösödési adót 1 milliárd márkára s az összes egyenes adók hozadékát 15 milliárd márkára fokozta; — s ezenfelül 4 milliárd márkát — közel 15 milliárd koronát — teremtett elő az általános forgalmi és fényüzési adóból, — 2 milliárd márkát a szénadó-

¹ Van der Borgh t. u. o. I. k. 194.

² U. o. I. k. 139.

ból, 1.5 milliárd márkát vámokból, összesen 11 milliárd márkát «n e m e g y e n e s» adókból.¹

Eszerint az első cél vagyis a rendes kezelési mérleg hiányának fedezése kerek 25 milliárd márka (vagyis 90 milliárd korona) új adóterhet jelentett a német nemzetre s fejenként 1500 korona új adóterhet jelentett a német birodalom minden egyes lakosára.

De hátra volt még a második cél: az adósságok apasztása. Ezt a célt szolgálta — mint az adótörvények sorában 29-ik — a birodalmi áldozatról szóló 1919. december 31-i ki törvény. Hogy Erzberger miért épen ezt a törvényt tette meg az egész jövőendő pénzügyi reform tengelyévé, nyomban kitéjük, ha a német birodalom kiadásai közül kiragadjuk a két legnagyobb tételt, t. i. egyrészt a hadiárvak, a hadiözvegyek és a rokkantak részére s másrészt az adósságok kamataira szükséges összegeket. Az 1.7 millió elesett és eltűnt német katona hozzátartozói s a másfél millió német rokkant évente 4.6 milliárd márka (vagyis 16.560 millió korona) járadékot és nyugdíjat kapnak a német nemzettől.

Bár ez az összeg a birodalom 1920-iki rendes kiadásainak több mint egy negyedére rúg s majdnem eléri a német birodalomnak a hadseregére és a hajóhadra fordított összes békebeli kiadásait,² világos hogy egy olyan nagy nemzet, mint a német, egy ilyen szent terhet nem apaszthat. Láttuk azonban, hogy a német birodalom az ő 17 és fél milliárd M. kiadásából 10 milliárd M.-át kénytelen a birodalmi adósságok kamataira fordítani, úgy hogy a kamatteher az összes rendes kiadásoknak 57%-ára emelkedik. Minthogy a német birodalom rendes kiadásainak $\frac{4}{5}$ részét a hadigondozás és az adósságok kamatai idézik elő, világos, hogy a kiadások hátralevő $\frac{1}{5}$ részét hiába apasztanák; ezeknek az apasztása számbavehető nagy megkönnyebbülést nem idézhetne elő. Minthogy a kiadások nagyarányú apasztására a hadigondozás kiadásai sem alkalmasak, a német nép terheinek könnyítésére csak egyetlen egy mód van, t. i. az adósságok apasztása. Ha sikerül az adósságokból csak egy ötödreszt is letörleszteni, ez már évi 2 milliárd M. állandó megkönnyebbülést jelent s a rendes kiadásokat közel 12%-kal apasztja. Az adósságok kamatainak ezen minden más kiadást messze túlszárnyaló nagy jelentősége indította Erzbergert arra, hogy a vagyonos osztályokhoz forduljon s «egy egyszeri nagy áldozatot» követeljen tőlük «a birodalom megmentése érdekében». Hisz «akár csekély, akár nagy vagyont szereztek, mindenüket a birodalomnak köszönhetik». «Ha a birodalom nem tudta volna évtizedeken át fenntartani a békét, ha nem folytatott volna előrelátó gazdasági és külpolitikát, — erélyes vállalkozó szellem, szorgalom és takarékosság mind kárba veszték volna». «Áldozzák fel tehát vagyonuk egy részét s mutassák meg ezzel azt az acél akaratukat, hogy a német nemzet a nagy bukás után fel akar emelkedni s az új hazában a társa-

¹ U. o. II. k. 99.

² Dr. Fritz Terhalle: Steuerkraft und Steuerlast. 19., 20. old.

dalmi igazság elvei szerint akar berendezkedni». Szerinte «a német áldozati törvénynek óriási nagy a szociálpolitikai jelentősége». «Éle a plutokrácia ellen irányul s véget vet annak, hogy ezren és ezren tétlenül éljenek s a mások munkájával tartassák el magukat pusztán azért, mert vagyonuk van». «Ez nem volna összeegyeztethető a demokráciával s éles ellentétben állana korunk egyetemes nyomorúságával». Ép ezért «a birodalmi áldozat — szerinte — elsőrangú szociáletikai követelmény», — «maga a vagyon részleges elvétele pedig bűnhődés azért a mammon-imádásért, amely a legsúlyosabb megpróbáltatás idején népünknek oly széles rétegeit ragadta magával s okozója lett a nagy nemzet-i katasztrófának».¹

A vagyonos osztálynak ezt a nagy engesztelő áldozatát Erzberger a birodalom adósságainak egyötödében állapította meg, vagyis 45 milliárd M.-át, magyar pénzben 162 milliárd koronát követelt tőlük.² Hogy ezt a nagy összeget előteremtse, még pedig úgy, amint a szociális igazság kívánja — a birodalmi áldozati törvényt a személyi adózás rendszerére építette fel. A német törvény ennél fogva minden olyan természetes és jogi személyt, aki nem élvez áldozatmentességet, — vagyontárgyainak összessége, az u. n. összvagyon alapján ró meg áldozattal. Az áldozat kulcsát a jogi személyeknél egységesen Szabályozza s az alaptőke és bizonyos tartalékok levonása után a tiszta Vagyon 10%-ában állapítja meg. A természetes személyeknél az összvagyonból 5000 M. értéket mint áldozatmentes vagyont kihat, a többi pedig rétegekre, a hét millió márkán felüli váltásgköteles vagyont pl. 13 rétegre bontja szét. Az áldozat kulcsát az első teljes vagy megkezdett 50.000 M. után 10%-ban, a következő 50.000 M. után 12%-ban, a következő 100.000 M. után 15%-ban, a következő négy 200.000 márkás vagyonsrétegek után folyton fokozva 20, 25, 30 és 35 %-ban stb. s végül a 13-ik vagyon réteg, vagyis a 7 millió márkán felüli áldozatköteles vagyon után 65%-ban állapítja meg.

Ha a világtörténelemnek ezt a leggrandiózusabb adótörvényét egybevetjük a háborús vagyon szaporulati és az örökösödési adóval, akkor megállapíthatjuk, hogy a német törvényhozás — legalább is papíron — tökéletes munkát végzett.

Mínthogy a mai papírmárka csak $\frac{1}{14}$ részét éri a békebeli arany márkának, a vagyonszaporulati adó a háború alatt szerzett vagyonokat, 12.000 arany márkára, vagyis 14.000 békebeli koronára olvasztotta le. Nagy vagyonok gyanánt tehát csak a békebeli szerzett vagyonok maradtak meg. Igen ám, de a békebeli vagyonnak, 600.000 békebeli koronáig terjedő részét a kincstár a birodalmi áldozat révén felére, a 600.000 K.-án felüli részét pedig 73-ára olvasztja le. S ha valaki még ezek után is valódi békebeli milliomos maradna, akkor jön az örökösödési adó s elviszi a még megmaradt vagyonnak a legjobb

¹ Erzberger beszédének kivonatát l. Van der Borgh t. h. II. k. 134., 138., 139. old.

² U. o. III. k. 149. old.

esetben $\frac{1}{3}$ -át, a legrosszabb esetben $\frac{9}{10}$ -ét. Ha tehát a pusztá szándékot tekintjük, korántsem túlzás egy szocialista képviselőnek, dr. Braunnak az a kijelentése, hogy Németországban milliómosok részére nincs többé hely.¹ Bármennyire túlzásnak bizonyul ez a kijelentés, a való életet tekintve, mégis fel kell vetnünk azt a kérdést, vajjon végre lehet-e hajtani a német szocialista törvényhozás adótörvényeit s köztük a leggrandiózusabbat t. i. a birodalmi áldozatról szóló törvényt, ha igen» akkor a valóságban is végrehajtják-e s ha valósággal végrehajtják, akkor elérik-e a németek azt a kettős célt, amit maguk elé tűztek?

A német áldozati törvény súlyát lényegesen enyhítik s ezen a réven végrehajthatóvá teszik azok a legfőbb alapelvek, amelyek a német személyi adózás rendszere felépül s amelyeket az alábbiakban majd vázolni fogunk. Hogy az adótörvényeket s köztük az áldozati törvényt tényleg végrehajtják s hogy Hege-dűsnek ezzel ellentétes állítása² tévedésen alapszik, ezt az 1921 április havi kimutatás bizonyítja. E szerint 1921 április havában a birodalom adó-vám- s illetékbevétele 5 és $\frac{1}{3}$ milliárd M.-ra, vagyis hétszerakkora összegre növekedett, mint amekkorá 1920 április havában volt s ezen 5 és $\frac{1}{2}$ milliárd bevételből 1 és $\frac{1}{2}$ milliárd márka esett a birodalmi áldozatra.³

De bármily csodálatraméltó legyen az a hatalmas német akarat, amely ekkora összegeket képes lerakni a haza oltárára, a német pénzügyi kormány sem a deficit rémét elhárítani, sem az adósságok terhén könnyíteni nem képes.

Az ezernyi ezer ok közül csak egypárat ragadunk ki. A német kormány nem térhet ki a tisztviselők fizetésrendezése elől, akik átlag csak felét, vagy harmadát kapják egy testi munkás kereseténél;⁴ nem térhet ki azon polgárainak jogos igényei elől, akiknek külföldön levő vagyonát a győztes hatalmak elkobozták s akik ezen a címen hazájuktól 131 milliárd M.-át követelnek;⁵ nem képes megakadályozni az állami üzemek deficitjét, amely a múlt évben egyedül a vasútnál 14-5 milliárd M.-ra növekedett; nem képes megakadályozni a német márkának «g r a s s á» való lefokozását, vagyis a pénz értékének a pénzügyminiszter szerint $\frac{1}{10}$ részre, egyéb hitelesebb számítások szerint $\frac{1}{14}$ részre való lezuhanását; nem tud kitérni a háborús gazdálkodás felszámolásának, a háborús utóköltéseknek a terhei elől;⁶ nem képes visszautasítani a győztes ellenség sarcolását, amely jóvátétel címén Németország tönkretételére törekszik stb.

Ezernyi ezer ok van tehát annak, hogy a birodalom kiadásai és adósságai szinte hihetetlen arányokban

¹ Van der Borgh t. h. II. k. 141.

² L. Hegedűs 1920. XII. 20.-iki nemzetgyűlési beszédét.

³ Frankfurter Zeitung 1921. jun. 20. No. 450.

⁴ Van der Borgh t. o. I. k. 221. old. II. k. 101.

⁵ Dr. F. Terhalle i. m. 7. old.

⁶ Lásd dr. Wirth pénzügyminiszter és kancellár 1921. VII. 6.-iki beszédét. Frankfurter Zeitung, 1921. VII. 27. II. Morgenblatt.

növekednek. A német kormány 1919-ben azt a célt tűzte az új adótörvények elé, hogy évi 25 milliárd M. rendes kiadást fedezzenek. S a rendes kiadások azóta 48.5 milliárd M.-ra, a rendkívüli kiadások 59 milliárd M.-ra, az összes kiadások Helfferich szerint évi 155 milliárd M.-ra, a deficit pedig évi 43 milliárd M.-ra emelkedett akkor, mikor a német nemzet egész évi jövedelme mindössze 230 milliárd M.-ra becsülhető.¹ S mi volt a célja az áldozati törvénynek? Az volt a célja, hogy 3 milliárd papírmárka adósságot törlesszen évente; ezzel szemben a német kormány 3.25 milliárd papírmárkával gyarapította a függő adósságot havonta,² a jóvátételi bizottság pedig 36 milliárd aranymárka jóvátételt rótt a német birodalomra évente.³

Az évenkénti 3 milliárdos törlesztést tehát 12-szerakkora függőadósság s 16-szorakkora jóvátétel tette illuzóriussá s hozzájárult mindezekhez évi 15 milliárd M. kiadás az ellenséges megszálló csapatok eltartására. Ha Helfferich szerint kerek 100 esztendő szükséges arra, hogy a német nemzet az ő jóvátételi tartozását a kormány tervei szerint letörlessze s ha igaz az állítása, hogy a német kormány a jóvátételi tartozást túlnyomóan váltókkal fedezi, adósságokat adósságokkal fizet,⁴ akkor joggal kérdezhetjük, vajjon nem kell-e a német pénzügyi politikának ilyen körülmények között előbb vagy utóbb összeroppannia?

Dr. Wirth pénzügyminiszter és egyúttal birodalmi kancellár erre a kérdésre az esseni beszédben és pénzügyi programbeszédében⁵ következőleg válaszol:

A birodalmi háztartás tulajdonképpen három háztartást foglal magában: a közigazgatási, az üzemi és a jóvátételi háztartást. A közigazgatási háztartás rendes kiadásainál 3 és fél milliárd M a deficit; az 59 milliárd M rendkívüli kiadás csak ideiglenes deficitet idéz elő, mert 14.2 milliárd M a háborús gazdálkodás lebonyolítását célozza, 8 milliárd M élelmezési pótlékokra szolgál, 26.6 milliárd M pedig állandó rendes kiadássá lett s mint jóvátételi kiadás a harmadik háztartásba teendő át. Az üzemi háztartás deficitje 20 milliárd M; de ez a lakosságra nézve részben nyereség volt, mert magánüzem esetén már a múlt évben is ennyivel drágább lett volna a posta, távírda, a vasút stb. Végül a jóvátételi háztartásban a szükséglet ezidőszerint 61 milliárd M; de pontos nagyságát előre megállapítani két okból is lehetetlen: egyrészt a pénz értékének folytonos változása miatt s másrészt azért, mert a német kivitel terhelő 26%-os illeték pénzügyi eredménye évről-évre változni fog. Ami ezen

¹ Lásd u. o.

² Dr. F. Terhalle i. m. 12. old.

³ Arthur Heichen: Reparationslast und deutsches Volksvermögen. Pester Lloyd, 1921. jun. 5. szám.

⁴ Frankfurter Zeitung, 1921. VII. 7. Zweites Morgenblatt.

⁵ Frankfurter Zeitung 1921. jún. 20. Abendblatt; 1921. jul. 7. II. Morgenblatt.

«gigászi arányú» kiadások fedezetét illeti, Wirth szerint a német pénzügyi reformnak három cél megvalósítására kell törekednie. Az első cél arra irányul hogy helyreállítsa az egyensúlyt a közigazgatási rendes költségvetésben, a második arra irányul, hogy a jóvátétel fedezésére állandó rendes bevételi forrásokról gondoskodják s a harmadik arra, hogy a márka értékét állandósítsa. Minthogy a legutóbbi cél megvalósítására csak évek múlva kerülhet a sor, jelenleg csak a két első célról lehet szó. Ami a közigazgatási költségvetés egyensúlyát illeti, ezt iparkodtak elérni azok a törvények, amelyek a vagyonos osztályok adóterhét növelték, vagyis az ú. n. egyenes adótörvények s a birodalmi áldozatról szóló törvény. A jelen helyzetben azonban az eddigi reformokkal megelégedni nem lehet. Az egyszeri nagy birodalmi áldozatot pl. meg kell nemesíteni s ez a «Veredelung des Reichsnotopfers» szerinte ekkép megy végbe: A 30, illetve 50 év alatt lefizetendő áldozatot 10 év alatt kell lefizetni, mégpedig nem az 1919. dec. 31-iki vagyonerőterek szerint, hanem tekintettel a márka hanyatlására, háromévenként meg-megismétlendő újabb értékelések alapján. Az egyszeri nagy áldozat nemessé tétele eszerint évi 8 milliárd, — 10 év alatt összesen tehát 80 milliárd M áldozatot ró a vagyonos osztályok tagjaira. De ez az áldozat korántsem elegendő! Tökéletesíteni kell a jövedelmi adó kivetésének és behajtásának technikáját, ami szerinte 8 milliárd M-át fog jövedelmezni; emelni kell a testületi-, a tőkeamat- és a gépjármű-adót; be kell hozni a lóversenyadót; egyszeri nagy adóval kell sújtani a háború utáni vagyonszaporulatot stb. Miután Wirth felsorolta azokat a stációkat, amelyeket a német nemzet nagy kálváriáján a vagyonos osztályoknak kell bejárniuk, szerinte megtanulhatják «mindazok, akiknek a kezeiben vagyon és termelőeszközök, vagyis aranyértékek vannak, mit jelent elveszteni egy világháborút»? Wirth programja azonban nemcsak az aranyértékek boldog tulajdonosait sújtja 41 és fél milliárd m. erejéig, hanem tanulságul szolgál azoknak is, akik a jólét és a nemzeti nagyság és boldogság napjaiban az osztályirigység álláspontjára helyezkedve az osztályharc szemüvegén át nézték a világot. Wirth ugyanis kénytelen meghajolni a jóvátétel irtózatossúlya alatt. Kénytelen belenyúlni a legalsóbb társadalmi rétegek zsebeibe s bármennyire tiltakozzanak ezek a gazdagok megdézsmálása utána szegények megnyomorítása ellen, «az egyenes és nem egyenes adók egyensúlya» nevében, magyarázva a közös nyomorúság egyenlősítő erejének hatása alatt kénytelen felemelni a vámokat, a szén, a cukor, a dohány, a sör, a szesz, az ásványvíz, a gyufa, a mesterséges édesítőszer adóját; kénytelen tovább felesigázni a posta, a vasút, a távíró díjszabását. Minthogy pedig a munkásosztály nem egyenes adó alakjában csak 36 és fél milliárd márkát tud kiizzadni s minthogy a deficit még ezek után is 20 és 45 milliárd M között ingadozik, dr. Wirth kénytelen a győztesek által reá rótt nagy munkát továbbfolytatni. Kénytelen a megpróbáltatás napjaiban is széthúzó osztályokat a közös szenvedéssel

egy egységes nagy nemzetté összekovácsolni; kénytelen, a pénzügy nyelvén szólva, meggondolás tárgyává tenni, hogy hogyan részesezhetnék a birodalom, mint aféle társtulajdonos, az ipar jövedelmében osztalékok, élvezetjegyek stb. alakjában; hogy hogyan lehetne egyedárúsággá tenni a szénkereskedést stb.?

Kénytelen minderre vállalkozni, mert a győzedelmes főhatalmaknak a berlini minisztériumokban dolgozó garanciabizottsága tudomására hozta, hogy «a főhatalmak még ennél is gyökeresebb reformokat követelnek» s ha a német kormány ezekre nem kapható, akkor «kényszerrendszabályokhoz kell nyúlniok». Úgy látszik, mintha a garanciabizottságban csupa Catók ülnének, akiknek jelszavuk: «Germaniam esse delendam».

* * *

A világ legnagyobb adóemelő és adósságtörlesztő nagyüzeme után, amely épúgy, mint a békebeli Európa betegembere, t. i. Törökország, a főhatalmak gondnoksága alatt áll, lássuk a mi nagyüzemünket. Az előzményekkel, mint közismert tényekkel, röviden végezhetünk. A háború rengeteg anyagi áldozata, a Károlyi-korszak pazarlásai, a kommunisták pénzügyi anarchiája, a román megszállók harácsolásai, a német területi veszteséget sokszorososan felülmúló agyoncsonkítása területünknek s ugyanoly arányú megdézsmálása nemzeti vagyonunknak, az óriási adósság és a csonka országhoz képest óriási hivatalnoki kar; ezen és számtalan más okok mind közreműködnek abban, hogy a bennünket ért pénzügyi katasztrófa aránylag ugyanakkora, sőt nagyobb méreteket öltött, mint amekkora a Német-Birodalomé. Beszéljenek a számok! A magyar állam rendes kezelési mérlege 1914-ben 75 millió K felesleggel záródott. Ez a felesleg azonban nem volt reális, mert ahhoz, hogy az összes rendes és rendkívüli kiadások fedezhetőek legyenek, már 295 millió K kölcsönt kellett felvenni. Valósággal tehát deficit volt, még pedig 295 millió K. A rendes kezelési mérleg 75 millió K-ás feleslege Korányi költségvetésében 375 millió K feleslegre növekedett. De ez a felesleg sem volt reális; hiszen az összes kiadások 9690 millió K-val múlták felül az összes bevételeket; a deficit tehát 1914-től 1920-ig 295 millió K-ról közel 10 milliárd koronára emelkedett. Végül, ami a Hegedűs-féle költségvetést illeti, Hegedűs a német példát követve, költségvetésünket elemeire bontja s bár még nem különböztet meg 3-féle költségvetést mint a németek, de megkülönböztet kettőt, t. i. a tulajdonképeni állami és az ú. n. üzemi költségvetést.

Ezen kettéosztás révén eléri azt, hogy míg szerinte a Korányi-féle rendes kezelési mérleg az állami költségvetésben 4 és fél milliárd hiánnyal záródott, addig az ő állami költségvetésében ezt az óriási hiányt közel egy milliárd korona felesleg váltja fel. Ezt a közel 5 és fél milliárdos javulást azonban jórészt a számok művészi csoportosítása idézi elő. Hegedűs ugyanis, minthogy

kétféle költségvetést különböztet meg, t. i. állami és üzemi költségvetést, a Korányi-féle állami költségvetés tételeinek egy tekintélyes részét áthelyezi az üzemi költségvetésbe s ezzel eléri azt, hogy a Korányi-féle költségvetés rendes kiadásait 1142 millió K-val többre, rendes bevételeit pedig 3693 millió K-val kevesebbre teheti, mint amennyire Korányi tette. De mivel a kiadási többletet s a bevételi mínuszt más címeken ugyan, de mégis kénytelen elszámolni, a végeredmény az, hogy a Korányi-féle rendes és rendkívüli költségvetésnek közel 10 milliárdos hiányát nála közel 6 és fél milliárdos hiány váltja fel.

Ugyanazon idő alatt, míg a deficit 295 millió koronáról 10, illetve 6 milliárd koronára növekedett, adósságunk és a kamatterher is szédületes arányokat öltött. A békebeli 8 milliárd korona adósságból az a rész, ami bennünket terhel és külföldön van elhelyezve, aranykoronákból álló adóssággá s következésképp a kamat is aranykoronákból álló kamattá alakult át. Ez az átalakulás, valamint az egyéb külföldi adósságok valutáris különbözete 1920. december 20-ika körül Hegedűs szerint 4500 millió K kamatterhet rótt a magyar államra.¹ A külfölddel szemben fennálló adósságunk tehát 1920. dec. 20-ika körül közel kilencven milliárd K-ra, a belföldi adósságunk pedig közel hatvan milliárd K-ra, az összes adósság 8 milliárdról 150 milliárdra, a kamatterher pedig a valutáris különbözetekkel együtt 338 millió K-ról 6000 millió K-ra növekedett. Csónka- Magyarország adóssága 18-szor, kamatterhe pedig 17-szer akkora lett, mint a mekkora Nagy-Magyarorszáé volt a békében.

Az már most, hogy a Korányi-féle költségvetés rendes kezelési mérlege a tulajdonképeni háztartásban 4 és fél milliárd, az egész háztartásban pedig közel 10 millárd K hiánnyal záródott s az, hogy adósságunk s a kamatterher oly irtózatosságot szöktek fel, a mi pénzügyi kormányunkat épúgy két cél kitűzésére kényszerítették, mint a németekét. Az egyik cél a bevételek fokozására, a másik az adósság és a kamatterher csökkentésére irányul. Ha az első célból alkotott új adótörvényeket egybevetjük a német adótörvényekkel, kiderül, hogy pénzügyi politikánk ugyanazon eszközökhöz nyúl, mint amelyeket minden nagy háború elvesztése után minden nemzet alkalmazott s következőleg a jelenben a német nemzet is alkalmaz. Sem a német, sem a magyar pénzügyi törvények között nem találunk egyetlenegy sem, amelynek képmásait az adótörténetben fel nem találhatók.

A különbség csak abban áll, hogy míg a német törvények a levert nemzetek ősrégi adópolitikáját a szocializmus szellemében, addig a mi adótörvényeink a polgári társadalom gondolkozásának megfelelően elevenítik fel. Erre a különbségre vezethetjük vissza adótörvényeink következő eltéréseit. Mint láttuk, a német törvényhozás nemcsak a háborús nyereséget, hanem a háborús v a g y o n s z a p o r u

¹ Lásd Hegedűs Lóránt nemzetgyűlési beszédét 1920. dec. 20-iki naplóban.

latot is megadóztatja, mégpedig oly mértékben, hogy a több száz millió koronára rugó legnagyobb háborús vagyonkból 620.000 K kivételével mindent elvesz. Ezzel szemben a mi törvényhozásunk eddig csak a háborúban szerzett vagyon kamatát, a háborús nyereséget adóztatta meg s Hegedűs sem hajlandó még a legnagyobb hadivagyonból sem elvenni többet, mint az átlagos váltságkulcsnak, t. i. 15—20%-nak a kétszeresét, vagyis 30—40%-ot. Míg tehát Németországban 10 millió K-ás háborús vagyonszaporulatból csak 620.000 K marad meg a tulajdonos kezén, a többi mind a kincstáré lesz, nálunk Hegedűs tervezete csak 4 milliót szán a kincstárnak, 6 milliót meghagy a tulajdonosnál. Ami pedig az örökösödési illetéket illeti, a német törvényhozás, mint láttuk, a legkisebb vagyon után is 4-szer akkora örökösödési adót követel, mint a magyar; a legnagyobb hagyatékoknak pedig $\frac{9}{10}$ részét veszi el akkor, mikor a magyar törvény elveszi a felét.

Kérdés már most, hogy a magyar kormánynak ezen kétségtelenül sokkal enyhébb adóügyi politikája mennyit jövedelmez a magyar államnak? A rendes bevételeket már Korányi felemelte úgy, hogy a békebeli 1953 millió K rendes bevétellel szemben ő már 8815 millió K rendes bevételt irányzott elő; az emelkedés tehát közel 7 milliárd K.

Hegedűs saját szavai szerint példátlan gyorsasággal» továbbfokozta a bevételeket s elmenve «a legszélsőbb határig», a dohányjüvedék rendes bevételeit 1800 millió K-ban, az általános forgalmi adó hozamát 950 millió K-ban, az állatforgalmi adót 500 millió K-ban, a sóeladás hasznát 600 millió K-ban stb. irányozta elő s az adóemelés és az új adók révén összesen 2900 millió K-val gyarapította a magyar állam rendes és közel 10 milliárd K-val gyarapította a magyar állam összes bevételeit.¹

Programmja szerint azonban «gátat» kell «vetnie a mérhetetlen pazarlásnak», vagyis csökkentenie kell a kiadásokat. Ép ezért «egy évig, mint pénzügyi diktátornak, az ő kezében lesz a kulcs»; «minden garas oda fog menni, ahova az ő becsületes és fukar keze juttatja».

A redukciót magán az udvartartáson s különösen a főudvarnagyi bíróságon kezdi, a külügyminisztériumon folytatja s az összes minisztériumokban keresztülviszi. «A külügyminisztérium nagyzási hóbortjának feltétlenül véget fog vetni»; «mint egy buldogg, úgy harap bele ebbe a kérdésben, s «inkább kerékbetöreti magát, de a semleges állambeli követek 6—6 millió K évi fizetését ki nem utalja». S «ha ez nem sikerül, akkor nem lesz pénzügyminiszter, hanem lesz élő tiltakozás egy pazarlás ellen, tiltakozása a nyomorgó népnek».² Mire vezetett ezen ünnepélyes ígéretekkel szemben a kiadások valóságos redukciója? Figyelembe

¹ 1921/22. évi költségvetés bevezető indokolása 6. old.

² 1920. XII/20. napló 5., 6. oldal.

véve a rendes és rendkívüli bevételeket és kiadásokat egyaránt, a kormányzóság kiadásai 6.2 millió, a külügyminisztérium kiadásai 136 millió K-val, a honvédelmi minisztérium kiadásai közel másfél milliárd K-val, az államadósságok terhe pedig 1122 millió K-val csökkentek. De egyébként a viszonyok kényszerítő erején minden jóakarát megtört, úgy hogy Hegedűs az állami rendes kiadásokat 11 és fél milliárd K-ra, az állami rendkívüli kiadásokat 6 és fél milliárd K-ra, az üzemek rendes kiadásait 6 milliárd K-ra, átmeneti kiadásait 907 millió K-ra, s beruházásait 1725 millió K-ra volt kénytelen felemelni. Az összes kiadások ennek következtében — ahelyett, hogy estek volna, — Hegedűs alatt 10 és fél milliárd K-ról egy év alatt 20 és ¼ milliárd K-ra szöktek fel s bár az állami rendes kezelési mérleg majdnem egy milliárd korona felesleggel záródott, az összes kiadásoknak egy év alatt 6 és ¾ milliárdos emelkedése végeredményben mégis 6 és fél milliárd költségvetési hiányt idézett elő.

Lehetetlen volt tehát kitérni a második cél, t. i. az állami adósságok és a kamatteher csökkentése elől. Ezt a célt szolgálják a vagyonszállásról szóló I. törvény s a többi váltságtörvények tervezetei. Erzberger mintájára Hegedűs is a bennük szabályozandó vagyonszállást tette meg a magyar állam megmentését célzó egész pénzügyi politikának: az egész problémának a «központjává».^x Hogy indokolatlan-e vagy sem, kitűnik a következőkből. Amint láttuk, a német birodalom rendes kiadásainak 26%-át az eltűnt és elesett katonák hozzátartozóinak és a rokkantaknak ellátása, — 57%-át pedig az adósságok kamatai emésztik fel. A mi költségvetésünkre alkalmazva ezek az arányszámok azt jelentenék, hogy nekünk körülbelül 3000 millió koronát kellene fordítanunk hadigondozásra s 6650 millió K-át adósságok kamataira. Mi azonban hadigondozásra 3000 millió K helyett csak 343 millió K-át költünk, úgy hogy a hadigondozás nálunk 9-szerre kisebb fontosságú kiadást jelent, mint Németországban. Ami pedig a kamatokat illeti, a Hegedűs-féle költségvetés kamatokra 6650 millió K helyett mindössze 1254 millió K-át irányoz elő, úgy hogy a kamattehernek nálunk 5 és ½-szerre kisebb a jelentősége, mint Németországban. Ezzel szemben azonban joggal lehet hivatkozni arra, hogy valamint a Korányi-, ugyanúgy a Hegedűs-féle költségvetés sem foglalja magában az egész kamatteheret. Lássuk tehát, mekkora lehet a kamatteher az ő teljes nagyságában? Minthogy a Korányi-féle költségvetés a békebeli kamattehernek csak 40%-át, a háborús adósság kamatteherének csak 50—60%-át tünteti fel, — a maximális kamatteher nem lehet több mint a Korányi által előirányzott kamat kétszerese, t. i. 3 milliárd K; — s minthogy Hegedűs az államadósságok külföldi kamatainál a valutakülönbözetet 1920. dec. 20-án 4500 millió

¹ Nemzetgyűlés Naplója 139. ülés, jkv. 8. old.

K-ra becsülte:¹ a rendes és rendkívüli kamatteher nem lehet több összesen körülbelül 7 és fél milliárd K-nál, — a bel- és külföldi adósságunk pedig nem lehet több összesen körülbelül 150 milliárd papír K-nál.² Kérdés már most, hogy a 150 milliárd K adósságból és 7½ milliárd K kamatból mekkora összegre rúg az a valóságos adósság és valóságos kamatteher, amit érdemes és lehetséges csökkenteni s mekkora összegre rúg az a fictív adósság és fictív kamatteher, amit nagy arányokban nem érdemes és nem is lehetséges apasztani? A 90 milliárd K külföldi adósságot egyedül a valutáris különbözet szökteti fel ily szédítően magas összegre. Ha pénzünk értéke csak kétszeresére emelkedik az 1920. dec. 20-ika értékének, akkor már a 90 milliárd K adósság egyszerre 45 milliárd K-ra olvad le, minden nagyobb arányú törlesztés nélkül. Világos tehát, hogy amíg pénzünk értéke jelentékenyen meg nem javul, addig a folyton hullámzó és bizonytalan nagyságú külföldi adósságot törleszteni nem lehet s értelme és jelentősége csak a belföldi adósság törlesztésének van. Látuk azonban, hogy belföldi adósságunk nem lehet több 60 milliárd K-nál s következésképp a kamatteher sem lehet több 3 milliárddnál. Már most hány %-át alkotja e 3 milliárd K a Hegedüs által ú. n. valódi költségvetés rendes kiadásának? Mindössze 24%-át. S hány %-át alkotja ugyané kiadásoknak az a kamat, amelyet Hegedüs költségvetése előirányoz? Mindössze 107%-át. Ha tehát a német kormány egyszerre letörlesztené az 1919-ben fennállott összes adósságait, akkor egyszerre megszabadulna az 1919-ben előirányzott összes rendes kiadásainak majdnem $\frac{2}{3}$ részétől. Nekünk pedig, ha egyszerre letörlesztenénk az összes belföldi adósságainkat, — akkor is a nyakunkon maradna összes kiadásainknak $\frac{3}{4}$ része, sőt ha a belföldi adósságokat túl magasra tettük, még ennél is sokkalta több. Mit bizonyít ez? Azt, hogy nálunk nem az adósságtörlesztést, s nem az ezen célra szolgáló vagyonszármazást kell megtenni pénzügyi politikánk tengelyévé, — hanem a rendkívüli kiadások közül az átmeneti kiadásoknak s ezek közül elsősorban és legfőképpen a háború utóköltsegeinek az apasztását. Hisz ezen utóköltések közül csak a létszámfeletti állások évi 235 s a közzolgálati alkalmazottak természetbeni ellátása évi 200 0, — csak e két tétel együtt 2235 millió K évi kiadást jelent, majdnem annyit, mint a belső államadósság összes maximális kamatterhe. Fenn tartani a háború utókövetkezményeit s törleszteni

¹ Nemzetgyűlés 1920. dec. 20. napló 3. old.

² Természetesen csak megközelítően helyes számítás lehetséges. Számításunkat megerősíti Hegedüsnek a hajdúmegyei gazdákhöz intézett beszédje. Eszerint: «amikor tárcáját átvette — vagyis 1920. dec. 20-ika táján — a magyar állam adóssága 150 milliárd K volt». Budapesti Hírlap 1921 július 9.

és a törlesztés révén legfeljebb 3 milliárd K-val csökkenteni a kiadásokat, akkor, mikor a költségvetés 6 és fél milliárdos deficitje az adósságtörlesztés minden hasznát kétszeresen elviszi, — nem érdemes és nem is lehetséges. Világos tehát, hogy az adósság törlesztésénél bizonyos józan határokat szem előtt kell tartanunk. Ép ezért próbáljuk meg kiszámítani, hogy körülbelül mekkora lehet az az összeg, melyet a nemzet teherviselőképessége s a jövőendő jóvátételre való tekintet megindokol és lehetővé tesz? Erre a kérdésre csak a számok válaszolhatnak.¹

A német államadósságból 1919-ben a 60 millió német közül minden egyes személyre 12.783 K, a kamatokból 600 K, a birodalom rendes kiadásaiból pedig 1050 kor. esett; a kamatteher tehát az egy-egy németre eső összes rendes kiadásnak 57%-át alkotja. A német áldozati törvény már most a 213 milliárd M adósságból mindössze 45 milliárd M-át², vagyis 21%-ot akart letörleszteni s ezen a réven a fejenkinti kamatterhet 126 K-val akarta csökkenteni, úgy hogy az állami kiadásoknak fejenkint 12%-k al kellett volna apadniok. Ez volt a cél s ezt a célt szolgálta az a 65%-ig emelkedő adókulcs, melyhez a német kormány kezdettől fogva következetesen ragaszkodott s melyet tényleg törvénybe is iktatott. Hogy alakult ezzel szemben a helyzet Magyarországon? Nálunk a 7 és fél millió főnyi lakosságból 1—1 személyre 8000 K valóságos és 12.000 K fiktív adósság, 400 K valóságos kamat és 600 K valutáris különbözet s mindezekon felül fejenkint 1556 K állami rendes kiadás esik. A fejenkinti valóságos adósságunk tehát $\frac{2}{3}$ -át teszi a németek fejenkinti adósságának, sőt a fiktív adóssággal együtt felül is múlja fejenkint több mint 7000 koronával; a valóságos kamatteher szintén $\frac{2}{3}$ -a a német kamattehernek, illetve a valutáris különbözettel együtt még több is fejenként 400 K-v a l. A rendes állami kiadás végül fejenként másfélszer annyi, mint a németeknél, sebből a rengeteg kiadásból csak 24—25% esik a valóságos kamatokra, míg a németeknél 57%. A fej szám szerinti adatok is csak azt bizonyítják, hogy bár adósságainkat csökkentenünk kell, pénzügyi politikánk tengelyévé még sem az adósságok törlesztését kell tennünk, hanem a kiadások apasztását. Kérdés már most, hogy csökkenthetjük-e adósságainkat nagyobb %-k a l, mint ezt a németek tették? Nézetünk szerint nem mert ha a német szocialisták is szükségesnek találták, hogy a jelenlegi nemzedékkel adósságaiknak csak $\frac{1}{5}$ -ét fizettessék kis

¹ Az alábbiakban a magyar és német adatokat azon időpontra vonatkozólag állítjuk egymással szembe, amikor a két nemzet törvényhozása a vagyonnak változással, illetve áldozattal való megrovását munkába vette. Magyarországra vonatkozólag tehát a jelenlegi, Németországra vonatkozólag az 1919/20-iki adatokat.

² Van der Borgh t u. o. II. k. 149. old.

a többi $\frac{4}{5}$ részt a későbbi nemzedékekre hárítsák át, s ha a német szocialisták is gondoltak a jóvátétel majdani törlesztésére: akkor pusztán adósságtörlesztés céljából nem lehet és nem szabad a németekénél nagyobb áldozatot hoznunk nekünk sem, akiket fejenként másfélszer akkora rendes állami kiadás terhel, mint a birodalmi áldozat meghozatalakor a sokkal gazdagabb német nemzet tagjait. Mekkora lehet tehát az az összeg, amelyet letörleszteni s amelynek előteremtése végett a vagyon után váltságot követelni indokolt lesz? Ez az összeg, ha csak a valóságos belső adósság $\frac{1}{5}$ -ödét vesszük, 12 milliárd K-ra, ha a folyton hullámzó fiktív adósság 1920. dec. 20-iki állagának $\frac{1}{5}$ -ét is hozzávesszük, 30 milliárd K-ra tehető. Pénzügyi kormányunk s a törvényhozás bölcsesége van hivatva e két szélsőség közt a helyes középutat eltalálni. Mi itt csak a következményekre mutatunk rá. 13 milliárdos vagyonváltság mellett Magyarország minden lakosa fejenként 1733 K váltságot, 30 milliárdos vagyonváltság mellett fejenként 4000 K váltságot fog fizetni akkor, midőn a sokkal gazdagabb német nemzet tagjai birodalmi áldozat címén fejenként csak 2683 K-át fizetnek. Kérdés már most, hogy a Hegedüs-féle tervezetek vagyonváltság címén mekkora összeget követelnek a nemzettől? Csonka-Magyarországnak Buday szerint 9,563.000 kat. hold szántóföldje és 3,113.000 kat. hold kertje, rétje, legelője és nádasja, vagyis 12,676.000 kat. hold mezőgazdasági ingatlana van. Ezeket már most a Hegedüs-féle javaslat alapján a következő birtokkategóriákba kell osztanunk.¹ Öt kat. holdon aluli birtok van összesen 1,140.840 kat. hold; a törpebirtok kataszteri tiszta jövedelme eszerint 11,400.000 K-ra, vagyonváltsága koronánként 30 kgr.-jával 3,422.520 mm. búzára tehető. Ötől 100 kat. hold nagyságú birtok van 6,300.000 kat. hold; a kisbirtok kat. tiszta jövedelme eszerint 63 millió K-ra, vagyonváltsága 35 kgr.-jával 22 millió mm. búzára tehető; — 100-tól 1000 kat. hold nagyságú birtok van 2,978.000 kat. hold; a középbirtok kat. tiszta jövedelme eszerint 29,780.000 K-ra, vagyonváltsága 36 kgr.-jával 10,720.000 mm. búzára tehető; — 1000 kat. holdon felüli birtok van 2,100.000 kat. hoid, a nagybirtok kat. tiszta jövedelme eszerint 21,000.000 K-ra, vagyonváltsága koronánként 40 kgr.-jával 8,400.000 K-ra tehető. Az öt m i v e l é s i á g v a g y o n v á l t s á g a eszerint 44 és fél millió mm. búza volna. Ebből azonban le kell vonnunk mentesség címén az 1 kat. holdon aluli birtoktestekre s a kincstári, a községi, az alapítványi, az iskolai s a lelkészi birtokokra eső legfeljebb 1,500.000 kat. hold birtoknak a váltságát, koronánként 40 kgr.-os alapon 6,000.000 mm. búzáat. A b ú z a á r á t m m - k i n t 700 K-val számítva² kiderül, hogy Hegedüs

¹ A szövegben közölt adatok kiszámításánál a szántóföldek birtoknagyságszerinti megoszlását vettem alapul. A többi adata nézve lásd Buday László: A megcsonkított Magyarország. 14., 75., 109., 111—118. old.

² Hegedüs javaslata 500 K búzaárat vesz alapul. A búzaárak azonban 1921. jún. 9-ikén már 1000 körül vannak. Ép ezért a szövegben azt az árat vettük irány-

tervei szerint a földbirtokból csak öt művelési ág után 26.6 milliárd K vagyonszárművelésért kellene fizetni.

A 373.000 kat. hold szőlő vagyonszárművelés a a legkisebb kulcs szerint számítva is 1 milliárd K-ra emelkedik; — a 2,028.512 kat. hold erdőből pedig csak 1 millió 790 kat. holdat véve szárművelés köteleseknek, az erdőbirtok vagyonszárművelését átlag legalább 180.000 kat. hold erdőnek minimális értékeképp 2 és fél milliárd K-ra tehetjük.¹

Hozzájárulna mindezekhez — Buday adatait s mindig a legkisebb adókulcsot véve alapul — a holt felszerelés vagyonszárművelés címén 144,280.000 K; — a 717.000 ló szárművelés címén: 525 millió K; — a 2,000.000 szarvasmarha szárművelés címén: 1500 millió K; — az 1,600.000 sertés szárművelés címén: 400 millió K; — a 700.000 juh szárművelés címén: 350 millió K; — a szőlő felszerelésének szárművelés címén: 50—60 millió K; — az összes felszerelés szárművelés címén — a haszonbérletők kétszeres szárművelés nélkül — közel 3 milliárd K. Eszerint maga a földbirtok vagyonszárművelés a legmérsékeltebb számítás szerint is közel háromannyit hozna, mint amennyi a valóságos adósságok $\frac{1}{5}$ -ének törlesztésére szükséges és bőségesen fedezné még a valóságos és a fiktív adósságok $\frac{1}{2}$ -ét is. S ekkor még nem vettük számításba a betétek, a folyószámlakövetelések, a letétek, a részvények és üzletrészek s a külföldi értékpapírok és pénznemek vagyonszárművelését; nem vettük számításba az állítólag 8 milliárd K nostrifikált hadikölcsönkötvények és az egyéb államadóssági címletek vagyonszárművelését;² nem vettük számításba a háztulajdon vagyonszárművelését; nem vettük számításba a kereskedelmi árúraktárak és az iparüzemek szárművelését; s nem vettük számításba a bútorok, szőnyegek, arany- és ezüstneműek, ékszerek, autók, hintók, futó-, háts- és versenylovak vagyonszárművelését. De, ami sokkal nagyobb baj, nem vették számításba a különböző szárművelések összegeit maguk a Hegedűs-féle tervezetek sem, amelyekben az adósságtörlesztés mérvére, mint célra s a vagyonszárművelés pénzügyi eredményére, mint eszközre vonatkozó számításoknak még csak nyomuk sincsen. A pénzügyminiszternek csak egy küldöttséghez intézett beszédéből tudjuk azt a szándékát, hogy ő a vagyonszárművelés révén «egyszerre akarja letörleszteni a háború és forradalom terheit».³

adónak, amely a cseh-szlovák legújabb élelmiszeri terv indokolása szerint világi piaci árak tekinthető. «Szabadság» (kassai lap) 1921. júl. 5-iki szám.

¹ Az ingatlanváltás törvénytervezetének miniszteri indokolása szerint 1 kat. hold erdő átlagos kataszteri tiszta jövedelme 1 korona, vagyis $\frac{1}{10}$ része a mezőgazdasági ingatlanok átlagos kat. tiszta hozadékának. Következésképp ha egy kat. hold mezőgazdasági ingatlan átlagos értéke 20 mm., vagyis 14.000 korona, akkor egy kat. hold erdő átlagos értéke ennek $\frac{1}{10}$ része, vagyis 1400 K. Lásd Indokolás 16., 17. old.

² Br. Szerényi József 1921. jún. 16-iki ülés naplója 20. old.

³ Hegedűs beszéde a hajdúmezei gazdákhöz. «Budapesti Hírlap», 1921. VII. 9. szám.

Mit jelent ez? Azt, hogy pénzügyi kormányunk a belföldi 60 milliárd K adósságnak nem $\frac{1}{5}$ -ét akarja letörleszteni, mint a németek tennék, hanem le akarná törleszteni mind a 60 milliárdot. Sőt ez sem elég! Pénzügyi kormányunk megkezdte a külföldi adósságok közül a 15 ezer millió K-ra rúgó francia és angol adósságok törlesztését. S mindezekon felül az I. váltságtörvény 58. §-a szerint fedeznie lehet a vagyonsváltásból olyan kiadásokat, pl. beruházásokat is, melyeket a költségvetési vagy külön törvények kifejezetten a vagyonsváltásból eredő bevételekre utalnak. Mindezek alapján legalább 70—80 milliárd K-ra, fejé-
ként körülbelül 10.000 K-ra tehetjük azt az összeget, mellyel a kormány a magyar állam népét meg akarja terhelni szemben a német kormánnyal, amely a sokkal gazdagabb németektől fejé-
ként csak 2683 K áldozatot kívánt. Minthogy ekkora megterhelés ellen minden társadalmi réteg védekezni kénytelen, — még pedig sikeresen — innen az a sajátságos ellentét, hogy míg a reálsan dolgozó német szocialista kormány az egy-
szer tervbevett pénzügyi eredményhez az előterem-
tését biztosító adókulcshoz elejétől végig mereven ragaszkodott, a mi kormányunk tervei szinte kalei-
doszkópszerűen változnak; a kulcs nem tervszerű előre-
látás a teherviselőképeség méltányos figyelembevétele alapján, hanem az érdekképviselőkkel való alkudozások eredményeké-
p jön létre s mint ilyen száll le fantasztikus magasságból a gyakorlati kivihetőség színvonalára.

* * *

Mennél nagyobb terhet ró a törvényhozás a nemzetre vagyonsváltás alakjában, annál inkább kötelessége gondoskodni arról, hogy ez az óriási terhelés a társadalom különböző rétegei között a teherviselés arányában oszthassék szét. Ebből a szempontból kétségtelenül legnagyobb jelentősége a vagyonsváltás kulcsának van. De ugyanazon kulcs mellett is lényegesen kisebb vagy nagyobb lehet a terhelés méltányosabb vagy méltánytalanabb lehet a terhelés megoszlása aszerint, hogy van-e és mekkora a létminimum? — rétegez-e vagy átlagos-e a kisebb vagy nagy arányokban fokozatos-e az adóztatás? — figyelembe vétetnek-e a váltsághoz kötelesek egyéni körülményei? — hogyan és milyen alapon történik az értékelés? — s végül milyenek a fizetési feltételek? Ez az oka, hogy az alábbiakban, midőn a német birodalmi áldozat és a magyar vagyonsváltás legfőbb alapelveit egybevetjük, a szabályozás egységével együtt összesen hat alapelveket teszünk vizsgálódás tárgyává.

I. A szabályozás egysége.

A német és a magyar törvényhozások akkor, midőn a vagyonsváltás egy részét elveszik, ugyanazon egy célra törekszenek: a végveszélyben forgó haza megmentésére. Egyébként azonban óriási köztük a különbség.

A német törvényhozás abból indul ki, hogy mennél veszélyesebb a vagyon elvételében megnyilvánuló gazdasági operáció, annál inkább kötelessége ezt az életveszélyes műtétet a pénzügyi tudomány legmodernebb elvei szerint úgy szabályozni, amint a szociális igazság kívánja.

Ép ezért — bármily nagy anyagi áldozatot követel a haza megmentése érdekében, — senkitől sem követeli a megélhetés anyagi eszközeiről való teljes lemondást. Elismeri tehát, hogy egy bizonyos nagyságú, t. i. a megélhetéshez okvetlenül szükséges vagyont áldozattal sújtani senkinél sem szabad s következőképp szegénynél és gazdagnál egyaránt elismeri és tiszteletben tartja az ú. n. létminimumot. De nem elégszik meg, azzal, hogy csak a szegényeket, illetve azokat védje, akik esetleg tönkre mennek, hanem védelemben részesíti a nemzet gerincét, a középosztályt is. Hogyan? Úgy, hogy az adókulcsot csak fokozatosan emeli fel 10%-ról 65%-ig s következőképp a középosztály vagyonának jelentékeny részét meghagyja; — a nagy és a mamut vagyonok túlnyomó részét ellenben elveszi. De ez az elv sem érvényesül a maga teljes szigorúságában.

Hisz a rétegező adózás következtében ugyanazon vagyonrétegek után a legnagyobb vagyonok urai is ugyanakkora kulcs szerint kötelesek áldozni, mint a legkisebb vagyonok tulajdonosai; — ugyanazon vagyon tehát nem egységes, hanem vagyonrétegenként emelkedő több kulcs szerint adózik s ép ezért az áldozat kulcsa a legnagyobb vagyonok urainál sem emelkedik az összvagyon 65 százalékára. A rétegező adózás mérséklő hatását lényegesen fokozza az egyes adózók korának s nős és családos állapotának a tekintetbe vétele s betetözik e hatást a vagyon értékelésére vonatkozó alapelvek s a rendkívül méltányos fizetési feltételek. Mindez természetesen csak azért lehetséges, mert a német törvényhozás a vagyon megdézsmálásánál nem az élettelen vagyontárgyakat tartotta szem előtt, hanem azokat, akik mint e vagyontárgyak tulajdonosai mindannyian különböző egyéni életet élnek: az adóalanyokat, az élő embereket. Milyen rendszert választott ezzel szemben a magyar váltságtörvények megtervezője? Hegedüst nem az operáció életveszélyes volta kapta meg, hanem az a gazdasági bukás, amely a műtétet szükségessé tette. Ép ezért Hegedús így okoskodik: Minthogy «a balsors nemzetünket gazdaságilag visszевetette», — mi nem alkalmazhatjuk a vagyonváltság szabályozásánál a pénzügyi tudomány legmodernebb vívmányait, nem alkalmazhatjuk azokat az elveket, amelyek mellett legbiztosabb, hogy a beteg életben fog maradni; hanem «visszanyúlunk elmaradottabb korok eszméihez» s bármily igazságtalanok és bármily barbárok legyenek ezek az eszmék, mi felszabadítjuk magunkat a modern pénzügyi tudomány elveinek s az ú. n. német rendszernek a hatása alól s nem a személyi, hanem az ú. n. tárgyi adózás rendszerét választjuk. Ez a rendszer az ő kezében az ő «találmányai-

n a k», «szabadalmainak» és «p ó t s z a b a d a l m a i n a k» a hatása alatt valami sajátságos átalakuláson megy át s igazságtalan barbár rendszerből csupa eredeti ötleten felépülő; olyan «magyar systemává» lesz, melyet «a k ü l f ö l d» is elő fog venni, «h a m a j d a nagy vagyona d ó v a l megakadnak».¹ Ha ezt az eredeti magyar rendszert behatóbb vizsgálat tárgyává tesszük, — sajátságos ellentmondásokra akadunk. Mi a rendszer lényege? Az, hogy nem egy-egy személy ö s s z v a g y o n á t r ó j j a meg vagyonszállással, amit bevallás nélkül megállapítani lehetetlen volna, hanem az egyes vagyonszállás r i á k a t. Szabályozza pedig a vagyonszállás kiadását csupa olyan tárgyi ismérvek alapján, amelyeket bevallás nélkül is meg lehet állapítani. A magyar rendszer eszerint tárgyi rendszer s mint ilyen azért nem kér bevallást, mert «feltalálójá» egyszerűen «nem hisz a bevallásoknak».²

Ép ezért hogy működik a «magyar szisztéma»? Feltalálójá erre így válaszol: «Nálam minden mechanikusan és gépezetszerűleg történik, nem keresem, nem tudom, gazdag-e valaki vagy szegény, nincs időm rá, hogy ezzel foglalkozzam». A magyar rendszer feltalálójá azonban korántsem az az adóztató automata, akinek ezek után gondolnók. Az automatából lépten-nyomon kitör az érző, a gondolkodó, modern kultúrember, aki nagyon is tudja, hogy paradoxonokkal az élet nagy kérdéseit megoldani nem lehet. S bár kétségtelenül egy ilyen paradoxonon épül fel az ő «bonyolult építményének» egész «kupolacsarnoka», — hisz «abból indul ki, hogy a háború összes igazságtalanságai között igazságot tenni nem tud, elindul tehát a legegyszerűbb igazságtalanság irányában», — mégis hangoztatja a szociális igazságot, s kijelenti, hogy az ő építményének két oszlopa van: az egyik a fundus instruktus és a termelő munka védelme, a másik a g y e r m e k», illetve az az elv, hogy «m i n é l t ö b b gyermek, annál több adómentesség». Ha ezt a német reminiscenciákon felépülő sajátságos magyar rendszert a német rendszerrel egybevetjük, a legelső és leginkább szembeötlő eltérést e k k é p e n jellemezhetjük.

A német áldozati törvény a személyi adózás rendszerén épülve fel, egy törvényben ugyanazon alapelvek szerint rója meg áldozattal minden egyes természetes és jogi személynek egész vagyonát. A szabályozás ezen egységének már most két előnye van. Az egyik abból áll, hogy semmiféle vagyonszállási kategóriát az áldozat alól kivonni nem lehet; — a másik pedig abból, hogy a szabályozás mindenkire nézve egyöntetű, az alapelvek azonosak s a végrehajtás is egyöntetűen megy végbe. A magyar rendszer a két előny közül az elsőt csak mesterségesen s roppant igazságtalanul és tökéletlenül tudja megvalósítani. A magyar rendszer u. i. minden vagyonszállási kategóriát külön akarván megadóztatni, a törvénytervezetek egész sorozatával kénytelen a nemzetgyűlés

¹1920. dec. 20-iki beszéd. Napló 139 ülés 10. old.

²U. o.

elé járulni s minthogy egy tervezet elfogadása korántsem biztosítja a többi tervezetek elfogadását s következésképp az összes vagyontörvények váltásáig alá vonását, az I. váltástörvény a következő sajátságos janktimot volt kénytelen törvénybe iktatni: A II. fejezetben szabályozott vagyonváltást vissza kell téríteni, ha az ingatlan vagyonváltását szabályozó külön törvény 1921. szept. végéig életbe nem lép. Minthogy a II. fejezet csak a belföldi részvények és üzletrészek vagyonváltásáról szól, ezeknek a váltásáigat vissza kell fizetni; — a betétek, a folyószámlakövetelések, a külföldi pénznemek és értékpapírok vagyonváltásáigat ellenben nem kell visszafizetni, ha a fentjelzett feltétel be nem következik. Hogy a törvény miért nem fizeteti vissza az összes vagyontörvények váltásáigat s egyáltalán miért igér visszafizetést, mikor ez pénzügyileg s a részvénytársaságoknál technikailag is képtelenség, ezt megmagyarázni lehetetlen. S ép így lehetetlen megmagyarázni azt is, hogy a törvény és a tervezetek magánosoknak magánosokkal szemben fennálló követeléseit váltással meg nem rójják s ettől az elvtől csak két esetben t. i. az ipari üzemeknél és akkor térnek el, ha a kereskedő az áruaktár értékéből az igazolt üzleti adósságokat le akarja vonatni. A jogok és követelések tehát kibújnak a váltásáigat alól; pedig tudtunkkal ezek is hozzátartoznak a vagyonhoz. De ha ily gyarló módon tudta megvalósítani a magyar rendszer a német egységes szabályozás első helyen említett előnyét, egyáltalán elérhetetlen ideál maradt számára a második előny.

Hogy a magyar váltástörvények illetve tervezeteik között semmiféle egyöntetűség nincs, hogy a különböző vagyontörvényekre vonatkozó szabályok semmiféle egységes rendszerben nem alkotnak, hogy az ú. n. «magyar szisztéma» a tárgyi adózás természetével össze nem egyeztethető,¹ német elemeket is foglal magában s hogy kulcsának látszólagos alacsonysága mellett is mennyire rideg és kegyetlen, — ez kiténik az alábbi párhuzamból.

II. A létminimum.

A tárgyi adózás rendszerével a létminimum, a progresszív és rétegező adózás, valamint az egyéni körülmények figyelembevétele tulajdonképpen összeférhetetlenek. Miért? Azért, mert a tárgyi adózásnál az adó, illetve a váltás változatlan marad akkor is, ha a tulajdonos személye változik. Már pedig ami indokolt volt a jogelődnél, az indokolatlan előnnyé vagy hátránnyá válhat a jogutódnál. Hogy jut pl. valaki ahhoz, hogy egy nagybirtokostól vett ingatlan után a legmagasabb kulcs szerint

¹ A Wekerle-féle egyenes adóform általános indokolása szerint: «alig szorul bizonyításra, hogy az állandó kataszteren nyugvó földadóba, mint masszív hozadéki adóba a személyi vonatkozások belevitele, vagyis a létminimum és a fokozatos adózás alkalmazása kiszámíthatatlan bonyodalmakra és zavarokra vezetne». Ezen igazság ellen vét az alábbiakból kiténőleg Hegedűs, a vagyonváltástól illetőleg.

fizesse a váltságot, mikor az ő vagyoni viszonyai szerint a legalacsonyabb kulcs alapján kellene váltságot fizetnie? De bármennyire természetes igazság az amire rámutattunk, a Hegedüs-féle törvény és tervezetek ismerik a létminimumot, ismerik a progressziót, úgy látszik ismerni fogják a rétegező adózást s ismerik az egyéni körülmények figyelembevételét is. Csakhogy míg a német törvényben mindez egyöntetűen van szabályozva s rendszerre van kidolgozva, — nálunk egyöntetűség és rendszer egyaránt hiányzik.

Bármily nagy, vagy bármily kicsiny legyen pl. a természetes személyek vagyona s álljon ez a vagyon akár betétekből, akár részvényekből, ingatlanokból, vagy hadikölcsönkötvényekből, a német törvény szerint az összvagyonnak 5000 márkát meg nem haladó része után áldozatot fizetni nem kell. A természetes személyek létminimuma e szerint körülbelül 18.000 korona.

A részvénytársaságoknál, szövetkezeteknél s egyéb jogi személyeknél a német törvény nem beszél ugyan létminimumról, de lényegileg véve ezek részére is sértetlenül meghagyja a főtmaradásukhoz és működésükhöz szükséges minimális vagyont, midőn kiveszi az áldozatfizetése alól az alaptőkét s a közérdekű, vagy jótékony célokat szolgáló tartalékokat. A jogi személyeknél tehát — ha milliókra vagy százmilliókra rúgnak is — áldozatmentesek az alaptőke s az említett tartalékok, hisz ezek az illető részvénytársaság, vagy szövetkezet létezésének s az alkalmazottjaival szemben fennálló emberbaráti kötelességek teljesítésének az alapfeltételei.

Hogy szabályozza ezzel szemben a létminimumot a magyar rendszer? A betétek, a folyószámla követelések és a letétek 1000 K-ig a mezőgazdasági ingatlanok 1 kat. holdig, a szőlő birtok $\frac{1}{8}$ kat. holdig, a fundus instructus a termény és anyagkészlet erejéig, a kereskedelmi áruaktárak 30.000K-ig, az ipari vállalatok 50.000 K-ig stb. mentesek a rendszeres vagyonváltság alól, a háborús vagyonszaporulat pedig 1 millió K-ig mentes a rendkívüli vagyonváltság alól. Ezeknél a vagyon kategóriáknál tehát van létminimum, csakhogy nagysága 1000 K-tól 50.000 K-ig, illetve 1.000.000 K-ig váltakozik s következésképp az aránylagos tehermegosztást megközelítheti a vagyontárgyak között, de nem közelítheti meg az adóalanyok között. Ily tökéletlen alakban sincs meg a létminimum a többi vagyontárgyak tulajdonosainál. Az 1. váltságtörvény pl. a részvények értékét minden részvényesnél leszállítja 15%-kal, leszállítja tehát annál is, akinek 1000 K-nál kevesebb értékű részvénye van s ugyancsak kirója a vagyonváltságot, létminimumra való tekintet nélkül a külföldi pénznemek és értékpapírok tulajdonosaira is.

Még sajtáságosabb a helyzet a részvénytársaságokra és szövetkezetekre vonatkozólag. Ezeknél a német rendszer különbséget tett a természetes és a jogi személyek vagyona között s végeredményben amazokénak tekintette az alaptőkét és bizonyos tartalékokat, emezekénak a társaság és szövetkezet rendelkezésére álló összes egyéb vagyont.

A magyar rendszer ezt a megkülönböztetést elejtve, adótechnikai okokból a kétféle vagyont egybefoglalja s együttesen a részvénytársaságnál és szövetkezetenél «fogja meg».

A részvényest azzal adóztatja meg, hogy hozzányúl a részvények összességéhez, a német felfogás szerint érinthetetlen alaptőkéhez, a társaságot pedig azzal adóztatja meg, hogy a váltásigot nem a befizetett alaptőke, hanem a részvényeknek a társaság egész vagyoni helyzetét visszatükröző árfolyam és egyéb értéke alapján rója ki. A mi részvénytársaságaink és szövetkezeteink tehát a létminimum előnyeit nem ismerik.¹

III. Az egyéni körülmények figyelembe vétele.

A német rendszer a mi pénzügyminiszterünk által is hangoztatott szociális igazságot tartotta szem előtt, midőn a következő három könnyítést iktatta törvénybe:

1. Azon házastársaknál, akik nem élnek állandóan különváltam létminimum címén 5000 márka helyett 10.000 márka, azon házastársaknál pedig, akiknek egynél több gyermekük van, a második és minden következő gyermek után külön 5000—5000 márka értékű vagyon szabadul fel az áldozat alól. A családapánál tehát a létminimum nem 18.000 korona, hanem ha feleségével együtt él s nem az egy gyermek rendszert követi, hanem pl. öt gyermeke van, az áldozatmentes vagyon mint létminimum 108.000 koronára emelkedik.

2. Azon áldozatköteleseknél, akiknek nyugdíjra, vagy nyugellátásra igényük nincs és adóköteles vagyonuk sem haladja felül a 150.000 márkát, 45 éves koruktól 60 éves korokig $\frac{1}{4}$ részt, 60 éven felül $\frac{1}{3}$ részt kell az áldozatköteles vagyonból levonni s következésképp az áldozatfizetése alól mentesíteni. A 150.000 márkánál nagyobb vagyonból 45-től 60 éves egyéneknél 10.000 márkát, idősebbeknél 12.500 márkát kell levonni s mentesíteni.

A német rendszer e szerint figyelembe veszi a korral folyvást hanyatló vagyonszerzési képességet s ép ezért teljes áldozatot csak azoktól követel, akik vagyonszerző képességük virágjában vannak s az állam által birodalmi áldozat címén elvett vagyont kitartó munkával még visszaszerezhetik. A német törvény ezen a címen egy 60 éven felüli olyan állam polgárnál, aki feleségével együtt él és öt gyermeke van, a 108.000 korona létminimumon felül még 180.666 korona értékű vagyont mentesít a birodalmi áldozat alól.

3. Az áldozatköteles vagyon 13 rétege közül az első 50.000 márkás réteg után 10 %-ot kell fizetni áldozat címén, a következő rétegek maga-

¹ Az altruistikus szövetkezetek és az idegen uralom alá jutott helyi érdekű vasutak mentességét élveznek.

sabb áldozati kulcsa azonban nem nyer azonnal alkalmazást azoknál, akiknek gyermekeik vannak, még pedig nem nyer alkalmazást annyiszor 50.000 márka értékű vagyona, ahány gyermek van. E szerint az állandóan együtt élő 60 éven felüli olyan házaspárnál, akiknek öt gyermekük van, a két millió korona értékű tiszta vagyomból 108.000 korona létminimum címén s 45.000 korona a vagyonszerző képesség csökkenése alapján, teljesen mentesül a birodalmi áldozat alól. 900.000 korona pedig csak 10%-kal adózik, úgy hogy a 10%-nál magasabb kulcs csak a fennmaradó 947.000 koronára nyer alkalmazást. A gyermekek révén elért megtakarítás 207.500 K.

Lássuk ezzel szemben, figyelembe veszi-e az egyéni körülményeket a magyar rendszer és mennyiben?

A magyar rendszer az I. váltságtörvényben mindössze két esetben mutat hajlandóságot arra, hogy az egyéni körülményeket figyelembe vegye. Az I. váltságtörvény szerint ugyanis a váltság rendes kulcsának felét kell alkalmazni, ha h ő s i halált halt, eltűnt, fogságba esett vagy menekült egyének 10.000 K-nál nem nagyobb betétjeit, folyószámlaköveteléseit és letétjeit — s ugyancsak a rendes kulcs felét sőt negyedét kell alkalmazni, ha adósságokkal terhelt külföldi értékpapírokat kell vagyonsváltsággal megróni. Ami pedig a tervezeteket illeti, ezek figyelembe veszik a háztulajdonosok helyzetét, akiknél a fenntartási költségek aránytalan nagy volta esetén váltságtőkájük 6½%-os kamatát 4, illetve 2%-ra engedik leszállítani; — figyelembe veszik az özvegyek, árvák, rokkantak és közalkalmazottak helyzetét s nem ugyan jog gyanánt, de mint pénzügyminiszteri kegyet biztosítják számukra, hogy a pénzügyminiszter az ő egyetlen házuk váltságának 6½%-os kamatát öt évre elengedhesse; — s végül figyelembe veszik az' összes ingatlantulajdonosok különleges egyéni körülményeit, midőn megengedik, hogy a váltságtőke 10%-a erejéig — mezőgazdasági felszerelésnél pedig a már kiegészített felszerelés erejéig — le lehessen vonni a váltságtőkéből a románok okozta károkat.

Hogy miért részesülnek a hősi halált haltaknál is nagyobb kedvezményben a külföldi értékpapírok tulajdonosai, a legtöbbszörre tőzsdén játszó üzérek, s hogy miért vannak az özvegyek, árvák stb. kiszolgáltatva a pénzügyminiszter kegyének, — ezt bajos volna megindokolni. S ép ily indokolatlan az is, hogy a magyar rendszer a váltság szabályozásánál a váltságtörvények korát s nő s családos állapotát teljesen figyelmen kívül hagyja akkor, midőn Hegedűs alapelveként hirdette azt az elvet, hogy «m ennél több gyermek, annál több adómentesség».

IV. A fokozatos és rétegező adózás elve.

A német törvény mint láttuk a természetes személyek vagyont rétegekre osztja szét s az egymásra rakódó vagyonsrétegeket folyton növekvő kulcs szerint rója meg áldozattal. Ha a kulcs nagyságában rejlő túlzások-

tól eltekintünk, el kell ismernünk, hogy a kulcs illetén szabályozása a fokozatosság révén a középosztályt kíméli, s a rétegezés révén a váltság terhét mindenkinél enyhíti. Ez a rendszer már most az összvagyon megadóztatása révén az összes vagyontárgyakra s köztük a részvényekre és üzletrészekre is kiterjed. Maguk a részvénytársaságok és szövetkezetek azonban nem esnek fokozatos és rétegező adózás alá; — ezek mint jogi személyek az ebbeli minőségükben bírt vagyonuk után 10%-a s egységes kulcs szerint rovatnak megáldozattal.

Amily egyszerű és következetes s a kulcs nagyságától eltekintve, igazságos a német rendszer, — annyira bonyolult, következtelen és igazságtalan a magyar. A mi rendszerünk a rétegező adózást s a váltság terhének illetén módon való könnyítését egyáltalán nem, — a progressziót pedig a legnagyobb következtelenséggel ekképen alkalmazza: A betétek, a folyószámlakövetelések és a letétek váltsága négy fokban 5%-tól 20%-ig emelkedik; — s azon szövetkezetek, amelyek alapszabályaik szerint 5%-nál nagyobb osztalékot nem fizetnek, üzletrész tőkájük nagyságához képest 5%-tól 15%-ig terjedő váltsággal róhatók meg. Ebben a kéteseiben tehát a tárgyi rendszer keretén belül a személyi adózás elve: a fokozatos adózás érvényesül, vagyis van még pedig 15, illetve 20%-ig emelkedő progresszió. S ugyancsak tervbe van véve a progresszió 6 fokban 15%-tól 22.5%-ig a mezőgazdasági ingatlanoknál; 234 fokban kat. holdankint 833 K-tól 6000, sőt ennél is több K-ig a szőlőnél; 11 fokban 5—20%-ig az erdőnél; 5 fokban kat. holdankint 10 K-tól 20 K-ig a holt felszerelésnél; s 4—5 fokban 3%-tól 15%-ig a bútornál és szőnyegnél.

Ellenben nincs progresszió a titkos betéteknél s a külföldi pénznemeknél és értékpapíroknál; s nincs tervbe véve a progresszió a háztulajdonnál, az előfelszerelésnél, a kereskedelmi árúraktáraknál, az ipari üzemeknél, arany- és ezüstnem ü éknél s az ékszereknél.

Akár 5000 K, akár 5,000.000 K tehát azaz összeg, melyet valaki külföldi pénznembe vagy értékpapírokba fektetett, — a váltság kulcsa ugyanaz, fokozatosságnak nyoma sincs. Még sajtáságosabban alakul a helyzet a részvénytársaságoknál és szövetkezeteknél. A részvényekből és üzletrészekből álló még oly csekély vagyon sem fizet pusztán a vagyon csekélyisége miatt 5 vagy 10% vagyonváltságot; s a milliókra rugó még oly nagy vagyon sem fizet pusztán a vagyon nagysága miatt 20%-ot; hanem akár 5000 K-ból álljon valakinek részvényvagyon, akár 5 millióból, a kulcs egyformán 15%-ra rúg s csak mulasztás esetén büntetésből emelkedik 25%-ig. A 10%-os egyforma kulcs indokolva van a német törvényben; hiszen ha a részvényesek összvagyonukon belül 10—65%-ig terjedő áldozatot fizettek részvényeik után, akkor méltányos, hogy a részvénytársaság, mint jogi személy, a saját vagyon után csak 10%-ot fizessen. A magyar törvényhozásnál ez

az ok fenn nem forgott. De mivel a 15%-os kulcs a befizetett alap-
tőkére alkalmazva, feltűnően alacsony és igazságtalan lett volna
a mi törvényünk kiküszöböli ezt az igazságtalanságot egy másik
igazságtalansággal: t. i. egy lehetetlenül magas speculációs
árfolyam $\frac{2}{3}$ -át rója meg minden jogi személynél egyforma magasságú
15%-os váltsággal. Ha a különböző vagyontörzsekre eső kulcsokat
egybevetjük, a következő megdöbbentő eredményre jutunk. Bizonyos
vagyontörzseknél pl. a betéteknél s a mező- és erdőgazdasági ingat-
lanoknál a középosztály élvezi a fokozatosságban rejlő védelmet
más törzseknél, mint pl. a részvényeknél nem élvezi. Bizonyos vagyontörzseknél,
pl. a részvényeknél a kulcs csak büntetésből emel-
kedik fel 25%-ig; a mezőgazdasági nagybirtoknál ellenben — a holdan-
kinti értékét 20 mm. búzára s ennek értékét mm.-ánként 700 K-ra téve — a
maximális kulcs büntetés nélkül is 22.5%-ot tesz ki; a nagybirtok
tehát a felszerelés kulcsát figyelmen kívül hagyva, akkora kulcs szerint
adózik, amekkora kulcs szerint a bankok össz vagyonuk után csak bü-
ntetés esetén adóznak.

Vegyünk már most könnyebbség kedvéért egy olyan 2000 kat. holdas
birtokot, amelyhez sem erdő, sem szőlő nem tartozik. Ez a birtok
— 28 millió K érték után — a felszerelés váltságától eltekintve, 22.5%-ot,
vagyis 5,460.000 K váltságot fizet; mint erdőbirtok 20%-ot, vagyis
5,600.000 K-át, mint kereskedelmi áru raktár 6.6%-ot, vagyis
1,848.000 K-át, mint iparvállalat 10%-ot, vagyis 2,800.000 K-át s mint
részvénytársaság 15%-ot, vagyis 4,200.000 K-át fizetne. Maga az a
véletlen, hogy valaki nem föld- vagy erdőbirtokos,
hanem kereskedő, — közel 4 millió K különbséget
jelent egyetlen egy nagyobb vagyonú váltságkötelese-
nél. Mekkora lehetnek a különbségek egész társad-
almi osztályoknál?

V. Az értékelésre nézve irányadó időpont és az értékelés. szabályai.

Ami az időpontot illeti, Erzberger a német áldozati törvényjavas-
latot már 1919. július 26-án benyújtotta s ennek ellenére a törvényhozó
az értékelésre nézve irányadó időpontul nem ezt a napot, hanem az összes
vagyontárgyakra nézve a már törvénnyé vált javaslat kihirdetésé-
nek napját, 1919. dec. 31-ét tette meg. A Stichtag, vagyis a fordulónap
tehát egységes és utólagos. Eltérésnek mindössze az egység
tekintetében van helye. Nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál
ugyanis fordulónap gyanánt az 1919. április 1. és 1920. március 31-ike
közt végződő üzleti év utolsó napja szerepel. Jóval fontosabb ennél a
második eltérés.

Ha ugyanis a vagyon értéke a fordulónap után vesze-
teség, egyes vagyonszettek elértéktelenedése, vagy rend-
kívüli csapások következtében több mint egyötöddel alább
szállt, akkor az áldozatköteles fél kérelmére az értéket három más for-

dulónapnak, t. i. az 1920., 1921. s az 1922. évek dec. 31-ikének alapul vétele mellett újból ki kell számítani s az áldozatot az új érték alapján kell kiróni.

Állítsuk szembe a német törvény rendelkezéseivel az idevágó magyar jogszabályokat.

Az első váltáságtörvény a részvények értékelésénél 1920. dec. 20-ikát, vagyis azt a napot veszi irányadóul, amelyen a pénzügyminiszter a vagyonszámtartásra vonatkozó terveit a nemzetgyűlésnek bejelentette. Minthogy azonban a váltáságot nem egy törvény, hanem a törvények egész sorozata szabályozza, az értékelésre nézve nem egyetlenegy nap, hanem majd minden vagyonszámtartási év más-más nap lesz az irányadó. Az u. n. fordulónap nálunk nem egységes és majd előzetes, majd utólagos, sőt az I. törvény szerint végleges is. Bármekkora zuhanjanak tehát a Stichtag után az árak, az értékeléshez többé hozzányúltni s ezen a réven a már kirótt s esetleg ki is fizetett vagyonszámtartást leszállítani nem lehet. A német kormány eszerint öt hónapot adott arra, hogy az összes vagyontárgyak árai leszálljanak a megközelítően valóságos érték színvonalára s a törvényben ezt a reális értéket rója meg — a három év alatt bekövetkező áresések figyelembevételével folyóan csak ideiglenesen — áldozattal. A magyar kormány ezzel szemben egy másodperc sem engedett a részvényeseknek a speculációs árak leverésére s a szédítően magas értékeket, illetve ezeknek kétharmadát vette a vagyonszámtartás kiszabásánál alapul. A három éven át bekövetkező további ársuhanásokat pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. A német pénzügyi politika ebből a szempontból reális, méltányos és következetes, a magyar irreális, méltánytalan és következetlen. S ugyanilyenek mutatkoznak a magyar rendszer a tervezetekben is. A mezőgazdasági ingatlanoknál a mindenkori búzaárakkal kombinálva, a 37 év előtt készült és 11 évvel ezelőtt kiigazított katasztert, az üres beltelkeknél 1921. március 1-ét, az erdőgazdasági felszerelésnél s a kereskedelmi árúraktáraknál 1921. április 1-ét veszi az értékelésnél irányadóul. Szőlőknél az 1918., 1919., 1920. évek, erdőbirtoknál az 1918. év, házaknál az 1920. vagy 1921. év, iparvállalatoknál az 1913—1919. évek, a nagy gazdasági gépeknél, a bútoroknál, szőnyegeknek stb. a beszerzések időpontjai az irányadók. Eltekintve attól, hogy e különböző időpontok közt az egyes vagyontárgyak értékében óriási eltérések állhatnak elő, betetőzik a tervezetek ezt az igazságtalanságot azzal, hogy csak a mezőgazdasági ingatlanok váltáságot állapítják meg búzamennyiségben s következtésként csak a mezőgazdát védik meg pénzértékének emelkedéséből származható kárral szemben. Mi ennek a következménye? Az, hogyha az árak a mai áraknak csak felére vagy harmadára esnek, a váltáságot kulcsa mindazoknál megkétszereződik vagy megháromszorozódik, akiknek pl. e r d ő- vagy szőlőváltás-tartozása még fennáll; ha pedig csak bizonyos fajta árak, pl. csak az ingatlanok árai esnek, az iparcikkek árai ellenben egyáltalán nem, vagy nem arányosan esnek, vagy éppen emelkednek, akkor az eredetileg is nagy aránytalanság még nagyobb lesz s míg pl. egy 15 millió K

értékű erdő után 40, illetve 60%-os kulcs szerint kell fizetni a váltságot, addig az ugyanakkora értékű kereskedelmi árúraktár váltságkulcsa továbbra is 6.6% marad s esetleg ennél is alacsonyabbra mérséklődik.

Ami már most az értékelés szabályozását illeti, a német törvényhozás egy-egy személy összvagyonát adóztatván meg, szükségképen mindenkitől bevallást kíván s a bevallásnál és becslésnél az értékelés szabályait mindenkire nézve egyöntetűen ekkép szabályozza: Az áldozat kivetésénél minden tárgyat azon vételár szerint kell értékelni, amelyért 1919. dec. 31-én közönséges körülmények között eladható lett volna. E szabálytól csakis az ingatlanoknál van helye eltérésnek, amelyeknek értékét hozadékok alapján úgy kell kiszámítani, hogy a rendes körülmények között elérhető évi tiszta hozadékot megszorozzuk 25-tel. Az ekkép kiszámított értékből az üzemvagyonnál, valamint a mező- és erdőgazdaság, az állattenyésztés s a szőlő- és gyümölcsstermelés céljaira szolgáló ingatlanoknál le kell vonni 20%-ot, úgy hogy birodalmi áldozat alá az üzemvagyon s a földbirtok értékének csak 80%-a esik. De a valóságban az áldozatot nem 80%, hanem ennél esetleg sokkal kisebb % után kell fizetni, mert a német törvényhozás nem az egyes vagyontárgyakat, hanem az összvagyonot adóztatván meg, figyelembe veszi s levonni rendeli az összvagyonból az 1919. dec. 31-én még fennálló összes magán- és köztartozásokat, vagyis levonni rendeli az ezen napig még ki nem fizetett adósságokat, rendkívüli hadiadókat, hadinyereségadókat, az 1917. január 1-től 1919. dec. 31-ig előállott vagyonszaporulat utáni vagyoadót, a még ki nem fizetett összes állami, községi és egyházi adókat stb. Mit tesz ezzel szemben a mi törvényhozásunk? A magyar rendszer nem egyes személyek összvagyonára, hanem az egyes vagyontárgyak után róván ki a vagyonváltságot, az értékelésnek semmiféle egységes módjában-megállapodni nem tud. Nem akarja pl. hamis bevallás miatt «a legbecsületesebb polgárokat is megbüntetni» s nem akar «a táglelkiismeretűeknek» kedvezni s ép ezért alapelvként hangoztatja, hogy a bevallást és a becslést lehetőleg mellőzi.

Az értéket, illetve a hozadékot ennél fogva szabály szerint nem személyi, hanem tárgyi alapon határozza meg. S minthogy eközben a különféle vagyont kategóriák természetéhez kénytelen alkalmazkodni, az értékelés szabályai olyannyira bonyolultak, hogy míg a német rendszer csak kétféle értéket ismer, t. i. közönséges és hozadéki értéket, addig a magyar rendszer csak az első váltságtörvényben s egyedül a részvényeknél hatféle értéket különböztet meg, t. i. a tőzsdén jegyzett árfolyam-, a forgalmi-, az osztalék-, a név-, a kibocsátási s a közép-arányos értéket. S már ugyanez a törvény kénytelen eltérni az értékelés tárgyi alapjaitól s kénytelen a bevalláshoz és becsléshez folyamodni, egyrészt a családi és házrészvénytársaságok s másrészt a külföldi pénznemek és értékpapírok váltságának szabályozásánál. De akár személyi, akár tárgyi alapon történjék az értékelés, a tárgyi rendszer természetéből következik, hogy csak a betétet, a folyószámlakövetelést, a

letéte, a részvényt látja, ellenben nem látja azt, aki mint a vagyontárgyak tulajdonosa dolgozik, vagy henyél, adósságokkal küzködik, vagy földi javakban dúskál, könnyedén kifizette a közterheket vagy roskadozik a sok hátralék alatt, — egyszóval nem látja az embert. Ezért nem engedi tekintetbe venni a mi I. törvényünk a válság kirovásánál a magán- és köztartozásokat, a ki nem fizetett állami, önkormányzati és egyházi adókat, a hadinyereségadókat stb. A mi I. válságtörvényünk ilyesfajta személyi körülményeket csak egy esetben azoknál vesz tekintetbe, akik talán legkevésbé érdemlik meg, t. i. a külföldi értékpapírok tulajdonosainál, a tőzsdén játszó üzéreknél.

Semmivel sem állanak az I. válságtörvénynél magasabb színvonalon a tervezetek. A II. tervezet pl. az erdőbirtok értékelésénél mellőzi a katasztert azért, mert az erdők tiszta jövedelmét egy má már lehetetlenül alacsony összegben, kat. holdankint egy K-ban állapítja meg. S ugyancsak mellőzi a katasztert a szőlőbirtok értékelésénél is, mert a katasztert 1909 után ugyan kiigazították, de oly tökéletlenül, hogy a kataszteri kimutatásokban a szőlőbirtoknak egy tekintélyes része még ma sem mint szőlő, hanem mint szántó, legelő vagy erdő van feltüntetve.¹ A kataszter kiigazítása tehát még a művelési ágakban beállott változásokat sem ölelte fel teljesen, annál kevésbé a tiszta jövedelmi fokozatokban történt eltéréseket. A kataszteri tiszta jövedelmek eszerint ma is csak torzképet mutatják a különböző földbirtokok valóságos hozadékának s a II. tervezet a mezőgazdasági ingatlanok értékelésénél mégis minden korrektívum nélkül a 37 év előtti elavult és fiktív kataszteri tiszta jövedelmet fogadta el alapul.² Ellenben a szőlőnél már egy rendkívül bonyolult csoportosításból kiindulva³ az átlagos hozadéki-, az erdőbirtoknál, az erdőgazdasági felszerelésnél és az üres belteleknél a forgalmi, a bútoroknál, szőnyegeknél stb. a beszerzési értéket s mindezekkel kapcsolatban az anynyira kifogásolt bevallást és becslést tekinti a kiszabásnál irányadónak. Ezen következetlen és teljesen indokolatlan eltéréseket betetőzi a II. tervezet az adósságokra és terhekre vonatkozó rideg álláspontjával. A német törvényhozás, mint láttuk, a vagyonból az összes adósságokat és terheket levonni rendeli s áldozatot csakis a tiszta vagyon után, illetve a tiszta üzem-és a tiszta mező-, erdő stb. gazdasági vagyonnak 80%-a⁴ után követel; — a kamatok és tör-

¹ 302. sz. Iromány. Indokolás 13., 17. old.

² Korrektívumról gondoskodik a Rubinek-féle tervezet.

³ A 20. §. a szőlőket nagyság, művelési mód, faj és termőképesség szerint 19 csoportba osztja. A 21. §. az új szőlőknél 57 csoportot különböztet meg. A 24. §. továbbfejleszti a csoportosítást úgy, hogy összesen 234-féle tétel szerint kell a szőlő válságát kivetni.

⁴ A német szocialisták a hozadéki értéket a mezőgazdasági ingatlanoknál nem tartották állandó reális értéknek, ezért vetették ki az áldozatot csak a hozadéki érték 800/o-a után. Lásd Van der Borgh i. h.

lesztések ennél fogva mindaddig leszámítatnak a váltságból, amíg az adósság, illetve teher fennáll. Ezzel szemben a magyar rendszer csak a részvénytársaságoknál és a kereskedelmi árúraktáraknál veti ki a váltságot a vagyon $\frac{2}{3}$ része után sa váltság összegéből mindössze jelentéktelen morzsákat enged levonni, t. i. le engedi vonni a jelzálogilag biztosított kölcsönöknek egyévi kamatát és egyévi törlesztési részletét, természetesen csakingatlanoknál.

VI. A fizetés.

E rendkívül nehéz kérdésnek a német törvény 62 §-ból 26 §-t szentel; mi azonban az ott megoldott problémák közül csak kettővel fogunk foglalkozni, t. i. egyrészt azzal, hogy mikor és másrészt azzal, hogy mivel lehet és kell a birodalmi áldozatot kifizetni?

A német törvény szerint a fizetési kötelezettség kivétel nélkül minden áldozatkötelesnél egy időpontban áll be, t. i. 1920. január 1-én. Mint-hogy azonban a törvény csak egy nappal előbb hirdettetett ki, s következképp január 1-én még senki sem tudhatta áldozata tőkeösszegét: 1920. január 1-én csak az 5%-os kamatfizetés kötelezettsége veszi kezdetét, a tőkefizetés kötelezettsége csak 1920. okt. 1-én, illetve ha a kivetés szeptember 1-je után történt, a kivetéstől számított egy hónap múlva kezdődik: A német törvényhozás már most szívesen látja, ha a birodalom az áldozat révén egyszerre nagyobb pénzösszeghez juthat; minthogy azonban a gazdasági életet a tömeges pénzelvonással megbénítani nem akarja, ezen összeg nagyságát polgárai áldozatkésztségétől teszi függővé s kényszerre szabályok helyett inkább az áldozatkésztség fokozásához folyamodik. Ép ezért 6%-os jutalmat ígér azoknak, akik 1920. január 1-ig előre fizetnek; egyébként azonban mindenkinek legjobb belátására bízva, hogy a rá kivetett áldozatot 6½%-os törlesztéssel 30 év alatt, illetve ha ingatlana van, akkor az ingatlanra eső részt 5½%-os törlesztéssel 50 év alatt, vagy pedig egyszerre egy összegben akarja-e lefizetni? Abban az esetben, ha az áldozatköteles a törlesztést választja, szabály, hogy az állam semmiféle biztosítékot nem követel. Ettől a szabálytól csak két esetben van helye eltérésnek: egyrészt akkor, ha az áldozatköteles, mint ingatlan tulajdonosa 30 év helyett 50 év alatt s 6½% helyett 5½%-kal akar törleszteni; s másrészt akkor, ha a törlesztés körül mulasztást követett el, vagy ha az állam követelése veszélyeztetve van. Az első esetben az áldozatkötelesnek kell kérni, hogy az állam áldozati követelése az ő ingatlanaira bekebelezessék; a második esetben a biztosíték összegét a pénzügyi hatóság hivatalból állapítja meg.

Ami a fizetés eszközeit illeti, a fizetés háromféleképp történhetik: vagy készpénzben s ami ezzel egyet jelent nem kamatozó kincstári utalványokban, vagy hadi és egyéb állami kölcsönkötvényekben, vagy pedig egyéb vagyontárgyak átengedése útján.

Az állam bár a készpénz fizetést előnyösebbnek tartja, a rá-

nézve előnyösebb megoldást ez esetben sem kényszerrendszabályokkal akarja elérni, hanem pénzügyi előnyök útján. Kimondja tehát, hogy azoknak, akik az áldozatot, vagy annak egy részét 1920. június 30-ig, illetve december 31-ig készpénzben fizetik ki, 8 illetve 4%-ot javukra kell írni. Aki erre igényt nem tart, az két másféle módon is fizethet. 1920. december 31-ig jogosítva van akár az egész áldozatot, akár annak egy töredékét saját jegyzésű és teljes névértékben számított hadikölcsönkötvényekkel vagy egyéb állami kötvényekkel kifizetni; s jogosítva van fizetésül bármiféle egyéb vagyontárgyat, akár ingót, akár ingatlant az állam, illetve az ezáltal alapítandó intézet számára átengedni. Mind a két fizetési mód csak jog, de nem kötelesség.

Ha a német törvény imént vázolt rendelkezéseit, ami I. váltságtörvényünkkel s a többiek tervezeteivel egybevetjük, látni fogjuk, hogy a mi törvényhozásunk úgy a gazdasági élet kímélésében, mint az igazságérzet szempontjából messze mögötte marad a német törvényhozásnak.

A mi törvényhozásunk a különböző vagyontárgyak váltságát egy helyett több törvényben szabályozván, szükségképen különböző olyan időpontokat állapít meg, amelyekben a különböző váltságokat fizetni kell. Ez azonban igazságtalan! Mert, hogy jutnak a betétek tulajdonosai ahhoz, hogy hónapokkal előbb fizetvén le a vagyonváltságot, mint pl. a kereskedelmi árúraktárak tulajdonosai, elveszítsék az esetleg nagy összegekre rugó időköz i kamatokat? Ennél is igazságtalanabb az az eltérés, hogy a magyar váltsághoz tartozó kötelesek nem maguk döntenek el, vájjon egyszerre egy összegben, vagy pedig törlesztés útján részletekben akarják-e a vagyonváltságot leróni? A magyar rendszert e tekintetben rideg pénzügyi szempontok a «gyors és kiadós pénzügyi eredmény» irányítják. Ép ezért az I. váltságtörvény szerint azok a akikről a váltságot egyszerre el lehet venni, mert vagyonuk, mint betét, nem áll a saját közvetlen rendelkezésük alatt, kötelesek voltak már 1920. dec. 20-án egy összegben és egyszerre kifizetni az egész váltságot.

A családi és ház-részvénytársaságokkal szemben a törvény szerint a kincstár dönt afelett, hogy a fizetés mikor történjék? S a többi részvénytársaságok is vagy beszolgáltatják 2 hónap alatt az összes váltságrészvényeket, vagy pedig 12 egyenlő előleges havi részletben fizetik be a váltság egész összegét.

Ugyanily ridegek és kíméletlenek a tervezetek is. Szerintük a vagyonváltság a kivetéstől számított 15-ik napon válik esedékessé s ha a fél ezen a napon nem tud fizetni, akkor nem 30, illetve 50 esztendő áll rendelkezésére abból a célból, hogy a váltságot 6½%-os alapon letörlessze, mint Németországban hanem csak pár hónap, illetve, ha ingatlana van, akkor telekkönyvi biztosítás mellett csak öt esztendő áll rendelkezésére s ez alatt az idő alatt is a 6½%-os kamattal csak kamatot fizet s egyetlen egy fillért le nem törleszthet. S mi történik, ha ez a rövid pár hónap vagy pár esztendő elmúlt? Vagy közadók módjára behajtják

rajta egy összegben és egyszerre az egész váltságot, — vagy pedig tűrik, hogy tovább fizessen a váltságtőke után évi $6\frac{1}{2}\%$ kamatot. Csakhogy míg a német áldozat $6\frac{1}{2}\%$, illetve $5\frac{1}{2}\%$ -os kamattal köteles fizetni, törleszt is, következésképp 30, illetve 50 év alatt az egész áldozati tőké-től megszabadul, — a magyar váltságtőke köteles, ha 100 esz-ten-deig fizetett is évi $6\frac{1}{2}\%$ -os kamatot, a váltságtőke akkor is a nyakán marad, még pedig teljes egészében.

Végül ami a fizetés eszközeit illeti, a magyar törvényhozás is módot nyújt arra, hogy a váltságtőke pénzben sajátjegyzésű nostrifikált háborús államadóssági címletekben vagy egyéb vagyontárgyakban in natura fizessen. Ilyen egyéb vagyontárgy azonban a németeknél bármi, nálunk ellenben csak részvény, búza, mezőgazdasági ingatlan-részlet, záloglevél, egy szóval az lehet, amit a törvényhozás fizetési eszközként kijelöl. Ami már most ezen különböző fizetési eszközöket illeti, ami kormányunk is előnyösnek tartja a készpénzfizetést, ép ezért a mi tervezetünk is jutalmat ad azoknak akik vagyonszármazásukat a határozat kézbesítésétől számított 30 nap alatt egész összegében készpénzben illetőleg felét háborús adóssági címletekben, felét készpénzben kifizetik. Csakhogy míg a német törvény ilyen esetben mindenkinek ad jutalmat, még pedig ugyanazon kulcs szerint arányosan és az állam pénzügyi érdekeinek megfelelően addig a magyar tervezet csak a mezőgazdáknak ad jutalmat, ezeknek azonban jutalmul elengedi az egész élő felszerelés váltságát. Ez a jutalom elsősorban felszerelt birtokoknál szokszorta nagyobb összegre emelkedhetik, mint a gyengén felszerelteké, a kincstár szempontjából pedig roppant nagy összegeknek, egy-egy nagybirtokosnál pl. millióknak az elvesztését vonhatja maga után. De van még a magyar és a német rendszer között egy másik lényeges eltérés is.

Míg a német törvényhozás a fizetési eszközök közötti választás tekintetében semmiféle kényszert nem gyakorol, — a magyar törvényhozás elismeri ugyan, hogy a választás rendszerint a váltság kötelest illeti, — de ettől az elvtől már az I. váltságtörvényben több irányban eltér. A törvény szerint nem a fél, hanem a kincstár dönt afelett, hogy a családi vagy ház-részvénytársaság pénzben fizessen-e, avagy in natura legyen-e köteles átadni vállalatát a becsérték 85% -ért a kincstárnak?

A többi részvénytársaságok és szövetkezetek közül pedig csak a pénzintézetek és biztosítótársaságok vannak feljogosítva arra, hogy készpénz helyett teljes névértékben számított saját jegyzésű nostrifikált háborús címletekkel fizessenek; csakhogy ezek sem fizethetik ki a váltság teljes összegét háborús címletekkel, hanem jegyzéseik arányában annak csak $20\text{—}80\%$ -át. De nem tisztelik a felek választási szabadságát a tervezetek sem.

Ezek szerint búzának természetben való beszolgáltatása útján csak az fizetheti ki a váltságot, aki mezőgazda s aki e váltságot 100 kat. holdnál nem nagyobb mezőgazdasági ingatlan után fizeti. Ami pedig a másik in natura fizetésre, t. i. a váltság fejében földrészletek átadására vonatkozik, ezen fizetési mód alkalmazása egyáltalán nem a váltságtőke-

től függ, hanem a pénzügyminisztertől és az országos földbirtokrendező bíróságtól. Ezek engedhetik meg, vagy tehetik kötelezővé az ily módon való fizetést s a pénz- és földművelésügyi miniszterek rendelkezhetnek el, hogy a váltság fejében átadott ingatlan tulajdonosa ideiglenesen ugyanazon ingatlan bérlője gyanánt működjék. Ugyancsak korlátozva vannak a váltsággal terhelt mezőgazdasági ingatlanokat vagy házakat élők közötti elidegenítésük esetén a kikötött vételár 85%-a fejében kisajátítani. Ez a kisajátítás azonban csak akkor foglalhat helyet, ha a kikötött vételár a forgalmi" értékhez képest túlságosan alacsonynak mutatkozik. Végül bármennyire az állami címletekben való fizetés volna a leghathatósabb biztosítéka annak, hogy a kormány a vagyonsváltságot csak ugyan adósságtörlesztésre fordítja és semmiféle más célra fel nem használja, — a tervezetek csak a váltság felét engedik háborús címletekkel kifizetni, nem pedig, mint a német törvény, az egész áldozatot.

* * *

Mielőtt a vagyonsváltság tervezeteinek bírálatát befejeznők, még egy módosítást kell bírálat tárgyává tennünk. A jelzett módosítás, t. i. a Rubinek-Temesváry-féle tervezet rendkívül nagy jelentőségű, mert immár a nyolcadik kísérlet arra, hogy egy hétszer átdolgozott miniszteri tervezeten enyhítsen, s a magyar társadalomnak gazdaságilag és politikailag legfontosabb rétegét: a magyar gazdátársadalmat az agyonadóztatás katasztrófájától megmentse. A Rubinek-Temesváry-féle tervezet három szempontból jelent lényeges haladást t. i. egyrészt a való élet viszonyaihoz való nagyobb fokú alkalmazkodás, másrészt az egyes adóalanyok terhének csökkentése s végül a vagyonsváltság pénzügyi eredménye szempontjából. — Ami az első szempontot illeti, — a Hegedűs-féle tervezetnek nagy hibája volt, hogy a váltság kiszabásánál egy csak papíron létező adatot t. i. a mezőgazdasági ingatlanoknak az egész országra vonatkozó átlagos kataszteri tiszta jövedelmét vette alapul. Az országos átlag révén ugyanis 10 K kat. tiszta jövedelem alapján rovatott meg vagyonsváltsággal az is, akinek az ingatlanai a kataszter szerint holdankint átlag 1 koronát s az is, akinek ingatlanai holdankint átlag 20 koronát jövedelmeztek. A Rubinek-Temesváry tervezet az országos átlag helyett az egyes birtokosok mezőgazdasági ingatlanainak átlagos kat. tiszta jövedelméből indul ki s a birtokosokat aszerint, hogy birtokaik átlagos kat. tiszta jövedelme 1, 2, 3 usque 20 korona-e holdankint, — 20 csoportba s a Hegedűsénél jóval mérsékeltebb progressio révén mindegyik csoportot további 6, valamenyiüket tehát összesen 120 csoportba osztja be. Ehhez képest az, akinek ingatlanai kat. holdankint csak 1 korona tiszta jövedelmet hoznak, — vagyonsváltság címén kevesebbet, akinek az ingatlanai többet hoznak, az többet, s az ugyanolyan jövedelmű ingatlanok után is az akinek kisebb a birtoka, kevesebbet, akié nagyobb az többet fizet. — Világos tehát, hogy a Rubinek-Temesváry-

féle tervezet sokkal inkább képes a való életviszonyaihoz alkalmazkodni, mint a Hegedűs-féle eredeti tervezetek. De akár az erdőbirtokosoknak 20, akár a földbirtokosoknak 120, s akár a szőlőbirtokosoknak 234 csoportba való beosztását tekintjük, mindegyikkel szemben ugyanazt a két ellenvetést tehetjük. Először mennél igazságosabb, hogy a jelzett váltsággötelemek, csoportokba osztattak, annál igazságtalanabb, hogy a Hegedűs-féle tervezet az összes haszonbérelőket egyetlenegy csoportba foglalja össze s mint hadimilliomosokat, valamenyiüket a felszerelés kétszeres váltságával rózza meg; hogy továbbá a csoportokba osztást nemcsak a haszonbérelőknél, de a háztulajdonosoknál, a kereskedőknél, az iparosoknál stb. is mellőzi. Másodszer bármily nagyarányú legyen a mezőgazdák és a földbirtokosok csoportosítása, — mik ezek a személyi rendszer csoportosításához képest? Hiszen a személyi rendszer másfélmillió adóalanyt nem 20, vagy 120, hanem kerek másfélmillió csoportba oszt be s következésképp nemcsak egyes csoportoknál ezeknek átlagos körülményeit, hanem minden egyes adóalanyról az egyéni körülményeket veszi figyelembe.

Ami már most a Rubinek-Temesváry-féle tervezet hatásait illeti, az egyes adóalanyokra való hatásának megállapítása céljából próbáljuk meg kiszámítani, mennyivel szállítja le a váltság terhét a Hegedűs-féle tervezetekkel szemben egy 50 kat. holdas kis-, egy 500 kat. holdas közép- és egy 6000 kat. holdas nagybirtokosnál? A Hegedűs-féle tervezet szerint 50 kat. hold mezőgazdasági ingatlan után 115.500 K, 500 kat. hold után 1,262.000 K és 6000 kat. hold után 17,640.000 K vagyonváltságot kellett volna fizetni (szőlő, erdő és felszerelés váltsága nélkül). Ezzel szemben a Rubinek-Temesváry-féle tervezet szerint egy 50 kat. hold nagyságú mezőgazdasági ingatlan váltsága 5 K átlagos kat. tiszta jövedelem mellett 39.375 K-ra, 10 K átlagos kat. tiszta jövedelem mellett 52.500 K-ra és 20 K átlagos kat. tiszta jövedelem mellett 78.750 K-ra szállna le; tehát a legjobb minőségű ingatlanok váltsága is több mint 30%-kal lenne kisebb a Hegedűs-féle váltságnál. Egy 500 kat. hold nagyságú mezőgazdasági ingatlan váltsága 5, 10 és 20 K átlagos kat. tiszta jövedelem mellett 656.250 K, 875.000 K, illetve 1,312.500 K lenne s következésképp a közép-birtoknál a legjobb minőségű birtokok váltsága valami kevéssel emelkednék ugyan, a többieké azonban lényegesen csökkenne. Egy 6000 kat. hold nagyságú mezőgazdasági ingatlan váltsága 5, 10 és 20 K kat. tiszta jövedelem mellett 11, 14,7, illetve 22 millió K lenne, s következésképp a váltság csökkenése még a nagybirtoknál is lényegesen volna és súlyos megterhelést egyedül a csupa első minőségű földből álló nagybirtoknál idézne elő.

Ami végül a kincstár váltságbevételeit illeti, a Rubinek-Temesváry-féle tervezet a mi számításunk szerint a váltsággöteles mezőgazdasági ingatlanokra körülbelül 17 milliárd K terhet róna; a Hegedűs-féle tervezettel szemben tehát a váltságterhét körülbelül 9 milliárd koronával enyhítené.

Mínthogy azonban még ez az összeg is milliárdokkal múlja felül azt az összeget, amelyet az összes vagyonszámoknál váltságának akkor

kellene jövedelmezni, ha belföldi államadósságunk egy ötödét akarók letörleszteni, joggal vethetjük fel a kérdést: szükséges-e és milyen biztosítékok fennforgása esetén lehetséges, hogy a törvényhozás az összes vagyontételekre 12 milliárd K-nál nagyobb váltságot rójjon ki?

Semmiesetre sem akarhatjuk, hogy a békebeli Törökország s a háború utáni Német birodalom sorsára jussunk s idegen hatalmak gondnoksága alá helyezve, a garancia-bizottság állapítsa meg áldozataink mértékét s az ő parancsszavára reformáljuk pénzügyi törvényeinket. Ezt mindenestre és feltétlenül meg kell akadályoznunk. Ennek a célnak az elérése érdekében elemi kötelességünk meghozni minden áldozatot. Minthogy azonban áldozatot csakis a teherbírási korlátain belül, az arányos teherviselés elve alapján s a nemzetre nézve nem meddő célokból hozhatunk, ebből szükségkép az következik, hogy 12 milliárd K-nál nagyobb váltságot csak a következő feltételek együttes fennforgása esetén lehet a nemzettől követelni:

1. Ha biztosítékaink vannak arra vonatkozólag, hogy a főhatalmak a jóvátételi tartozások kifizetésére legalább akkora haladékos adnak, mint Ausztriának.

2. Ha a vagyonszállás meddő adósságtörlesztésre fel nem használtatik s következésképp belőle adósságainknak legfeljebb egyötödét fizetjük ki.

3. Ha a nemzet a törlesztésre nem szükséges felesleget visszkapja s tagjai között akkép oszthatja szét, amint ezek hazánk újjáépítésének nagy munkájában résztvesznek, vagyis ha a törlesztésre nem szükséges felesleg gyümölcsöző beruházásokra fordítatik.

4. Ha biztosítékaink vannak arra vonatkozólag, hogy ellenségeink a beruházások eredményét jóvátétel címén innen az országterületéről el nem viszik.

5. Ha a törvényhozás a jelenlegi és még alkotandó Hegedüs-féle váltságtörvényeket ideigleneseknek tekintve egy, a személyi adózás rendszerén felépülő olyan modern váltságtörvényt hajlandó alkotni, amely a Hegedüs-féle váltságtörvények pénzügyi eredményét egyetlenegy fillérrel sem növeli, hanem mindössze arra törekszik, hogy a Hegedüs-féle vagyonszállást a szociális igazságnak megfelelően s az egyéni körülmények figyelembevételével mellett arányosan ossza szét az ország minden lakosa között.

Foglaljuk össze fejtegetéseink eredményét!

A vagyonszállásra vonatkozó törvények megalkotása elől kitérni lehetetlen. Az idevágó törvények — a többi új adótörvényekkel egyetemben — nemcsak ránk magyarokra nézve életbevágó fontosságúak, de nagy a jelentőségük egész Európa jövő fejlődése szempontjából is.

Készséggel elismerjük tehát az érdemeit annak, aki e történelmi

jelentőségű törvények kezdeményezésére s általuk nemzetünknek s különösen a nemzet gerincének, a középosztálynak megmentésére vállalkozott. Anélkül, hogy elődje úttörő munkásságának jelentőségét kisebbítenék,¹ elismerjük, hogy lelkünkbe először ő öntött bizalmat s a forradalom óta ő volt pénzügyminisztereink között az első, aki a hadseregre és a külpolitikánkra vonatkozó fájdalmas, de szükséges kijelentéseivel meg tudta nyerni a külföld bizalmát. Elismerjük, hogy e kettős bizalomra támaszkodva s a jó szerencse által is támogatva, senki egy nemzetnek külföldi fictiv adósságát annyi milliárddal² még nem apasztotta, mint egyetlenegy fillér törlesztés nélkül, pusztán pénzünk értékének javítása útján, ő. Elismerjük, hogy az ő csodálatos rábeszélő és meggyőző ereje nélkül aligha sikerült volna ősi bűnünktől a «vitam et sanguinem, sed avenam non»-féle politikától szabadulni s a nemzetgyűlés útján a haza oltárára nemcsak életet, vért és szép szavakat, de a nemzeti vagyonnak egy tekintélyes részét is felajánlatni. Mi ugyan nem hisszük, de a nemzetgyűlés meghajolt azon érvei előtt, hogy a vagyon megváltásának a bevallásra támaszkodó és az egyéni körülményeket figyelembe vevő modern rendszerét a mi sajátos adminisztratív viszonyaink között alkalmazni s pénzügyi szervezetünkkel végrehajtatni lehetetlen; valamint nem hisszük azt sem, de a nemzetgyűlés elhitte, hogy a 70—80 milliárdra tervezett vagyonváltás «j a v a r é s z é t» a személyi rendszer «óriási költségei felemésztenék».³

Hiszen Wekerle óta a mi törvényhozásunk is alkotott s a mi pénzügyi szervezetünk is végre tudott hajtani olyan adótörvényeket, amelyek bevalláson, az egyéni körülmények figyelembe vételén, egyszóval az ú. n. személyi rendszeren épültek fel. S ezen adók, valamint számos más adónk kivetési munkálataiban rengeteg olyan, az egyes adózók vagyoni állapotára vonatkozó adat van, amelyeket a bevallások ellenőrzésére felhasználni s amelyek révén a bevallások szavahihetőségét büntetések nélkül is kikényszeríteni lehetett volna. Ezzel szemben azonban elismerjük, hogy egy mindenkít egyszerre megadóztató vagyonváltásot — ha még olyan modern és igazságos is a rendszere — a nemzetgyűléssel elfogadtatni nehéz lett volna. Elismerjük, hogy a «divide et impera» elvét alkalmazva, könnyebb volt a vagyonkategóriákat, illetve a mögöttük álló társadalmi rétegeket egyenként és külön-külön rovatni meg vagyonváltással; elismerjük a nagy-szabású voltát annak a gondolatnak, amely a nemzetgyűléssel az ő összetételénél fogva legelőször a letéteket, betéteket s a részvénytársasági vagyont dézsmáltatja meg, s amely az idevágó törvény

¹«A bevételek fokozása terén az egyenes adóknak, a jövedelem- és vagyonadónak szerintem talán, túlságos nagyságát. Korányi hagyta rám és én csak az eredményt aratom». Lásd Hegedűs 1921. VI. 21-iki beszédet. Napló 6. old.

² Saját kijelentése szerint 32 milliárd K-val. Lásd Bpesti Hírlap 1921. VII. 9. szám. A hajdúmegyei gazdákhöz intézett beszéd.

³ Így érvel Hegedűs az I. váltáságtörvény miniszteri indoklásában.

és az ingatlan vagyonváltsága között junktimot teremt s a junktim révén a nemzetgyűlést a többi váltságtörvényeknek s különösen a legkényesebbnek, t. i. a földbirtok váltságára vonatkozó törvénynek megalkotására erkölcsileg és pénzügyileg szinte azt mondhatnók kötelezi; elismerjük az ügyesséjét annak a taktikának, amely túlzott, sőt nem egyszer fantasztikusan nagy követelésekkel állott elő csak azért, hogy az érdekképviseltek előterjesztéseire engedhessen s amely a rendi világra emlékeztető «alkudozások» alapján olyan eredményeket tudott kivívni, hogy a kincstárt is kielégítették, az érdekképviselteket is a boldog megkönnyebbülés érzetével töltötték el s a nemzetgyűlés számára a nagy békekötéseknek szinte csak a ratifikálását tartották fenn. Egyszóval elismerjük pénzügyi kormányunk vezetőjének a vagyonkategóriák külön-külön megadóztatásában, a junktimban s az érdekképviseltekkel való alkudozásokban megnyilvánuló — saját szavai szerint — «bűvészmesteri» ügyességét. S végül megállapítjuk, hogy a vagyonváltság szabályozásánál és mely célokra leendő fordításánál minden szervezett társadalmi réteg méltányos kívánságait teljesíteni iparkodott, sőt még azokra is gondolt, akik megfosztva a szervezkedés lehetőségétől, mint néma áldozatok várták csekély vagyonkájuk megdézsmálását; gondolt a hősi halált haltak s az eltűntek hozzátartozóira és a hadifoglyokra; gondolt az árvákra, az özvegyekre, a menekültekre, a közalkalmazottakra; gondolt a háború legszánandóbb vértanúira, a mi rokkantjainkra; s a célkitűzésnél gondolt a legnagyobb rokkantra: a beruházások után epekedő magyar közgazdaságra.

De amily készséggel ismerjük el ezen és egyéb érdemeit, ugyanoly kötelességérzettel mutatunk rá korszakalkotó nagy művének hibáira. A vágjon megadóztatásának azt a rendszerét, melyet nem a szocialisták «találtak fel», de amelyet Németországban, Ausztriában és Csehországban egyaránt szocialisták alkalmaztak, — bármennyire méltányos és igazságos volt, mint rendszer — elvetette egy egészen más okból t. i. a német, osztrák és cseh túl magas kulcsok iránti jogos ellenszenve miatt. Elvetette s «feltalálta egy olyan ú. n. «magyar systemát», amely nem más, mint a modern viszonyokra alkalmazott, de igazságtalanságai miatt rég elavult tárgyi rendszer.

A múlt időknek ezt a barbár alkotását megtoldotta a személyi adózás rendszerének egy néhány vívmányával, létminimummal, progressioval stb. s midőn ekképen egyesítette a tüzet a vízzel, a «feltaláló buzgalmával» látott hozzá a különböző vagyonkategóriák «megfogásához», s egy gyakorlatilag lehetetlen cél megvalósításához, t. i. ahhoz, hogy a háború és a forradalom összes adósságait a jelen nemzedékkel fizettesse ki. Ez a szédületesen nagy cél s a «gyors és kiadós pénzügyi eredmény» ábrándja elkápráztatta s félretéve a «bankár» rideg calculatioit, nem vette figyelembe a jelen nemzedéknek eddig elszenvedett és oly rendkívül súlyos

áldozatait; figyelmen kívül hagyta, hogy romlásunkat tulajdonképp nem az adósságok kamatai, hanem az egyéb kiadásoknak szédítően nagy arányai okozhatják; figyelmen kívül hagyta a jóvátételnek tőlünk el nem múló keserű poharát; s épp ezért túlságosan nagy s pusztán a törlesztést véve túlságosan meddő áldozatot akar rárakni a jelen nemzedék vállaira. Megtoldotta e hibáit azzal, hogy a túl nagy terhet nem osztotta szét úgy, amint a középosztály megmentése, az egyesek teherbírása, a vagyonszerzés terén a korral beálló hanyatlás a családi tűzhely és a gyermek védelme, vagyis az ú. n. socialis igazság megkívánják. S betetőzte végül e hibáit azzal, hogy — a mezőgazdasági ingatlanoktól eltekintve, — a többi vagyontárgyakra vonatkozólag végleges váltásösszegeket akart megállapíttatni s ugyanakkor midőn figyelmen kívül hagyta az árak későbbi esését, nem iparkodott sok száz és százezer család jövőjét biztosítani kedvező fizetési feltételekkel. A törvényhozás van hivatva arra, hogy e hibákat — amennyiben a szerencsétlenül választott rendszer mellett lehetséges — kiküszöbölje s a befolyandó óriási összegekkel úgy rendelkezék, amint a nemzet érkei megkívánják. A törvényhozás van hivatva az adósságtörlesztés józan mértékét megállapítani s az ezen célra nem szükséges milliárdok sorsáról dönteni. Középszerű kicsinyes kormányok kezében e milliárdok — minden visszaélés nélkül is — úgy el fognak tűnni, mint a kámfor, mert részint folyó kiadásokra, részint a deficit fedezésére, részint olyan beruházásokra fognak felhasználtatni, a melyeknek esetleg nem mivesszük hasznát, hanem — a gazdasági erőforrásaink közvetlen felhasználására vonatkozó jogaik révén¹ — ellenségeink.

Nagyszabású emberek kezében ellenben ugyanezen milliárdok csodákat művelhetnek; megtermékenyíthetik egész közgazdasági életünket s olyan alkotásokat hozhatnak létre, amelyeket innen az ország területéről jóvátétel címén semmiféle ellenség el nem vihet.

De sajnos! Azt, hogy így legyen, nem egyedül és kizárólag mi, hanem elsősorban és legfőképpen a főhatalmak, illetve a legközelebbi idők legnagyobb problémája, a jóvátétel nagysága fogják eldönteni. Minekünk a netán igazságtalan döntéssel szemben csak egy fegyverünk van. Ha a főhatalmak a jóvátételt nem az igazság, hanem a gyűlölködés, a bosszú és a tönkretétel céljaira akarják felhasználni, akkor ebbe a politikába nem mi fogunk belepusztulni, akik az ő hibáinknak csak ideiglenes áldozatai leszünk, hanem fog pusztulni az ő alkotásuk: a helytelen politikai alapokra felépített új Európa. Mi — ahogy megálltuk a helyünket ezer év minden vihara közepette, — ugyanúgy meg fogjuk állani a helyünket a jóvátétel viharában is.

Erekly István.

¹ Békeszerződés VIII. Rész, IV., V. Függelék.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSVÉDELEM.

MAGYARORSZÁG történelmének leggyászosabb okmánya, a trianoni békeszerződés utolsóelőtti fejezetében a munkásvédelem nemzetközi szabályozására vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz. E rendelkezések a nagy és gyászos világiást befejező többi békeszerződéssel közös anyagot alkotnak. E rendelkezések jelentőségét és horderejét csak akkor lehet megérteni, ha ismerjük a nemzetközi socialpolitikai törekvések fejlődését. A következőkben mindenekelőtt rövid pillantást kívánunk tehát ezekre vetni, mi egyébként általános socialpolitikai szempontból is igen tanulságos.

A gazdasági élet mai formájának, a capitalismusnak születési órája az, amely annak a csiráját is létrehozta, amit a törvényes munkásvédelem fogalma alatt szoktunk összefoglalni. A capitalismus ugyanis a gazdasági életnek oly szervezete, amely a gazdaságosságot mindenek fölé helyezi és annak minden más tekintet alárendelni igyekszik. A capitalismus a gazdasági szempont eme túlhajtásával magának a gazdasági életnek a lényegével kerül ellentétbe. A gazdasági tevékenység csak egyik megnyilvánulása a vonatkozásokban oly gazdag emberi életnek és büntetlenül nem lehet megfélemlenünk arról, hogy a gazdasági tevékenység mindig oly feladatkör, amelynek az ember egyéb tevékenységei számára az eszközöket kell előteremnie. Éppen ezért minden oly fejlődésben, amely a gazdasági életet ezen a határon túlterjeszti és egyenesen az emberi tevékenység középpontjába kívánja állítani, nagy egyoldalúságot, az emberi élet egyik vonatkozásának túl tengését kell látnunk. Kétségbe vonható-e az, hogy a társadalmi életnek olyan berendezése, amely az embert nem emberi vonatkozásában, hanem tisztán, mint a termelésnek épp olyan eszközét tekinti, amilyen p. o. a gép, az emberi élet egyik oldalát a többiek rovására tolja előtérbe?

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy már a capitalismus első évtizedeiben is sokan felemelték szavukat az emberi élet eme elferdítése ellen. Nem a gazdasági élet hatalmas fejlődése ellen irányult az így megindult bírálat. Nem a magasabb rendű munkamegosztás és a páratlan technikai haladás vívmányainak eltörlésére, hanem e vívmányokon belül a dolgozó ember emberi mivoltának megóvására céloztak azok a törekvések, amelyek a capitalismus egyoldalúságával szembehelyezkedtek. E törekvéseknek legelőször Angliában volt sikerük, ahol a capitalismus hirtelenül burjánzott fel és építette ki rendszerét az emberiség minden követelményének félretolásával, a gyermekeknek és nőknek a gépek mellé állításával és a felnőtt férfiak végletekig dolgoztatásával. Mihelyt azonban

a capitalismusa maga szélsőségeivel az európai continensre bevonult, itt is elő kellett törniök ezeknek az ellenállásoknak, amelyek a munkás emberi mivoltának figyelmen kívül hagyása ellen küzdenek.

Miként a capitalismus maga teremtette meg ellensúlyát a munkásvédelmi törekvésekben, éppen úgy az egyes országokban kifejlődő munkásvédelemnek el kellett hintenie azt a magvat, amely a munkásvédelem nemzetközi alapra helyezéséhez vezetett. A munkásvédelem lényegénél fogva a termelésnek korlátolója, mert a vállalkozónak nem engedi meg a munkás végnélküli kihasználását. Minden ily korlát azonban béklyót jelent a nemzetközi versenyben, amelyet pedig maga a capitalismus egyre nagyobbra növel. Nem véletlen tehát, hogy a nemzetközi munkásvédelem gondolata először Angliában ébredt fel, ahol 1802-ben született meg az első munkásvédelmi törvény. Maga őwen, a törvényes munkásvédelem egyik legnagyobb előharcosa, hangoztatta legelőször ezt a követelést, amelyet csakhamar magukévá tettek az angol gyárosok is. G. A. Lee gyáros a munkásvédelem hatásait tanulmányozó bizottság előtt már 1816-ban kijelentette, hogy a munkásvédelmi törvények csak akkor nem lesznek kárára az angol iparnak, ha a többi iparos állam is hasonló törvényeket fog alkotni, mert különben a tőke ki fog vándorolni azokról a területekről, amelyek kihasználását illetőleg a munkásvédelem által kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek. így nyilatkozott egy angol gyáros akkor, amidőn Anglia ipara minden versenyen felül állott és a nemzetközi versenynek a mai viszonyokhoz képest még csak nyomai sem mutatkoztak. Mennyivel inkább kellett erre az álláspontra helyezkednie az oly államok iparának, amelyek capitalistikus termelése már az angol versenytől fenyegetve fejlődött ki. És valóban, amely mértékben tért foglalt az európai continensen is a nagyipar és vele együtt a magának utat törő törvényes munkásvédelem, oly mértékben fokozódtak azok a követelések, amelyek a munkásvédelemnek nemzetközi alapra helyezésére irányulnak. Amidőn Anglia a múlt század első évtizedeiben és később a negyvenes években Poroszország, Franciaország, Ausztria, a Svájc kantonai, Svédország, sőt Oroszország is szabályozták a gyermekek és fiatalok munkaidejét, Le Grand 1840-ben a francia és a svájci kormányhoz, valamint a német vámegyesülethez beadvánnyal fordult, hogy a fiatalok munkásainak munkaidejének szabályozását azonos alapon eszközöljék. 1847-ben Le Grand újabb beadvánnyal fordult a hatalmakhoz a 12 órás maximalis munkanap egységes szabályozása és a nők éjjeli munkájának közösen való tilalmazása érdekében. Bármennyire hangsúlyozta is, hogy a munkásvédelem terén való késlekedés hatása a forradalmi socialismus térfoglalása lesz, beadványait meg nem hallgatták.

Míndezek a hangok nyomtalanul maradtak, mint hogyha a pusztában hanzottak volna el. A munkásvédelem kezdetei már megvoltak, de a socialpolitika mindenfelé még fejletlen volt és csak néhány éles szemű férfiú számára volt fenntartva a jövőbepillantás, amely megmutatta, hogy munkás védelemre szükség van, az azonban a hazai ipar nagyobb kára nélkül csupán nemzetközi alapon fejlődhetik nagygyá. Az az érv, hogy a munkásosztály helyzete javításának késése esetében a munkás-

mozgalmak forradalmi úton fognak maguknak utat törni, az 1848-ik év szabadsámozgalmai előtt egyáltalában nem hatott a kedélyekre.

II.

Az 1848-as év mozgalmait reakció követte Európa-szerte, amely azonban nem tudta a munkásmozgalom megindulását meggátolni. Mihelyt a reakció szigora engedett, a munkásmozgalom Angliában, Franciaországban, Németországban és Svájcban erőteljes fejlődésnek indult. Már a 60-as években a munkások internacionáléval próbálkoztak, amely a nemzetközi munkásvédelmet is zászlajára írta, és már 1866-i genfi congressusán a nők és gyermekek éjjeli munkájának tilalmazását és a 8 órai munkanapnak nemzetközi alapon való bevezetését követelte. Az internationale 1876-ban megszűnt, de a nagyobb iparos nemzetek szakszervezkedési mozgalma egyre inkább izmosodott és különösen Angliában és Svájcban a törvényes munkásvédelem erőteljes fejlődését hozta magával. Angliában a női- és gyermekmunka szabályozása érdekében a törvények egész sorozata keletkezett, a Svájcban pedig a leginkább iparos kantonokban indult meg a munkásvédelmi törvényhozás, míg azután 1877-ben megszületett a svájci szövetség nagy gyári törvénye, amely a női- és gyermekmunka, valamint egyéb munkásvédelmi kérdések szabályozásán kívül a felnőtt férfiakra is kiterjedő 11 órás maximális munkanap megállapításával eddig Európában páratlan haladást hozott a munkásvédelem terén. Anglia ipara nagy fölényénél fogva bele tudott törődni a socialpolitikai haladásba, ellenben Svájcban az 1877-ik évi gyári törvény meghozatala után bebizonyosodott, hogy mennyire igazuk volt azoknak, akik már a XIX. század elején a socialpolitikának nemzetközi úton való haladását elengedhetetlennek jelezték. A gyárosok a nemzetközi versenyre való utalással óriási ellenállást fejtettek ki a törvény végrehajtásával szemben. Minthogy pedig a fejlődő munkásmozgalomra való tekintettel az 1877-ik évi gyári törvény elejtéséről nem lehetett szó, a Svájc számára csakis a munkásvédelemnek nemzetközi alapra helyezése hozhatta a kellő megoldást.

És valóban a svájci szövetségtanács volt a legelső, amely hivatalosan felkarolta a nemzetközi munkásvédelem gondolatát. Már 1880-ban kísérletet tett ezirányban, amennyiben hivatalos köriratot intézett a hatalmakhoz a munkásvédelem nemzetközi szabályozása érdekében. E köriratnak közvetlen eredménye nem volt, ámbár 1883-ban a francia, 1886-ban pedig a német parlamentben követelések hangzottak el ebben az irányban. Minthogy Svájcban a gyárosok ellenállása mind nagyobb lett, a szövetségtanács 1889-ben megismételte a hatalmagnál már előbb tett lépését és a munkásvédelmi kérdések megbeszélésére nemzetközi konferencia összehívását követelte. A siker ezúttal nem maradt el, de nem azért, mintha a Svájc szavára inkább hallgatott volna most már Európa, mint kilenc évvel előbb, hanem azért, mert a 90-es években a helyzet már jelentékenyen megváltozott.

E változás okát Németországban kell keresni, ahol II. Vilmos császár trónra kerülése szakított Bismarck munkáspolitikájával és az erősödő munkásszervezetek nyomása alatt munkásvédelmi törvények alkotását

látta szükségesnek. Amidőn Vilmos császár 1890. február 3-án már nem egyszerű javaslatot tett a nemzetközi munkásvédelem érdekében, hanem Berlinbe egyenesen nemzetközi konferenciát hívott össze a nemzetközi munkásvédelem kérdéseinek megvitatására, e lépésében az a kényszerűség vezette, hogy Németországban elkerülhetetlen lesz a socialpolitikai törvények sorozatának alkotása, a gyárosoknak e törvényekkel szemben biztosan várható ellenállását pedig a többi iparos államoknak is hasonló lépésre indításával akarta leszerelni. Ezért ragadta ki II. Vilmos császár a svájci szövetségtanács kezéből a nemzetközi munkásvédelem terén a kezdeményezést és hozta létre az első munkásvédelmi tanácskozást.

A berlini nemzetközi munkásvédelmi conferentia már 1890. március 15-én tényleg meg is nyílt. Azon 15 állam képviseltette magát és a tanácskozásokat Berlepsch báró porosz kereskedelemügyi miniszter, a nemzetközi munkásvédelem lelkes híve, vezette. Mindez mutatja, hogy 1880. óta e téren mennyire változott a helyzet.

A berlini conferentia még óvatos tapogatódzás a munkásvédelem nemzetközi alapokra való helyezése tekintetében. Nem diplomáciai conferentia, melynek feladata nemzetközi munkásvédelmi egyezmények kötése lett volna, hanem az egyes kormányok kiküldötteinek egyszerű meghallgatása abban a tekintetben, hogy mily kérdésekben lehetne a munkásvédelem terén az érdekelt államok egyöntetű eljárására számítani. Ezért a conferentia nem is hozott a résztvevő államokra nézve kötelező határozatokat, hanem csupán kívánságokat fejezett ki. E kívánságok közül az első a bányászatra vonatkozik és cél gyanánt a bányászatban a fiatalkorúaknál a 14 éves korhatárnak (déli államokban 12 évesnek) megállapítását, valamint a nők föld alatt való foglalkoztatásának tilalmazását tűzi ki. Kívánatosnak jelzi továbbá a vasárnapi munkaszünetnek elsősorban a nőkre és fiatalkorú munkásokra, valamint az iparra általában való életbe-léptetését, továbbá a gyermekmunkának oly módon való szabályozását, hogy az a 12. életév betöltéséig (déli államokban a 10. évig) az iparban eltiltassék és tilalmaztassék egyúttal a 14—16 év közötti munkások éjjeli munkája is. A fiatalkorú munkásokra vonatkozólag a 10, a női munkásokra vonatkozólag pedig a 11 órás maximalis munkanapot kívánta a conferentia, a nőkre vonatkozólag pedig ezen kívül az éjjeli munka tilalmazását, az egészségre veszélyes iparágakban való munka korlátolását és az anyasági védelmet 4 heti terjedelemben. Végül a conferentia kívánatosnak jelezte azt is, hogy, amennyiben határozatai értelmében a munkásvédelmi törvényhozás egységesítése megindul, az iparfelügyelők jelentések kölcsönösen kicseréltesenek, hogy ily módon nemzetközileg elfoglalt álláspont egységes keresztülvitele és a munkásvédelem egységes továbbfejlesztése előkészíthessék.

A berlini konferenciának két fontos eredménye volt. Az első az, hogy a munkásvédelmi törvények egységesítése megindult azáltal, hogy több állam az ott kifejezésre jutott álláspontnak megfelelően a törvényalkotás terére lépett. A következő években a gyermekmunka és a nők munkája, valamint a vasárnapi munkaszünet kérdése állottak valóban a munkásvédelmi törvényhozás középpontjában. Persze nem mindenhol

egyformán. Így péld. hazánk csupán a vasárnapi munkaszünetet — és ezt sem egészen a berlini konferencia határozatainak megfelelően — iktatta törvénybe az 1891. évi XIII. t.-c. alakjában. A berlini konferencia tehát mindenekelőtt szuggesztív hatású volt. Második eredmény azoknak a kérdéseknek kijelölése volt, amelyek többé-kevésbé megérték arra, hogy az európai államokban törvényhozásilag szabályoztassanak. A későbbi nemzetközi munkásvédelmi törekvések bizonyítják ezt legjobban, mert tényleg a berlini konferencia által kijelölt mesgyék között mozogtak. A berlini konferencia azonban a nemzetközi munkásvédelem számára nem alkotott szervet; tisztán az egyes államok belátására bízta az ott kifejezésre jutott kívánságok megvalósítását.

A nemzetközi munkásvédelem számára külön szervezet megteremtése sem késhetett azonban sokáig akkor, amidőn a munkásvédelmi törvényhozás Európában élénkebben megindult és mindinkább beleütött a kiélesedő nemzetközi versenybe. 1897-ben két nevezetes lépés történt a továbbfejlesztés irányában. Az egyik a Federation Ouvrière Suisse részéről 1897 augusztus havában Zürichbe egybehívott nemzetközi kongresszus volt, amelyet egy hónappal később követett a második lépés, a közgazdák és szociálpolitikusok kongresszusa Brüsszelben. Zürichben a munkások képviselői, Brüsszelben pedig a szociálpolitikusok előkelő társasága követelte a munkásvédelem nemzetközi irányban kifejlesztése érdekében külön szervezet megalakítását. A brüsszeli kongresszus e tárgyban határozatot is hozott, midőn megbízta a kongresszuson résztvevő belga kiküldötteket egy nemzetközi szervezet alapszabályainak kidolgozásával. Éppen a XX. század küszöbén, 1900-ban Parisban gyűlt össze másodszer a szociálpolitikusok kongresszusa és Millerand elnöklete alatt a belgák részéről előterjesztett alapszabálytervezetet elfogadta. Ezzel megalakult a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete, mint a nemzetközi munkásvédelmi törekvések középpontja.

A törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesületének szervezete igen ésszerűen volt megalkotva. Az egyesület lényegében magánegyesülés ugyan, de az alapszabályok kimondják, hogy az egyesületben minden kormány is képviselhető magát. Ezzel az egyesület félhivatalos jelleget nyert. Tagjai kétfélek. Egyrésztől egyének, másrésztől pedig az egyes országokban alkotott nemzeti munkásvédelmi egyesületek.¹ Az egyesület végrehajtó szervében, a közgyűlésen csakis ezek és a kormányok képviselhetik magukat. A közgyűlés kétévenként összejött és eléje tartoztak az egyes kérdésekben hozandó határozatok. Ezek előkészítésére és a munkásvédelmi törvényhozások szemmel kísérésére, valamint a nemzeti osztályokkal való érintkezésre az egyesület nemzetközi munkásvédelmi hivatalt állított fel, melynek székhelye Basel. A munkásügyi hivatal időszakos kiadványaiban összegyűjtötte az összes államok törvényhozási anyagát. Kiadványai valóban a munkásvédelmi törvényhozás legfontosabb forrásmunkái lettek.

¹ Ilyen egyesület a «Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete» néven Magyarországon is alakult.

A törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesülete a legnagyobb körültekintéssel és előkészítéssel karolta fel a munkásvédelem kérdéseit. A munkaügyi hivatala útján kiválogatta azokat a kérdéseket, amelyekben a fontosabb államok törvényhozása már annyira közeledett egymáshoz, hogy a nemzetközi alapon való szabályozás elé nagyobb nehézségek már nem hárultak. Kiadványaival és nemzeti osztályai útján igyekezett e kérdések egységes szabályozására a talajt előkészíteni. Hogy mily sikerrel azt legjobban bizonyítja, hogy már 1906-ban ennek a csupán félhivatalos egyesületnek sikerült két nemzetközi munkásvédelmi egyezményt létrehozni. Ez a két berni egyezmény, amelyek közül az első az iparban és bányászatban a nők éjjeli munkáját tiltja el 11 órás éjjeli pihenőt biztosítván a munkásnőknek; a második a fehér (sárga) foszfornak a gyufagyártás terén való felhasználását tiltja el és ezáltal a legborzasztóbbnak nevezett ipari betegséget igyekszik kiküszöbölni. Az első egyezményhez Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia, Belgium, Dánia, Spanyolország, Franciaország, Anglia, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Portugália, Svédország és a Svájc csatlakoztak, míg a másodikat Németország, Dánia, Franciaország, Olaszország, Luxemburg, Hollandia és Svájc fogadták el, de ahhoz később az Osztrák-Magyar Monarchia is hozzájárult.

A nemzetközi munkásvédelmi egyesület ezután különösen az ipari mérgek és a folytonos üzemek kérdését tanulmányozta. Míg azonban e téren végleges eredményre nem jutott, a nők és fiatalok munkaidejének szabályozása és a fiatalok munkások éjjeli munkájának tilalmazása tekintetében 1913-ban végleges határozatokat hozott, amelyek alapján 1914-ben két újabb nemzetközi egyezmény megkötésére hívták össze a svájci szövetségtanács a kormányok kiküldötteit. Mindkét egyezménytervezet teljesen készen volt 1914 nyarán, amidőn a világháború kitört és ha a nagy esemény közbe nem jön, az egyezmények még abban az évben megkötettek volna.

III.

Amidőn a világháború kitört, úgy látszott, hogy a munkásvédelem nemzetközi szabályozásának ügye hosszú időre lekerül a napirendről. Azok a nagy ellentétek, az a nagy gyűlölködés, amely a nemzetek között a háború folytán keletkezett, éppoly kevés kilátást nyújtott a nemzetközi megértésre, mint az az előrelátható tény, hogy a háború óriási pusztításai után minden ország közgazdaságában annyi lesz a teendő, hogy a munka korlátozása helyett inkább annak fokozása válik szükségessé. Az utóbbi éppoly kétségtelennek látszott, mint az, hogy a nemzetközi munkásvédelmi egyesületben vezérszerepet játszó német és francia kiküldöttek békés tárgyalásra nem ülhetnek egy asztalhoz. A valóságban a dolog mégis másképp jött és mindenki, aki azt hitte, hogy a világháború véget vet a nemzetközi munkásvédelmi törekvéseknek, csak egy tényezőt felejtett ki a számításból, magát a munkásosztályt, amely szervezeteiben annyira megerősödött, hogy a munkásvédelmi törvényhozásnak nemcsak visszafejlesztésével szemben fejtett ki legnagyobb ellenállást, hanem annak továbbfejlesztését is erőlesen követelte.

Aki figyelmesen követte az eseményeket, annak ezt már a világháború kitörésének évében látnia kellett. 1914-ben ugyanis az amerikai Federation of Labor kijelentette, hogy a békeszerződés feltételeinek megállapításában a munkásosztálynak is részt kell vennie. Ez a gondolat az egész háború alatt el nem aludt és minél tovább haladt a világháború, annál határozottabb alakot öltött. A munkásosztály követeléseinek első megállapítása az 1916. júliusában Leedsben tartott nemzetközi munkásértekezleten történt. Igaz, hogy a nemzetköziség sánta volt, mert csupán Franciaország, Anglia, Belgium és Olaszország kiküldöttei vettek részt az értekezleten. A leeds-i határozatok elsősorban azt vélik a békeszerződésben kimondandónak, hogy a munkára való jog minden munkást minden országban megillet, hogy tehát a szakszervezetek tevékenységéből kifolyólag senkit sem szabad valamely országból kiutasítani és a külföldi munkásokat nem szabad kedvezőtlenebb helyzetbe hozni a belföldieknél. Másodsorban a ki- és bevándorlásnak a munkásosztály érdekeinek megfelelő megoldását követelték olyképp, hogy a munkások és munkaadók bevonásával e kérdés megoldására ellenőrző szervek létesíttessenek, amelyek meghallgatása nélkül tilalmaztassék idegen munkások toborzása; az idegen munkások munkafeltételei továbbá ellenőriztessenek a belföldi szakszervezetek részéről, nehogy azok a belföldi munkások munkafeltételeit ronghassák. A harmadik követelés a munkásbiztosítás általánosítására vonatkozik, olyképpen, hogy minden ország köteleztessék a betegségleyezés, a rokkant- és aggkori, valamint a munkanélküliség biztosítás bevezetésére és minden munkásnak honosságára való tekintet nélkül a biztosítás előnyeiben való részesítésére. Követelték továbbá Leedsben a 10 órás maximális munkanapot, mint általános szabályt, míg a bányákra, folytonos üzemekre és az egészségre káros üzemekre vonatkozólag a 8 órás munkanap állíttatott fel. A gyermekek foglalkoztatására nézve a 14 éves korhatár feltétlen megkövetelése (földművelésre is), a 18 évnél fiatalabb munkásoknak az éjjeli munkából való kitiltása voltak a követelések. A békeszerződésbe felveendőnek jelezte továbbá a leeds-i konferencia a legmesszebbmenő egészségügyi védelmet és az iparfelügyelet tökéletesbítését, valamint a szakszervezeteknek e feladatkörbe való bevonását, végül pedig a felállított program ellenőrzése és végrehajtása céljából nemzetközi munkásügyi hivatal felállítását.

A nagy német-francia ellentét dacára a Confederation Générale du Travail vállalkozott arra, hogy a semleges államok munkásságának útján a német szakszervezetek központjával közli a leeds-i határozatokat. Erre 1917. július 18-ára a szakszervezeti központok titkárait Stockholmba hívták össze nemzetközi értekezletre. Az entente szakszervezetei itt nem képviselték magukat és az értekezleten csupán Svédország, Dánia, Norvégia, Hollandia, Finnország, Németország, Ausztria, Magyarország és Bulgária szakszervezeti kiküldöttei vettek részt. Az értekezletnek inkább előkészítő természete volt, de még ugyanennek az évnek vége felé, 1917. október 4-én Bernben gyűlt Össze egy újabb szakszervezeti congressus, amelyen az említett országok szervezetein kívül a svájci szervezetek is képviselve voltak. E congressus tovább szötte a leeds-i pro-

grammot. Különösen a szakszervezeti jog biztosítását és a női munka védelmét fejlesztette tovább a berni program, követelve egyúttal az otthonmunka beható szabályozását is. A tengerészek munkásvédelmének követelményei csatlakoznak még itt a leeds-i programhoz. Még ugyanez: év november havában Buffalóban az American Federation of Labor újból hangoztatta közgyűlésén, hogy a békeföltételek közé a munkásköveteléseket fel kell venni.

IV.

Amidőn azután a nagy összeomlás bekövetkezett és a békeszerződés, előkészületei megindultak, a munkásság 1919. február havában újra Bernben gyűlt össze conferentiára, hogy megegyezzen nyomatékokat adjon ama követelésének, hogy a békeszerződésben a munkásosztály érdekeit kellőképpen figyelembe vegyék. E második berni conferentia követeléseivel tovább mennek a leeds-i programnál. A gyermekek foglalkoztatásának korhárát a 15. évben kívánják megállapítani. A 15—18 év közötti munkásokra 6, a felnőtt munkásokra vonatkozólag pedig 8 órai maximalis munkanapot követel. A 15—18 év közötti munkások, valamint a nők éjjeli munkáját, továbbá vasárnapi foglalkoztatását, valamint a föld alatt való foglalkoztatását tilalmazandónak jelzi. A nőkre vonatkozólag 10 heti anyasági védelmet, anyasági biztosítást, a férfiakkal egyenlő bért és a szombati délutáni szünetet követeli. A vasárnapi munkaszünetnek 36 órában való megállapítása, az éjjeli és vasárnapi munkának külön és magasabb bérrel való díjazása, az ipari mérgek kérdésének szabályozása és bérhivatalok felállítása az otthonmunkánál a conferentia további követelése. Ezenkívül a szakszervezeti szabadság biztosítása, a munkások ki- és bevándorlásának a leeds-i határozatokhoz hasonló szabályozása, a biztosítás, terén hasonlóképpen a leeds-i határozatok keresztülvitele, a vasúti kocsiknál az automatikus kapcsolás kötelezővé tétele és az iparfelügyeletnek a szakszervezetek bevonásával való szabályozása a további követelések, amelyekhez a tengerészek munkaviszonyának szabályozására vonatkozó követelés csatlakozik. 1919. június havában Amsterdamban újabb szakszervezeti conferentia tette még egyszer magáévá e követeléseket és gyakorolt ily módon legnagyobb mértékben nyomást a békeszerződés előkészítésére.

E nyomás nem maradt hatástalan, mert a békeszerződés XIII. fejezete csakugyan a munkásvédelemnek van szentelve és valóban felállítja azt a szervet, amelyet a munkások a sociálpolitika nemzetközi irányítására követeltek. E szerv már többé nem félhivatalos, mint a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete, hanem a népek szövetségének kiegészítő hivatalos szerve. Megalkotásánál a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének alapszabályai némi befolyást gyakoroltak. E szervezet döntő szerve is a résztvevő államok küldötteiből alkotott közgyűlés, továbbá a szervezettel központja is a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal, amelynek itt is a tárgyalások előkészítése és vezetése a feladata. Minden állam négy képviselőt küldhet a közgyűlésre. Ezek közül kettő a kormány kiküldöttje, egy a munkaadók és egy a munkások képviselője.

Az utóbbi két kiküldött a munkaadói, illetőleg munkásszervezetek közbejöttével jelölendő ki. A munkaügyi hivatal irányítására bizottságot szervez a népek szövetsége; az összesen 24 tagból áll, kik közül 12 kormányképviselő, 6 pedig a munkaadók és 6 a munkások képviselőiből kerül ki. A 12 kormányképviselő közül nyolcat az ipar terén legnagyobb jelentőségű államok kiküldöttei jelölnek ki, míg a többi négyet a közgyűlés kormánykiküldöttei állapítják meg, olyképp azonban, hogy az előbb említett 8 állam kiküldöttei abba bele nem szólnak. A munkaadók és munkások kiküldötteit a közgyűlés választja.

A tervezet további részletei mellőzhetők. A lényeges az, hogy a nemzetközi munkásszervezet évenként közgyűlést tart, amelyen kétféle természetű határozatokat hozhat. Kifejezhet ugyanis egyrészt kívánásokat, illetőleg felállíthat javaslatokat, melyeket a résztvevő államoknak megfontolásra ajánl és kidolgozhat nemzetközi egyezménytervezeteket, melyeket az érdekelt államoknak megküld. A résztvevő államok mindegyike kötelezi magát arra, hogy a közgyűlés berekesztésétől számított egy éven belül a javaslatokat, illetőleg tervezeteket illetékes helyen előterjeszti.

Az első munkásvédelmi konferenciának napirendjét és időpontját már a békeszerződés hivatkozott fejezete megállapítja. Eszerint az első munkásvédelmi közgyűlésnek a 8 órai munkanap kérdésével, a munkanélküliség elleni küzdelemmel, a női munka feltételeinek megállapításával, a gyermekmunka-szabályozásával, továbbá az 1906. évi berni munkásvédelmi egyezmények kérdésével kellett foglalkoznia. Ha voltak, akik azt hitték, hogy a békeszerződés munkásvédelmi fejezetét nem kell túlkomolyan venni, akkor ezek számára már a program pontos megállapítása is megmutathatta, hogy tévednek.

V.

És valóban a népek szövetségének első munkásvédelmi konferenciája 1919. október 29-én Washingtonban csakugyan összeült és megkezdte az előbbi kérdések tárgyalását. Egy hónapi tanácskozás alatt nem kevesebb, mint hat egyezménytervezetet és hat javaslatot dolgozott ki.

Hogy a washingtoni konferencia mennyire a munkáskövetelések súlya alatt jött létre, legjobban bizonyítja, hogy az első egyezménytervezet a 8 órai m u n k a i d ő n e k szól. E tervezet értelmében ipari üzemekben a munkaidő naponként 8 órát, illetőleg hetenként 48 órát túl nem haladhat.

A szakmány szerinti munkabeosztásnál is a 8 órai munkaidő szabály és attól való eltérés csak oly módon foglalhat teret, hogy legfeljebb három heti átlagot véve alapul, a napi munkaidő 8 óránál nem lehet hosszabb. Eltérést enged a szabálytól az egyezménytervezet abban az esetben, ha a hét bizonyos napjain 8 óránál rövidebb a munkaidő oly módon, hogy ennek fejében a többi napokon legfeljebb egy órával megtoldható a 8 órai munkaidő; de akkor is csupán a munkaadói és munkásérdekeltségi szervezetek meghallgatása után. Vis major, balesetek és sürgős munkák esetében kivételesen a 8 órai munkaidő felfüggeszhető. A kivételek engedélyezése is az engedménytervezet 4. §-a értelmében

nemzetközi ellenőrzés alá helyeztetik, amennyiben a kormányokat kötelezi az egyezmény arra, hogy az engedélyezett kivételeket a nemzetközi munkásvédelmi hivatalnak bejelentsék, amely viszont a közgyűlésnek tesz róla jelentést. Másik irányban oly módon gondoskodik ellenőrzésről a tervezet, hogy a munkaadókat kötelezi telepükön hirdetmény útján a munka kezdete és befejezése idejének megjelölésére, valamint a munkaközi szünetek feltüntetésére. Azokról, akikre nézve az egyezmény értelmében hosszabb munkaidő állapított meg, a munkaadó jegyzéket vezetni köteles. A tervezet Japán, China, Siam, Brit-India, Perzsia, Románia és Görögország részére részint az életbeléptetési határidő, részint pedig a tárgyi rendelkezések szempontjából bizonyos kivételeket állapít meg. Az egyezménytervezet hozzájáruló felek, a jelzett államok kivételével, kötelezték magukat arra, hogy 1921. július 1-ig megteszik a szükséges lépéseket az egyezménytervezet életbeléptetése végett. E lépések tényleg az európai, sőt az Európán kívüli államok nagy részében már megtörténtek és a 8 órás munkanapot életbeléptető törvényeket az államok nagy része már meg is hozta.

A második egyezménytervezet, mely ugyancsak 1921. július 1-re kötelezi az azt elfogadó feleket intézkedésre, a munkanélküliséggel szembeni küzdelemnek szól, tehát szintén a háború alatt a munkások részéről felállított egyik legfontosabb követelést honorálja. Igaz, hogy e kérdés rendezése egyébként is a legsürgősebbek közé tartozik, mert a háborús és a forradalmi pusztítások folytán beállott munkanélküliség arányai mérhetetlenek. Annak dacára az az ellentmondás semmiféle egyezménytervezettel ki nem küszöbölhető, hogy a békeszerződés esztelen rendelkezései, melyek több országot legfontosabb gazdasági feltételeitől fosztanak meg, mintegy mesterségesen felidéztek a munkanélküliséget, amelyen az egyezménytervezetben foglalt intézkedésekkel legfeljebb némileg enyhíteni lehet, de segíteni nem. Az egyezménytervezet ugyanis egyrészt arra kötelezi a feleket, hogy a munkanélküliségre, valamint annak leküzdésére vonatkozó minden adatot a munkásügyi hivattal közöljenek, másrészt pedig arra, hogy ingyenes közhatósági munkaközvetítőt létesítsenek. Az adatok kölcsönös közlése mindenesetre igen tanulságos, de nem hárítja el a munkanélküliség okait, az ingyenes hatósági munkaközvetítés pedig a munkanélküliségnek csak azt az alakját képes megszüntetni, amely a munkakereslet és munkakinálat összetalálkozásának hiányaiból származik. A jelzett intézkedéseken kívül az egyezménytervezet arra is kötelezi a feleket, hogy amennyiben munkanélküliségi biztosítást léptetnek életbe, ezt olyképp rendezzék be, hogy annak előnyeiben a külföldről bevándorolt munkások is részesülhessenek. Egyébként e rendelkezések is már a leeds-i határozatok közt szerepel és így a munkásosztály fontos követelését honorálja. A munkaközvetítés, de a munkanélküliségi biztosítás kérdése is hatalmas lendületet vett a washingtoni conferentia hatása alatt.

A harmadik egyezménytervezet az anyasági védelemre vonatkozik és szülés után hat heti védelmet nyújt az anyáknak, egyúttal kikötve azt is, hogy ezidő alatt saját és gyermekük fenntartására szük-

séges összeg biztosítandó nekik. Ez összeg az egyezménytervezet értelmében vagy közalapból, vagy pedig anyasági biztosítás útján teremtendő elő. Az egyezménytervezet ezenkívül a szoptató anyák részére munkaközben két félórai szünetet biztosít.

A negyedik egyezménytervezet a nők éjjeli munkájának tilalmáza számára vonatkozik és bár csodálatos módon nem is hivatkozik az 1906. évi ugyanily tárgyú berni egyezményre, mégis lényegileg azzal egyezik, amennyiben egyfolytában 11 órasi éjjeli pihenőt biztosít a női munkásoknak. Ez az egyezménytervezet vis major esetére és oly esetekre állapít meg kivételeket, amidőn romlékony anyagok feldolgozásáról van szó. Kivételt enged továbbá Britt-Indiára és Siamra vonatkozólag.

Az ötödik egyezménytervezet talán a legfontosabb, mert a gyermekmunka eltiltását tartalmazza az iparban a tiszta családi üzemek kivételével. A tilalom kiterjed a 14. életévüket még be nem töltött gyermekekre. A tervezet ismét Japánra és Britt-Indiára tartalmaz kivételeket.

A hatodik egyezménytervezet is a gyermekekkel, illetőleg fiatalok munkásokkal foglalkozik, azok éjjeli munkáját tiltván el. A tervezet értelmében a 16 éven aluli gyermekek éjjeli munkája feltétlenül tiltva van. A 16—18 év közötti munkások éjjeli munkáját is csak kivételesen engedi meg a tervezet vis major esetére, továbbá hatósági beleegyezéssel közérdekben sürgős esetekben. Megengedi ezenkívül a 16 éven felüli munkásoknak vaskohókban, üveggyárakban, papírgyárakban, cukorgyárakban és az aranybányászat bizonyos munkáiban éjjel való foglalkoztatását. Ismét Japán és Britt-India részére biztosít bizonyos kivételes elbánást.

Az egyezménytervezeteken kívül a washingtoni konferencia, amint tudjuk, néhány socialpolitika intézkedés ajánlását határozta el, ezeket Recommendation címén juttatva el a kormányokhoz. Ezek elseje az iparszerű munkaközvetítés megszüntetésére, a külföldi munkások toborzásának az érdekelt munkaadók és munkások közreműködésével intézésére, a munkanélküli biztosítás bevezetésére és a közmunkáknak lehetőleg a munkanélküliség idejére való beosztására vonatkozik. A második ajánlás a külföldi munkásoknak a belföldiekkel egyenlő elbánásban részesítését és kivált a szakszervezkedési jog terén a belföldiekkel egyenlővé tételét kívánja. A harmadik ajánlás a lépfene elleni küzdelmet, a negyedik pedig a nőknek és gyermekeknek az ólommérgezések elleni megvédését illeti, míg az ötödik teljesen semmitmondó, amennyiben nagy általánosságban azt ajánlja a kormányoknak, hogy megfelelő egészségügyi szervezetet, illetőleg közszolgálatot létesítsenek. Végre a hatodik ajánlás az államokat arra szólítja fel, hogy a fehér, illetőleg sárga phosphornak a gyufagyártásban felhasználása tárgyában kötött 1906-ik berni egyezményhez csatlakozzanak.

VI.

Ha végigtekintünk a washingtoni határozatokon, akkor kétségtelenül meg kell állapítanunk azt, hogy a népszövetség munkaügyi szerve nem csekély hévvel látott hozzá munkájához. Alig hisszük, hogy ez az ügynek

túlságosan előnyére válnék. Kétségtelen az, hogy a socialpolitikának széles alapon nagy lendületet adott, amennyiben a szociálpolitikai törvényhozás oly gazdag volt a lefolyt évben a külföldön, mint azelőtt talán soha. Ámde ennek főoka a mai szociális helyzetben van. El kell továbbá ismernünk azt, hogy a washingtoni conferentia valóban a legégetőbb socialpolitikai kérdéseket választotta ki és merész kézzel hozzányúlt a gyermekmunka szabályozásának kérdéséhez, amelyet eddig csak az éjjeli munkával kapcsolatban mert a nemzetközi munkásvédelem az 1914. évi egyezménytervezetben érinteni. Nagyjelentőségű a női munkának átfogó szabályozása is, amely szintén erősen meghaladja a törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesületének e kérdésben tett lépéseit. A munkanélküliség szabályozására készített egyezménytervezet már soványabb, bár időszerűségét természetesen nem lehet kétségbevonni. Nehezen állítható az utóbbi minden ellentmondás nélkül a 8 órás munkanapot követelő egyezményre vonatkozólag. A politikai helyzet kétségtelenül a kor egyik legfontosabb követelményévé teszi azt, de maga a korszak, melyben élünk, csak annyiban indokolhatja annak életbeléptetését, amennyiben a munkaidő leszállítása is egyik eszköze a munkanélküliség elleni küzdelemnek, és amennyiben a többtermelésnek egyelőre a nemzetközi helyzetben nagy akadályai vannak. Egyébként sohasem lett volna oly időszerűtlennek mondható a munkaidő leszállítása, mint épen ma, amidőn munkás és munkaadó, sőt az összemberiség érdeke egyaránt követeli a munkateljesítmény minél nagyobb fokozását. E fokozásnak sem szabad természetesen az emberi erővel való rablógazdasággá fajulnia, legkevésbé egy ily hosszú háború után, de kérdés az, hogy mi ássa alá jobban a munkás egészségét, a 8 órás túlerőltetett munka, vagy pedig a valamivel hosszabb és kényelmesebb munka, mert az kétségtelen, hogy a helyzet tisztulásával erősen fokozott munkának kell megindulnia. Bármint álljon is ez, az államok igen nagy része helyt adott a washingtoni határozatoknak és már életbeléptette a 8 órás munkanapot.

A népek szövetségének munkaügyi szerve a békeszerződés határozatainak megfelelően tényleg az 1920. évben is megtartotta közgyűlését és pedig június 10-től július 10-ig. Ezúttal Genuában gyűltek össze a kiküldöttek. E közgyűlés egészen a tengerészek követeléséinek szólt, melyek, mint tudjuk, már az 1919. évi berni követelések között is szerepelnek. Az 1919. évben nagy hévvel megindított actió azonban már Genuában nem talált párjára. A hajózási vállalatok és a tengerész alkalmazottak között az ellentétek óriásiaknak bizonyultak és így a genuai ülés csak három szerződéstervezetet tudott kidolgozni. Az első a tengerészetre vonatkozólag vonja le a következtetéseket a washingtoni conferentia ötödik egyezménytervezetéből, amennyiben a tengerészetre vonatkozólag a gyermekek alkalmazására nézve szintén a 14-ik életévet állítja fel korhatárnak. A második a tengerézmunkásoknak munkanélküliség esetére nyújtandó segélyekről szól. Kimondja, hogy a hajóvállalatok a hajótörés folytán munkátlanokká vált tengerészeknek a munkanélküliség idejére kártalanítással tartoznak, mely kéthavi fizetésüknek felel meg. A harmadik egyezménytervezet a tengerézmunkások közvetítését szabályozza, kimondván

azt, hogy a tengerészet terén a munkaközvetítés nem lehet haszonhajtó foglalkozás. Miután azonban 2. §-ában a tervezet ezt az elvet kimondotta, 3. §-ában kormányfelügyelet mellett időlegesen az üzletszerű munkaközvetítést is megengedi, mi mellett azonban az ingyenes munkaközvetítők szervezésének meg kell indulnia, és pedig oly módon, hogy a szervezetben a hajós vállalatok és a tengerészek képviselve vannak. Az ily munkaközvetítő szervek működésére, valamint a munkapiac helyzetére vonatkozó adatokat kötelesek a szerződő felek a munkaügyi hivatallal közölni.

A három szerződéstervezeten kívül négy ajánlást is elfogadott a genuai conferentia. Az első a halászatban a 8 órás munkaidő bevezetését, a második a behajózás terén a munkaidő szabályozását, a harmadik a tengerézmunkások jogviszonyának codificálását, a negyedik pedig a tengerézmunkások számára a munkanélküliségi biztosítás bevezetését ajánlja.

Azok a nehézségek, amelyekkel washingtoni nagy sikere után Genuában találkozott a békeszerződés munkaügyi szerve, alighanem meg fognak ismétlődni a folyó évben tervezett harmadik conferentián. Itt ugyanis a mezőgazdasági munkások munkaviszonya kerül tárgyalásra és pedig oly módon, hogy nagyjában a washingtoni elveket kívánják a mezőgazdaságra is alkalmazni. Tekintettel a mezőgazdaság különleges viszonyaira, valamint a gazdák szervezeteire, ebben az irányban alighanem igen jelentékenyek lesznek a nehézségek, amint az egyébként már abból is sejtethető, hogy máris állásfoglalások történtek az iparral hasonló szabályozás ellen.¹

Bármint folyjanak is azonban tovább a nemzetközi munkásvédelmi konferenciák, annyi bizonyos, hogy a washingtoni conferentia a művelt világot igen jelentékeny lépéssel vitte előre a munkásvédelem terén és nem csekély sikert ért el a munkásvédelmi törvények egységesítése tekintetében. Ha a legnagyobb skepszissel fogadjuk is a 8 órás munkaidő kérdését, a washingtoni egyezménytervezetek többi rendelkezései alapján hozott törvények visszafejlesztéséről aligha lehet szó.

VII.

Ebből Magyarországnak is le kell vonnia a tanulságot. Akár belépünk a népek szövetségébe, akár nem, ha a művelt világhoz akarunk tartozni, nem lesz lehetséges oly követelmények elöl elzárkóznunk, amelyeket nemcsak az európai államok nagy része, hanem az Európán kívüli államok jelentékeny része is megvalósított. Nemcsak arra kell legnagyobb mértékben súlyt helyezni, hogy a nyugati államoknál kulturálisan alacsonyabbaknak ne tekinthessenek bennünket a modern munkásvédelem követelményei elhanyagolásánál fogva, hanem a legnagyobb nyomattékkal arra is kell törekedni, hogy minden munkáskezet megtartsunk hazánknak akkor, amidőn az újjáépítés munkájában minden magyar munkáskézre

¹ V. ö. Informations Quotidiennes. Bureau International du Travail. Vol. II. Nr. 45. I. 556—657. old.

égetően szükségünk van. E megfontolásoknál fogva a legnagyobb figyelemmel kell kísérnünk a munkásvédelem nemzetközi fejlődését és idejekorán mérlegelnünk kell azt, mennyiben és mily módon tudjuk mi azt követni. Bár a nemzetközi munkásvédelem mögött a jelzett okoknál fogva el nem maradhatunk, mégis igyekeznünk kell ama kérdések elsőnek való megoldásával az átmenetet könnyíteni, amelyek kevesebb zavart okoznak közgazdaságunkban.

E feladat elég nehéz és most bosszulják meg magukat azok a mulasztások, amelyeket e téren oly nagy rövidlátással követtek el a háború előtti kormányok. Hazánkban eddig csupán a washingtoni egyezménytervezetek egyike volt megvalósítva és ez a nők éjjeli munkájának tilalmazása, amelyet 1908-ban iktattunk törvénybe. A háború alatt e tilalom kezelése is oly módon történt, hogy itt is már erélyes intézkedésekre Tan szükség. Kevesebb nehézséget fog okozni a munkaközvetítésnek a washingtoni conferentia értelmében való szabályozása, mert ez irányban az első lépést legalább megtette az 1916. évi XVI. t.-c. Nagyon lesznek azonban a nehézségek a gyermekmunka és a fiatalok munkái szabályozása tekintetében. Nálunk eddig csupán a 12-ik életévig és csupán a gyári üzemekben van tiltva a gyermekek alkalmazása és itt is csak oly módon, hogy az iparhatóság engedélyével 10 éves gyermekeket is alkalmazni lehet. A kisiparban feltétlen korhatár nincs is, holott a washingtoni conferentia csupán a családi üzemet veszi ki a tilalom alól. A szabályozás nehézsége azonban nem egyedül itten van, mert a 14 éves korhatár életbeléptetése egyúttal a tankötelezettség újabb szabályozását is kívánja, minthogy a gyermekeknek az iskolából kikerülése és munkára alkalmazása között nem szabad az elzúllásra tért nyitó hézagnak lennie. Nehéz lesz a gyermekek és fiatalok munkások éjjeli munkájának eltiltása is, mert ipartörvényünk értelmében a gyermekek éjjeli munkája nincsen tiltva, csupán a nappali munkaidő felében megsabva. A feltétlen tilalom csak a 12-ik életévig terjed, holott a washingtoni egyezménytervezetek értelmében a 16-ik évig kivétel nélkül tilos a gyermekek éjjeli foglalkoztatása és a 18-ik évig is csak kivételesen engedhető meg. Iparunknak időt kell tehát engednünk az új szabályozáshoz való alkalmazkodásra. Az anyasági védelem hat hétre kiterjesztése nagyobb akadályokba nem ütközhetik, anyagilag súlyosak azonban a gazdasági depressió korában az ezidő alatt fizetendő segélyek. Ami végül a 8 órás munkanapot illeti, helyzetünk azért súlyosabb, mint a külföldé, mert törvényhozásunk eddig nemcsak a felnőtt férfiakra vonatkozólag nem ismerte a maximális munkanap intézményét, hanem még a nőkre vonatkozólag is csak közvetve a berni egyezmény következményeképpen ismerte azt. Amíg a nyersanyag és szénhiány tart, talán kevésbé súlyosan fogjuk érezni a 8 órás munkanap törvénybe iktatását, mire pedig a termelés nagyobb mértékben megindulhat, bizonyára európaszerte érezni fogják az idevonatkozó rendelkezések enyhítésének szükségességét.

A washingtoni conferentián kifejezésre jutott ajánlások közül csupán a foszfortilalom van nálunk megvalósítva. Az egészségügyi szolgálatra vonatkozó határozat oly homályos, hogy ahhoz nagyobb nehézség nélkül

lehetséges lesz alkalmazkodni. Az ólommérgezések és a lépfene meggátolására vonatkozó ajánlások honorálása is lehetséges lesz. Nagy nehézségbe fog azonban ütközni a munkanélküliek biztosításának bevezetése, mert ez elsősorban pénzkérdés. Szó szerint véve a külföldi munkásoknak a szervezkedési szabadság és a munkásbiztosítás szempontjából való egyenlősítése nem ütközik nagyobb akadályokba, de biztosra vehetjük azt, hogy mihelyt a nemzetközi munkaügyi szervezetbe bekapcsolódunk, a szakszervezkedési szabadságnak törvénybe iktatását fogják követelni. Sietnünk kellene tehát a szakszervezeti jog megfelelő szabályozásával, hogy azt még saját igényeink szerint valósíthassuk meg és arra utalhasunk a nemzetközi munkaügyi szervezetbe való bekapcsolódás után, hogy ezt a kérdést hazai törvényhozásunk már szabályozta.

Mindezek csak arra inthetik Magyarországot, hogy socialpolitikai törvényhozásával nem szabad késlekednie. Minél tovább halasztjuk az idevágó törvények megalkotását, annál gyorsabb egymásutánban és annál kevesebb átmenettel leszünk kénytelenek e téren előhaladni. A békeszerződés alapjai nem szilárdak, de arról a nemzetközi munkásvédelem fejlődésének története mindenkit meggyőzhet, hogy a nemzetközi munkásvédelmi szerv ilyen, vagy olyan alakban a békeszerződéstől függetlenül fenn fog maradni és így, ha saját érdekeink nem is követelnék munkásvédelmi törvényhozásunk kiépítését, az elől a jövőben nem fogunk kitérhetni.

Heller Farkas.

A NÉPLÉLEKTAN MINT TUDOMÁNY.

HA AZ EGYES tudományok történetét vizsgáljuk, úgy látjuk, hogy valamely «tudomány» tudomány volta egyike a leggyakoribb vitakérdéseknek. A sort Kant nyitja meg, amikor ismeretkritikáját azzal alapozza, hogy fölveti a kérdést: egyáltalán lehetséges-e a metafizika mint tudomány? A másik vitairány is az általános tudományelmélet kérdései közé tartozik, de egyúttal érinti az egyes tudományok körét is, mint helyi módszertani kérdés. Így a történetírás terén azt vitatjuk, hogy az események az exakt tudomány módszereivel eléggé megragadhatók-e, vagy a történésről való felfogásunk csakis művészi módon konstruálható. Egy harmadik típust az a vitairány szolgáltat, amely például a nemzetgazdaságtan és a szociológia tudományának művelői között mai napig is fennáll, amikor a nemzetgazdaságtannal foglalkozók azt vitatják, hogy a szociológia tulajdonképpen nem tudomány, hanem csupán egy része a nemzetgazdaságtannak.

A néplélektan tudomány voltának kérdése a három említett vitairány közül a legutolsót nagyobb mértékben foglalkoztatta. Az etnológia, a szociológia, a történettudományok művelői egymásután emelték föl szavukat s részt kértek a saját tudományaik számára mindabból, amit akár Lazarus és Steinthal, akár Wundt a néplélektan sajátos területének jelöltek ki.

Az egyes tudományok részéről való támadásokat a néplélektan területének Lazarus és Steinthal, azután Wundt által megállapított s a genetikussal szemben annak idején Paul vette föl a harcot, ha nem is teljes, de bizonyos sikerrel. Most pedig alig hogy Wundt behunyta a szemét, az öröklést igénylő tudományok már osztoznak is a hagyatékon. A néplélektan részére kijelölt tudományterület máris egy tönkrevért országhoz hasonlít, amelyet a győztesek szinte teljesen szétosztanak egymás között.

Egy tudomány léte, vagy nemléte azonban nem annyira attól függ, hogy művelői, bármily kiváló szellemek is azok, terepüket miként állapítják meg, hanem jóval inkább attól, hogy főnállása határozott hiányt pótol-e vagy sem. Az esztétika tudománya megvolt, mielőtt Baumgarten határait kijelölte s nevet adott neki. Nem vagyunk ugyan azon az állásponton, hogy az adottságok eo ipso összefüggenek egymással, mint a ma előtérben álló logizmus hívei hiszik, akik a fogalmaknak az ember által szőtt rendszerét kiterjesztik egész világunkra, de mindenesetre valljuk, hogy a dolgok között igen gyakorta vannak és keletkeznek szerveződések. Amint egy bizonyos fejlődési fokon, vagy egy más, de szabatosabb

kifejezéssel élve, bizonyos szükséglet kiváltó hatása alatt a kultakarón a fényre érzékeny színfoltok keletkeznek, amelyből újabb szükségletek kapcsán az ember igen komplikált szerkezetű szeme állhat elő, ugyanígy van ez szellemi világunkban is. Abban a pillanatban, amint valami szellemi szükséglet, például új tudomány szükséglete előáll, az emberi szellem meglátja az adottságok nagy tömegében mindazt, ami finom, de erős szálakkal sokszor már úgyis összefügg egymással s ugyanakkora saját speciális szelleméből is ereszt szálakat s azokkal a dolgok eredeti adottságát még inkább össze igyekszik fűzni. Az eredmény a külvilágba és a belső világba egyformán átnyúló, sokszor igen bonyolult szervezet lesz, amelyben az eredeti részeket legtöbbször nem lehet pontosan megkülönböztetni s amelyet inkább csak hajlamaink, vagy észbeli beosztásaink szerint nevezünk anyagi vagy szellemi természetűnek, de tulajdonkép egyik sem az, hanem egy új adottság, a csillagképben feltűnő új csillaghoz hasonló.

A tudományok sem mások, mint bizonyos szerveződések. A zoológia tudománya például mai nap már nem csupán az állatvilágra közvetlenül vonatkozó rendszeres ismereteket zárja magába, hanem az állatvilág minden más adottsághoz való viszonyát is, de még tovább menve, minden létező és kihalt állatot s mindazon számtalan képzetet, amelyek az illető képzetnek az állatvilággal való valamilyen összefüggését mutatják. Ilymódon a zoológia tudománya finom és erősebb szálakkal átnyúl a csillagképek elnevezése révén a csillagászat tudományába, a művészetben alkalmazott fantasztikus állatalakok útján a művészettörténetbe és a lélektanba (fantázia kialakulása) s ugyanakkor a geológia és a fejlődéstan révén más oldalról is behatol az ember speciális világába. Hol vannak még ezenkívül azok az igen erős szálak, amelyek a gyakorlati életben az állat gazdasági fontossága és az állatnak ma már tudományos alapokon folytatott tenyésztése alapján összekötik az absztrakt zoológiát nem csupán a gyakorlati étellel, hanem az e körül kifejlődő rokon és kevésbé rokon abstraktiókkal és számtalan konkrétummal.

Az egyes tudományok, hasonlóan a zoológiához, különböző irányokba szálakat eresztő góccok, amelyek együttvéve egyetlen nagy rendszert alkotnak, a tudományok vagy a szervezett ismeret rendszerét. Mindenesetre lehetséges az emberiség által felgyűjtött ismeretanyagból, elvonva más tudományok anyagának egy részét is, új tudományt konstruálni. Ha azonban ez a konstrukció inkább csak mesterséges, az illető tudomány nem állhat fenn sokáig, lassankint visszafejlődik, anyaga szétesik s annak legnagyobb részét fölszívják a többi, életerős, igazi szükségletet jelentő tudományok.

Az a kérdés tehát, hogy a néplélektannak van-e létjogosultsága a tudományok rendszerében, hiányt pótol-e s így fennállása biztosított, bármiként határozták is meg legnagyobb művelői Steinthal és Wundt. Ily felfogás mellett nem azt kell elsősorban vizsgálnunk, hogy milyen viszonyban van a néplélektan a többi tudományokkal, sem pedig azt, hogy módszerei elég exaktak-e arra, hogy a tudomány nevét egyáltalán viselhesse, hanem jóval inkább azt, amit Kant vetett fel a metafizikát illetően: egyáltalán lehetséges-e a néplélektan mint tudomány? Ha erre

a kérdésre, a létjogosultság kérdésére¹ igennel tudunk felelni, akkor ezen általános természetű felelettel a másik két kérdésre is könnyebben megadhatjuk a végleges feleletet.

A mondottakból kiindulva tehát nem azt vizsgáljuk, mit állapít meg a néplélektan területének Steinthal és Wundt, hanem, hogy mi volt az az ismeretanyag, amit ők bizonyos formákba öntöttek, természetes összesűrűsödésként jelentkezett-e, vagy pedig csupán más területekről előzött hordalékként nőtt Steinthal és Wundt kezén nagyra. Ha az első eset áll fenn, akkor vizsgáljuk meg, hogy Steinthal és Wundt a rendelkezésükre álló anyagot úgy építették-e ki, mint amely eredeti természetének teljesen megfelel s ha nem, milyennek kell lennie a néplélektan tudományának, meddig ér, mik a természetes határai, miben különbözik a többi tudományoktól, mik a módszerei, szóval mik azok a feltételek, amelyek mellett tovább létezhet és fejlődhet, ha tudománynak és épen a néplélektan tudományának akarja magát nevezetni.

*

A genetikus tárgyalásmód igen gyakran meg kell, hogy előzze, a jelenségek vagy bármiféle ismeret struktúrájára vonatkozó vizsgálatokat. A jelenségek nagyrésze ugyanis nem gépszerű, mechanikus szerkezetű, amikor az egészét egyes részekre bontva újra össze lehet illeszteni, hanem igen gyakran szervezet, ahol a részek lassankint fejlődnek ki, egységet képeznek vagy legalább is egymásba folyton átnyúlnak és így őket egymástól nem lehet könnyen megkülönböztetni. Minden ilyen esetben a genetikus módszer — rámutatván arra, miként jött létre az, ami nekünk legtöbbször oly bonyolultan adva van — fontos kisegítő eszköze lehet a dolgok végső megértésének, struktúrájuk nem könnyű felismerésének. Ezzel szemben a ma előtérben álló logikai dogmatizmus hívei szinte betegesen irtóznak minden genezistől. Ha azonban behatóbban tanulmányozták volna más tudományok, még pedig elsősorban a természettudományok módszereit s nem zárkóztak volna be érdeklődéseik szűk körébe, be kellene látniok, hogy a jelenségek genetikus vizsgálata, ha nem mint cél, hanem mint eszköz áll szolgálatunkra a jelenségek megértésében, igen nagy segítségünkre lehet. Amikor tehát a néplélektanra vonatkozólag végső tételeket akarunk megállapítani — minthogy a tudományok összefüggő, többé-kevésbé bonyolult szerveződések — a genetikus tárgyalásmódot, mint propaedeutikus módszert, nem nélkülözhetjük.

Amit ma Steinthal és Wundt nyomán a néplélektan a n y a g á n a k szoktunk venni: a primitív ember lelki és társas élete jelenségei s a kultúrtörténet folyamán hozzájuk kapcsolódó, sokban hasonló jellemvonásokat mutató számtalan szokás, mithikus elem, a nyelv és a képzelet továbbfejlődése, mindez kezdetben chaotikus egységet képezett azzal, amit szintén manapság ismeret, tudás, tudomány néven oly élesen megkülönböztetünk tőle. Az egyes tudományok ebből az anaximanderi

¹ V. ö. Kant Prolegomenák magy. ford. 4. 1.: «Amidőn azt kérdezzük, hogy valamely tudomány lehetséges-e, a tudomány valóságát vonjuk kétségbe».

ősanyagból váltak ki, nem egyszerűségük és komplikáltabb voltak föltétlen sorrendjében, amint Comte sematikusan képzei, hanem az ember anyagi és szellemi szükségleteinek megfelelően, ami természetesen nem zárja ki teljesen az előbbit, de nem szükségkép involválja. Annyi áll, hogy az egyszerűség ténye és a szükséglet kiváltó hatása a tudományok kialakulása sorrendjét illetőleg kezdetben találkoznak. De már kezdetben előfordul, hogy a szükséglet igen sok szempontot magába foglaló köre aránytalanul több indítóokot szerepeltet a tudományok kialakulásában. Például az aritmetika és a geometria tudomány kialakulására nézve csupán speciális szükséglet volt) hogy e tudományok nélkül az ember már a szűk keretek közt mozgó gyakorlati életében sem érhetett el a természettel szemben nagyobb eredményeket. Ez a tény azonban az aritmetika és a geometria kialakulását legalább is annyira elősegíthette, mint e két tudomány aránylag egyszerű és igen sok jelenséget felölelni tudó volta, amely tulajdonságok által az ember a szám- és alakismereteket leghamarabb volt képes rendezni. Hogy az egyszerűség és a komplikáltság nem a fő kritériuma s tudományok fejlődésének, az látható abból is, hogy igen komplikált számításokat és eljárásokat kívánó tudományok a világháború folyama alatt, a pillanatnyi szükséglet kiváltó hatására rendkívüli módon kifejlődtek, míg aránylag egyszerű tudományok évszázadok alatt sem mentek előbbre. Vegyük végül fontolóra azt is, hogy Comte álláspontja egy igen egyoldalú alaptételt involvál. Ha az ember a tudományokat főként csak aszerint konstruálhatta meg előbb vagy utóbb, amint egyszerűbb vagy komplikáltabb voltak ezt megengedte, az ilyen álláspont révén az embert mechanikus lénynek kell tekintenünk, aki nem annyira a saját öntudata alapján használja fel a jelenségeket, vagyis alkot reájuk nézve különböző tudományokat, hanem csakis az adott lehetőségekhez kénytelen, teljesen szolgálai alkalmazkodni.

A tudományok kiválását illetőleg nem adhat kellő felvilágosítást a Spencer-féle sematizálás sem, mely szerint a tudományok először konkrét, majd konkrét-abstrakt és végül abstrakt jellegűek lettek, mert például a matematika (az aritmetika és a geometria), mondhatni az első pillanattól kezdve abstrakt természetű volt és lényegében később sem vált abstraktabbá. A tudományok kialakulásának sorrendjét az első pillanattól kezdve főként az határozta meg, hogy milyen szempontból vette az ember a jelenségeket vizsgálat alá: mi volt előtte fontos. A tudományok megkonstruáltattak úgy a jelenségektől, mint saját önértéküktől eléggé függetlenül, ha szükségesnek mutatkoztak, különben nem, vagy csupán később. Az aritmetika előbb jutott kifejlődésre, mint a geometria, ami természetes, ha meggondoljuk, hogy az ember a számok segítségével tájékozódhatott a napok váltakozásában és a vagyon rendjében. De mondhatjuk-e azért, hogy az aritmetika mint tudomány abstraktabb, vagy talán értékesebb, mint a geometria, hiszen mind a kettő egyformán szolgáltat anyagot a tiszta matematika számára. Az akusztika és a csillagászat tudománya is előbb született meg, mint a mechanika, pedig mondhatni teljesen egyformán a matema-

tika közvetlen alkalmazásán alapultak. Aristotelesnek még nem volt egyetlenegy élesen körvonalazott mechanikai eszméje sem, mialatt a hang természetéről már szabatos fogalmakkal bírt.¹ A görögökhöz hasonlóan igen primitív mechanikai ismeretei voltak az inkáknak, az aztékeknek, az indeknek, a khinaiknak, de ugyanakkor igen fejlett fokon álltak a csillagászat terén. A csillagászatnak rendkívüli kifejlődését ezeknél a népeknél, de különösen az assyroknál, babyloniaiknál s az egyiptomiaknál mindenesetre elősegítette az, hogy a csillagászat jelenségei igen egyszerűen nyilvánulnak s hogy ennek folytán általános tételek alá könnyen foglalhatók. Ámde ha a kereskedelem, a hajózás nem szorult volna annyira reá, ha a pásztornépek érdeklődését nem költötték volna fel oly korán és oly intenzív módon az égi jelenségek, semmiesetre sem virágozhatott volna ki már az ősi időkben. A mechanika például az aztékeknel azért volt kevésbé fejlett, mert a kereskedők mindent darabszámra és űrmérték szerint adtak el s az aztékek ép oly kevésbé használták a súlymérést, mint a peruiak.² Az akusztika viszont a szubjektív érdeklődés, már a primitíveknek a hangok iránti nagy előszeretete által gyors kivirágzásra jutott úgy a görögöknél, mint az indeknél vagy akár az aztékeknel. Spencernek a tudományokra vonatkozó felfogásával szemben joggal felhozható az is, hogy a tudományoknak nem annyira a tényeken, mint inkább az ő rationális elképzelésén nyugvó fejlődését, tehát csakis a formai (kialakulási) szempontokat veszi számba s felfogása involválja a tudományoknak absztraktakra és konkrétokra való felosztását. Az ilyen felosztás nem a tudományok igazán lényeges jegyeit ragadja meg, hanem a köztük fennálló elég külsőséges, inkább csak a tudományok a n y a g á r a vonatkozó különbségeket. A tudományoknak absztraktakra és konkrétokra való felosztása onnét veszi eredetét, hogy magukat a jelenségeket szoktuk absztrakt és konkrét jellegűeknek tekinteni és pedig a természeti tárgyakat konkrétoknak, a lelki jelenségeket absztrakt természetűeknek és ezt a meghatározást alkalmazzuk a tudományok felosztására is. A tudományoknak ilyen, a tárgyi jegyek által való megjelölését könnyebbőség okából választjuk, mert nem okoz olyan nehézséget, mint a lényegszerinti, amikor meg kell látni és ki kell fejezni nem csupán a tudományok közt fennálló lényegbe vágó különbségeket, de eg}'máshoz való rokonságukat is.

A néplélektan kérdése helyett a tudományok egymáshoz való viszonyának kérdésébe tévednénk bele, ha a tudományok kialakulásának vizsgálatát tovább folytatnánk. Ez sem lenne ugyan egyszerű genezis, mert a tudományok egymáshoz való viszonyának kérdése sem nélkülözheti kialakulásuk vizsgálatát, mégis főkérdésünket mellékkérdéssé súlyosztanók s nem közvetlenül, hanem közvetve, a tudományok általános rendszerének kapcsán vizsgálónk, hogy miként lehetséges a néplélektan mint tudomány? Fölhasználva tehát mindazt, amit a tudományok ősi állapotára és kialaku-

¹ V. ö. Whewell: History the inductive sciences 1837. II. 39. és Aristoteles: De anima; lib. II. cap. 8.

² Houzeau: A csillagászat története 44.

lásuk első megindulásaira nézve láthattunk és e vizsgálat során a tudományok végső értékeléseire nézve máris megállapíthattunk, vegyük behar-
többan vizsgálat alá, amit manapság a néplélektan terrénjának tétel-
zetünk, hozzászámítva a többi tudományokhoz való viszonyát is.

Ha közvetlen vizsgálat alá vesszük a néplélektan föltételezett any-
gát, azt találjuk, hogy aránylag nem sokat különbözik attól az ő-
s-
anyagtól, amelyből a többi tudomány lehasított. Épen úgy, mint abban,
chaotikus egységben foglalnak helyet benne a primitív szokások, mithikus
elemek, nyelvi, képzeleti és ismereti termékek és mindezeknek a történet
folyamán való továbbalakulása. A tudományok elkülönülése ezt a hatal-
mas complexumot nem fogyasztotta lényegesen, mert mindaz, ami a
tudományok kiválása folyamán hiedelemnek, előítéletnek, babonának,
szóval oda nem tartozó anyagnak nyilvánított, újra csak ezt a chaotikus
világot szaporította. Ha tehát ezt az óriási anyagot összehasonlítjuk azzal,
ami a tudományok külön-külön kialakult és szervezett anyagát teszi ki,
joggal mondhatjuk, hogy a néplélektan anyagához képest az összes tud-
ományok anyaga körülbelül olyan viszonyban van, mint a Napból kilövelt
vagy levált bolygók összes anyaga a Nap anyagához képest. De még
tovább mehetünk. Ha az egyes tudományokban mai nap megszer-
veződött anyagot vizsgáljuk, legtöbbször azt találjuk, hogy az egyes
tudományoknak igen nagy része, még elég szervezetlen állapotban, csak
lazán függ össze a központi kifejecesedett tudásmaggal. A tudományoknak
ez a laza anyaga minden pillanatban ki van téve annak, hogy leválik és
legfeljebb csak a kisebb része fog a már kifejecesedett részhez szorosan
hozzákapcsolódni, a többi anyag pedig mint hiedelem, előítélet, félrema-
gyarázott tudományanyag kilökődik és mint ilyen előbb-utóbb újra csak
a néplélektan: a nép és közhit, a nép és közzokások szinte mindent
magába nyelő anyagát fogja szaporítani.

Sem kitűzött célunk, sem terünk nem engedi, hogy ezt az utóbbi
álláspontunkat minden egyes tudományra nézve igazoljuk. Úgy véljük
azonban, hogy az elégséges példa felsorolása s a baconi szempont: hogy
a legjellemzőbb esetek kiemelése fölé sokkal, szintén célunkhoz vezet.

Az egyes tudományok közül legkevésbé kialakult állapotban van
a szociológia, amelyben még a más tudományoknál kifejecesedett
részek is rendkívüli lazaságot mutatnak. A szociológia művelői még ott
tartanak tudományuk sokszor homlokegyenest ellenkező meghatározásai-
nál és felosztásainál. Mit tarthatunk azután az olyan tudomány részletkuta-
jtásairól, amelynek alapfogalmai nincsenek távolról sem tisztázva? A leg-
teljesebb zűrzavar uralkodik például arra nézve, hogy milyen erők hozták
létre és tartják fenn magát a társadalmat.¹ Hogy azután a különböző fel-

¹ Bernheim szerint a társadalmat létrehozó tényezők: 1. fizikaiak, 2. psychi-
fcaiak, 3. kulturálisak; Comte szerint: 1. az éghajlat, 2. a talaj, 3. a faj; Spencer
szerint: I. külsők: 1. a természet eredeti állapota, 2. az emberi behatások alatt
módosult természet, 3 a társas halmaz növekvő nagysága», 4. «a társas egész és
a társas egységek társas kölcsönhatásai, 5. «a társadalmak egymásra gyakorolt ha-
iása», 6. «a társadalmi élet szellemi termékei; II. belsők: «az egyének testi és

fogásokból melyik az igazi ismeret, az igazi tudás, mi pedig inkább csak előítélet, hiedelem, egyéni vélemény, amely évszázadok múlva a kutatók előtt úgy fog feltűnni mint érdekes anyag, a középkor hiedelmeihez hasonló, ki tudja megmondani?

A politika (államtan) tudományában sem vagyunk igen sokkal előbbre. Bizonyos határozottabb szerveződés mindenestre jobban kimutatható, de azért ép az alapvető tanokban igen különböző felfogásoknál és felosztásoknál többet tulajdonkép nem tud a politika tudománya felmutatni még mainap sem. A nagy szellemek közül Montesquieu megpróbálta, hogy a különböző államformákat tétélezze s lényegében nem tudott tovább menni az aristotelesi álláspontnál, amely szerint különböző viszonyoknak különböző államformák felelnek meg s a maga részéről legfeljebb azt tette hozzá, hogy az aristotelesi államformák milyen erkölcsi felfogásokat hoznak létre. De ki tudja megmondani teljes határozottsággal, hogy hány államforma törvényszerű: a platóni 4 (timokratia, oligarchia^ demokratia, tyrannis); az aristotelesi 3 (monarchia, aristokratia, köztársaság), illetve 6 (az említettek és elfajulásai: a zsarnokság, oligarchia és demokratia); Machiavelli kettője (respublica, tyrannis); Vico háromja (isteni, hősi, emberi); vagy Kanté, aki egybefoglalja Aristoteles és Machiavelli ellentéteit s a kormányzat formája (forma regiminis) szerint kettőt (köztársasági és zsarnoki), a hatalom formája (forma imperii) szerint hármat (monarchia, aristokratia, demokratia) különböztet meg.¹ Mindez szembeütően bizonyítja, hogy a politika tudománya szorosan véve, azaz szigorú tudományossággal nem fejlődött tovább az elemi fogalmaknál, sőt azokat sem tisztázta.

szellemi tulajdonságán); Ward: 1. fizikai erők, 2. szellemi erők; Giddings: csupán szellemi tényezőket vesz fel; Baldwin: 1. intraszociális erők, amelyek mind szellemiek, 2. extraszociális erők: «a szellem és a test kapcsolata által nyernek értéket»; Edward Alsworth Ross: I. természeti erők (vágyak): 1. megkívánok, 2. élvezetszerzők, 3. önzők, 4. érzelmiek, 5. felüldítők; II. kulturális vágyak: 1. vallások,

2. etnikaiak, 3. esztétikaiak, 4. értelmiek; Charles A. Ellwood: 1. fizikaiak, amelyek azonban csak közvetett hatásúak, 2. pszichikaiak: a tulajdonképpen i tényezők; Ratzenhoffer: 1. a fajfenntartás érdeke, 2. az egyéni testi élet fenntartása érdeke,

3. az egyén önkifejlesztése érdeke, 4. a társadalom fenntartása érdeke, 5. transcendens érdeke; ugyanő élete végén a «társadalomfejlődés tényezőinek 6) a következőket sorolja fel: 1. lakóhely, 2. faji tulajdonságok, 3. környezet és a létért való harc, 4. hagyomány, 5. a keverődés tényei, 6. társas érintkezés, 7. az uralkodó eszmék; Tönnies: 1. a vérbeli közösség v. rokonság, 2. területi közösség v. szomszédság; 3. a szellemi közösség v. barátság; Schäffle 1875: 1. külső környezet, 2. passzív objektív elem (pl. a népvagyon, nyelv stb.), 3. aktív személyes elem (egyén, népesség stb.); 1904: 1. világhelyzet, 2. társadalomtudat, 3. külső berendezkedések (föld, népvagyon, népesség); Gumplovicz 1877: 1. vérségi kötelék, 2. területi együttlét, 3. a közös érdek; 1905: 1. anyagi mozzanatok (közös lakás, közös rokonság, közös társas élet stb.); 2. gazdasági mozzanatok (birtok, hivatás stb.), 3. morális kötelékek (a hasonló rend, hasonló nyelv, vallás, állami hozzátartozás, nemzetiség); Wundt: 1. a külső természeti feltételek, 2. a nemzeti típus, 3. társadalmi szerveződés; de Greef: a társadalom elemei: 1. Szervetlenek, 2. szervek, 3. pszichikaiak (V. ö. Dékány I., Társadalomalkotó erők 68—117. l.)

¹ A sort az újabb történetben továbbfolytathatjuk. A történeti alapokra

Vegyünk most vizsgálat alá olyan tudományokat, amelyek elszakadtak egy-egy tudománytól s igen korán önálló fejlődést mutatnak. Ilyenek például a különböző jogtudományok, amelyek a politika tudományából szakadtak ki s annak alkalmazásaiként tekinthetők.¹ Ezek tényleg már igen korán nagy és önálló virágzásra tettek szert. Ha azonban közelebről vizsgáljuk meg őket, úgy találjuk, hogy csupán azok a jogtudományok fejlődtek nagyra, amelyek a gyakorlati étellel a lehető legszorosabb kapcsolatban voltak és vannak és így anyaguk kevert voltánál fogva a legkevésbé tarthatnak igényt a tudomány elnevezésre. A rómaiaknál például a magánjog a gazdasági szempontok s a velejáró peres hajlamok hatása alatt igen nagy fejlettségi fokot ért el, s a jogi disciplinák közül ma is ez a tudomány a leginkább kifejlődött. Viszont a jogi általános alapelvek, amelyek az összes jogtudományok elszakíthatlan gyökereit kellene hogy képezzék, távolról sem tisztázódtak. Felosztjuk a jogot tárgyi és-alanyi jogra, amely felosztás már eo ipso nem szorosan tudományos természetű, mert nem annyira az elvek, hanem inkább a tárgyak: az alanyi vagy tárgyi konkrétumok szerint igazodik. A tárgyas felosztás azonban csakis akkor okoz félreértést, ha elfelejtkezünk arról, hogy a

helyezkedő Hegel 4 államformát (keleti, görög, római, germán államformák), Mohi 6-ot (a patriarchális, a theokratikus, a patrimonialis, a klasszikus, az újkori jogállam és a despotiák); Bluntschli 4-et (monarchia, aristokratia, demokratia, ideokratia); Buchez 2-öt (választási és örökösödési kormányformák); Parieu 4-et (monarchia, aristokratia, demokratia s ezek vegyülete negyedikül, mint a jövő fő alakja) különböztet meg. Schwarz Gyula az államformákat 6-féle szempontból (1. az államhatalom irányadó elemeinek társadalmi természete, 2. az államhatalom irányadó elemeinek behelyezési módja, 3. az államhatalom egészének jogi természete, 4. a lakosság államjogi tagozata, 5. az állampolgárságnak az államhatalomban való részvétele, 6. az állam célja szerint) osztályozza. Concha (Politika 409. 1.) az uralom formái (forma imperii) szerint két (monarchia és köztársaság), az alkotmány formái (forma regiminis) szerint számtalan (képviseleti, nem képviseleti, despotikus, jogilag szabályozott, felelős, nem felelős, jogi, politikai felelősségű, egykamarás, kétkamarás, parlamentáris, prezidenciális stb.), alkotmányt, illetve államformát különböztet meg.

Hasonló ellentétek állnak fenn az állam belső struktúrájára nézve. Montesquieu Locke nyomán élesen elválasztotta a törvényhozó, bírói és végrehajtó hatalmat s a megfelelő szervek különbségeit. De vajjon azóta tisztázódott-e teljesen ezeknek egymáshoz való viszonya? Már a XVIII. században Mercier de la Rivière felveti, hogy «a törvényhozó hatalom el nem választható a végrehajtótól, mert ha az, ki a törvényt hozza, nem bírná őket végrehajtani, hatalma semmissé és hasznavetletlenné válnék» (Ordre essentiel XIV. 102.). Constant kiemeli, hogy az állam egységes test lévén, jóval fontosabb a három szerv összeműködése, mint egymástól való különállása s a három fölét a központi vagy felügyelő hatalmat, illetve szervet teszi. Rotteck csak két alaphatalmat ismer el, a törvényhozót és a közigazgatót. Hegel fejedelmi, kormány és törvényhozó hatalmat különböztet meg, Bluntschli pedig törvényhozó, kormányzó, bírói, közművelődési és közgazdasági hatalmat.

¹ Természetesen ehhez szükséges, hogy a politika tudományát tágabb értelemben vegyük s tárgyának tekintsük a primitívebb társadalmi alakulatokat is, nem csupán a legfejlettebbet, az államot.

másképp nehezen meghatározható adottságainkat mi csupán könnyebbség okából, vagyis szükségből jelöljük a konkrétumok útján meg s a bonyolult tényeket az ilyen meghatározás távolról sem fedi. De ettől eltekintve van-e akár a tárgyi, akár az alanyi jognak teljesen kiforrott és véglegesnek tekinthető meghatározása.¹ Magukat az alanyi jogokat felosztjuk köz- és magánjogokra, de a határvonalat itt sem tudjuk élesen megvonni.² A magánjogot felosztjuk személyi és vagyonjogra. Mégis a magánjogban a személyi jog (az ember, a testület, az alapítvány joga) távolról sincs úgy kifejtve, mint a vagyonjog s a személyjogot tulajdonkép csak Puchta állította be a magánjog rendszerébe s mai nap igen sok magánjogász ezt a felfogásmódot elveti. A vagyonjogot felosztjuk azután dologi, kötelmi, örök és családjogra. Itt a külső felosztás elég határozott, ami újra a konkrét érdekekhez és tárgyakhoz való kapcsolódásnak eredménye, bár például Brinz a vagyonjogot csupán dologi és kötelmi jogra osztja föl. Az egyes vagyonjogok önmagukban való meghatározásai azonban már sokkal bizonytalanabbak. A dologi és a családi jog meghatározása még hagyján, mert ezeknél a konkrét tények, a dolgok és a család reális volta útbaigazítanak. De már a kötelmi jog és az örökjog tárgyára nézve rendkívül eltérnek a jogtudósok véleményei. A jog alapvető felosztásaiban és felfogásaiban nincs tehát teljes határozottsággal eldöntve, hogy mi ezekből a föltétlen, a törvényszerű tudás és mi egyszerűen csak pillanatnyi vélemény, csupán a kifejlődött gyakorlat, az embereknek a körülményektől és az időtől függő megállapodásainak az eredménye. De mi a tudományos értéke akkor az egyes jogi kérdések ellentétes véleményeinek, mondjuk a kötelmi jogban a kártérítés rendkívül nehéz és bonyolult kérdésére vonatkozó véleményeknek, ha a jogi alapképzetek definícióira és határaitra nézve tudásunk annyira bizonytalan, és ha ezek az alapvető meghatározások is a politika-tudomány szintén igen bizonytalan végső meghatározásain alapulnak. A jogi elméleti részletkérdések fölötti viták mindenesetre igen fontosak a jogtudomány szempontjából is s még inkább azért, mert az ember gyakorlati életével halálosan komoly összefüggésben vannak. De ki tudja mégis megmondani, hogy mi azokból hiedelem, véle-

¹ Azt például, hogy a jog tárgyi értelemben bizonyos parancsok összessége, sok jogtudós nem fogadja el, mondván, hogy a jog nem csupán parancsol, hanem tilt is, vagy kijelent vagy magyaráz. A körül is vita van, hogy a jog milyen parancsok összege, csakis az állami parancsok tartoznak ide, vagy mások is. A jogszabályok felosztására nézve is igen ellentétesek a vélemények. Az alanyi jog a szokásos meghatározás szerint cselekvési szabadság. De ez csupán az uralkodó nézet, vannak jogászok, akik másképp fogják fel.

² Ez egészen természetes, mert ugyan a jogok felosztásában már eo ipso konkrét alapokra helyezkedtünk, mégis a közjogot mindig az a veszély fenyegeti, hogy a magánjog — ahol az alanyok közvetlen jogairól van szó s azok érvényesülése folyton kísért — magába olvasztja. A közjog épen ezért távolról sincs oly részletszerűen feldolgozva, mint a magánjog s felosztása is bizonytalanabb. A közigazgatási jog és a büntetőjog például gyakorlati fontosságuk lökö erejénél fogva határozottan elszakadtak tőle s közvetlenül kapcsolódtak a politika tudományához, anélkül azonban, hogy a közjoghoz való viszonyuk egyúttal teljesen-tisztázódott volna.

meny, pillanatnyi gyakorlat vagy gyakorlati hajlamú emberek éleselmű, ám a tudománynak csak a határait érintő vitája, egyszóval a századok felgyűlő és folyton szaporodó hitedelem-, vélemény- és szokásanyagába elmerülni predestinált és mi szorosan vett tudományos értékű?

Mellőzve már most a különböző többi tudományokat, így a természet- és történettudományok nagy kontingensét (amelyek közül az utóbbiakra nézve köztudomású, hogy alapvető tételeiket és felosztásaikat illetőleg művelőik milyen nagy bizonytalanságban vannak), vegyük elő azokat a tudományokat, amelyek bizonyos okokból maguknak követelik a többi tudományok fölötti elsőbbséget. Ilyenek a matematika és filozófia. A matematika exaktségára hivatkozik, amely megkülönbözteti őt a többi, vele szemben bizonytalanságot, lazaságot mutató tudománytól. Csakhogy a matematika exaktségát jórészt annak köszönheti, hogy bizonyos tételeit akként alkotja meg, hogy az ellenmondást kizárja, amilyen például azj hogy $2 + 2 = 4$, vagy hogy két pont között a legrövidebb út az egyenes. Amikor azonban a matematika a fogalmakat egymáshoz akként társtítja, hogy az új konstrukció mintegy konkrét, önmagába zárt, minden mástól élesen elhatárolt matematikai tárgyat képezzen, akkor tulajdonkép kezdi elhagyni a tudomány területét. A tudomány főfeladata nem az, hogy alkosson, konstruáljon, a saját absztrakt tételeit konkretizálja, illetve a a konkrét tárgyképzetekhez minél hasonlóbbá tegye, hanem hogy a jelenségek közt eligazítson, azokat felossza, magyarázza, megértse. Az kell tehát, hogy a tudomány a jelenségekre vonatkozzék. Ezzel szemben a matematika jó része a saját anyagát a matematikai fogalmakat többé-kevésbé szabadon kombinálja. A matematika épen ezért a maga egészében, helyesebben mai állapotában, amikor különös appendixeket is fűznek hozzá, a szó szoros értelmében nem tudomány, hanem ott áll a tudomány és a kötött és szabad konstrukciók, a művészet határán. Amennyiben tételei a jelenségekre vonatkoztathatók, annyiban tudomány, amennyiben azokra alkalmaztatnak más tudományok (fizika, technikai tudományok) útján, annyiban alkalmazott tudomány, amely azonban már művészi elemekre, konstrukciókra erősebben szorul, amennyiben végül a matematikai fogalmak önkényes játékokra használtatnak fel, mint a halmazelmélet egy részében, annyiban művészet, szinte teljesen szabad kombináció, amely inkább csak az ellen nem mondás, az összhang tulajdonkép esztétikai elvét tartja szem előtt. Ha már most a matematikát mint tudományt vesszük vizsgálat alá, azt mindennek vehetjük, csak kiforrottnak, exaktnak nem, jóllehet már igen exakt tételei is vannak. A matematika tudománya jó részében válaszúton van, most dönti el, mi tartozik hozzá, a tiszta matematikához és mi nem, mi csupán a matematika tudomány gyakorlati vagy teljesen önkényes alkalmazása. Ez az átmeneti állapot nem csupán a matematika felosztását és határainak más, gyakorlatibb tendenciájú tudományoktól való éles elválasztását nehezíti meg, hanem maguknak a gyakorlati tudományoknak felosztását és határainak megállapítását is. A tiszta matematika anyagának jórésztét ugyanis az évezredekre nyúló kiválás alatt olyan tudományoktól vonta el és nyeri mai nap is, amelyekben a tiszta struktív tételek és azoknak a jelenségekhez

közelebb álló alkalmazásai együtt gomolyogtak és gomolyagnak, mondjuk például a mechanikából. A folyton változó állapot az illető gyakorlatibb tendenciájú tudományt, a mechanika esetén például a fizika tudományát, bizonytalanná, azaz határai megállapítását és pontos felosztását rendkívül nehézé teszi.

A filozófia tudománya, amely magának követeli az összes jelenségek megértését, felosztását és így mint végső rendszerező az összes tudományok élére helyezkedik, még rosszabb helyzetben van. A filozófiára mai nap is sok tekintetben érvényesek Kant másfél század előtt írt szavai.¹ Ha elismerjük is, hogy Kantnak a filozófiai ismereteket illető kritikája az alapfogalmakba világosságot hozott, de vajjon mondhatjuk-e, hogy ő általa és azóta is a filozófia alapfogalmai, határai, amelyek elválasztanák minden más tudománytól, felosztásai, amelyek belső szerkezetét adnák meg, teljesen tisztázódtak? Ha végignézzük a filozófia legújabb történetét, úgy találjuk, hogy Kant óta sincs két előkelő filozófus, aki megégyezne abban, hogy mi a filozófia tárgya, miként osztható fel, milyen a viszonya a tudományokhoz. A filozófia is, más tudományokhoz hasonlóan, részekre specializálódott, anélkül, hogy alapfogalmai, határai, felosztásai kellőképp tisztázódtak volna. Ma a filozófia eredeti részei, a pszichológia, a logika, az esztétika, az etika nemcsak külön tudományok, hanem maguk is egyes ágakra oszoltak szét, amelyek művelői nem törődnek rész tudományuknak az alaptudománnyal való összefüggésével, hanem a maguk speciális területén a végtelenségig folytatják apró részletekbe menő munkájukat. Mind ennek következménye a filozófia terén az alapfogalmak még nagyobb bizonytalansága, a részek határainak elmosódottsága lett, mert a részletekben való minden továbbhaladás, az új eredmények különössége csak fokozta az alapismeretek homályos és zavaros voltát. Azok, akikben él a vágy, hogy a filozófia mai káoszában rendet teremtsenek, a széteső részeket úgy iparkodnak összefoglalni, hogy a saját speciális területük álláspontját, így a pszichológiáét vagy a logikáét egyszerűen alkalmazzák a filozófia egészére. Ennek eredménye viszont az, hogy miután a filozófia alapfogalmai nincsenek kellőképp tisztázva, olyan összefoglaló munkák vagy összefoglaló filozófiai propaedeutikák jelennek meg, amelyek dogmatikusan, megfelelő indokolás nélkül, önkényesen tételezik a filozófia tárgyát és felosztását. Ez eset-

¹ «A metafizikának, e teljesen elkülönített spekulatív észismeretnek eddigelé nem kedvezett a sors, nem juthatott a tudomány biztos útjára ... Mert a metafizikában az ész minduntalan megakad, még ha csak azokat a törvényeket is, melyeket a legközségesebb tapasztalat igazol, akarja a priori átlátni. Számítalanszor kell benne az utat visszafelé megtenni, mert kitűnik, hogy nem oda vezet, hova érni akarunk, ami meg híveinek egyetértését illeti, oly távol áll tőle, hogy tulajdonképp inkább küzdőtér, mely kiválóképpen az erőknél harcjátékban való mérkőzésére látszik rendeltetni, amelyen vívó még soha sem küzdhetett ki magának a legkisebb helyet s nem alapíthatott győzelmére tartós birtokot. Nincs tehát kétség benne, hogy eljárása pusztá tapogatózás volt, még pedig, ami legrosszabb, pusztá fogalmak között való tapogatózás». (A tiszta ész kritikája II. kiad. előszavában, magy. ford. 8. 1.)

ben azonban, minthogy a dogmatikus tételekhez szükségkép alkalmazódik a belső tartalom, a filozófia problémája már nem tudományos probléma, hanem inkább a hit, a vélemény, az előítélet s a tekintély dolga. így a filozófia a maga egészében mindjobban visszاسülyed abba a bizonytalan, tudást, ismeretet, véleményt, misztikus hitet, fantasztikus képzeteket, közszokást, hagyományt egyformán magába záró állapotba, amelyből Kant segélyével nagynehezen és éppen hogy kiemelkedett.

***

Igazoltuk, hogy az egyes tudományok mennyire bizonytalan állapotban vannak, hogy részeik milyen kevéssé és milyen lazán függenek össze, hogy anyagukban nyilván több az oda nem tartozó rész, mint a tisztán tudományos, hogy nem tudunk a konglomerát, kaosz-szerű részekben kellőkép eligazodni, hanem inkább csak sejtjük, mi tartozik szorosán az illető tudományhoz és mi nem. Ha azonban mindez így van, akkor a helyzet tényleg az, hogy a biztos tudás igen kis területével szemben áll a bizonytalanság, a vélemény, a hiedelem, a képzelet, az ősi és jelenlegi szokások, a hagyományok óriási területe. Az kétségen felül áll, hogy az egyes tudományok folyton reászorulnak erre a kaotikus anyagkomplexumra, mert a saját anyaguk jó részével beletartoznak s honnét táplálkoznának, honnét kapnának új erőre, mivel növelhetnék megszervezett részeit, ha innét nem? Teljesen vagy legnagyobb részében újszerű ismeret ugyanis ritkán adódik s így ritkán fordul elő az ismeretanyag teljesen új rendezése. A kaotikus komplexum, amelyből az egyes tudományok a szükséghez képest merítenek, de amelybe visszalökődik az is, amely bennük fölöslegesnek bizonyult, sok tekintetben hasonló a koralltelepek közös testéhez, amelyből az egyes tudományok, mint a világkorallok egyes fejei, ékülnek ki.

Ha azonban az összes tudományok tartozékai ennek a kaotikus komplexumnak, akkor olyan tudománynak is kell lennie, amely minde nélkül azzal foglalkozik, milyen törvényszerűségek uralkodnak ebben a vélemény-, hiedelem-, szokás- stb. komplexumban. Ha nem tartjuk lehetségesnek az ilyen tudományt és a tudományok közös alaptömegét abszolút kaoszjellegűnek vesszük, — nem pedig olyannak, amely minden különbség mellett is inkább csak a bizonyosság, a törvényszerűség még csekélyebb fokában különbözik az egyes tudományoktól, — akkor az egyes tudományok sem tekinthetők tudománynak, hanem egyedül csak a véletlen, a pillanatnyi szükséglet alatt kiváló, igen változó képet mutató, bizonytalan és törvényszerűtlen alakulatoknak. Ez esetben az egyes tudományok az amoebák nyúlványaihoz lennének csak hasonlíthatók, amelyek a pillanatnyi szükséglethez képest bárhol és bármily formában kinyúlhatnak és újra visszahúzódhatnak. A tudományok fejlődésének története mindenesetre ellentmond ennek a lehetőségnek és azt a tapasztalatot nyújtja, hogy bármilyen alakot vesznek is fel az egyes tudományok — vagyis a pillanatnyi szükséglet hatása alatt kibővíülhetnek, vagy összebb szorulhatnak — mégis mivel az egyes tudományok állandó szükségletet jelentenek, bizonyos állandó, határozottabb alak-

kal is bírnak; olyannal, amelyet nem csupán a külső körülmények, hanem a saját belső szerkezetük is, meghatároz. Mégsem tudnánk ezt a tapasztalatot a törvényszerűség erejére emelni, mert ha azt kellene föl-
tételoznünk, hogy az egyes tudományok közös végső alapanyaga törvény-
és szervezetenélküli, akkor ez a föltevésünk minden más állításunk vagy
tapasztalatunk értékét lerontaná.

De más ok is involválja, hogy a tudományok közös alapanyagával
külön tudomány foglalkozzék. Az egyes tudományok speciális célok szolgál-
latában állanak. Kiragadnak az ismeretvilágból bizonyos jelenségeket és
csakis azokkal és azoknak más jelenségekhez való viszonyaival foglalkoz-
nak,*így a zoológia csakis az állatvilággal, a fizika a konkrét testekkel, a
matematika a konkrét testek szám- és alakviszonyaival, a logika az absztrakt
észismeretekkel, a pszichológia az egyes emberi individuumok lelki életében
nyilvánuló közös vonásokkal és így tovább. Az egyes speciális tudomá-
nyok tehát értéktudományok: miután az ismeretek komplexumából
csakis bizonyos jelenségeket méltatnak figyelemre, a többi jelenségeket
ebben a viszonylatban okvetlenül kevesebbre értékelik. Szükség van tehát
olyan tudományra, amely a speciális célokat szolgáló, mintegy a jelenség-
komplexum speciális szerveiként működő egyes tudományokat meg-
előz z e és egyedül a tudományok szervezetenélőbb őanyagával, a hiedelem,
a vélemény, a képzelet, a szokások, a hagyományok stb. óriási kontingen-
sével foglalkozzék. Ez a tudomány a maga egészében nem tűzvéni ki
specifikus célokat, ahelyett, hogy értéktudomány lenne, minden értéke-
lés előtti, általános természetű tudomány lehet, egyszerűen konstatálván
a természet és az ember kölcsönhatásában kevésbé szervezett jelenségek
állapotát: esetleges törvényszerűségeiket és törvényszerűtlenségeiket egy-
aránt. Anyagának minden tudománnyal vonatkozásban levő természeténél
fogva azonban a hiedelem, a vélemény, a szokások kontigensének tudománya
különös céllal is bírhat: propaedeutikája lehet az összes specifikus tudomá-
nyoknak, mutatván azt, hogy ami azokban már igen megszervezetten
mutatkozik, milyen egyszerűbb formákból fejlődhetett ki. További fel-
adata pedig, hogy anyagának általános természeténél fogva propaedeuti-
kája legyen annak a tudománynak, amely az összes specifikus tudomá-
nyokat mint szintén általános, de egyúttal összefoglaló tudomány betetőzi:
a filozófiának. A filozófia az összes számunkra adott jelenségeket, konkrétakat
és absztraktakat egyaránt igyekszik minél tökéletesebben megmagya-
rázni. Jelenleg ugyan még mindig abban a tévhitben van, hogy az emberi
elme elérheti ezt a maga speciális eszközeivel, a fogalmakkal (legyen az
akár a logika, akár a pszichológia segítségével megkonstruált idea vagy fogal-
alom). A filozófia ilyképpen racionális konstrukciók túlbecsülése (Spencer,
Comte, Hegel), vagy mint a logizmus hívei (Bolzano, Hussert s követőik)
teszik, a végső racionális formáknak s azok keresésének minden
másnál előbbre helyezése által épúgy az értéktudomány szintjén van,
mint a többi tudomány.¹ Mindenesetre nagy szükség van tehát arra, hogy
a filozófia mellett legyen egy olyan, szintén általános természetű tuda-

¹ A mainap a filozófia terén annyira uralkodó logizmus híveivel szemben

mány, amely megelőzi mindazokat a tudományokat, amelyekből a filozófia anyagát közvetlenül meríti. Ez a tudomány a saját körében tapasztaltakkal hozzájárulhat annak kimutatásához, mi az egyes tudományokban inkább csak specifikus és mi az ismeret általános struktúrájához tartozó. Világosságot hozhat továbbá abba is, hogy a csekély kezdetekből miként fejlődhetek ki az egyes tudományok mint külön szervek. És mindezek útján elősegítheti azt, hogy a filozófia végre is meg tudja állapítani az ismeret összes föltételeit s amennyire nekünk gyarló lényeknek lehetséges, meg tudja majd ismereteinket magyarázni!

Az a tudomány tehát, amit Steinthal és Wundt tételtek s az utóbbi a néplélektan neve alá foglalt, igenis lehetséges, mert szükséges és semmi más tudomány által nem pótolható. Anyaga nem mesterségesen más tudományok területéről vonatott el, hanem önmagától halmozódott fel mindaddig, amíg elérkezett a pillanat, hogy a felhalmozott nyersanyag egyes kiváló szellemek által végre is némiképp szilárdabb keretek közé foglaltassák s a benne rejlő törvényszerűségek napvilágra hozassanak. Gsakis arról lehet szó, hogy az a módszer, amit a néplélektan eddig szinte kizárólagosan használt, a genetikus módszer és az a név, amit Wundt adott, megfélel-e azon óriási kontingens természetének, amely a legnagyobb részében még megoldatatlanul mered felénk? A mi a módszert illeti, az, egymagában legalább, semmiképpen sem megfelelő. De ugyanakkor ne felejtkezzünk el arról sem, hogy nincs egyetlen tudomány, amely egyedül csak a genetikus módszerrel élhetne. Annyi mindenestre áll, hogy vannak tudományok, amelyeknek vezető módszertük a genetikus. Elképzelhetünk-e például a történettudományok vezető módszerül mást. mint a genetikus, a történeti tények lepergéséhez simuló, leíró módszert, amikor egész anyaguk az időben való lefolyáshoz van kötve! Azt sem mond-

a következők hozhatók fel: Azért, hogy három vagy négy, még végérvényesen meg nem állapított alapelve tudjuk redukálni a jelenségek felfogásának formáit, vagy hogy az eddigieknél jobban megállapítjuk az egyes tudományok és a filozófia speciális módszereit, a jelenségek magyarázásában a múlthoz képest még nem igen jutottunk előbbre, legfeljebb a jelenségek magyarázásának rendszer módját valamennyire tisztáztuk. De hátha a jelenségek nem szabályosan, nem a ratio, vagyis néma specifikált, kis térre szoruló (bár önkényesen az egész világkomplexumra reáalkalmazott) emberi ész szigorú elvei alá vonhatóan tűnnek fel? Lehet-e minden ilyen esetet az irracionális jelenségek törvénynélküli káoszába belegyömöszölni és abba könnyűszerrel eltüntetni? Olyan bizonyos az, hogy amit nem lehet abszolút világossággal, evidensül, szigorú törvények útján magyarázni, az eo ipso törvénynélküli? A logizmus túlzó racionális voltánál fogva nem adhatván kellő magyarázatot a világ összes jelenségeire nézve, a ratio alá nem vonható jelenségeket illetőleg vagy a negatio, a nemtörődés álláspontjára helyezkedik, vagy a hit, a meggyőződés, a képzelet kellő fék nélküli kiegészítésére szorul. Előbbi esetben a jelenségek csak egy részének a magyarázatát képes adni és így kevesebb mint a filozófia. Utóbbi esetben pedig túlmegy a tudományos magyarázat határain és csupán a tudomány és az önkényesebb konstrukciók bizonyos vegyülete.

hatni, hogy a genetikus módszer használata nagyon is kizárná a törvényszerűségek megállapítását. Az egyes történeti korszakok ugyanis már a külső körülmények következtében is élesen elválhatnak egymástól (világháború, francia forradalom stb.), s anélkül, hogy különösebb ügyet vetnénk reá, mégis konstatálnunk kell a köztük fennálló különbségeket. A különbségek konstatálása azonban már involválja a belső okok, immans törvényszerűségek, a történeti tények kívülről nem látható egymásba kapcsolódásának föltevését, mert ellenkező esetben a történés minden nagyobb változását csodaszerűnek kellene föltételeznünk s ezzel természetesen túllépnők a tudomány kereteit. Ha azonban az egyes történeti korokat külön-külön és nem mint egyetlen folyamat egymásra következő részeit vesszük vizsgálat alá, a genetikus és leíró módszer szinte kizárólagos használata nem lesz elegendő. Ha nem elégszünk meg azzal, hogy történeti ismereteink végül is egyes apró, izolált események semmitmondó leírására szorítkozzanak, ha az egyes korok egész szellemébe akarunk behatolni, akkor, mialatt megállapítjuk, hogy milyen összefüggő apró tények, személyi befolyások stb. alapján jött létre az illető korszellem, lép t e n - n y o m o n é r t é k e l n ü n k k e l l. Minthogy azonban értékelni csakis akkor lehet, ha általánosabb érvényű tételekből indulunk ki, a történettudomány ebben a vonatkozásában nem csupán a történeti tények egyszerű leírása, hanem összefüggések közvetlen és állandó keresésére szorul.

A népléktan tudományának anyagát a genetikus módszer mellett véve számba — amint ezt Lazarus, Steinthal és Wundt tették — méltán úgy tűnik fel az egész anyag, mint a történettudományok bizonyos függeléke. A történeti hiedelmeket, szokásokat, fantasztikus elképzeléseket a genetikus módszer vezetése mellett csakis bizonyos önkénnyel lehet elszakítani a történés nagy birodalmából. Valamely tudománynak, ha a genetikus módszert vezetőképp alkalmazza, leíró s legfeljebb bizonyos vonatkozásaiban értékelő tudománynak kell lennie. Ekkor azonban az egyes történettudományok a népléktan tudományinak nagyrészt bizonyos joggal tartatják vissza, minthogy ők ugyanazon módszerrel, de jóval határozottabb leíró tendenciák mellett foglalkoznak a népléktan magának követelt problémáival. Azok az eredmények is, amiket a népléktan előkelő kutatói, főként Wundt értek el, mondjuk például Wundt azon megállapítása, hogy az emberiség fokozatosan átmegy a totemisztikus, a hősi és a humanisztikus korszakon joggal úgy tűnnek fel, mint amelyek inkább az általános kultúrtörténet vagy a primitív lelki élet kutatásával és fejlődésével is foglalkozó tudomány, az ethnológia, sőt a fejlődés-psychologia körébe vágnak.

Teljesen más helyzet áll elő, ha a népléktant nem történeti, vagyis nem elsősorban genetikus és leíró módszerrel élő tudománynak vesszük, amely legfeljebb kiegészítésképp vagy speciális esetekben él az értékeléssel, hanem ehelyett általános természetű, minden más tudományt megelőző propaedeutikus tudománynak tekintjük, amely természeténél fogva elsősorban magyaráz és csupán másodsorban értékel és leír. A népléktan tulajdonképeni tárgya ekkor azoknak a szerkezeti formáknak kutatása, leírása, más tudományok végső tételeihez való irányítása, de

főképp általánosítása és magyarázata lesz, amelyek meglétét a néplélektan rendelkezésére álló anyagban lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Minthogy azonban a néplélektan eddigi kutatói a genetikus, az inkább csak leíró módszer természetes következményeként ezeknek az egyszerű szerkezeti formáknak a néplélektan anyagában való meglétére nem fordítottak kellő gondot, az ilyen adatok megfelelő kidomborítását magunknak kell elvégeznünk.

Ilyen formációk létét gyaníthatjuk többek között abban, hogy az ausztráliai primitív törzsek szigorúan törvényszerűen 2, az ekként elválók újra 2, ezek újra 2, vérségi (házassági tilalmat magába záró) félre tagolódnak, úgy, hogy az ekként előálló törzsfrakciók száma vagy 2, vagy 4, vagy 8, vagy ritkábban 16. Vizsgálnunk kell, hogy mi ennek a szigorú törvényszerűségnek az oka, speciális (például helyi) okai vannak-e, vagy pedig általánosak, amely utóbbi esetben az ausztráliai primitív törzsek vérségi felei csupán az általános törvényszerűség egyik megnyilvánulása. Ha azután a néplélektan rendelkezésére álló óriási anyagban tovább kutatunk, azt találjuk, hogy a ketté- és újra kettéoszlás előfordulása a primitív törzseknél egyenesen me g s z á m l á l h a t l a n .¹

¹ Így az ausztráliai törzsek házassági tilalmat magába záró kettőződésai eredetileg nem csupán a társadalmi szokások, erkölcsök körére terjedtek ki, hanem alaptörvénye lehetett az egyes törzsek egymástól való elkülönződéseinek. Egyik Darling-parti monda szerint eleinte 2 osztálya volt az illető törzseknek, azután mindkettő kettéoszlott s így lett 4. (E. M. Curr: *The Australian Race* 1886. II. 165.) Az eredeti kettős oszlásra mutat, hogy a wotjobaluk és az aranda mondákban állandóan 2 hős (vagyisős) szerepel. (A. W. Howitt: *The Native Tribes of South East Australia* 1904. 485 és Strehlow und Leonhardi: *Die Aranda und Loritja-Stamme in Zentral-Australia* [Veröffentlichungen aus dem städtischen Völker-Museum Frankfurt am Main] I. 1907. — 28, 45, 48, 49, 50, 59, 73, 81, 86, 98, 100) s azonkívül több ausztráliai mondakörben 2 herosról van szó, akik a férfiváavatás szertartásait megállapítják (A. W. Howitt i. m. 476). Ide vág az is, hogy az arandáknál és a loritjáknál az egyes totemisztikus nemzetségek rítusaiban igen gyakran 2 ember a szereplő, vagy pedig 2 idősebb és több ifjabb (Strehlow u. Leonhardi i. m. III. 1910. — 72, 75, 80, 84, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 107, 109, 111, 117, 122, 127, 129 és III. 2. 1921. — 1, 8, 13, 15, 21, 23, 33, 37, 40, 41, 45, 48, 52, 54, 56). Délamerika mondáit is általában jellemzi a két testvérheros, így van pl. az igen primitív bakairik teremtési mondájában. (K. v. den Steinen: *Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens* 1894. Magy. átd. 232.) Északamerika fejlettebb kultúrájában azután tisztán látjuk az eredeti kettéoszlás továbbfejlődését a négyfeléoszlás felé. A creek egyik mondája szerint 4 nőtől erednek a creek s eredetileg 4 klánra oszlottak (D. G. Brinton: *The Myths of the New World* 1905. 95). Egy másik mondában a világ 4 tájkjáról jön a 4 kulturheros (u. o. 95, 96). Algonkinok, dakoták és shuswapok mondáiban is 4 a kulturherosok száma (u. o. 94). Hogy a négyfeléoszlás mint kezd mindinkább uralkodóvá válni az eredeti kettéoszlás rovására, az közvetve látszik abból is, hogy az északamerikai rítusokba a 4-es az általános szent szám. Így a sioux mandanoknál az okipa ünnep 4 napig tart, 4 ember készíti elő a bűvös kunyhót, a kunyhó előtt 4 vízestömlő, a kunyhóban 4 bölény és 4 emberi koponya látható, a szertartást 4 pár táncolja, áldozatot is 4-et mutatnak be (Dorsey A. *Study of Siouan Cults* [B. E. Rep. XI.] 513). 4 napos ünnepeik vannak a chippewáknak, dakotáknak és creek-nek is (D. G. Brinton i. m.: 88, 89).

Ha ezekután a néplélektan területe egységének elve alapján a népek történetében nyilvánuló szokásokat, hiedelmeket, hagyományokat stb. vesszük vizsgálat alá, úgy találjuk, hogy a 2-es szám teljesen hasonló vonatkozásokban fordul elő, mint a mai primitív népeknél tapasztaljuk.¹

Kutassunk még tovább a rendelkezésre álló anyagban. Arra a következtetésre kell ekkor jutnunk, hogy a két- és újra kétfelé oszlások formációi épügy előállhatnak az ember társadalmi, vagyis külső viszonyaiban, mint származhatnak a külső okoknak az emberi szellemre való hatásából (amikor például a törzsi ketté- vagy négyfelé oszlás ténye hathat a kultúrharcosok tisztelete révén valamely rítus gyakorlására) és végül előállhatnak az emberi szellem belső, teljesen hasonló impulzusai alapján. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy az emberi szellem a saját hatáskörében is épen olyan kettéosztásokat hoz létre, mint amilyenek az ember társaséletében, tőle többé-kevésbé függetlenül előállnak. Így osztja fel az ember a tájékoztató élelme adójához a napfelkelte és napnyugtához viszonyítva először 2, majd 4 és 8 felé is hasonlóképp a teret önmagához viszonyítva «előttem és mögöttem», «fent és lent», «jobb és bal» részekre.² Ugyanígy különíti el a jó és rossz hatalmokat, az Isten és a Sátán számtalan kettősségeit.³

A két és újra kétfelé oszlások tehát egyformán megvannak a nép-

¹ A görögöknél a herosok gyakran ketten vannak (Theseus és Peirithoos, Castor és Pollux). Igen gyakran kettő a nép feje, így Spártában két király van. Az Iliasban egy-egy népnek legtöbbször 2 vezére van, a krétaiaké Idomeneus és Meriones, a thesszaliaké Polipoites és Leonteus, ugyanígy két vezére van a kos-iaknak, az orchomenosiaknak, a phokisiaknak és az Ithone-belieknek (Vértesy J. ford. 1913. 42, 43, 45, 44, 38). A rómaiak is a város alapítását két testvértől származtatják. A legtisztább példákat azonban az egyiptomiak mutatják. Ott vannak mindenekelőtt Amon-Rá-nak, a világosság istenének a sötétség démonával való folytonos küzdelmei, továbbá Osiris és Seth kettőssége. Mindezekben valószínűleg össze vannak olvadva a törzsi kettéoszlás leginkább külső okokból eredő ténye (a téri elhelyezkedésnek, a fiatalság és öregség természetes ellentétei), a kellemes és kellemetlen, a jó és rossz megkülönböztetéseinek belső formációival. Rendkívül gyakran emlékeznek meg azután a holtak 4 istenéről (Kürt Sethe: Von Zahlen und Zahlworten bei den alten Ägyptern 1916. 31). Az ősi rítusokban is megtaláljuk a 2-es továbbosztódását a 4-esre, mert a túlnyomó szent szám ezekben épen a 4-es: «gyakori parancsai a varázslati szokásoknak, az istentiszteletnek és a halott-kultusznak, hogy 4-szer kell egy bizonyos mondást recitálni, 4-szer kell a templomban körülmenni és 4-szer kell istent dicsőíteni» (K. Sethe i. m. 32). A 4-es számmal szoros összefüggésben fordul elő a 8-as szám, mert gyakori az ilyen parallel kifejezés az egyiptomi hagyományokban: 8 éjjel és 4 nap. A híres 8 isten sem más, mint 4 pár férfi és asszony, akik hasonló nevet is viselnek, pl. Amun és Amaunet. A 4-essel függ össze valószínűleg a szintén szent 16-os szám is. (L. mindezekre K. Sethe i. m. 33.)

² Hogy a két világtájra való felosztás az ősi, annak a primitívektől eltekintve az Odyszeiában is nyoma van:

«Hű feleim, se Kelet, se Nyugat nincs tudva előttünk» (Kemenes [Kempff] J. ford. 153). A 8-as felosztás megvan ma is a chinaiaknál s ott van a szelek tornyán Athénben.

³ L. bővebben szerző: A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak

lélektan anyaga mindkét részében, vagyis úgy a külső, a társadalmi tények birodalmában, mint az emberi szellem speciálisabb területén. Minthogy ezeket a legtöbb esetben nem lehet egymásra maradék nélkül visszavezetni, olyan törvényszerűséggel állunk szemben, amely ismereteink alaptömegére nézve bizonyos mértékig általános természetű.

A ketté- és újra kettéoszlások törvényszerűségeinek kutatását azonban nem kell lezárunk a néplélektan sajátos területével. Amint előzőleg reámutattunk, a hagyományok, hiedelmek, szokások stb. anyagából specializálódnak el az egyes tudományok. A néplélektan anyagában talált két- és újra kétfelé oszlásoknak mint az általános anyag igen általános jelenségének megfelelő mértékig meg kell tehát lenniök az egyes tudományok területén is. Tényleg azt tapasztaljuk, hogy az egyes tudományokban határozottan mutatkoznak a ketté- és újra kettéoszlások jelenségei és pedig leginkább akkor, ha egy tudomány továbbfejlődik, mintegy természetes részekre oszlik, vagy ha egy általánosabb tudományból kiválik egy-egy új tudomány és önálló fejlődésre jut. Nyilván ilyen természetes kettéosztódáson ment keresztül a matematika, amikor már az ősidőkben aritmetikára és geometriára tagolódott. Hogy e két tudomány ugyanegy törzs sarjadzása, azt csakis a későbbi idők állapítják meg, újra összefoglalván a divergáló részeket. Az alkalmazott mennyiség-tani tudományok is bizonyos kettőségekben tűnnek fel, egymásmelleit fejlődvén ki már igen régen az akusztika és a csillagászat, amelyek önálló fejlődési irányvéve, az akusztika mellett mint a fizika-tudomány másik ága — a közös törzs további kettéoszlásaként — tűnik fel Archimedes korában a mechanika.¹ A ketté- és újra kettéoszlás legtisztább formáit azonban a jogtudomány mutatja. Elég rámutatnunk az alanyi és tárgyi jog, majd az alanyi jognál a közjog és magánjog, utóbbinál a személy- és vagyonjog kettős, végül a vagyonjognál a dologi, kötelmi, örök és családjog már továbbfejlődött négyes elosztására!

A ketté- és újra kettéoszlás jelenségei ilyenképpen úgy a néplélektan sajátosabb területén, mint az egyes tudományokban a továbbfejlődéskor s legtisztábban az illető tudományok vagy a társadalmi viszonyok kezdetleges állapotában egyformán mutatkoznak. A tudományok közvetlen összefüggése alapján a néplélektan egyik további feladata lesz kutatni, vajjon mindezek a jelenségek lényegükben nem azonosak-e az élősejtet omlásának, vagy az igen primitív fejlettségű állatok szaporodásának (bimbózással) szintén a ketté- és újra kettéoszlás felé történő jelenségeivel? Ez esetekben ugyanis a széteső párok szintén a 2,4,8,16 formációit mutatják. A néplélektan feladata lesz kutatni azt is, hogy a filozófia tudományának a néplélektan terrénumához még közelálló részében a primitív dualisztikus felfogások nem rokon jelenségek-e a néplélektan vagy a többi tudományok hasonló primitív formációival?³

története. Budapest, 1917. 56 — 58. 1.—továbbá szerző «Az emberiség múltjáról és jövőjéről» c. cikkét: Társadalomtudomány 1. sz. 118—120.

¹ Lagrange: Mécanique analytique 2-rae ed. 1811. I. p. 23.

² A görög filozófia kezdetén például Anaximenes a levegő megritkulá-

A néplélektan tudománya az egyes formációk kutatása révén lesz a szorosabban vett filozófia tudományának propaedeutikája. A néplélektan anyagának tüzetesebb átkutatásakor ugyanis azt kell megállapítanunk, hogy a speciálisan 2-es, 4-es, 8-as formációk mellett teljesen más természetű és alakú formációk is feltűnnek és lehetségesek. Így például a ketté és újra kettéoszlások mellett gyakoriak a kettőségek összefoglalása amikor például a két ellentétes istenhatalmat kibékíti és összefoglalja egy fölénk tett harmadik, amely műveletből a hagyományokban oly gyakori istenhármaságok keletkeznek. Igen hasonló jelenségeket tapasztalhatunk az egyes tudományok területén is, amikor például az aritmetika és a geometria az idők folyamán összefoglaltatnak a matematika tudományában és ugyanígy az akusztika és a mechanika a fizika tudományában. Ezek a hármas formációk egészen más természetűek, mint a két- és újra kétfelé oszlások jelenségei és ha más tudományok területén is kutatunk rokon jelenségek után, leginkább ahhoz hasonlíthatók, amikor a sejtek oszlásában egy-egy sejt kiválik, illetve kitolul a sorból és mint fedősejt, illetve fedősejtek sokasága a többiek felett terül el és azokat nem engedi szétesni.

Szintén egészen más formációkat mutatnak a néplélektan sajátos területén az időben történő jelenségek, amelyek legtöbbszörre a kezdet, a középpont és a vég egymásutáni hármas formációját mutatják. Amerika primitív törzseinek túlnyomó része a nap felosztásában nem tűz ki mást, mint a Nap felkeltét, delelését, lementét és az éj közepét.¹ Ugyanilyen hármas felosztás van azonban a primitív rítusok igen nagy részében s a legtöbb rítus-szerű cselekvésnek 3 fázisban kell lejátszódnia, különben nincs megfelelő értéke és hatása. A történés és cselekvés hármas beosztása azután nyomon kíséri a kultúrtörténet összes hiedelmeit, mondáit, meséit, szokásait s az események, a szokások hármas beosztása elnyúlik egész napjainkig.²

sából és megsűrűsödéséből származtatja a dolgokat; a pithagoreusok a szám és a térfogalmakat a kontradiktórius kettősség viszonyába bontják szét (véges és végtelen, páros és páratlan stb.). Ott vannak azután Anaxagoras kettősségei (nagy és kicsiny, levegő és éter, fény és sötétség), amelyek Empedoklesnél általános természetűvé lesznek (szeretet és gyűlölet), de ugyanakkor tovább is oszlanak, mert Empedokles a mindenség négy gyökének a tüzet, a földet a levegőt és a vizet tartja, sőt ugyanó a földet 8 rész vegyítéséből származtatja.

A pithagoreusok felfogása hat az orvostudomány kezdetleges fejlődésére is és Alkmaion megállapítja az emberi testben a száraz és a nedves, a hideg és a meleg, a keserű és az édes ellentéteit. (V. ö. Hornyánszky Gy.: A görög felvilágosodás tudománya 54 l.) A filozófiában mutatkozó ketté- és újra kettéoszlásokkal párhuzamos, amikor később a hipokratesi könyvek az emberi testet vérből és nyálkából és két-féle epéből, tehát 4 részből összetettnek gondolják. (Hornyánszky i. m. 122.) Ez utóbbi felfogás hat azután a lélektanra, amikor szinte napjainkig szanguinikus, flegmatikus, kolerikus és melancholikus idegalkatokat különböztetünk meg.

¹ Houzeau: A csillagászat története 62. l.

² A további kutatásoknak kell eldöntenie, vajjon nem azonos törvényszerűségek nyilvánulnak-e meg abban, hogy még mai napig is a tudományok terén is számos ilyen hármas felosztásnak hódolunk s amikor Wundt a kultúrtörténet folyamatát számos más hármas fejlődésbeosztáshoz hasonlóan (Comte, Hegel, Vico stb.)

A néplélektani anyag tüzetes vizsgálatakor azonban okvetlenül szemünkbe kell tűnnie annak is, hogy az igen szabályos formációkban jelentkező néplélektani esetek mellett mily rendkívül sok a szabálytalan. Még ha feltételezzük is, hogy az eddig megállapítható szabályos formációkon kívül más formációk is vannak, hasonlóan talán az egyes ásványok kristályosodásához, amelyek 4, 5, 6 szögű és számos más alakzatokban kristályosodnak, mégis a szabályos formációk a néplélektan területén a teljesen vagy részlegesen szabálytalanokhoz képest mindenestre kevesebb számúak. A néplélektannak tehát már az eddig tapasztaltak alapján is arra az álláspontra kell helyezkednie a saját jelenségeit és az azokkal összefüggő egyes tudományokat illetően, hogy a különböző jelenségek sokszor szabályos formákban jelentkeznek, de ugyancsak sokszor szabálytalanok. A néplélektannak ez a szükségképeni álláspontja az összes jelenségeket magyarázni és rendezni törekvő filozófia tudományára, mint a néplélektanban és a többi tudományokban tapasztaltakat szemmel tartó ludományra nézve azt involválja, hogy a jelenségeket nem csupán a szabályosság, hanem a szabálytalanság szempontjából is vizsgálat alá vegye és magyarázza. Amennyiben tehát a filozófia a jelenségekben nyilvánuló szabályosságokat akarja szemlélni, nem azt kell vizsgálnia, melyek az összes szabályos formák, amelyekben a jelenségek megnyilvánulnak, hanem foglalkoznia kell avval, mi az oka, hogy a szabályos formák bizonyos mértékig érvényesülnek a jelenségekben, de azután nem. Azok a tudományok ugyanis, amelyek egyedül csak a szabályos formákkal foglalkoznak s amelyeket a logizmus hívei mai nap szinte teljesen a filozófia körébe vontak, a logika és a konkrét jelenségekre alkalmas formák tudománya, a tiszta matematika, csupán speciális tudományok, mert feladatukat nem az összes jelenségek felett állva, hanem azok közt válogatva, értékelve hajtják végre. Evvel szemben a filozófiának általános, minden értékelés feletti, az összes, úgy a szabályos, mint a szabálytalan jelenségeket fölülről lefelé látásban szemlélő tudománynak kell lennie, amelyben így sem a logikának, sem a matematika bizonyos részeinek egyáltalán nincs helye. A filozófiának a néplélektan útbaigazításai alapján két fő feladatának kell lennie. Az egyik, hogy megállapítsa, milyen lenne egy-egy jelenségkomplexum vagy egy-egy tudomány alkata, ha bizonyos többé-kevésbé szabálytalan körülmények, pl. az egyes tudományokban téves hiedelmek, szokások, önkényes feltevések stb. zavarólag nem hatnának. Ezen az úton talán megállapíthatók lesznek az egyes tudományok végleges alakjai és határai s az egyes tudományok

három részre osztja be, vagy hogy a csontok *fejlődésében* rendszeren a két végén és a közepén kezdődik meg a csontosodás, vájjon nem ugyanaz a fejlődési világtörvény érvényesül-e, ami a primitív embert a saját kis világának, a nap egyszeri lefutásának hármass beosztására készíti. A további kutatások útján lesz tisztázandó az is, hogy a fejlődési jelenségek miért tűnnek fel a leggyakoribb hármass osztatóságok mellett is elég gyakran az egymásután ritmikus ellentéteiben (amilyenek például a klasszikus és romantikus korok ellentétei, vagy Spencer föltételezett integrációja és (disszolúciója) s vájjon ezek eseteiben is nem egy más és szintén igen általános fejlődési formációról van szó.

belső felosztására és külső hatáira nézve nem leszünk olyan nagy bizonytalanságban. Ez azonban a filozófiának csakis egyik feladata lehet, amely csak a jelenségek szabályosságait, azaz törvényszerűségeit és azok viszonyait az előforduló szabálytalanságokhoz mérítheti ki. Amennyiben azután a filozófia az összes jelenségek végső magyarázatát akarja adni, akkor a népléktan eddigi kutatásai alapján, egybevetve azokat az egyes tudományok bizonyos primitív jelenségeivel és a más primitív tudomány-jelenségek máris valószínű rokonságaival, számbavévé továbbá az egyes tudományok nagy bizonytalanságát és a népléktan anyagával való közvetlen összefüggését, a következő lehetőségeket kell majd szem előtt tartania:

Ismereteink óriási tömegében egyformán tapasztalhatunk szabályosságokat és szabálytalanságokat. Maguk a szabályosságok igen különböző természetűek, de egymás között, sőt szabálytalanságokkal vegyest különböző rendszereket alkotnak, amelynek egyes tagjai előfordulhatnak úgy a külső, mint a belső világ területén. Ilyen összefüggő rendszer pl. a tudományok rendszere, amely azonban lehet, hogy maga is csak egyik része a számos más természetű rendszert és rendszertelenséget magába zárható világkomplexumnak. A tudományok a hozzájuk tartozó, egymásközt összefüggő, de az ismeret óriási tömegében néha szétszóródó, sokszor azonban egy helyre gyűlő vagy gyűjtött anyagaikkal úgy tekinthetők, mint a világkomplexum egyik megszervezettebb része. Az egyes tudományok igen gyakran speciális célokra szolgálnak, mintegy az ismeret vagy tudománykomplexum speciális szerveiként különülnek el. Azon az úton haladunk, hogy a külön tudmányszervek még inkább specializálódnak. Jelenleg azonban még messze állunk mindentől s az egyes speciális tudományok belenyúlnak külön határok nélkül egy közös tartályba, amelyből állandóan táplálkoznak, átazonosítván ennek anyagát a maguk speciális céljaira. Természetesen e közös tudomány tartálynak sincsenek éles határai, de kontúrszerűleg mégis megvannak, mert különben az egyes tudományokat egyáltalán nem tudnók tőle megkülönböztetni. A speciális tudományok e közös tartálya maga sem szervezetlen s benne határozott összefüggések, törvényszerűségek vannak, amelyek sokban hasonlóak a specializált tudományokban található törvényszerűségekhez, sőt azok első rokonságát s természetes alapjait képezik. Épen ezért az itt található összefüggések vagy azok összegyűjtései joggal követelhetik szintén a tudomány nevet. Ami e tudomány elnevezését, a «népléktan» nevet illeti, az első pillanatra talán nem eléggé megfelelő. De vegyük számba, hogy hány tudomány neve fedi az alája gondolt anyagot, aminek a természetes oka az, hogy a legtöbb tudomány a történeti fejlődés során kapta az anyagának csak többé-kevésbé megfelelő nevét. Gondoljuk meg továbbá, hogy a nevet adó Wundt nem a megfelelő helyen zárta le a néplélek tudománya határait, amikor csak a primitív lelki életet határozta meg tárgyának, mert a kulturális továbbfejlődés jórésze, a kultúra hagyományai, szokásai stb. a néplélek közvetlen továbbfejlődésének el nem választható tartozékai. Maga Wundt is érezte ezt, mert néplélektani hármastörvényét a kulturális fejlődés folyamába messze

belenyúlólag határozta meg. Ha azután azt a viszonyt nézzük, amelyben az egyes tudományok és maga a néplélektan tudománya az összes jelenségeket megmagyarázni törekvő tudományhoz, a filozófiához jelenleg van, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a «néplélektan» elnevezés nagyon is megfelelő. Amit mi a bennünk és körülöttünk lévő világról «tudunk», az még mindig olyan kevés a határozottan nem tudotthoz képest, hogy teljes joggal tekinthetjük magunkat a népi felfogásokból alig-hogy kinőtteknek s ennek megfelelően azt a tudományt, amely ismereteink primitív törvényszerűségeivel foglalkozik, joggal nevezhetjük a mi lelki berendezkedésünkhöz még annyira közelálló néplélek tudományának. Igaz, hogy a bizonytalan, népi ismeretekre határozottabb, speciálisabb tudást építettünk, sőt ott tartunk, hogy a speciális ismereteken túlhaladva, azokat megfelelőleg értékelve le tudunk nyúlni az eddig teljesen bizonytalannak látszó ismeretek tárházába és ezekben a rétegekben is törvényszerűségeket állapítunk meg, amelyek mind tudásunk épületét szilárdítják. Van reményünk arra, hogy a filozófia minden ismeretet összefoglalni törekvő tudománya végül is képes lesz ezt a törekvést valóra váltani s képet tud konstruálni egész világunkról, belefoglalva e képbe ismeretvilágunk törvényszerűségeit és törvényszerűtlenségeit egyaránt. De ne feledjük el, hogy mi tudásunknak, kultúránknak csak egypár rétegét tudtuk eddig megszilárdítani s ez a még ki nem hült egypár réteg lábunk alatt folyton beszakad s megnyílik előttünk a primitív élet törvényszerűtlenségekkel teli káosza. Ha azt akarjuk, hogy ismeretvilágunk egyszer mégis csak megszilárduljon s Bacon szavainak megfelelően félelem nélkül, de viszont ismereteink végső bizonytalanságait is ismerve, a kellő alázattal uralkodjunk a dolgokon: a hozzá való hitet mindenesetre felülről, de a hozzá való anyagot, folyton szaporítva ezzel biztos ismereteink rétegeit, alulról, a néplélektan anyagából és törvényszerűségeiből kell merítenünk!

Bibó István.

A DEMOKRÁCIA ÚTVESZTŐJE.

(Athén példája).¹

«Mehrheit ist der Unsinn,
Verstand ist stets bei wen'gen nur gewesen.
Bekümmert sich ums Ganze, wer nichts hat?»

Schiller.

I.

A DEMOKRÁCIÁNAK, illetőleg mai viszonyaink közt a demokrácia lényegét alkotó általános választójognak hatását nemzeti életünk fejlődésére elméleti alapon előre megállapítani lehetetlenség volt s a rendelkezésünkre álló rövid tapasztalatok után ma is még nagy merészség lenne az utolsó szót kimondanunk ebben az annyi politikai szenvedélyt felkavaró kérdésben. Egy tanulság mindenesetre leszűrtnék tekinthető: minden belátó fő megállapíthatja, hogy ha a demokráciában van is valami nagy igazság, azért még — sit venia verbo — nem mindig fenéki tejjöl. A közelmúlt eseményei után sokan látják már, hogy a demokrácia a behelyezett föltétlen bizalmat esetleg megcsalhatja. Néhány évvel ezelőtt még demokratikus eszméktől elkápráztatott közvéleményünk jó-része magától értetődőnek tartotta, hogy minden bajunk forrása a demokratikus gondolat érvényesülésének hiánya, épen ezért rózsás optimiz-mussal várta az annyiszor megjövendölt demokrata-paradicsomot. S még azon sem szabad csodálkoznunk, hogy ilyen viszonyok közt a tömegek elé szabott korlátokat olyanok is döntögették, kik a végső következményekig levont demokráciával szükségszerűen csak veszi nettek. Ma a ki-ábrándulás jelei napról-napra szaporodnak. Ha nem is tartunk még ott, hogy a demokráciát Alkibiades-szel mindenkitől elismert ostobaságnak minősítsük, a bizalom irányában kétségtelenül erősen megcsappant. Némi ízelítőt az eszme legrajongóbb harcosa is kapott abból, mi minden buj-hatik e százcánú köpönyeg alá? Szerepelt nemrégiben közéletünkben egy komolyan alig vett csoport, melynek szóvivői harsány hangon zúgták

¹ Értekezésemet eredetileg «Az állampolgári nevelés és a klasz-zikusok» című, 1917-ben a «Magyar Középkölsköl»-ban megjelent tanulmányom egyik fejezetének szántam. Az akkor már erősen érezhető papiros-hiány miatt azonban ez a rész nem jelent meg. Midön most némi változtatással közrebocsátom, eredeti rendeltetésével kell mentegetnem tudományos igénytelenségét, a problémának túlságosan éles beállítását, a történet bonyolult eseményeinek tudatos egyszerűsítését, a jelen eseményeire való célozgatásokat. Nem annyira az athéni demokrácia^fejlődéstörténetét akartam adni, mint inkább arra törekedtem, hogy olvasóimat a múló tünetek sokféleségének perifériájáról gyorsan a kérdés örök érvényű — tehát a jelent is irányító — elvi centrumába vezessem.

a legszélsőbb demokratikus haladás szükségességét mindaddig, míg ez a magyarságra a nemzetiségi kérdés rendezetlensége miatt közvetlen veszélyt jelentett s míg azt remélhették, hogy sajtójuk és bankjaik hatalmával a keresztény magyar tömegeket könnyen a z ö d e m o k r á c i á j u k mögé sorakoztathatják. Ugyanennek a csoportnak egy töredéke uralomra jutva diktatúrát csinált — nyíltan lomtárba hajítva a már fölöslegesnek vélt demokrata-álarcot. S mikor a diktatúra bukása után komolyan fölvirradt a demokráciának, azonban az ország keresztény-magyar többsége öntudatra ébredve kissé tőlük eltérően értelmezi a demokrácia lényegét, a hétpróbás demokraták jó része rémülettel szemléli az annyiszor óhajtott «általános titkos»-t s akár a poklokkal is szövetkeznek, csakhogy szabaduljon a demokratikus fejlődés következményei alól.

Azonban még ilyen tanulságok sem homályosíthatják el azt az igazságot, hogy a demokráciával a jövőben még inkább, mint a múltban, számolnunk kell. Ez már a világháború szükségszerű hatása. A kapcsolat logikus: az államok megkívánták a legszélesebb körű tömegektől a legnagyobb mértékű köteleességteljesítést. S mivel a politikai életben a köteleességekkel együtt járnak a jogok, természetes erővel jelentkező gondolata mindazoknak, kik halálveszedelmekben az állam céljait szolgálták, hogy a közösség normális föladatainak intézéséből is részt kérjenek maguk számára. A szörnyű megpróbáltatások közt teljesített rendkívüli szolgálatok nagy tömegekben felélesztették vagy megerősítették a fontosság és önbizalom érzését. A nagy tűzvész eloltása után a demokrácia történetének kétségtelenül új fejezete kezdődött a világ népeinek történetében. Mi most tanulunk járni a gyerekcipőkben: talán javunkra válik, ha más népek tapasztalataiból megismerni próbáljuk a demokráciában rejlő hasznos és káros tendenciákat.

Államférfiaink dolga, hogy országunk és fajunk gyarapodását biztosító, az elszakított részeket visszavonzó berendezkedésekről gondoskodjanak. Az ő feladatuk lesz meghatározni, hogy mélységbe zuhantunkban, sajátos viszonyaink között a jól fölfogott nemzeti érdek milyen mértékű és tempójú demokratizálással hozható összhangba. Egyszer uralomra jutott eszmék útjába torlaszokat emelni kárbavesztett fáradozás, azonban az eszmék érvényesülésének módja és üteme szabályozható, jótékony, vagy romboló hatásuk feltételei megállapíthatók. Nem az a döntő, hogyan áll a helyzet más népeknél, mert nem az idegen viszonyok lemásolása, hanem már meglévő csiráknak népünk jellemével, történelmünkkel, gazdasági és társadalmi rendünkkel számoló céltudatos — ha kell, óvatos, ha kell, rohamos — sarjadtatása az igazán termékeny politikai eljárás. Idegenből megfontolás nélkül átvett intézményeket, eszméket joggal hasonlítottak fára kötözött virágokhoz, melyeket az első napsugár elhervasztt.

A demokrácia problémájához most nem akarok sem pro, sem contra hozzászólni: a lényegyet megragadtatni szándékozom az egyetlen lehetséges módszerrel, a történelem segítségével. Nincs a világnak még egy népe, melytől e tekintetben többet tanulhatnánk, mint az athéniektől.¹

¹ V. ö. erre nézve Hasbach, Die moderne Demokratie 398. I. «Der Kenner

Az athéni, több mint kétezer éve lezárt történelem alapján nyert diagnózis talán javára lesz a magyar prognózisnak.

II.

Mielőtt a demokrácia problémájának elvi alapjaihoz hozzáférkøzhetnénk, röviden jelezniük kell a kérdés külsø történetének nevezetesebb állomásait, rá kell mutatnunk a fejlődés menetét kísérø kedvezø és káros tünetekre.¹

A demokratikus fejlődés kiinduló pontját jelentø Solon (Kr. e. VI. század elején) egyik ránk maradt költeménye pontosan megjeløli azt az alapelvet, melyen a demokrácia atyjának politikai reformtörekvése alapult:

Adtam a népnek is annyi hatalmat, amennyi elég volt,

Nem csorbítva, de még túl se növelve jogát.

Ámde, akik hatalomra, vagyonra valának az elsők,

Megtanítani øket, hogy bitorolni tilos.

Mindkét félt paizsom megvédte, megóvta fedezve,

Hogy ne tiporja soha jogtalan' egyik a mászt.

(Hegedüs István fordítása.)

Solon timokratikus alkotmánya szerint politikai jogok csak a kötelességteljesítés mértéke arányában adhatók, tehát az akkori viszonyoknak megfelelően elsøsorban a vagyoni állapot függvényei. Ez ma ugyan antidemokratikus intézkedésnek látszik, de mint egy hosszszas fejlődésnek elsø lépcsøje, szinte forradalmian demokratikus volt akkor, mert Solon erre hágyva indult el a születesi kiváltságok addig bevehetetlen várának meghódítására. A gazdasági erø arányában mért politikai hatalom szükséges és óvatos elindulás volt a késøbbi teljes egyenlőség felé. Politikai szempontból nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy Solon a vagyontalanokat, kik mint evezøsök, vagy mint könnyü fegyveresek katonai szolgálatot teljesítettek, nem zárta ki teljesen a politikai jogokból, csak a magasabb hivatalok felé vezetø utat nem nyitotta meg eløttük. Mérsékelt elveivel —

der modernen Demokratie ist erstaunt, so viele ihm bekannte Züge in der letzten Phase der griechischen Demokratie zu entdecken;» — Croiset, Les démocraties antiques 77. 1. tSi l'on conclut, que la démocratie athénienne proprement dite, celle des citoyens, offrait des caractères absolument différents des démocraties modernes, on a tort».

¹ A legtöbbet használt forrásmunkák: Pöhlmann, Die Bedeutung der Antiké für staatsbürgerliche Belehrung und Erziehung (Hum. Gymn. XXV. 1.). Geschichte d. ant. Kommunismus u. Sozialismus I—II. (az elsø kiadást használtam), Aus Altertum u. Gegenwart (miadkét sorozat), Sokrates u. sein Volk; A. Croiset, Les démocraties antiques; Schwarz Gyula, Görög történelem különös tekintettel az athenei történelemre és ennek forrásaira, Die Demokratie I.; F. Cauer, Die Stellung der arbeitenden Klassen in Hellas u. Rom (N. Jahrb. 3, 686. s köv. lk.); W. Nestlé, Politik u. Aufklärung in Griechenland im Ausgang des V. Jahrh. v. Chr. (U. ott 23, 1 s köv. lk.); Hornyánszky Gyula, Tömegpsychologia és görög történet (különlenyomat a Magyar Filoz. Társ. Közi. 1912. évf.-ból); Az antik források közül legtöbbet tanultam a következøkből: Thukydides; a Ps-Xenophon-féle Ἐθηναίων πολιτεία; a Kenyon-féle Ἐθηναίων πολιτεία Aristoteles, Πολιτικά.

mint Croiset megállapítja — Solon olyan eszményt teremtett, mely a következő két század nagy görög gondolkodóinak felfogásában is az egészséges demokratikus irányzat legérettebb gyümölcsének tetszett. Az emberi gyöngeség azonban útját állta a legnemesebb törekvéseknek: a nemesség nem tudott könnyű szívvel lemondani régi kiváltságairól, a nép mértéktelen ábrándjairól. A közszellem nem érett még meg a társadalmi és a politikai békére.

A Peisistratos-féle, sok tekintetben Athén fejlődésére jó hatású zsarnokság után Kleisthenes (Kr. e. 507-től) reformjai jelentik a következő nagy lépést a politikai egyenlőség felé. Kleisthenes a régi nemzetségek politikailag erős csoportjait a phylék új területi beosztásával szétfördelte, a polgárjogot kiterjesztette, a tanács tagjainak számát felemelte s megalkotta a demokrácia biztosító szelepét, az egyéni ambíciót állandóan fenyegető osztrakizmoszt. É reformok nagyszerű hatását az antik írók közül kiemeli Herodotos, ki a perzsa háborúk történetében nem győzi eléggé hangsúlyozni az athéniak hősiesség magatartását: «Így lettek az athéniak hatalmasak; s nemcsak ez az egy eset bizonyítja, hanem mindenütt kiviláglik, hogy az egyenlőség (*ισοροπία*) dicső dolog. Míg ugyanis az athéniak kényurak alatt valának, egy szomszéd népet sem múltak fölül haditettekben, tyrannusaiktól megszabadulva pedig határozottan a legkiválóbbak lettek. S ez a körülmény bizonyítja, hogy a szolgaságban készakarva viselték magukat hitványul, mert uruk számára dolgoztak; föl szabadulva pedig kiki a maga számára igyekszik szerezni». (V. 78. Geréb József fordítása.) A modern történetírók közül Schwarcz Gyula ugyanezt az okozati összefüggést állapítja meg: «... az a hév, amellyel az athéniak harcosok néhány év múlva (Kleisthenes reformjai után) *Marathon*-nál küzdöttek, mutatja is, hogy új elemeknek kellett azóta az athéni állam-polgárságba belejutniok: mert különben alig harcoltak volna oly hősiesség *Marathon*-nál azoknak az ivadékaik, akik *Peisistratos* zsoldosai elől *Pallenénél* oly szégyenteljesen szétfutottak». (Görög tört. 227.) Valóban a szabadság érzete fölmagasztosította Athén polgárainak lelkét — le nem tagadható csüggedt pillanatok ellenére — a hazafias kötelességteljesítésnek addig el nem ért fokára. A beözönlő ellenséggel vívott harcok megpróbáltatásai közt jóformán csak a demokratikus Athén vezetői álltak mindvégig a helyzet magaslatán.

A perzsa háborúk dicsőséges befejezésének természetesen következő lépése lett a demokrácia további kiépítése. A harmadik és negyedik osztály hivatalviselési jogának kiterjesztése, a konzervatív-arisztokrata jellegű areopág ellenőrző és bíraskodási jogának megszorítása, a különbözőapidíjak rendszeresítése, a legfőbb hatalomnak minden téren a népgyűlés hatáskörébe utalása, a hivatalnokoknak a népgyűlés végrehajtó közegévé való lefokozása az új korszak jellemző vonásai. Perikles híres gyászbeszéde (Thukydides II. 35—46.) hatalmas dicsérete a teljesen kiépített demokráciának: «Ami alkotmányunkat illeti, ez olyan, hogy szervezetében nincs semmi, ami mások utánzására vallana; ellenkezőleg, mi szolgálunk inkább egynémelyeknek mint a gyanánt, mintsem mi utánoznánk másokat. Ennek az alkotmánynak a neve demokrácia (a polgárság

uralma), mivel állami életünk intézése nem néhány embernek, hanem a polgárok többségének a kezébe van letéve. A magán-ügyekben a törvény előtt mindenkinek egyenlő jog van biztosítva; abban a tekintetben pedig, hogy kiki mennyiben érvényesítheti magát a nyilvános életben, nem pártok vagy osztályok érdeke s befolyása a döntő, hanem a személyes képesség s ugyancsak valakit azért, mert szegény, de különben van képessége a hazának valamiben jót tenni, ebben társaséleti helyzetének alacsonyága nem gátolja ... Mi szeretjük a szépet könnyelmű pazarlás nélkül s ápoljuk a tudományt beteges puhaság nélkül; nekünk a gazdagság nem hiú kérdés tárgya, hanem csak eszköz arra, hogy jót tegyünk; szegénységét megvallani közöttünk senki sem tartja szégyennek, de azt igen, ha nem igyekszik magát kiküzdeni belőle... Az egészet röviden egybefoglalva, azt állítom, hogy egész államunk Hellasnak mintaiskolája, polgárságunknak minden egyes tagja pedig, amint én tartom, az élet legkülönbözőbb foglalatosságába magát beletaláló, kellemmel egybekötött legnagyobb ügyességgel bíró, önálló egyéniségnek tanúsítja magát. Hogy pedig ez nem a jelen alkalomra kicsinált szóbeszéd, hanem a tények által megállapított való, mutatja maga hazánknak ez a hatalma, amelyet épen ezen magunkviselete módjával szereztünk... mi minden tengert és minden földet útnyitásra kényszerítettünk vállalkozó szellemünk előtt s mindenütt ott hagytuk áldást hintő és ostorozó kezünknek tisztán felismerhető nyomait». (Zsoldos Benő fordítása.)

Joggal emelték ki ismételten, hogy Perikles beszéde az athénieket kissé eszményíti. Mégsem értéktelen történeti szempontból sem az így nyert kép, mert hiteles dokumentuma annak az eszménynek, melyet a demokrácia önmaga elé állított.¹ Eszmény volt ez már a beszéd időpontjában is, mert a perzsa háborúk megszűntével az athéni pártok szervekedtek s ezzel a pártviszályok erősödtek. Periklesnek is éreznie kellett, hogy a nép nem tud élni a kezébe adott hatalommal, mert nincs meg ehhez a kellő erkölcsi tartalma és szellemi érettsége. Ellenfeleinek sikerült őt, ha rövid időre is, a nép kegyéből kitúrniok. Utána alacsony szellemek kerítették kezükbe a nép vezetését. A későbbi demagógok — mint Thukydides (II. 65.) mondja — «mivel egymással nagyon is egyformák voltak s emellett mégis mindenik első igyekezett lenni, kezdtek a tömegnek kedvében járni s ennek a szeszélyét tenni irányadóvá az államügyek intézésében». S ez lényegében így maradt mindaddig, míg makedoniai Philippos el nem söpörte az «üggyédek köztársaságát».² A hanyatlás kora

¹ Erről az eszményről szigorú kritikát mondott Platón a *G o r g i a*-s-ban «Azon férfiakat dicséred — mondja Sokrates Kalliklesnek —, kik mindent feltálatk az atheneieknek, amit csak kívántak s torkig tömték őket. Mondják, hogy naggyá tették a várost; de nem veszik észre, hogy a növekvés csak puffadás s genyedés; mert e régibb politikusok józan mérték s igazságosság nélkül csak kikötőkkel, hajógyárakkal, falakkal, vámokkal s más ily haszontalanságokkal töltötték meg. S ha majd beáll a gyöngülés rohama: az épen kéznél levő tanácsadókat fogják érte okolni; a bajok valódi szerzőit pedig, Themistoklest, Kimont, Periklest dicsérni». (Filozófiai írók Tára I. Platón vál. művei 116 l. Péterfy J. fordítása.)

² A végkifejletre v. ö. Engelbert Drerup: Aus einer alten Advokatenrepublik-

nyilvánvalóvá tette, amit a jövőbe látó politikai ellenfelek a virágzás legmagasabb fokán sem szüntek meg hangoztatni,¹ hogy a demokráciának önmagukban véve nemes elveiből, ha azokat a gyakorlati politikában helytelenül, mechanikusan és mérték nélkül alkalmazták, eredeti célzatukkal épen ellenlábás következmények sarjadzhatnak. A rosszul értelmezett szabadság és egyenlőség szülőanyja lehet olyan szolgáltatásnak és erkölcsi anarchiának, mely megmérgezi a szociális élet forrásait, megbénítja az értelmet, tönkreteszi a harmonikus társadalmi tevékenység lehetőségét.

A demokratikus Athén fölött a virágzás elmúltával a demagóg Kleón és hozzá hasonló emberek vezetése alatt annak a tömegnek ösztönei és szenvedélyei uralkodtak, mely idők folyamán mindig jobban és jobban tudta értékelnéi politikai jogainak gazdasági előnyeit. Az egykorú irodalom politikai jellegű célzásaiból világosan látjuk a végső következményekig levont demokrácia bomlasztó hatását. Az érdeemes kisebbséget kizsákmányolja a sokszor értelmetlen, gonosz ösztönöktől irányított többség, az igazságszolgáltatást kihasználja, a maga módján értelmezi s ezzel megmételyezi a tömegszendvedély. A politika szemérmetlenül gyomorkérdéssé lett, mert az állam fizette a politikai jogokat és kötelességeket gyakorló polgárokat. Nem volt ez — különösen eleinte — nagy pénz, de ahhoz elég, hogy átok tapadjon rá. Aristoteles **Πολιτικά**-ja a napi zsoldfizetés behozatalától számítja a demokrácia hanyatlását, mert ez rászoktatta a munkátlan tömegeket arra, hogy politikából éljenek. A nép azt hiszi, hogy ő az úr, de azt teszi, amit a demokrácia koronázatlan királyai, a demagógok akarnak. Ezek pedig, hogy befolyásukat megtarthassák, sokat és gyorsan akarnak. Rapszodikus ötleteik egymást kergetik s legtöbb esetben nem a haladást szolgálják, hanem egy lázbeteg állam (πόλις φλεγμαίνουσα) kapkodásai.²

A demagógok működésének tere a népgyűlés, az **ἐκκλησία**, melyben a nép szuverenitása testet ölt. Ennek összetételéről később más vonatkozásban még lesz szó, itt Aristophanes alapján csak utalok azokra az eszközökre, amelyekkel a népgyűlésen érvényesülni lehetett. Demosthenes,

Demosthenes u. seine Zeit, Paderborn 1916. Háborús vonatkozásai és célzatossága ellenére tudományos szempontból is figyelemre méltó munka.

¹ Ebből a szempontból legfontosabb forrás a Ps. Xenophon-féle **Ἀθηναίων πολιτεία**.

² Schwarcz Gyula, Görög tört. 112 l. említi Kraterosnak gyér töredékekben ránk maradt gyűjteményes munkáját: **Συναγωγή ψηφισμάτων** Krateros összegyűjtötte az athéni demokrácia néphatározatait. «Több kárt tett ezáltal az atheneiek dicsőségében, mint a makedoniai phalanx a csatatéren: mert aki Krateros e gyűjteményes munkáját olvasta, az láthatta csak igazán, hogy minő kába, egymásnak ellentmondó vagy képtelen határozatokat képes rövid időközökben megszavazni és érvényre emelni a fejszám szerinti, szellemi minősítvény nélkül is politikai jogok gyakorlására jogosított tömeguralom, még ha a souverain politikai jogok gyakorlására jogosított tömeg oly bámulatra méltó aesthetikai érzékkel bír is, mint amilyenél bírt az athenei nép».

a Lovagok egyik szereplője, kioktatja a politikai pályára készülő Hurkást, hogyan gyűrheti le Kleont, leendő ellenfelét:

216. . . . Tedd, amit teszesz most:

Keverj, gyűrj össze minden közügyet

Gömböcbe, hódítsd a népet, magadhoz

Édesgetvén szakácsi méz szavakkal.

220. Egyéb kolompos érdemed van immár:

Otromba hang, pimaszság, kofanyelv,

Van mindened, mi a kormányra kell,

Tégy hát koszorút s áldozz a Butaságnak

225. S légy rajta, hogy leküzdd az embered.

(Arany János fordítása.)

A további következmények még szomorúbbak. A hivatalnoki kart lealacsonyítja az általános korrupció,¹ megbénítja a folytonosság hiányával járó hozzá nem értés. A népgyűléstől rángatott katonai erő a kalandos vállalatokba bocsátkozva szétzüllik. Magának a demokráciának két vezető princípiuma, az egyenlőség és a szabadság csúfos ellentétbe került. Kitűnt, hogy az egyenlőség elnyelheti a szabadságot, mert csak olyan vélemény lehetett nyilvánítani, amilyen a fölséges nép tetszését megnyerte. A legáltalánosabb demokrácia közepette az előkelő szellemeket talán egy kérdés sem foglalkoztatta többet, mint a szabad véleménynyilvánítás joga a többség zsarnokságával szemben. S mikor ezt megvédelmezniük nem sikerült, a műveltebbek visszavonultak minden politikai tevékenységtől. Sokrates a Platon-féle Apológiában egyenesen kijelenti, hogy aki az igazságért küzd, annak a politikától távol kell maradnia. Kétségtelen adataink vannak arra vonatkozólag, hogy Sokrates kivégzésének elsősorban politikai okai voltak.² A tömeg előtt egyenesen gyanús volt minden műveltség. Hogy épen a szellemileg magasabban állók távolmaradása mennyire elősegítette a politikai élet eldurvulását, azt könnyen elképzelhetjük. Általában minden bűn, amit a nemesek és gazdagok az alsóbb osztályok ellen elkövettek, megkapta büntetését, de a késő boszú az államot is mélyen sebezte. Az ügyvezetés féktelen menetének nem állta útját semmi magasabb, független helyzetet elfoglaló tekintély, a politikai életet pillanatnyi szükségletek, hangulatok, szenvedélyek ragadták tova.

Az élet bonyolult szövedékében persze a demokráciának itt külön-

¹ A közvagyon eltulajdonítása magáncélokra (κλέπτειν τὰ δημόσια) általános jelenség a vezető politikusoknál, hadvezéreknél és hivatalnokoknál. Schwarcz említi (Gör. tört. 326. 1.), hogy Kimon korában alig volt hadvezér, archon, vagy egyéb tisztviselő, ki vagy ne lopott, vagy lopás vádjá alatt ne lett volna. — A néphumor a szószerket aranyos termésnek nevezte: χρυσὸν θέρπος τὸ βῆμα. Hogy a szónokok hallgatását meg lehetett vásárolni, bizonyítja Aristophanes Plutos 374:

«Ne félj barátom (sokba sem kerül)
Én elcsinálom, míg még híre futna
Pénzzel betömve a szónokhad ajkát».

² V. ö. Schwarcz Gy. Görög tört. 85. 1.

választott jó és rossz következményei összefolytak ugyan, de azért nagy egészében nem jogosulatlan a virágzás korának a hanyatlás korától való elkülönítése. S ha most a perzsa háborúk, vagy Perikles Athénjét összehasonlítjuk azzal, amelyik Sokratest, mert tükröt tartott eléje, megölte, vagy amelyiknek népe Aristophanes komédiáiban nyüzsög, szinte azt lehetnének, hogy két különböző fajról van szó.

A veszélyek közt létéért küzdő demokrácia magatartásával bebizonyította, hogy utánzásraméltó nemes eszmények sarkalják. A szabadság, a törvény előtti egyenlőség, a gyülekezési jog, az egyén autonómiája a mindenkit kötő törvény keretein belül az emberi méltóság gondolatából fakadnak s ezt felébreszteni is tudják. Az is bizonyos, hogy demokratikus uralom csak haladottabb fejlődési fokon lehetséges: míg a primitív társadalmakban a jog kevesek kiváltsága, addig a demokráciát a jogok kiterjesztése jellemzi. Ezzel együtt jár az állam ügyei iránt való érdeklődés, ami viszont azt jelenti, hogy az állami akarat formálásában széles néprétegek vesznek részt. Hogy e körülmény alkalomadtán mekkora erőt jelent, azt a marathoni perzsaverő hősök megmutatták. Általában Athén feltörekvő demokráciája olyan életeszményt teremtett, mely az állam hatalmát teljesen kifejezésre juttatta, de azért az egyén szabad fejlődésének sem volt megakadályozója. Ez a belső egyensúly a világtörténelemben eddig csak egyszer látott virágzás alapja lett az emberi tevékenység minden ágában, a köz- és magánéletben, a művészetek különböző fajtáiban, a tudományban és bölcséletben. S mégis bekövetkezett a gyors hanyatlás; mégis megtörténhetett, hogy Perikles örökébe Kleonok léptek!

A demokrácia jóhiszemű rajongóit, kik a földi paradicsomot a demokratikus berendezkedések automatikus következményének tekintik, Athén története gondolkodóba ejtheti: hátha a probléma megoldása mégsem olyan egyszerű? Itt is, mint annyi más esetben, a történelem a legjobb ellenmérge a dogmatikus álláspontnak és az üres elméleteknek. Ha a kérdést nemcsak külsőleg fogjuk fel, hanem gyökeréig átgondoljuk, Athén virágkora azt bizonyítja, hogy a helyesen értett egyenlőségben és szabadságban van valami nagy alkotó erő, amit csak a belső igazság adhat a hanyatlás viszont felvilágosíthat, hogy a mechanikusan értelmezett egyenlőség és szabadság olyan bomlást idéz elő, ami csak belső ellentmondások következménye lehet. Nézzük az athéni demokrácia c i r c u l u s v i t i o s u s-ait!

III.

Tipikus betegsége minden végletes demokráciának, hogy az embereket elméletileg egyenlőknek veszi, noha a gyakorlatban kénytelen számot vetni a szellemi és gazdasági különbségekkel. Ez annyira köztudomású, hogy bizonyítanunk sem kell. A Solon-féle alkotmány figyelembe vette a különbségeket, mikor a politikai jogokat a teljesíthető kötelességek arányában adta. A későbbi fejlődés letért erről az útról: mindig többen és többen kaptak jogot, mindig kevesebb és kevesebb ellenszolgáltatás fejében. Az evvel járó züllésre általánosságban már rámutattam, hátra van

még annak a bizonyítása, hogy a demokrácia sorvadása a demokratikus alapelvek helytelen értelmezésének kérlelhetetlenül logikus következménye volt.

Az általános demokráciának egyik feltétele a legszélesebb néprétegek politikai érettsége. Az athéniokról nyugodtan állíthatjuk, hogy sajátos viszonyaiknál fogva talán eddig az egész világtörténelemben leginkább rendelkeztek a politikai belátáshoz szükséges képzettséggel.¹ A művelődés általánosságába vezető egyéniségek magas intelligenciája, az egész nép szellemi és erkölcsi színvonalának aránylagos emelkedettsége elég volt náluk ahhoz, hogy mindig nagyobb és nagyobb mértékben részt kérjenek az állam és saját sorsuk intézéséből, de mindez még nem tudta megadni a nagy többségnek a szorosabb értelemben vett politikai érettséget: a belátást az államot érdeklő problémák mélyére, az akaratot, hogy jobb belátásuk szerint döntsenek, a függetlenséget, hogy illetéktelenektől befolyásoltatni ne engedjék magukat.

S itt még egy fontos szempontra kell felhívnom a figyelmet: Athén történetének legfontosabb eseményei a népgyűlésben, a piacon játszódtak le, hol a tömegbeverődöttségnek a tömegpszichológiai kutatás által felderített összes káros tünetei — magasabb szabályozó hatalom hiányában — szabadon érvényesültek. E tekintetben kétségtelenül többet és világosabban látunk, ha majd Hornyánszky erre vonatkozó, már idézett tanulmányában bejelentett kutatásait közzéteszi; egyelőre néhány kiválasztott adattal próbálom megvilágítani, hogy maguk a régiek milyen éles megfigyelő képességgel mutattak rá a tömeg rossz tulajdonságaira. Egyik legjellemzőbb dokumentum, hogy Parrhasios, a Kr. e. V. század végének ünnepeit festője, lefestette az athéni demost, olyannak, amilyenek látta: változékonyak, könnyen lobbanónak, állhatatlannak, egyik végtől a másikba esőnek.² Platón a népgyűlést «nagy erős tenyészállathoz» hasonlítja s célzást tesz arra, hogy ennek ki lehet tanulni «a vele való együttlét vagy hosszú idejű gyakorlat útján» természetét, vágyait, szilaj és szelid

¹ Az athéni magas műveltségi színvonalról Schwarcz (Görög tört. 23. l.) idéz két nem érdektelen nyilatkozatot: «íme egy hírneves angol író, Galton, a maga rajongásában annyira megy, hogy nem átalja azt állítani, hogy amennyivel fölötte áll egy művelt angol egy négernek, ép annyival fölötte áll értelmileg egy Sophokles-korabeli görög a legműveltebb angolnak! A hírneves angol történetíró Freeman pedig egész odáig ragadhatja magát, hogy azt mondja, hogy ha ő Perikles korában csak egy óráig is élhetett volna: úgy ezért az egyetlen óráért odaadná ő Anglia 14 évszázados történelmének minden dicsőségét». — Hornyánszky (Tömegpszichológia és görög tört. 12. l.) a képzettségnek a mainál homogénebb voltát emeli ki: «A tudomány és felvilágosodás évezredek gyarapodása, a közlekedés gyors közvetítése manapság sok oly ismerettel látja el az utolsó néprétegeket is, melyhez az antik ember egyáltalán nem juthatott. De ezzel szemben — az akkori ismeretek differenciálatlansága folytán — többoldalú, egységesebb, homogénebb lehetett az átlagos görög műveltség, mint a mai».

² Plin. Naturalis Hist. XXXV. 69. «Pinxit démon Atheniensium argumento quoque ingenioso, ostendebat namque varium: iracundum iniustum inconstantem, eundem exorabilem clementem misericordem, gloriosum ..., excelsum humilem ferocem fugacemque et omnia pariter».

pillanatait, «még a hangját is, amelyet minden alkalommal adni szokott és amelyre, ha más valaki adja, megszeli, vagy megszilajodik».¹ Plutarchos egyik mindenesetre régibb forrásra visszamenő munkájában (*Rei publicae gerendae praecepta* c. 3) ugyancsak az athéni nép állhatatlanságát emeli ki: könnyen haragszik, könnyen békül; gyorsan felfog valamit, de nem tűri, hogy tanítsák; szívesen segít az alacsony sorsúakon; szereti, ha megneveltetik; örül, ha dicsérik, de azt sem veszi zokon, ha szemrehányást kap, néha megremegetti saját vezetőit, máskor még ellenségeivel szemben is túlzottan enyhe. Thukydides (III. 38) szintén kitűnően jellemzi Kleonnak tulajdonított szavakkal az athéniak politikai sajátságait: «A legalkalmasabbak vagytok arra, hogy szónoki új fordulatokkal titeket félrevezessenek, azonban az eltökélt ítéletet nem veszitek számba; rabszolgái vagytok a rendkívülinek, kigúnyoljátok, ami rendes... Serények vagytok kitalálni, amit más mondani szándékozik, de lomhák előre megfontolni, ami szavaiból következhetik; egy másféle világ után áhítoztok, úgyszólván, mint amelyben élünk, azonban a jelen állapotokat nem vagytok képesek helyesen megítélni».

Összevetve már most az athéni általános műveltség magas színvonalát a régi írók által nyújtott politikai helyzetképpel, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy szinte lehetetlenség olyan mértékben politikailag érett nép, melynél a teljes demokrácia alapelvei tisztán érvényesülhetnének. Lehetetlenség volt Athénben, hol az általános műveltség olyan magas fokon állt és ahol a politikai problémák aránylag egyszerűbbek voltak — már csak a kis méretéknél fogva is — lehetetlenebb a modern államóriásoknál — Athénhez képest Csonka-Magyarország is óriás, — hol a tömegek képzettségi foka kevésbé homogén és ahol a politika kérdései sokkal bonyolultabbak.² Ilyen értelemben nagyon is igaz, amit Thukydides (III. 37) ugyancsak Kleonnal mondat: «Én már máskor is gyakrabban meggyőződtem róla, hogy a demokrácia képtelen mások felett uralkodni, de soha jobban, mint most, midőn ti a mytilenei ügyben megbántatok határozatokat». Hozzátehetjük, hogy a szigorúan vett demokrácia végeredményben önmagát sem kormányozhatja, mert mihelyt kormányképes, azonnal nem igazi demokrácia. Minden kormányzati rend természeténél fogva oligarchikus lévén, a szervezett népuralom is differenciálódni kénytelen.³

¹ Platón *Politeia* VI. 7. (Simon József Sándor fordítása.)

² A politikai érettség kérdését illetőleg v. ö. Michels (*Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie* 49 l.) álláspontját: «Es ist keine Übertreibung, die Behauptung aufzustellen, dass die Zahl derjenigen, mit staatsbürgerlichen Rechten versehenen Männer, in denen ein ausgesprochenes Interesse am Gemeinwohl wach ist, eine geringe Höhe erreicht. Bei der Mehrzahl ist der Sinn für die inneren Zusammenhänge zwischen dem Wohl des Einzelnen und dem Wohl des Ganzen nicht stark ausgebildet. Die meisten erkennen nicht den Einfluss und die Rückwirkung, welche die Geschäfte jenes Gebildes, das man Staat nennt, auf ihre eigenen privaten Angelegenheiten, ihr Wohlergehen und ihr Leben ausüben können».

³ Ez a közismert jelenség nagyon sok politikai írónak alaptétele. Hasbach,

Az egyenlőség a demokráciában is csak addig tart, míg le nem szavaztam. «Ha választok, egyenlőségem a szavazólapal együtt beleesik az urnába s együtt eltűnnek. Szavazatommal valakit hosszabb, vagy rövidebb időre úrrá tettem magam fölött». A dolgok természetében rejlő szükségszerűség, hogy minden nagyobb szervezetben vezetők legyenek, különben akármilyen nagy tömeg könnyű zsákmánya a külső ellenségnek. Az államgépezet hibátlan működése hierarchiát kíván, még pedig annál szigorúbbat, minél nagyobb erőt kell az államnak kifejtenie. Az államhatalom együtt növekszik a szervezettséggel, ezzel együtt nő a vezetők befolyása a tömegek illuzórikus erejének rovására. Íme a demokrácia egyik circulus vitiosus-a, melynek tanulságos példáját látjuk Athén történetében.

A Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* felsorolja a pártok vezetőit Kleisthenestől Periklesig. A sorozatot könnyen ki lehet egészíteni más forrásokból Athén függetlenségének bukásáig. A demokrácia tehát az alkotmány szabta kereteken kívül kénytelen volt maga fölé uralkodókat állítani. A névsorban ott találjuk Athén történetének fényes neveit, de ott találjuk a hanyatlás korszakában a hivatásos, politikából élő demagógokat is. A törvény ugyan, akárcsak a hadvezéreknek, vagy hivatalnokoknak, megtiltotta a demagógoknak, hogy nyilvános szereplésükből anyagi hasznot húzzanak, de ez csak írott malaszt volt.

Sajátságos, alapjában véve mélyen erkölcstelen viszony fejlődött ki a tömeg és a tömegvezetők között. A vezetők kihasználták helyzetüket: mentől szélesebb rétegekhez szólhattak, annál könnyebb volt a dolguk, mert annál könnyebben elfogadtattak akármilyen veszélyes javaslatot. Mivel azonban hatalmuk végeredményben mégis csak a tömegtől függött, kénytelenek voltak ennek rossz tulajdonságait hízelgéssel legyeztetni. Ennek visszahatása a politikai életre a legvilágosabban megnyilvánult. Már önmagában a demokrácia nagyon alkalmas arra, hogy különösen az alsóbb néposztályok körében erős önbizalmat és önrzetet fejlesszen.

Die moderne Demokratie című munkájában idézi Rousseau *Contrat Social*-jából: «A prendre le terme dans la rigueur de l'acception, il n' a jamais existé de véritable démocratie, et il n'en existera jamais. Il est contre l'ordre naturel que le grand nombre gouverne et que le petit soit gouverné». Ugyancsak Hasbach idézi *Le Solitaire*, Qu'est-ce-que la Democratie c. munkát, mely Proudhon vezető gondolatait így foglalja össze: «la démocratie n'est autre chose que la tyrannie des majorités, tyrannie la plus exécrable de toutes, car elle ne s'appuie par sur l'autorité d'une religion, sur une noblesse de race, sur les prerogatives du talent et de la fortune; elle a pour base le nombre et pour masque le nom du peuple; la démocratie est une aristocratie déguisée, une des formes de l'absolutisme». Hasonló véleményen van Michels (i. m. 376 l.) «Die Mehrheit der Menschheit würde sich stets in der Unmöglichkeit befinden, sich selbst zu regieren. Selbst wenn es der Unzufriedenheit der Massen einmal gelingen sollte, die herrschende Klasse ihrer Macht zu berauben, so müsste sich doch notwendigerweise im Schosse der Massen selbst eine neue organisierte Minderheit vorfinden, die das Amt einer herrschenden Klasse übernehme». A közelmúlt tapasztalatai ezt a véleményt meglepő módon igazolják.

A nép bámulta önmagát, saját hatalmát, a politikusok pedig iparkodtak őt e hitében megerősíteni. Nem csoda, ha a sokfejű tömegeből sokfejű zsarnok lett. Aristoteles, a mérsékelt demokrácia barátja, találóan hasonlítja össze a korlátokat nem ismerő népuralmat a legszigorúbb zsarnoksággal: «Olyan nép ezen egyeduralkodói minőségében arra törekszik, hogy egyedül uralkodjék, minthogy a törvény nem uralkodik felette s despotikussá válik, úgy hogy a hízelgők tiszteletre vergődnek. Olyan népuralom megfelel a monarchiák közt a tyranninak. Azért a kettőnek jelleme és eljárása ugyanaz, és mindkettő zsarnokilag elnyomja a jobbkat, a nép határozatai itt olyanok, mint ott a parancs és rendelvény, és a demagóg és a hízelgő tökéletesen és egészen megfelelnek egymásnak; mind ennek, mind annak, itt és ott nagy a befolyása, a hízelgőnek a tyrannoknál, a demagógnak ilyenemű népnél». (Politika. Haberern ford. 144 l, = 1291 b.)¹

Ennek a bajnak egyetlen ellenszere a polgárok értelmi és erkölcsi színvonalának emelése. Magasabb képzettség fokozott ellenőrző képességet jelent. Platón szerint a demokrácia épen ezt hanyagolta el: a várost külsőleg nagyra fejlesztette, gyönyörű épületeket emelt, de a polgárok lelkét nem töltötte el józansággal és igazságérzettel. Más szóval az athéni politikában nem érvényesült értékének megfelelően a középosztály, mely jó tulajdonságaival a tömeg féktelen szeszélyeit ellensúlyozhatta volna. Ennek az osztálynak, mely ma is az állampolgárság legértékesebb része, államfenntartó jellegét már Aristoteles örökérvényű szavakkal leszögezte: «S valójában úgy találjuk, hogy ezen polgári osztály létezése az államokban leginkább biztosítva van. Ennek tagjai nem vágyódnak mások vagyona után, mint a szegények, de mások sem az övéké után, mint a gazdagokéra a szegények kíváncsiak szoktak lenni; s mivel másokat meg nem támadnak s viszont másoktól meg nem támadtatnak, veszélytelenül töltik napjaikat. S azért nagyon is helyes Phokylides kívánsága:

Nagyon nagy jót rejt a középrend; ennek okáért

Csak közepes állást óhajtok az álladalomban.

Világos tehát, hogy azon polgári társadalom lesz a legjobb, mely a középrendűek által alkottatik s hogy azon államok a legjobb kormányt és igazgatást élvezhetik, melyekben épen a középrend nagyon számos s ha lehet, erősebb, mint a többi két osztály együttvéve, ha pedig nem lehet, legalább erősebb, mint az egyik vagy másik különvéve. Mert hozzácsatlakozván valamelyik félhez, döntő befolyást gyakorol s gátat vet a túlságos hatalom keletkezésének az egyik vagy másik oldalon». (U. ott 212. l. = 1295 b.)²

¹ Haberern fordítása teljesen elavult. Aristoteles Politikája valóban megérdemelne egy jó, modern fordítást.

² A középosztály fontosságának hangsúlyozása az athéni politikai irodalomban és életben gyakran előfordul. Theramenes a harminc zsarnok uralma alatt olyan alkotmánymódosításért vetette magát harcba, mely a túlsúlyt a középosztálynak juttatta volna. Antiphon elveszett irata: *Περὶ ἐπιβολῆς*, minden valószínűség szerint a földműves középosztály fölemelését tartotta elsősorú állami feladatnak. Euripides erre vonatkozó nyilatkozatai közül csak egyet idézek:

Mindebből világos, hogy nem azok az igazi demokrácia ellenségei, kik az egyenlőségi elvnek minden paradoxonszerű következményét levonni nem hajlandók, hanem azok, kik az alapelvek dogmatikus — akár jó, akár rosszhiszemű — túlzásával a józan ész számára egyenesen megingatják a demokrácia létjogosultságának hitét. A túlbuzgó, elvakult barátok a demokráciának mindig többet ártottak, mint a nyílt ellenség. A demokrácia belső betegségét csak úgy lehet elkerülni, vagy legalább enyhíteni, ha polgártársainkat mentől nagyobb számban szellemi és anyagi függetlenséghez segítjük. Közhellyé vált, de azért igazságából nem vesztett az a jelszó: az igazi demokrácia nem «mindent a néppel», hanem a «mindent a népért» tesz.

IV.

A szellemi függetlenség azonban csak függvénye az anyagnak. «Nehéz dolog nemesen gondolkozni — írja Rousseau Vallomásaiban — ha minden erőnket lefoglalja az élet fenntartásának küzdelme». Ugyanezt mondja a Ps.-Xenophon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* írója: «A szegénység minden féle rosszra csábítja az embereket». (I. 5.) Mennyiben befolyásolta az athéni demokrácia sorsát a gazdasági javak elosztása?

Míg a vagyonbeli különbségek nem voltak nagyok, míg a közép- és kisbirtok a lakosság nagyobb részének független anyagi létét biztosította, addig a demokrácia virágzott. A fejlődés további menete azonban ezt a harmóniát megbontotta: Athénben a tőke mindinkább uralomra jutott, az önálló parasztot a háborúk megnyomorították s jó részben hajós-proletárrá süllyesztették, viszont a városi polgárság nagyobb felét az olcsó rabszolgaerővel űzött nagyipar tette tönkre. A fordulópontot Athén gazdasági fejlődésében a peloponnesosi háború jelenti: ez élesítette ki a szegény és gazdag ellentétét olyannyira, hogy a két farkasszemet néző ellenség közt a középosztály már nem tudta tovább teljesíteni az egyensúlyozás nehéz feladatát. Míg a gazdasági fejlődés az egyenlőtlenység felé tört, tehát függő viszonyra vezetett, addig a politikai fejlődésben mindinkább uralomra jutott az egyenlőség és szabadság eszméje. Ez a belső ellentmondás az athéni demokrácia második nagy betegsége.

Természetesen a városba csődülő, ott politikai jogait anyagi érté-

Mert három-fajta polgár van: a gazdagok

Csupán herék és mégis telhetetlenek;

Az inséges nép, amelynek nincs semmije,

Veszélyes: lépre csalják a kolomposok

S irigykedésre ösztökélve szüntelen'

A dúsak ellen mind hegyes fullánkot ölt.

A középosztály tartja fenn az államot,

A törvényes rend őre, legmegbízhatóbb.

(Oltalomkeresők 338 s köv. sorok; Csengeri János fordítása.)

Jellemző, hogy a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* az athéni állam hanyatlását összefüggésbe hozza a peloponnesosi háború alatt elesett sok művelt polgár pusztulásával.

kékre beváltó proletárság, mely vigasztalan helyzetében a fennálló szociális rend áldozatának érezte magát, egészen más következtetéseket vont le a politikai hatalom birtokában az egyenlőségi princípiumból, mint azt egy erős gazdasági alapon álló polgárság tette volna. Mihelyt a nép többségében az ellentét a gazdasági és a politikai fejlődés menete közt tudatossá lett, megszületett — a Kr. e V. században — a politikai demokrácia helyébe a szociális demokrácia. Ezekből a jelekből kétségtelen, hogy éles gazdasági ellentéteket felmutató társadalomban igazi demokrácia nem lehet; az ál-demokrácia vagy plutokrata uralmat takar, vagy forradalmi talajra lépve, a csöcselék diktatúráját leplezi.

Mi tehát a tanulság? Az állam polgárainak kötelességérzetét semmi sem erősítheti jobban, mint az a meggyőződés, hogy az állam minden becsületesen dolgozó polgárának a maga rendjével biztos anyagi existenciát tud garantálni. Ahol ezt a meggyőződést akár a plutokrata uralom, akár a csöcselék hatalma veszélyezteti, ott nemcsak a gazdasági pangás elkerülhetetlen, hanem a bizonytalanság érzete, az erőszak uralma megmérgezi az egész nép életét, elpusztítja kedélyét, aláaknázza a társadalmat. Athén ezt nem látta be. A demokrácia uralmának utolsó évei telve vannak elkeseredett, szinte kommunista jellegű gazdasági küzdelmekkel. Ide süllyedt Perikies Athénje a rosszul értelmezett egyenlőségi elvvel!

Azok az alapvető gondolatok, amiket a görögség legnagyobb szelemei, Platón és Aristoteles e szomorú jelenségekkel szemben leszögeztek, minden változtatás nélkül irányíthatják akár a jelen politikai életét is. Platón tagadja, hogy egy állam, melynek polgárai nagyobb részben szegények, kisebb részben túlgazdagok, virágzó és boldog lehetne. Épen ezért megkívánja, hogy az állam egyrésztől akadályozza meg a tőkének szociális és politikai túlsúlyát, másrésztől védelmezze meg pozitív szociális politikával a tömeget az élelmezési nehézségek és a munkahiány ellen. Követeli ugyancsak Platón a felsőbb osztályok állandó, céltudatos munkáját az alsóbb osztályok színvonalának emelése érdekében, harcot hirdet a szegénység ellen, mely egész néprétegeket megsemmisítésre ítél s megakadályozza az igazi demokrácia érvényesülését. Még határozottabb a reális gondolkozású Aristoteles. Az ő szemében a demokratikus állam belső békéjét csak az biztosítja, ha az egyes osztályoknak egymás ellen irányuló irigységét megszüntetni sikerül. Ha a polgári jogokból kizártaknak és szegényeknek száma nagy, ennek szükségszerű következménye, hogy az ilyen állam telve van belső ellenségekkel. Ép ezért lehetetlennek tartja, hogy a demokratikus államberendezkedés plutokratikus társadalomban őszipte legyen. Lehet egy államban az egyenlőség és testvériség a jelszó, de lehetetlen e princípiumok megvalósítása ott, hol a szegény és gazdag ellentéte túlerős. Mert a birtoktalanság a szegényeket vagy aláztatos magatartásra kényszeríti vagy harcra ösztökéli. Ezért a demokratikus kormányok vezetőférfiainak olyan szociális politikát ajánl, mely nagyobb rétegek állandó jólétét biztosítja. «Az igazi népbarátnak arra kell tekinteni, hogy a nagy tömeg ne legyen nagyon szegény, mert a szegénység a demokrácia süllyedésének oka. Ki kell tehát találni azon eszközöket, melyek tartós jólétnek megállapítására vezetnek. S minthogy ez a gazdagoknak is érde-

kében fekszik, azon kell lenni, hogy a jövedelmek fölöslegei nagyobb összeggé halmozódjanak fel s azt aztán egyszerre kell a szegények közt felosztani s ha lehetséges, leginkább csak akkor, mikor a tőke annyira megnőtt, hogy az egyesekre eső osztalék elégséges kis földcskék megszerzésére; ha pedig arra nem elégséges, legalább képesítse az illetőket kereskedésnek megkezdésére és bérlet vállalására». (Haberern Ar. Polit. 333 l. =1320 a.).

Athén története intő példa, hogy demokráciát messzeható szociális reformok nélkül megvalósítani nem lehet, ha magukat a demokratikus alapelveket veszélyeztetni nem akarjuk. A természetes sorrend: először szociális reform, azután demokrácia. Az igaz, hogy ehhez belátó magasabb osztály kell, ami nincs meg mindenütt. A munka jogos igényeit kielégítő gazdasági rend a politikai demokrácia első szükséges lépése; így elindulva juthatunk csak el a népuralomhoz is szükséges arisztokratikus lélekalkathoz, más szóval a politikai érettség szintjére.

Ugyancsak Athén példája bizonyítja, hogy jelszavakkal, tetszetős eszmékkel, reális gondolkodás és előrelátás nélkül politikailag a legnagyobb népet is tönkre lehet tenni. Világot, vagy népet megváltó demokrácia nincs. Croiset ezt úgy fejezi ki, hogy a demokrácia önmagában véve sem nem jó, sem nem rossz, mindig olyan, amilyen az illető nép, vagy amilyené a vezető politikusok teszik. Ezt a tanulságot már a régiek leszűrték:¹

Orestes: «Borzasztó a nyers tömeg, ha rosszak a vezérei;»

Pylades: «És viszont, ha jókat nyernek, ők is jóra hajlanak».

Huszt József.

¹ Euripides, Orestes 772-2

Csengeri fordítása.

A BOLSEVIZMUS ELMÉLETI ALAPJAI.

KÍSÉRTET járja végig Európát — a kommunizmus kísértete! ... Ez a megállapítás, melyet Marx és Engels 1847-ben a «Kommunista Kiáltvány» élére állítottak, talán sohasem bírt annyi történelmi igazsággal, mint épen napjainkban. Csakhogy a vörös kísértet immár kilépett az éjféλι órák sötétjéből a valóság napvilágára, s annak az óriási forradalmi tűzvésznek a fényénél, amely a szent orosz birodalom rombadőlt épülete felett több mint négy esztendő óta tombol, mint véres ököl és hatalmas földi étvágygal rendelkező kolosszus bontakozik ki szemünk előtt, sötét árnyékát végig vetítve egész planétánkon. Ha azonban, ezt az embervértől gőzölgő óriást, aki a legelevenebb realitással markol bele a történelem dübörgő szekérének a küllőibe, közelebről szemügyre vesszük, úgy látni fogjuk, hogy ő mégsem a valóságos élet szülöttje: ziháló melléből kihallatszik egy automata berregése, amely az öreg Marx könyveiből ismert ütemekre indul s fakó arcán, melyet csak a pusztító tűzvész visszfénye fest veresre, anyajegyként ott rágódik szürke elméletek réteges penésze.

Csodálatos, hogy ennek dacára az a mindjobban dagadó irodalmi hullám, amely a «Kommunista Kiáltvány» megelevenedett kísértetének, a bolsevizmusnak a nyomában támadt, mennyire elhanyagolja e forradalmi mozgalom elméleti alapjainak a feltárását. Kiváltképen áll ez a magyar munkákról, amelyek a bolsevizmust úgyszólván kizárólag gyakorlati megvalósulásának oldaláról vizsgálják s csupán a történelmi eseményeknek a leírását adják anélkül, hogy a bolsevista elméleteknek az elemzését megkísérelnék. Kevés kivételtől¹ eltekintve azonban a külföldi irodalom is hasonló képet mutat.

Ezen irodalmi állapot magyarázatául szolgáló okok egyikét bizonyára abban a felfogásban kell keresnünk, amely a bolsevizmusban nem lát egyebet, mint a világháború összeomlása nyomán felszínre vetődött társadalmi salak, egy csomó gazember, örült és gonosztevő borzalmas garázdálkodását, a gyilkosság, fosztogatás és tömegterror fekete éjszakáját, amelybe a megvalósítandó elméletek vagy ideálok egy halvány fénysugara sem téved, minthogy mozgalmaihoz csupán a legalacsonyabb-

¹ Mint ilyet említhetjük a következőket: Hans Kelsen: Sozialismus und Staat. Leipzig 1920, és Vom Wesen u. Wert der Demokratie. Tübingen 1920; Wilhelm Mautner: Der Bolschewismus. Voraussetzungen, Geschichte, Theorie. Stuttgart 1920; K a r l Diel: Die Diktatur des Proletariats u. das Rätesystem. Jena 1920; Karl K a u t s k y: Die Diktatur des Proletariats. Wien. 1918; végül a bolsevizmusról szóló fejezetet Werner S o m b a r t: «Sozialismus u. soziale Bewegung.» c. műve 7-ik kiadásában. Jena 1919.

rendű emberi indulatok fêkeveszett tobzódása szolgáltatja a motívumokat. «A bolsevizmusnak — olvassuk — elmélete egyáltalában nincsen.»¹

S ki tagadhatná, hogy az érem egyik oldala valójában ezt a képet mutatja? Hiszen maga Lenin mondotta egyszer, hogy egy meggyôzôdéses bolsevistára huszonkilenc ôrült és hetven gonosztevô esik. Az éremnek azonban egy másik oldala is van, s ezért a fenti felfogás alaposan téved.

Bizonyos, hogy a bolsevizmus nagy részben a világháború gazdasági és tömegpszichológiai hatásainak a bomlási terméke. Innen erednek mindenekelôtt arculatának machiavellisztikus vonásai. Bizonyos az is, hogy alakítólag hatottak reá a szertelenségre hajló orosz lélek s az orosz közállapotokban évszázadok óta meggyökerezett deszpotizmusnak tehetetlenségi nyomoték gyanánt ható erôi. Ez az oka mindenekelôtt annak, hogy a proletárdiktatúra egy újabb deszpotizmus alakját öltötte magára. Éppen olyan bizonyos azonban az is, hogy a bolsevizmus sohasem léphetett volna a történelem színpadára, ha a számkivetettség magányában meg nem születnek azok az elméletek, amelyeket a német tudományos szocializmus megalapítója az ô szegényes dolgozószobájában megalkotott s amelyeket több mint félszázaddal késôbb az a másik számûzött, kit a sorsfordulat az orosz cárok helyére tolt, tovább fejlesztett. Érdekes és hálás feladat lenne a legújabb kor történetírója számára, megállapítani és pontosan lemérni, hogy ezek a történelmi hatóokok és ezek a theoretikus erôk milyen arányban érvényesültek a világtörténet legnagyobb forradalmában. Nem kételkedünk abban, hogy ennek a vizsgálatnak az eredménye alaposan rácáfolna éppen a Marx-féle történelmi materializmus tanításaira, amelyek a társadalmi élet «ideologikus» tényezőinek önálló hatását tagadják és kimutatná, hogy az orosz forradalom irányának a megszabásánál éppen eszmék, téveszmék, elméletek hatottak döntô súllyal közre.

Forradalmakban, különösen pedig a forradalmak által létrehozott berendezkedésekben egyáltalában sokkal inkább érvényesül az ü. n. «ideologikus tényezôk» hatása, mint a lassú szerves fejlôdés folyamán. Minden forradalom többé-kevésbé racionalisztikus színezetû, habár az indulatok gôzében, melyek a megvalósulásnál szolgálatában állanak, sokszor el is homályosul maga az irányító eszme. A forradalmakat rendszeren csendes filozófusok csinálják, természetesen többnyire csak jóval haláluk órája után.

Az orosz bolsevizmus is elsôsorban Marx Károly mûve, habár pusztító tüze Marx születése századik évfordulójának elôestéjén gyült csak ki.

Lenin, «a forradalom szíve és esze» az élet-halálharc legkritikusabb óráiban idôt szakít magának arra, hogy megírja «Állam és forradalom» címû könyvét, a bolsevizmus elméletének azt az alapvetô okiratát, amely nem egyéb, mint rendkívül részletes és értékes Marx-exegézis. Nagy éles-elméjûséggel és aprólékossággal igyekszik ebben Marx egyes kijelentéseinek valódi értelmét megállapítani, hogy azok alapján kitűzhesse a forradalom

¹ A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. Gratz G. Bpest. 1921. Balogh: A propaganda. 183. l.

által megvalósítandó feladatokat. És a bolsevista forradalomnak valóban egyik legjellemzőbb vonása az az emberfeletti erőfeszítés, melyet vas-energiájú vezetői kifejtenek, hogy a reális élet fejlődését a marxista elméletek Prokrustes-ágyába kényszerítsék. Hogy ez az igyekezetük igen sokszor nem sikerül, hanem a közállapotok legtarthatatlanabb visszasságait hozza létre, úgy hogy később önmaguk is kénytelenek egyik-másik elméletük erőszakolásának az útjáról letérni, nem jelenti azt, hogy ezek az elméletek hatástalanok lettek volna. Mert hiszen éppen azok a visszasságok és tarthatatlan állapotok, amelyekre vezettek, legsajátosabban hozzátartoznak a bolsevista forradalom ellentmondásokkal terhes lényegéhez. És megint csak a bolsevizmus vezető elméinek elméletek iránti különös hajlandóságát mutatja az a körülmény is, hogy gyakorlati politikájuknak kényszerű letérését az elmélet által kitűzött útról elméleteik utólagos módosítása által igyekeznek megindokolni. Közben rendszeresen még mindig azt hiszik, hogy az eredeti, a hamisítatlan marxizmus talaján állnak. Szürke elméletek eleven belemarkolása a való élet tarka forgatagába, s a fejlődő realitások visszahatása az ideológiára sehol a világtörténet nagy folyamában nem mutatkozik olyan szemléltető világossággal, mint a bolsevista világégés boszorkánytáncában.

Az elmélet dogmáinak uralkodó pozíciója annyira hozzátartozik a bolsevizmus lényegéhez, hogy, ha az atheista bolsevista társadalom államformáját kellene megjelölnünk, nem haboznánk azt — akármilyen paradoxnak is lássék — a theokrácia szóval jellemezni. (Theokráciát természetesen abban az értelemben véve, hogy az államéletben nem földi akaratok, hanem az élők fölé emberfeletti magasságba emelt dogmák uralkodnak.) A bolsevista államban ugyanis elsősorban nem az a kérdés, hogy mit kíván a nép akarata, nem is arról van szó, bár ennek már sokkal nagyobb a súlya, hogy mikép szól a vezér vagy a vezetők határozata, hanem az első kérdés mindig az, hogy mit követel Marx-Engels dogmáinak az abszolút uralma. A bolsevizmus elméletének legélesebb eszű boncolója, Kelsen, egészen közel jut a fenti megállapításhoz (Sozialismus u. Staat 113. 1.); de a bolsevizmust ismertető többi munkák is általában kiemelik azt a valóságot, hogy a marxista elméletek az új tan követőinél a vallási hit jellegzetes vonásait öltik magukra.¹ Ez nyitja meg számukra a vallási meggyőződés fanatizmusának azt az energiaforrását, amely úgy látszik az emberiség legmagasztosabb alkotásait és legborzasztóbb tévedéseit egyaránt létrehozza.

Hogy a marxizmus tanításainak dogmákká avatása összeegyeztethető-e magának Marx Károlynak a felfogásával, az más kérdés. Ismeretes Marxnak az a mondása, hogy: «Moi, je ne suis pas Marxiste».

Joggal felmerülhet továbbá az a kérdés, hogy amennyiben a bolsevizmus nem egyéb, mint a marxizmus tételeinek a hitvallása, beszélhetünk-e a bolsevizmus önálló jelentőségű elméletéről? A bolsevista írók maguk feladatukat kizárólag abban látják, hogy Marx tanítását, amelyet a mester szocialista követői olyan hallatlan módon eléktelenítettek és beszennyez-

¹ V. ö. pl. Gratz i. m. 5. 1.; Sombart i. m. 144. 1. Mautner i. m. 333. 1.

tek, a maga hamisítatlan tisztaságában visszaállítsák. Nem akarnak ők ragyogó új elmélet-palotát emelni a társadalmi tudományok széles mezein, hanem csupán a marxizmus sokfrontú bérkaszányját akarják a maguk számára elkommunizálni, kilakoltatva belőle az «orthodox marxizmus», «revizionizmus» és egyéb neveken szereplő szocialista irányokat.

Kétségtelen, hogy éppen ebben a körülményben kell keresnünk egy további okát annak a jelenségnek, hogy az irodalom a bolsevizmus elméleti alapjainak a kifejtését annyira elhanyagolja. A «marxizmus» elnevezéssel elintézhetni vélik a kérdés egész elméleti részét. Holott éppen a fentvázolt körülmény az elméleti kutatás különös feladatává tenné, hogy ítéletet hozzon a valódi gyűrű birtokáért folyó testvérperben. Az elméleti analízis segítségével meg kellene állapítani, hogy helytálló-e a bolsevizmusnak az az állítása, hogy magát a valódi, hamisítatlan marxizmus őrzőjének mondja?

Milyen viszonyban áll tehát a bolsevizmus elmélete a marxizmushoz?

Marxizmus alatt e helyt természetesen csupán csak azt az elméleti rendszert értjük, amely magának Marxnak és Engelsnek írásaiban maradt ránk. Éppen a bolsevizmus egyik érdeme az elmélet terén, hogy figyelemztetett arra, hogy a marxizmust az újabb szocializmusnak még azzal az irányával sem azonosíthatjuk, amelyet pedig általánosan az «orthodox marxizmusa néven szoktak emlegetni.

Azokat az elméleteket, amelyek Marx és Engels írásaiban egy határozott világfelfogás egészévé olvadnak össze, négy csoportba oszthatjuk: 1. az általános filozófiai alapok, 2. a szociológiai és történelembölcseleti elméletek, 3. a közgazdaságtani megállapítások és 4. a politikai tanítások — még pedig részint általános államtani felfogások, részint gyakorlati politikai irányelvek — csoportjára. A rendszer váza a társadalom- és történelembölcseleti alapfelfogásban rejlik, amelynek az általános filozófiai elméletek csak támasztékai, a gazdasági és politikai tanítások pedig csupán konkrét alkalmazásai: a gazdaságiak a kapitalisztikus termelés korszakára, a politikaiak a proletariátus gyakorlati politikájára.

A marxizmus lényeges alkatelemét képező elméletek között nincsen egy sem, amelyet a bolsevizmus theoretikusai mondhatni szószerint ne vallanának. E szempontból tehát a bolsevizmus valójában hamisítatlan marxizmus. Egy lényeges eltérést mindazonáltal konstatálnunk kell, ha a két rendszer egészét állítjuk egymással szembe. Marxnál a társadalom- és történelembölcseleti felfogás áll a rendszer középpontjában, míg a bolsevista irodalomban a politikai elméleteken nyugszik a hangsúly. A bolsevizmusnak éppen ez a sajátja, hogy a marxizmus épületének talán legkevésbé kiépített politikai oldalszárnyában rendezkedik be, hogy ezt a részleteiben többé-kevésbé hiányos és befejezetlen részt igyekszik teljesen kiépíteni és továbbfejleszteni, jellemző leginkább Marx tanításaihoz való viszonyára. Abban a képből, ahogy a marxizmus a bolsevizmus keretében megjelenik, Marx rendszerének hatalmas hegygerince, a társa-

dalombölcseleti felfogás, az elmosódó háttérbe vonul, míg az előtérbe került államelméleti és gyakorlati politikai kérdések mezején minden kis vakondtúrás teljes életnagyságban jelenik meg. Ennyiben talán nem egészen helytelenül mondja a magyar bolsevizmus szomorú emlékü vezére, hogy az állammal szembeni politikára «csak néhány utalás volt elszórta Marx és Engels írásaiban, és ezekből építette fel Lenin a maga — elméletét és gyakorlatát». (Kun Béla, Lenin «A harc útja» c. füzeté magyar kiadásának előszavában.)

Hogy ennek a politikai elméletnek és gyakorlatnak a kiépítésénél nem egyszer ellentétbe kerül magának Marxnak az álláspontjával, az a bolsevizmus második jellemző vonása a marxizmussal szemben. Mert abban, hogy a bolsevizmus és marxizmus között nem egy eltérés konstatálható, igazuk van a bolsevizmus elméletével foglalkozó munkáknak. Nincsen igazuk azonban abban, ha azt hiszik, hogy ezen eltérések a marxizmus lényeges tanításaira, Marx erősen meggyökerezett alapvető felfogásaira vonatkoznak.

Egy harmadik jellemző vonása a bolsevizmus elméletének a marxizmussal szemben végül az, hogy Marx tanításait egy eredeti irányban határozottan tovább is fejlesztette, a proletár osztályállam formájául a szovjetrendszert állítván oda, a benne rejlő részint túlzottan demokratikus, részint demokraciellenes elemekkel.

A részletesebb vizsgálat meg fog győzni e megállapítások igazságáról.

1. Ami mindenekelőtt a bolsevizmus filozófiai alapjait illeti, Lenin: «Materializmus és empiriokriticizmus» (Megjegyzések egy reakciós bölcseleti irányzatról) c. műve, amely e tekintetben a legbővebb forrást szolgáltatná, sajnos, nem hozzáférhető.¹ Pusztán címe is elárulni látszik azonban annyit, hogy az Avenarius-féle filozófiai iránnyal szemben próbálja megvédeni a dogmatikus materializmust. Különbösen csupán egyes odavetett megjegyzésekből kell a bolsevista írók filozófiai felfogására következtetnünk. Nézeteiket bővebben sehol ki nem fejtik, a marxi felfogás helyességét magától értetődőnek tekintik. Materializmusukra nézve jellemző Bucharin ama helye, amely a pravoszláv vallásban a bizánci bürokrácia tükröződését látja.² Mintha csak a Feuerbach-féle filozófia elevenednék meg előttünk, amely Marxnak is forrásául szolgált. Az öreg «dialektikus módszer(?)» is feltétlenül fenntartandónak vallják. «A történelem az ellentmondások útján halad előre — mondja Bucharin — Hegel dialektikája, melyet Marx állított talpra, helyes».³ S az orosz forradalmat is úgy tekinti, mint amely által «a történelem egy dialektikus ugrással fejetetejére állította azt a viszonyt, amely eddig a «nép» és a «hatalom» között fennállott».^{4,5}

¹ Idézi Kun Béla Lenin «A harc útja» c. műve II-ik magyar kiadása előszavában. 111. l.

² A kommunisták programja. III-ik magyar kiadás. Bpest, 1919. 73. l.

³ Bucharin: Világ gazdaság és imperializmus. Bpest, 1919. 142. l.

⁴ Bucharin: Az imperializmus diktatúrájától a proletariátus diktatúrájáig. Bpest, 1919. 3. l.

⁵ A dialektikus felfogást illetőleg v. ö. még: Bucharin: Világ gazd. Stb. 84.

2. A Marx társadalom- és történetbölcseletének gerincét képező szociális determinizmus és történelmi materializmus is következetesen végigvonul a bolsevista írók fejtegetésein. Lenin a «történelmi végzetszerűségről» beszél,¹ amely Bucharin szerint «kérelhetetlen szükségszerűséggel» halad.² «A történelmi folyamat minden láncszeme — mondja utóbbi — szükségszerű mennyiség.»³ S ezen egész szükségszerű «társadalmi élet alapja — ugyancsak szerinte — az anyagi javak termelése».⁴ «Az egyenlőség eszméje — állapítja meg továbbá Lenin — maga is csak visszatükröződése az árútermelés viszonyainak.»⁵

3. Marx gazdasági elméletei is eredeti változatlanságukban képezik hitvallását a bolsevizmus theoretikusainak. A többletérték elméletére való hivatkozást megtaláljuk Bucharinnál (Világgazd. stb. 62, 63, 64. 11.) Grigorovici Taljánánál (Az osztályharc. Bpest, 1919. 4. 1., 18—19 11.) s a III. Internacionálé II. kongresszusának a kiáltványában. (71. 1.) A kapitalisztikus termelés fejlődési tendenciáira nézve megállapított Marx-féle törvényszerűségek pedig szinte teljes számmal ott virítanak «Az oroszországi kommunista párt programjában». (I. m. 4—6. 11.) Különös előszeretettel hivatkoznak a koncentráció-, elnyomrodás-, válság- és katasztrófaelméletre Bucharin és Radek.⁶ Utóbbinál a szocializálódási elméletet is megtaláljuk (I. m. 4. 1., 16—17. 1.) S mint ezen fejlődési tendenciák szükségszerű eredménye jelentkezik náluk a szocialista társadalmi rend. (Grigorovici T. i. m. 29. 1.)

Magát az orosz forradalmat is a Marx által megállapított gazdasági fejlődésirányok eredményének tekintik. És itt sajátos hallani, hogy ezek a lázadó titánok, kik a világtörténet legnagyobb forradalmát hozták mozgásba, művüket a végzetszerű kénytelenség hatásának tulajdonítják. «Jól tudjuk — mondja Lenin — hogy a forradalmat sem parancsszóra, sem pedig megbeszélésre nem lehet megcsinálni. Tudjuk, hogy a körülmények bennünket, szocialista proletárokat csupán előretoltak, nem a mi érdemünk miatt, hanem Oroszország különös visszamaradottsága következtében.» (Két levél az amerikai munkásokhoz. Bpest, 1919. 16. 1.) «Az orosz forradalom nem az orosz proletariátus különös érdemének, hanem a történelmi események általános alakulásának köszöni létét, miközben a történelmi végzetszerűség egyelőre az első helyre állította az orosz proletariátust.» (U. o. 6. 1.) Az orosz forradalom — mondják — kétségtelenül

119, 143, 144. 11.; Kun Béla (Dokumente der Einheit. 14. 1.) és Lukács György fejtegetéseit. (U. o. 24—25. 11.)

¹ Harc a kenyérért. Bpest, 1919. 6. 1.

² Világgazdaság és imperializmus. 75. 1. V. ö. u. o. 45—46.

³ U. o. 108. 1. V. ö. Az oroszországi komin, párt programja. Elfogadta a VIII. pártkongr. 1919. márc. 18—23-án. Budapest, 1919. 6. 1.

⁴ Világgazd. stb. 6. 1.

⁵ A kommunista forradalom irányelvei. A III. Internacionálé II. kongresszusának (1920. júl. — aug.) kiáltványa és elfogadott tézisei. Wien, 1920. 45. 1.

⁶ Bucharin: Világgazd. stb. 120, 134, 135, 144. Radek: A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig. 4, 13, 17, 19. 1. V. ö. Grigorovici T. i. m. 24, 29. A komm. forr. irányelvei. 77. 1.

a háború eredménye. Ámde a világháború pusztán a kapitalizmus legteljesebb kifejlődési formájának, az imperializmusnak a következménye. Az imperializmus, mint a kapitalizmus legtökéletesebben kifejlett formája pedig fokozott mértékben domborítja ki azoknak a fejlődési elméleteknek, különösen a tökekoncentráció-, az elnyomorodás-, a válság- és katasztrófaelméleteknek a helyességét, amelyeket Marx a kapitalisztikus gazdálkodásra általában megállapított. (Bucharin: Világgazd. 143.1.) A háborút magát is a Marx-féle válságelmélet szemüvegén keresztül nézik. «A háború—mondja Bucharin — egy óriási krízishez hasonlóan kiélesítette a kapitalista fejlődés alapvető irányzatait, szerfelelt meggyorsította a finánc-kapitalista viszonylatok fejlődését és a tőke központosítását világméretekben.» (Világgazd. stb. 120. 1.) Másrészről előidézte és meggyorsította a tömegek óriási mértékű elnyomorodását, «a munkásosztály jobbagysorba sülyedését».¹ Így szükségképen be kellett következnie a Marx által előre látott katasztrófának: «a háború által felidézett szörnyűségek, nyomor, pusztulás mind-mind kikerülhetetlenné tették a tőkés társadalom csődjét és az átmenetet a társadalmi gazdálkodás magasabb fokához». (U. o. 6.1.) S ez az átmenet annál könnyebb, mert a Marx-féle szocializálódási elméletnek megfelelően, maga a kapitalizmus teremti meg az új rend első feltételeit: «A háború és a háborúra való imperialista előkészület igényei a burzsoáziát a kapitalizmus új formája felé, a termelés és szétosztás államosításához, a régi burzsoá individualizmus teljes megsemmisítéséhez (sodorják)». (Bucharin Világgazd. stb. 131.1.) Az összes Marx-féle előfeltételek ekként adva lévén, «a kapitalista buroknak feltétlenül meg kell repednie». (U. o. 143.) Mintha csak a kommunista kiáltványt olvasnók: «A kapitalizmus eddig nem látott fokra emelvén a termelés koncentrációját, megteremtve a központosított termelő apparátust, egyidejűleg saját sírásóinak óriási tömegeit készítette elő ... milliónyi felfegyverzett embert (híva) elő a történelem színpadára». (U. o. 144.) «Út a kapitalista tulajdon vég-órja. A kisajátítók kisajátíttatnak.» (U. o. 144.)

Nem helyes megítélése tehát a bolsevizmusnak az, amely ellentétet lát közte és a történelmi materializmus között azért, mert a bolsevizmus nem a gazdasági fejlődéstől várja a szocializmus megvalósulását, a modern társadalom «belenövését a szocializmusba», hanem a háborús összeomlás véletlen katasztrófáját akarja a társadalmi rend gyökeres megváltoztatására felhasználni.

Már több jogosultsága van annak a felfogásnak, amely Marx tanításaival szemben abban lát ellenmondást, hogy épen a gazdasági tekintetben legelmaradottabb európai ország akarja leghamarább megvalósítani a gazdasági fejlődésnek Marx szerinti végső célját. A bolsevista íróknak azonban erre is megvan az ellenérvük. Mindenekelőtt utalnak arra, hogy

¹ Az oroszorsz. komm. p. programja 6. 1.; v. ö. Bucharin: Világgazd. stb. 134.1.: «a munkásosztály formálisan is rabszolgasorsra jut az imperialista állammal szemben; 135. 1.: «a munkásokat megfosztják költözködési joguktól, sztrájkjoguktól. A munkások jobbagyokká válnak, akik nem a rőghöz, hanem a gyárhoz vannak kötve.»

Oroszország is elérte már a kapitalista fejlődésnek azt a fokát, amely a szocializmus megvalósítására nézetük szerint éretté teszi. Utalnak a múlt század utolsó felében a külföldi milliárdos kölcsönök segítségével, állami támogatással mesterségesen kifejlesztett orosz nagyipar koncentrált jellegére, annak «amerikai» arányaira. S megállapítják, hogy «ha egy államban a kapitalista fejlődés már odáig jutott, hogy az iparnak, a hitelnek, a forgalomnak legfontosabb ágai már összpontosított kapitalista csoportok kezeiben vannak» (Radek i. m. 16—17.1.), akkor g a z d a s á g i l a g a helyzet érett a szocializmus megvalósítására. Ami a nyugati államokban, hol a gazdasági helyzet még érettebb a szocialista forradalomra, ennek kitörését akadályozza, az az, hogy ezen nyugati államokban a tőkés állam szervezete is sokkal erősebb, úgy hogy «sokkal hatalmasabban bírja leszorítani a tömegek erejét, mint az ifjabb tőkés államok». (U. o. 18.) Épen ezért «azok a tőkés államok, melyeknek hatalmi elnyomó szervei a legziláltabbak, válnak a szocializmus áttörési pontjaivá». (U. o. 19.) Igaz, hogy Marx elsősorban a nyugati államokban várta a szocialista forradalmat. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Marx már a saját korabeli ipari fejlettséget elegendőképpen érettnek tekintette a szocializmus bevezetésére, továbbá azt sem, hogy különben sem tartozik Marx felfogásának a lényeges részéhez az a kérdés, hogy vajjon a gazdaságilag leginkább fejlett államból fog-e a forradalmi lavina kiindulni. Marx maga is számol e tekintetben a népjellemenben rejlő sajátságokkal. Oroszországot illetőleg sem tartja kizártnak, hogy a kezdeményezés onnét induljon: «Oroszország képezi (ma) — írja a kommunista kiáltvány 1882-iki orosz kiadásának az előszavában — az európai forradalmi mozgalom előhadát» ... s szemügyre veszi azt a lehetőséget, hogy «az orosz forradalom riadója lesz a nyugaton kitörő munkás forradalomnak». (U. o.)

4. Marx állam elméleti felfogását illetőleg a bolsevizmus nemcsak hogy teljesen annak az alapján áll, hanem különösen a hivatalos szociáldemokráciával szemben jelentékeny irodalomtörténeti érdeme az, hogy határozottan reámutatott a marxizmusban rejlő anarchista elemekre. (V. ö. Kelsen: Sozialismus u. Staat. Leipzig, 1920. 70. 1.) A szociáldemokráciában — és itt elsősorban annak iránytadó német ágára kell gondolnunk — igen erős Lassallenak a hatása. Nemcsak abban, hogy az általános választói jog apostolának a szellemében a fősúlyt a parlamenti tevékenységre helyezi, hanem abban is, hogy az ő szigorúan hegelianus államias felfogásának megfelelően Marx államellenes felfogását mint lényegtelen, vagy mint pusztán a kapitalista osztályállam ellen irányulót tünteti fel s Marx valódi tanítását ekként elhomályosítja. A szociáldemokrata nézés hatása alatt megszoktuk mint két szélső ellentét állítani egymással szembe a szocializmust és az anarchizmust. Pedig a kommunista társadalmi berendezkedés végső ideáljára vonatkozólag a legteljesebb a megegyezés Marx és a kommunista anarchisták között. Egyrészt Marx is a legtökéletesebb államnélküliség állapotának, az önkéntes emberi asszociációk keretében lefolyó társadalmi életnek a beköszöntését jósolja, másrészt a kommunista anarchisták is a termelésnek és fogyasztásnak teljes szocializálását, társadalmi szervezettségét óhajtják. Abban a délíbabos

anarchista utópiában, hogy a társadalmi gazdálkodásnak ez a szervezett rendje minden kényszer nélkül, pusztán az emberi természetből folyó harmonikus összeműködés alapján fog létrejönni, a «tudományos» szocializmus megalapítója is teljes mértékben elmerül. Az emberi természet gyökeresen át fog alakulni, «a munka — mondja Marx — nemcsak az élet eszköze, hanem épen elsőrendű, életszükségletté lesz» s «az egyének általános emelkedésével a szövetkezeti gazdaság kútjai (is) bővebben fogognak folyni», úgy hogy teljesen felesleges lesz a jog is, amely az élet javainak elosztását rendezi, mert azok korlátlan mennyiségben mindenkinek szabad rendelkezésére fognak állani. (A gothai program kritikája. I. 3. pont.)

Az állam nélküli harmonikus társadalmi rendnek ezt az utópiáját megtaláljuk a modern szindikalistáknál is. Egyúttal azt a törekvést is, hogy ezt az utópiát a teremtő munka örömeire («artisan artist») alapított pszichológiai megfontolásokkal tudományosan elfogadhatóbbá tegyék. Ezen törekvésben találkozik velük Lenin is, aki a Marx-féle anarchista utópiát szószerint elfogadva, a maga pszichológiai «m e g s z o k á s - e l m é l e t v e l» a marxizmus felfogását e téren egy határozott lépéssel továbbfejleszti. «A mi végcélunk — mondja — az állam megszüntetése» és ez lehetséges lesz, «mert az emberek meg fogják szokni, hogy a társadalmi együttélés elemi törvényeit erőszakoskodás és alárendelődés nélkül megtartsák.» (Állam és forradalom. 75. 1.) Egy új. nemzedék fog előállni, mert «a kapitalista kizsákmányolás megszámlálhatatlan borzalmaitól . . . megszabadult emberek lassanként hozzászoknak majd, hogy a legelembb, évszázadok óta ismert és évezredek óta minden hagyományban ismételt szabályait a társadalmi együttélésnek megtartsák. Csak a szokás hozhat és hoz kétségtelenül létre ily hatást, mert milliószor megfigyelhetjük magunk körül, mily könnyen megszokják az emberek a társadalmi együttélés szabályait, ha nincs kizsákmányolás, ha nem látítja fel őket semmi...» (U. o. 81—82.) «Nem vagyunk utópisták — mondja továbbá igazán kevés meggyőző erővel — és semmiesetre sem tagadjuk annak a lehetőségét és kikerülhetetlenségét, hogy (az állam feleslegessé válása után is) egyes személyek kihágásokat fognak elkövetni és szükséges is lesz az ilyen kihágások ellen eljárni. De e célra nincs szükség különös gépezetre. A fegyveres nép oly könnyen és oly egyszerűen fogja ezt végrehajtani, ahogyan a civilizált emberek tetszés szerinti csoportja a mai társadalomban is megteszi oly emberekkel szemben, kik verekedést kezdenek, vagy egy asszonyon erőszakot akarnak elkövetni.» (U. o. 83.) Gyönyörű szép képet mutat tehát ez a Lenin-féle «harmonikus» társadalmi együttműködés, amelyben az állam büntető hatalmának a működését a tetszés szerinti «szabad» lincselés helyettesíti!

Lenin azonban érzi, hogy a központosított termelés vezetésének a funkcióját is el kell látnia majd az állam nélküli társadalomnak is. Felállítja ezért azt az elméletet, mely szerint az állami funkciók a fejlődés rendjén mind egyszerűbbé válnak, míg végre pusztán csak feljegyzésekből és ellenőrzésből fognak állani. Ezeket a pusztára mechanikus műveleteket az egész lakosság el tudja majd látni, úgy hogy az

állam tevékenységére e tekintetben sem lesz szükség. (I. m. 71. 1.) Ezen elmélettel Lenin egy újabb irányban fejlesztette tovább a Marx-féle anarchizmus elméletét. Azonban a saját elmélete is igen nagy mértékben továbbfejlesztésre szorul, minthogy nem mondja meg, hogy vájjon ezt az általános «ellenőrzést» is a lincselés alakjában óhajtja-e megszervezni?

Az állam nélküli társadalomnak utópiájában megegyeznek egymással bolsevizmus, marxizmus, anarchizmus és szindikalizmus. Ez a megegyezés azonban még tovább is megy. Az említett irányok — az anarchisták közül azonban már csak az ú. n. «forradalmi» anarchisták tartanak ezen az úton velők együtt — alapjában egy véleményen vannak abban is, hogy az ideál megvalósításához e r ő s z a k o s eszközök forradalmi útján juthatni el. Kétségtelen, hogy Marxnak is ez volt az álláspontja. Bár nem olyan kivételt nem tűrő határozottsággal mint a bolsevizmusnak, amiáltal ez kétségkívül már valamelyest eltér a marxi állásponttól. Marxnak és Engelsnek különösen következő két nyilatkozatát állíthatni e tekintetben a bolsevizmus ellen Csatsatorba. «Nem tagadom, — mondta Marx 1872-ben egy amsterdami népgyűlésen, — hogy vannak államok, mint Amerika, Anglia, és ha a ti berendezéseiteket jobban ismerném, talán hozzátenném még, hogy Hollandia is, amelyekben a munkások békés úton eljuthatnak céljukhoz. De nem minden országban van az így.» És Engels 1895-ben Marx «Osztrájharcok Franciaországban» c. műve új kiadásához írt előszavában határozottan visszautasítja a forradalmi taktikát: «A meglepetéseknek, csekély kisebbségek által öntudatlan tömegek élén végrehajtott forradalmaknak az ideje lejárt ... a propaganda és parlamenti tevékenység lassú munkássága tűnik fel . . . a párt legközelebbi feladata gyanánt . . . mi «forradalmárok», «felforgatók,» sokkal jobban virágzunk a törvényes eszközök használata, mint a törvényellenesek és a felforgatás mellett». Bizonyos, hogy Lenin ezekkel a helyekkel diametralis ellentétbe kerül. Bizonyos azonban az is, hogy a fenti két kiszakított alkalmi nyilatkozat nem tükrözi híven vissza Marx egész rendszerének szellemét. És kétségtelen az is, hogy a bolsevisták a maguk egyoldalú forradalmi álláspontjával sokkal közelebb állanak a marxizmushoz, mint azok a szociáldemokraták, kik a «forradalmi» jelző alatt kifejezetten már csak a mai társadalmi rend alapját képező magántulajdonnal szemben elfoglalt gyökeres ellenzéki álláspontot értik, s az erőszakos forradalom lehetőségét inkább már csak elméletben tartják fenn. Nem is szólva a revizionista irányról, amely nyíltan elveti a forradalmi taktikát és a szocializmushoz a társadalmi reform útján óhajt eljutni.

Már lényegesebb az eltérés marxizmus és bolsevizmus között magára a forradalomra vonatkozó felfogásban. Marx felfogásának megfelelőleg «A harc útja» c. iratában Lenin határozottan visszautasítja ugyan a blanquizmust, amely «a hatalomnak kisebbség általi elfoglalása, míg a Munkás-stb. Tanácsok köztudomás szerint egyenes és közvetlen szervei a népt ö b b s é g é n e k». (5. 1.) Radek azonban már egészen más húrokat penget: «Sehol a világon — mondja — nem fog a forradalom a lakosság t ö b b s é g é n e k akciójaként megindulni». (A szoc. fejl. stb. 32. 1. V. ö. u. o. 27, és 28. 11.) A III. Internationale II. moszkvai kongresszusán 1920. aug.-ban

megállapított irányelvek pedig nyíltan kimondják, hogy: «Addig ameddig a proletariátus nem foglalta el az államhatalmat, — a kommunista párt szervezett soraiban csak a munkások kisebbsége lesz; a proletárpárt hivatása az, hogy a munkások többsége hangulatának ellenszegüljön és a proletariátus történelmi érdekeit mindenek ellenére képviselje, ... a párt arra való, hogy a tömegek előtt járjon és utat mutasson nekik». (17. l.) Ez az arisztokratikus elv, a kiváló kisebbségek forradalmi szerepének ezen nyomatékos kiemelése amennyire eltávolítja a bolsevizmust a marxismustól, épp annyira közel hozza a szindikalizmushoz és az anarchizmushoz. Egyúttal jellegzetes orosz vonás rajta, maradványa a cárizmus ellen küzdő földalatti titkos társaságok szellemének s másrészt eredménye annak a belátásnak, hogy a bolsevista orosz államhatalom mögött is csupán az orosz nép elenyésző kisebbsége áll.

A forradalom az osztályharc legélesebb formája. Az, hogy Marx összes elméletei közül az osztályharc-elméletet helyezte a saját tanításának és gyakorlatának középpontjába, a bolsevizmus jellegzetes sajátossága. Ebben tökéletesen megegyezik a szindikalizmus felfogásával. Az anarchizmussal már kevésbé jár e tekintetben egy úton, mert a revolutionista anarchizmus inkább egyéni akcióknak, mint osztályharcnak kedvez. A kiváló kisebbségek forradalmi szerepének az a hangsúlyozása, amelyre fentebb reámutattunk, különben már inkább az osztály érdekében való harc, mint az osztályharc hirdetése és így többé-kevésbé ellentétben van az osztály küzdelem gondolatával.

Az osztályharc és osztályellentétek rendkívüli kiélezésével függ össze a bolsevizmusnak a proletárdiktatúráról vallott sajátos felfogása.

Az a tanítás, hogy a kapitalizmus korszakából a legnagyobb forradalmi megrázkódtatások árán sem lehet egyenesen az ideálisnak feltüntetett államnélküli kommunista társadalomba jutni, hanem hogy a proletárforradalom győzelme és a régi államhatalom összetörése után magának a proletariátusnak kell az államhatalmat a kezébe vennie, hogy az átmenetet a kommunista társadalomba előkészítse, hogy tehát a kapitalista pokolból csak a proletárosztályállam, a proletárdiktatúra tisztító tüzén át juthatunk az államnélküli kommunista paradicsomba, lényeges részét képezi a marxizmusnak. És egyik jellemző példája Marx dialektikus felfogásának, hogy amiként szerinte a kapitalizmus legteljesebb, gigantikus kifejlődése után következik be összeomlása és az ellentétes szocialista rend általi felváltása, akként az államhatalomnak tökéletes megszűnését az államhatalomnak a szocializmus uralma alatti rendkívüli fokozódása, az állami beavatkozásnak a termelési tényezők állami tulajdonbevétele folytán, a gazdasági élet egészére való kiterjesztése előzi meg.

Éppen ebben rejlik a marxizmus alapvető különbsége az anarchizmussal szemben, mely utóbbi irány az állam azonnali megszüntetését követeli s semmit sem akar tudni az átmeneti szocialista osztályállamról. Az anarchizmushoz hasonló állásponton van különben a szindikalizmus is, amely szintén elutasítja a proletárdiktatúrát.¹

Marxizmus, bolsevizmus és szociáldemokrácia ellenben megegyeznek

¹ V. ö. Sor el: La Décomposition du Marxisme. Paris 1908. p. 61.

abban, hogy a kapitalista osztályállamra a proletárosztályállamnak kell következnie, amelynek a feladata éppen a szocializmus megvalósítása és az osztálykülönbségek eltörlése.

A proletárdiktatúra gondolata tehát az említett rendszereknek a vízvonalasztója.

Az arra vonatkozó felfogásban, hogy milyen legyen a proletár osztály-állam, a szociáldemokrácia, a bolsevizmus és a marxizmus felfogása is elválik azonban egymástól. A szociáldemokrácia hajlandó a proletárdiktatúrában egyszerűen a jelenlegi államhatalomnak a szociáldemokraták általi birtokbavételét és a proletárság osztályérdekében való gyakorlását látni, míg a marxizmus és a bolsevizmus szerint a régi államhatalmat teljesen össze kell törni és egy új elvek alapján berendezett államhatalmat kell helyébe állítani. Hogy milyen legyen most már az új osztályállamnak ez a berendezése, ebben a kérdésben a bolsevizmus is lényegesen eltér a marxizmustól.

Marx maga nem foglalkozott részletesen a proletárdiktatúra szervezetének kérdésével. Az 1871-iki párizsi kommün tapasztalatait tárgyalva jegyzi meg, hogy az «a munkásosztály kormánya volt, az a végre felfedezett politikai forma, amely mellett a munka felszabadítása megtörténhetett». (Bürgerkrieg in Frankreich. Leipzig, 1876. 30 l.) A párizsi kommün alkotmánya képezi tehát Marx eme alkalmi megjegyzése szerint a proletárdiktatúra mintaképét. És eszerint olyan állami berendezkedést ért alatta amely nem ismeri az államhatalmak megosztását, — «a kommün nem parlament, hanem dolgozó testület akart lenni, végrehajtó és törvényhozó egyidőben» (u. o. 26.), — és amely az antik közvetlen demokrácia elveit viszi be az államéletbe azáltal, hogy az általános választói jog alapján választott «képviselők bármikor visszahívhatók és választóik utasításához köthetők voltak» (u. o. 28). A parlamentarizmussal együtt továbbá a bürokrácia is megszűnik ebben az államban minden közszolgálati tisztiségnek bármikori visszahívhatóság mellett választás útján történő betöltése és a javadalmazásnak a közönséges munkabér színvonalára való leszállítása folytán. (U. o. 26.) A bürokratikus hivatalnokseregen kívül eltűnik végül az állandó hadsereg és a rendőrség is, s helyüket a polgárőrség foglalja el.

A párizsi kommün proletárdiktatúrájának akar hű mása lenni a s z o v j e t r e n d s z e r, amely államszervezeti formában a bolsevizmus megtalálni véli a proletárdiktatúra egyedül helyes alakját. Valóban sok a hasonlóság a párizsi kommün és a szovjetalkotmány között. A szovjetrendszerben is ismeretlen az államhatalmak megosztása, ez is állást foglal a parlamentarizmus és a bürokrácia ellen. A szovjetrendszer is a közvetlen demokrácia elveit óhajtja belevinni az államéletbe a választottak bármikori visszahívhatósága, az imperatív mandátum és a rövid választási időközök által.

És éppen a közvetlen demokrácia elveinek a megvalósulását a párizsi kommün berendezkedésénél is tökéletesebben volna hivatva előmozdítani az a gondolat, amely a szovjetrendszernek a legeredetibb és elméletileg legfontosabb alkotórésze: «a termelő egységeknek, a gyárak és bányáknak a területi választó egységek helyébe való helyezése». (Lenin,

A polgári demokrácia és a proletárdiktatúra. 7 1.) A párizsi kommün választói joga még a területi beosztás alapján gyakoroltatott, ezzel szemben «a tanácsállam az állami szerkezetet már azzal is közelebb viszi a tömegekhez, hogy választói egységnek és az állam alapsejtjének nem a területi kört teszi meg, hanem a termelési egységet (műhelyt, gyárat)». (Az oroszországi kommunista párt programja. 11 1.) Mert amint Trotszki részletesen is kifejti: «(a szovjetek) közvetlenül szerves emberi csoportosulásokra, amilyenek a gyár, a műhely, a falusi község, az ezred és hasonlók, támaszkodnak», és ezáltal «a képviselőnek választóival való direkt és közvetlen összefüggését biztosítják». Míg a területi elv alapján választott képviselő «a választóknak arra a laza összefüggésű tömegére támaszkodik csupán, amely széjjel hull, miután neki a megbízást megadta», addig «a szovjetválasztók munkájuk és létük feltételeinél fogva állandóan egymáshoz vannak kötve, folytonosan szemmel kísérik megbízottjukat, bármely pillanatban felelősségre vonhatják, bíróság elé állíthatják, visszahívhatják és más megbízott által pótolhatják». (Von der Oktober-Revolution bis zum Brester Friedensvertrag. Belp-Bern, 1918.321.) A politikai tudomány szempontjából ez talán az egyedüli értékes gondolat, amely a bolsevista elmélet sivatagjában termett: eredeti megoldási módja annak a feladatnak, hogy hogyan lehetne az antik közvetlen demokrácia gondolatát a modern nagy államok életében is keresztülvinni.

És a bolsevizmus elmélete itt ismét igen közel jut a szindikalizmus felfogásához. A szindikalizmus is egy gazdasági egységben, a szakszervezetben találja meg azt az organikus sejtet, amelyből a jövő társadalmát felépíthetni véli. (V. ö. Mermeix: Le Syndicalisme contre le Socialisme Paris, 1907. — 308 1.) A gondolat hasonlósága mellett a nagy különbség azonban az, hogy itt nem a proletárdiktatúra osztály államáról, hanem az állam nélküli társadalomról van szó, a «főnök nélküli műhely» mintájára szervezett társas együttléről.

Amíg a szovjetrendszernek eddig ismertett elméleti alkatrészei nemcsak hogy teljes összhangban vannak a proletárdiktatúra Marx-szerinti felfogásával, hanem utóbbinak a közvetlen demokrácia felé törekvő alap gondolatát egy igen jelentékeny lépéssel tovább is fejlesztik, addig másrészt a bolsevizmus igen lényegesen különbözik a marxizmustól abban, hogy jelentékeny **a n t i d e m o k r a t i k u s** elemeket is tartalmaz. A bolsevizmus ugyanis határozottan elveti a politikai jogok egyenlőségének elvét, a demokráciát. Politikai jogokat, de mindennemű szabadságjogot is, csupán a proletárosztálynak ad és azokból teljesen ki akarja zárni a burzsoáziát. Az általános választói jog elvét is elveti. Választójoga csak a proletárnak lehet. — Széles néprétegeknek a politikai jogoktól, de még a legelemibb szabadságjogoktól való eme megfosztása, amelyet a proletariátus osztályérdeke indokol, azután a bolsevizmus elméletében olyan fokozást, olyan fordulatot nyer, hogy a proletariátus osztályérdeke magának a proletárosztály tagjainak a jogegyenlőségtől való megfosztását is indokolhatja. A proletárdiktatúrának ebben a felfogásában, amely már magával a proletárdiktatúra osztályuralmi jellegével is ellentétbe jut, domborodik ki a legélesebben a bolsevizmus elméletének demokrácia-

ellenes mivolta. Itt már oligarchiával állunk szemben, amely a legtisztább autokráciává fokozódhatik. Mert hiszen a proletariátus érdeke indokolhatja azt is, hogy magát az egész proletariátust is megfosszuk a politikai és emberi szabadságjogoktól. És Lenin «A szovjethatalom legközelebbi feladatai» c. iratában konzekvensen el is jut az egyes személy diktatúrájának a gondolatáig. «Határozottan nincs elvi ellentét — mondja — a szovjet (azaz szocialista) demokrácia és az egyes személyek diktátori hatalmának alkalmazása között». (30 l.) Igaz, hogy egyelőre csak a termelési folyamat vezetésére nézve állapítja meg, hogy a nagyipar: «az akarat legfeltétlenebb és legszigorúbb egységét követeli» és csak erre nézve dönti el azt a kérdést, hogy: «hogyan lehet az akaratnak eme legszigorúbb egységét biztosítani?» akként, hogy: «Ezrek akaratának egy ember akaratá alá rendelése által!» (i. m. 30—31 l.) — de ami a termelési folyamat vezetésének állami funkciójára nézve áll, nem áll-e ugyanaz az állami élet egyéb tereire is? — És az a megállapítás, hogy: «A proletár és polgári diktatúra közötti különbség abban áll, hogy az előbbi csapásait a kizsákmányoló kisebbség ellen intézi a kizsákmányolt többség érdekében» (u. o. 30 l.) a proletárdiktatúra legautokratikusabb szervezését is lehetővé teszi azzal a «népjóléti» indokolással, amelyre a jakobinus «terreur» a maga rémuralmát, a felvilágosult abszolutizmus pedig a maga korlátlan monarchiáját alapította. Amíg azonban a felvilágosult abszolutizmus az emberi észből gondolta megállapíthatni azt, hogy mit kell a népek akarata ellen is a népek érdekében keresztülvinni, addig a bolsevizmus a marxizmus dogmáiból vezeti le, hogy mit kell «a kizsákmányolt többség érdekében» tenni. Ebben rejlik éppen teokratikus jellemvonása.

A demokratikus elveknek ezen kiáltó megtagadása mellett eltörpülnek a szovjetrendszerben rejlő egyéb antidemokratikus vonások, amilyenek különösen a közvetett választási rendszernek túlnyomó alkalmazása és a választói jognak ezzel kapcsolatos egyenlőtlensége. A szovjetállam alkotmánya, amelynek ismertetése feladatunk körén kívül esik, ugyanis az egymás fölé rendelt tanácsok fokozatosan fölfelé haladó olyan hierarchikus rendjét mutatja, amelyben a felsőbbrendű tanácsok az alsóbbrendűekből alakulnak, még pedig az összetételnek olyan szabályozása mellett, amely a városi ipari proletariátus szavazatának sokszoros túlsúlyt biztosít a parasztéval szemben.

A demokráciával szembeni elutasító álláspontjában különbözik a bolsevizmus a leglényegesebben a szociáldemokráciától, amely utóbbinak a demokrácia épen olyan lényeges alkateleme, mint a szocializmus. És e pontban különbözik a bolsevizmus a leglényegesebben a marxizmustól is. Kétségtelen, hogy Marx demokratikus formák közt gondolta a proletárdiktatúra megvalósítását. Nézetünk szerint azonban az Ő felfogásának mégsem olyan lényeges része a demokrácia mint a szociáldemokratáé. Egyik helyében egyenesen a forradalmi terrorizmust hirdeti: «mi is azt fogjuk kiáltani, — mondja, — hogy: Vae victis!... csak egy módon lehet a régi társadalmi rend gyilkos haláltusáját és az új társadalmi rend véres szülési fájdalmait megrövidíteni... a forradalmi terrorizmus útján.»

(Nachlass von Marx, Engels u. Lassalle. Bd. III. Stuttgart. 1902. 117. 1.) És figyelembe kell vennünk azt is, hogy Marx mindig teljesen magától értetődőnek tekintette azt a feltevést, hogy a proletariátus a népesség túlnyomó többségét alkotja egy elenyésző kisebbséggel szemben. Arra nem is gondolt, hogy ez talán még sincsen így és hogy ekként a demokrácia, amely a többség uralmát biztosítja, ellentétbe kerülhet a proletariátus érdekével. A bolsevista írók már gondolnak erre: a történelem, — mondja Trozski, — nem helyezi a proletariátust mindig olyan «kedvező» feltételek közé, amelyek lehetővé tennék, hogy osztályharcát és diktatúráját demokratikus intézmények keretében vezesse. (Von der Oktoberrevolution etc. 95. 1.) És kérdéses lehet, hogy vajjon Marx ilyen kedvezőtlen körülmények közt is ragaszkodott volna-e a demokráciához?

Az az éles ellentét, melybe a szovjetrendszer a demokráciával szemben kerül, szoros összefüggésben van azzal a felfogásával, amely az osztályharc elméletét helyezi az egész rendszer középpontjába. Az osztályharc elmélet kiélesítése logikusan a más osztályhoz tartozók jogfosztásához vezethet. És összefüggésben van a demokratikus egyenlőség elvének bolsevista megtagadása egyszersmind a forradalmi kisebbségek kiemelkedő szerepéről vallott tanítással is. «A proletárpárt hivatása az, hogy a munkások többsége hangulatának elleneszegüljön és a proletariátus érdekeit mindenek ellenére képviselje.» Ez a felfogás igen könnyen elvezethet a saját osztályhoz tartozók politikai jogfosztásához is, a demokrácia teljes negációjához, a legzsarnokabb autokráciához.

Úgy az osztályharc-elmélet kiélesítésében, mint a kisebbségek kiemelkedő forradalmi szerepéről vallott felfogásában a bolsevizmus szorosan érintkezik a szindikalizmus tanításaival. Így természetes, hogy abban a demokráciaellenes felfogásban, amely a szociáldemokráciával és a marxizmussal szemben különös jellemző vonása, a bolsevizmus ismét találkozik a szindikalizmussal. Csakhogy a szindikalizmus még tovább megy, nemcsak a demokráciát utasítja el, hanem az autokraciát is, és egyáltalában minden politikai uralmi formát, amiáltal teljesen egy úton halad az anarchizmussal.

Önként kínálkozik itt a szóbanforgó öt társadalombölcseleti irány politikai felfogásának az összehasonlítása. A szociáldemokrácia a fősúlyt a parlamenti tevékenységre helyezi, leglényegesebb követelése a demokrácia éltető eleme a politikai tevékenység. A marxizmus már állást foglal a parlamentarizmussal szemben, különösen a proletárdiktatúra idejére nézve, ragaszkodik azonban a demokráciához és a politikai tevékenységhez. A bolsevizmus nemcsak a parlamentarizmussal, hanem a demokráciával is éles ellentétbe kerül, fontosnak tartja azonban a politikai tevékenységet.¹ A szindikalizmus nemcsak hogy állást foglal a parlamentarizmus és a demokrácia ellen, hanem legélesebben helytelenít minden politikai tevékenységet is, s a munkásosztály küzdelmét pusztán gazdasági téren óhajtja megvívni. A parlamentarizmus, a demokrácia és a politikai tevékenység elítélésében teljesen egy véleményen van vele végül az anarchiz-

¹ A kommunista forradalom és irányelvei. 16. 1.

mus, amely minden politikai forma, állam és jog megszüntetésére törekszik.

***

Hálás feladat volna az említett társadalombölcseleti irányok hasonlóságait és különbségeit részletesebben vizsgálni, belemerülve nemcsak politikai, de világfelfogásbeli és társadalombölcseleti nézeteik finomabb elemzésébe. A bolsevizmus, marxizmus, szindikalizmus, anarchizmus és szociáldemokrácia viszonyának részletesebb eszmetartalmi analiziséről a jelen szűk keretek között azonban le kell mondanunk.

Hasonlóképen le kell mondanunk arról is, hogy a bolsevizmus fentkifejtett elméletének kritikáját adjuk. Azon elméleteknek a bírálata, amelyek a bolsevizmus legsajátosabb alkotóelemei, a parlamentarizmus és a demokrácia kérdései körül pro és kontra folyó irodalmi harc forgatógába sodorna. Azon alapvető felfogások kritikája pedig, amelyek változás nélkül jöttek át a marxizmusból a bolsevizmusba, a szocializmus irodalmának sűrű vadonjába vezetne.

Nem vizsgálhatjuk azt sem, hogy milyen viszonyban áll a bolsevista elmélet a bolsevizmus gyakorlatához, habár nézetünk szerint a bolsevizmus elméletének legélesebb kritikáját éppen a bolsevizmus gyakorlata szolgáltatja.

Visszatekintve a bolsevizmus elméletének ismertetésére, csupán két rövid kritikai megjegyzést óhajtunk tenni. Az egyik annak a megállapítása, hogy az anarchista társadalom utópiáját a bolsevizmus minden más szocialista iránynál élesebben helyezte az elmélet homlokterébe. Ez képezi a bolsevizmus minden törekvésének, összes erőfeszítéseinek végső célját. Aki tehát nem hisz annak az aranykornak az eljövételében, amidőn az emberek minden kényszer nélkül olvadnak össze a társadalmi együttműködés nagy harmóniájába, amikor mindenki belső szükségszerűségtől hajtva munkálja nem a saját, hanem a mások boldogságát, amikor az élet javai olyan korlátlan mennyiségben állanak rendelkezésre, hogy mindenki minden szükségletét tetszés szerint korlátlanul kielégítheti, — aki ezt a csalóka utópiát odautasítja, ahová való, az álmok és mesék, a cukorhegyek és a jótékony tündérek birodalmába, annak a bolsevizmus elméletét is el kell utasítania. A másik megjegyzésünk pedig az, hogy még ha hinni tudnánk is a természet termő- és az emberi munka teremtő erejének mértéktelen fokozódásában s különösen az emberi természet gyökeres megváltozásában, a legteljesebb felebaráti szeretet, önzetlenség és önfeláldozás tökéletes uralmában, akkor is kételkednünk kellene abban, hogy az emberiség eme hatalmas érzelmi átalakulásához éppen az érzelmeknek az a tökéletes lebecsülése és ledurvulása vezessen, amely a bolsevizmus elméletének, illetve gyakorlatának a jellemző vonása. Beszélnek ők is magasabb kommunista erkölcsről; szeretnék, ha «a munkakötelesség és a munkabecsület új öntudatának» önfeláldozó enthusiasmusá ellöntené az emberiség lelkét. (Trotzki: Munka, fegyelem és rend mentik meg a szovjetköztársaságot. Vörös Könyvtár 4—5. füzet. 23. 1.) — de számíthatnak-e erre, ha az erkölcs csupán «az árútermelés viszonyainak a visszatükröző-

dése?» Ha van átmenet a kapitalista pokolból a kommunista paradicsomba, úgy ez az út semmiesetre sem a proletárdiktatúra tisztítótüzén keresztül vezet. Mert az a pusztító áradat, amely lerombol mindent, ami magasabbrendű, ami az ember érzelmi és szellemi világának finomabb alkotása, amely a tesli munkát állítja az értékek hierarchiájának a csúcspontjába, nem tisztítótűz, amely megtisztítana a földi indulatok salakjától, hanem tenger, amely átítatja azt, aki benne gázol, materializmussal, osztálygyűlölettel és vérell. —

A bolsevizmus elméletével foglalkozó soványka irodalommal szemben pedig csak egyet óhajtanánk kiemelni, s ez az, hogy a bolsevizmusnak a marxizmussal való összehasonlításánál sohasem szabad szem elől téveszteni Marx rendszerének az egészét. A marxizmus egy csomó olyan elméletnek a foglalója, amelyek egymással sokszor a legélesebb belső ellentmondásban vannak. Ha tehát külön-külön szemléljük őket, úgy konzekvensen sokszor a marxizmus egészével igen erős ellentétbe kerülhetünk. Ennyiben igaz van Bernsteinnek, aki szerint «ma úgy áll a dolog, hogy Marxból és Engelsből mindent be lehet bizonyítani.» (Die Voraussetzungen des Sozialismus u. die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart. 1916. 19.1.) Marx egyes elméleteinek szoros egymásbakapcsolódása, az egész rendszer logikai szilárdsága csakis Marx felfogása szerint van meg. Háládatos feladat volna kimutatni, hogy az a látszólagos harmónia, amelyben egyes tanításai egy egységes világfelfogás egészébe egyesülnek, valójában egy «bellum omnium contra omnes».

A marxizmus belső ellentmondásaira való utalással egyúttal arra is felóhajtanók hívni a bolsevizmus kritikája iránt érdeklődő olvasó figyelmét, hogy logikailag is milyen ingatag az a talaj, amelyen a bolsevista elmélet felépül, egészen eltekintve attól, hogy a marxista elméletek felelt a maga megörlő kritikáját «az idő vasfoga», az élet fejlődése is gyakorolta.

A marxizmus jellemzője nem a benne foglalt egyik vagy másik elmélet, amelyek legtöbbször az eredetét már a Marx előtti irodalomban is világosan ki lehet mutatni, hanem a benne foglalt alapmotívumoknak sokszor ellentmondó sajátos variációja. A disharmoniák éppen úgy beletartoznak Marx társadalombölcseleti elméleteinek az orkeszterébe, mint egy Strauss Richárd-féle operába. Eduárd Bernstein, aki a marxizmusból ezeket a disharmoniákat óhajtotta kiküszöbölni (i. m. 19. 1.) ezen az úton semmi esetre sem juthatott el a «marxizmus kiépítéséhez.» (U. o.)

A marxizmus egy grandiózus mozaik-kép, amely igen különböző színű kövekből van összerakva; nem lehet belőle egy bizonyos színű követ kiemelni s ahhoz mérni valamely új elmélet színkeverékének az összhatását. A bolsevizmus elméletével foglalkozó irodalom rendszeren erről feledkezik meg. Nem szokták az összehasonlításnál a marxizmus épületét a kellő perspektívát nyújtó távolságból nézni. A bolsevizmus teóriáját Marx egyes elméleteivel vagy pedig munkáiból s leveleiből kiszakított egyes idézetekkel mérik. Innét van, hogy Kautsky, Diehl és Mautner munkáit olvasva, arra a meggyőződésre kellene jutnunk, hogy a bolsevizmus a legkiáltóbb ellentétben van a marxizmussal. De még Sombart is, aki pedig hozzá van szokva a tág perspektívákhoz, azt állítja, hogy a

bolsevizmus és az ő szocialista ellenfelei egyenlő joggal hivatkozhatnak Marxra, minthogy a marxizmusban két tökéletesen ellentétes lélek lakozik: a revolucionisztikus és az evolucionisztikus világnézet kiegyenlíthetetlen ellentéte ütközik benne egymással össze. (I. m. 145. 1.) Ha Sombart a marxizmus filozófiai felfogásának alapvető részét képező «dialektikus módszert» kellőképpen figyelembe vette volna, úgy be kellett volna látnia, hogy a revolucionisztikus világnézet [és a fejlődésnek Marx szerinti felfogása nincsenek egymással kiegyenlíthetetlen ellentmondásban. Marx felfogása szerint a társadalmi evolúció is dialektikus módon, ellentétekben, halad: a dialektikus fejlődésmenet pedig, amelyben a fejlődés minden irányának először a teljes egyoldalúság végletéig kell kiéleződnie, hogy azután összeomolva az ellentétes irányba átsavjjon, tág teret enged az erőszakos forradalmi átalakulásoknak. Marxnál az evolúció is revolucionisztikus, minthogy a porosz reakció filozófusának, Hegelnek «dialektikus módszere» forradalmi természetű. Ezért nem lehet a marxizmust a Darwin-Spencer-féle modern fejlődési elmélettel összhangba hozni. És épen ezért a lassú, fokozatos, szerves fejlődést valló evolucionisztikus felfogás kevesebb joggal hivatkozhatik Marxra, mint a bolsevizmus «revolucionisztikus» felfogása.

Nézetünk szerint a bolsevizmus a szocializmus valamennyi iránya közül a legközelebb áll a marxizmushoz. Sok joggal állíthatja, hogy «valódi, hamisítatlan marxizmus». Ezt nem a bolsevizmus érdeméül gondoljuk megállapíthatni, hanem inkább talán a marxizmus hátrányára.

Az új elmélet tehát legnagyobbbrészt nem új. Sombart leszögeztetőnek véli, hogy a bolsevizmus eszmekörében egyetlen olyan gondolat sincsen, amely legalább ötvenéves múltira ne tekinthetne vissza. (I. m. 148.) Azonban a társadalmi elméletek világában hasonló a helyzet mint a filozófiában: egy néhány régi alapvető motívum új és új variációja az a váz, amelyen az egymást felváltó rendszerek felépülnek. Eredetiségük épen ezen variáció sajátos voltában, a beállítás újságában rejlik. S ezért a bolsevista elmélettől sem tagadhat meg minden önállóságot az, aki felismeri, hogy tanításai egy rendkívül karakterisztikus egészéé egyesülnek.

Moór Gyula.

FIGYELŐ.

A középiskolai tanárképzés új rendje. Minden jel arra vall, hogy illetékes helyen a tanárképzés gyökeres reformjára készülnek. Vannak is hiányai a tanárképzésnek, melyek a javítást indokoltá teszik. Kellőképp meg nem fontolt reform azonban végzetes eredményeket szülhet. Ép ezért ragadjuk meg az alkalmat, hogy egy, a Tanáregyesületi Közlönyben (1921. május 1.) közzétett javaslat alkalmából némely szempontokat megvitassunk.

Az említett javaslat Pintér Jenő főigazgató műve, kit egy főigazgatói s egy szakfelügyelői tanácskozáson az ifjabb tanárnemzedék fogyatékos szaktudásáról elhangzott panaszok, s bizonyára saját tapasztalatai is készítettek arra, hogy tervezetet készítsen a felmerült bajok orvoslására.

Tudvalevő, hogy a fennálló gyakorlat szerint a tudományegyetemi bölcsészettkar a tanárképzés voltaképeni, központi szerve. Ez oly tény, mellyel minden reformáló törekvésnek számolnia kell. Pintér sem óhajtja függetleníteni a tanárképzést az egyetemtől (s a tanárképzés színvonal-sülyesztése, másrészt a bölcsészettkarok elsorvasztása nélkül ez nem is történhetnék meg a mi viszonyaink közt), mindamellet e már alaptételnek tekintendő kijelentését oly módon fogalmazza meg, mely előre sejteti az egyetem rovására menő szándékait. Ő nem azt mondja, hogy a tanárképzés elsődrendű, központi szerve ma és ezentúl is a bölcsészettkar, hanem, hogy a tanárképzés nem is képzelhető el másképp, mint az «egyetemek segítségével». S látni fogjuk, hogy bár meggyökeresedett gyakorlatot, autonómiát, tanszabadságot-mit, igyekszik legalább látszatra meg nem sérteni, javaslatának magva mégis csak az, hogy az egyetemet a tanárképzésben segédszerepre szorítja le s középiskolai tényezők kezébe sikkaltja át a tanárképzés oroszlánrészét. Javaslata egyenest az egyetemre való benyomulását jelenti a középiskolának, — benyomulását tanulmányi korlátaival, főigazgatóival és szakfelügyelőivel együtt. Ha e javaslat megvalósulna, a tanárképzésnek előbb-utóbb az egyetemtől való teljes elszakítására vezetne, mitől pedig a javaslat bevezető sorai óva intenek.

Vagy-vagy! Itt választanunk kell; s ha nem akarunk nyíltan és végérvényesen szakítani az egyetemmel, akkor a bölcsészettkar vezérszerepét a tanárképzésben csorbíthatatlanul el kell ismernünk s el kell fogadnunk e helyzet következményeit is. És pedig először is azt, hogy a tanárképzés terén csak a bölcsészettkar kezdeményezésére és saját belső ügyeként jöhet létre lényegbe vágó reform; másodsor pedig azt, hogy minden oly intézet, vagy szervezet, mely a bölcsészettkaron kívül próbál segíteni a tanárképzés hiányain, csak másodrendű szerve a tanárképzésnek s hogy nem a bölcsészettkarnak kell e másodrendűekhez, hanem emezeknek a

bölcsészettanhoz igazodniok tanulmányi terv és munkabeosztás tekintetében egyaránt.

Ez alapelvek tisztázása után lássuk a javaslatot.

Mindenekelőtt hiba, hogy e reformtervezet csak időleges bajok és panaszok szempontjaihoz van mérve. «Az egyetem joggal panaszkodik, — mondja u. i. a tervezet, — hogy a középiskolából olyan tanuló kerül ki, amelyet nem képes négy év alatt annyira átalakítani, hogy ezek a tanárjelöltek minden tekintetben megállják helyüket. Ez örökös körforgás. Az egyetem gyöngé készütségű középiskolai ifjakkal kénytelen bajlódni, a középiskola fogyatékos tudású tanárokat kap». Mindenki tudja s a javaslat is csak az ifjabb nemzedékre érti, hogy e bajok a háború alatti fogyatékos iskolázás alkalmi következményei. Ezek alkalmi orvoslásáról okvetlenül gondoskodni kell, de aki ily időleges bajok orvoslása szempontjából óhajt végleges szervezeti átalakításokat eszközölni, úgy jár el, mint aki ép közfalakat kidönt s újakat emel, csupán azért, mert háza ablakait betörte, fedelét megtépázta a vihar. A baj kétségtelenül súlyos, de nem végzetes, hisz a fogyatékos készütségű ifjabb nemzedék mellett ott, van a tanárság régi, megbízható zöme, mely, hogy erélyét, régi munkakedvét visszanyerje, alig vár egyebet, mint anyagi körülményeinek némi jobbra fordulását.

Az idézetben említett «körforgás» pedig csak addig marad az, míg forgását a kezdő lendület pontján meg nem állítják. Az egyetem hiába tesz bármit, míg a középiskola odavaló ifjakat nem küld neki. Mihelyt azonban a középiskola ezt meg tudja tenni (s a tapasztalat már is erre vall), rövidesen helyre kell állnia a régi színvonalnak.

A javaslat ez időleges bajok miatt végleges átalakítást tervez, elsősorban a tanári... vizsgálatok rendjén! Ismét hasonlattal kell élnem. Ha a hordóban megromlott a bor, hasztalan akkor minden mesterkedés a csap körül, csak nem fog az jó bort eresztetni. A tanárképzés bajain sem segíthetni ilyen csapreformmal.

Az egyetemi alap- és szakvizsgálatok elé, az egyetemi első év végére egy új, elővizsgálat nevű számonkérést tervez a javaslat, ezzel óhajtván reparálni — nem a tanárképzés, hanem a középiskola állítólagos mulasztásait. E vizsgálat anyaga u. i. «a szaktárgyak középiskolai anyagának szabatos ismeretes. Ez kétségkívül bizalmatlanság a középiskolával szemben. De ha e bizalmatlanság indokolt, akkor a középiskolát kell akként reformálni, hogy már ott meg lehessen szerezni a «középiskolai anyag szabatos ismeretét»; nem pedig elvenni kerek egy esztendő az egyetemi négyből arra a célra, hogy a hallgatók mintegy másodszori, szigorúbb érettségire készüljenek szaktárgyaikból. Kérdjük: nem indokolatlan túlterjeszkedése-e ez a középiskolának, az egyetem rovására? S nem indokolatlan-e különösen akkor, mikor ugyane javaslat készítője az eddigi 8 évről 9-re kívánja felemelni a középiskolai tanulás időtartamát. De mit csinál a középiskola kilenc egész esztendőn át, ha még az egyetemi tanulmányokra szánt időből is magához akarja csípni az első évet? Mert hogy egy ily «elővizsgálat» rendszeresítése esetén az első éves tanárjelöltek semmi egyebet nem fognak tenni, mint hogy e vizsgára

készülnek, tehát továbbra is középiskolai színvonalú tanulmányokkal fognak foglalkozni, az magától értetődik. (Hogyan volna ez elővizsgálat beiktatása után megosztandó az alap- és szakvizsgálat tárgyköre, a javaslat azzal nem foglalkozik.)

Az a cél, melyet ez újonnan rendszeresített vizsgálattal a javaslat el akar érni, minden bizonnyal elérhető már a középiskolában. S hogy eléretett-e valóban, arról minden, külön e célra szolgáló vizsga nélkül, az eddigi alapvizsgálatok alkalmával is meg lehet győződni. Hogy aztán az alapvizsgát nem volna-e célszerűbb, anyaga megfelelő módosításával már az első év végére tenni, azt minden esetre érdemes volna megfontolni.

Tudvalevő, hogy az ezidőszerinti alapvizsgálatokon a szaktárgyakon kívül minden tanárjelöltnek vizsgáznia kell még a magyar nyelvből és irodalomból is. Az alapvizsgának ezt az anyagát, úgy látom, az «elővizsgálathoz» akarja áttenni a javaslat. Szóval a magyar nyelvi és irodalmi alapvizsgálatot továbbra is fenn kívánja tartani mindenféle szaktárgyú tanárjelölt számára. Én azonban az eddigi vizsgarendben sem tartottam ezt szerencsés követelménynek, mert célját semmi esetre sem érte el. A tanárjelöltnek nyűg és teher minden oly vizsgálat, mely nem az ő saját szaktárgyaira vonatkozik; az ezekre való készülés gátolja őt a szaktárgyaiba való elmélyedésben; megoldja hát azt a lehető legrövidebb úton: egy-egy tankönyv «bevágásával». Növeli-e a tanárjelöltek irodalmi műveltségét, fokozza-e vonzalmukat irodalmunkhoz, ha a magyar irodalom nekik folyvást csak vizsgatárgy, egy technikai művelettel az útból elhárítandó akadály? ha, miután tavaly szerencsésen letette az érettségét a magyarból, tankönyv-tudományát az idei «elővizsgálat» miatt újból fel kell melegítenie? Kivált mikor a vizsgálóbizottság, mely elé oda kell állania, valóságos véstörvényszéknek van tervezve. íme: «Ingadozó vagy bármelyik részletében fogyatékos tudás esetén a jelölt vizsgálata nem fogadható el . . . Szükséges, hogy ez a vizsgálóbizottság megfelelő összhangban működjék s legyen egy olyan állandó tagja, aki figyelemmel kíséri az egyes vizsgáztatók szigorúságát és szükség esetén a vizsgáztatástól való fölmentést eszközölje», magyarul szólva: a nem eléggé szigorú vizsgáztató tanárt elcsapassa. Hallatlan bizalmatlanság szelleme üli meg ezt a javaslatot: bizalmatlanság nemcsak a középiskolával, nemcsak az eddigi vizsgálatok rendjével, nemcsak a szerencsétlen «jelölt»-tel, hanem magukkal a vizsgáló tanárokkal szemben is. De vajjon ki ellenőrzi majd azt a bizonyos «állandó tagját» (spiclijét) a bizottságnak, azt a . . . kereken kimondom: őrmester-tanárt, -főigazgatót vagy -szakfelügyelőt?

Mert «a vizsgálóbizottság tagjai: elsősorban az arra kiszemelt tanterületi főigazgatók, igazgatók, szakfelügyelők és tanárok» lennének, «akik mint a gyakorlat emberei legjobban tudják, hogy milyen következményeket lehet támasztani «a jelöltekkel szemben a középiskolák gyakorlati érdekeit tekintve». Szaktudományuk művelésében kiváló középiskolai tanférfiak eddig is szerepeltek a Tanárvizsgáló Bizottság tagjai között. S mi sem áll útjában, hogy ez továbbra is így legyen. De a javaslatból idézett mondat túlmegy a szükséges határon s személyi vonatkozásaiban is kodifikálja azt,

ami az egész javaslat «szellemét» irányítja, t. i. a középiskola benyomulását az egyetemre, térfoglalását az egyetem rovására.

Végezze el a középiskola a maga feladatait a középiskolában; lássa el tanítványait a szükséges útravalóval ne csak a tanári, hanem minden más, főiskolai végzettséget igénylő pályára, sőt lássa el a művelődés eleven ösztönével azt is, ki iskoláit az érettségivel befejezte. S itt térnek vissza a magyar nyelv- és irodalomról mondottakra. Ne csak nyelvtant és irodalomtörténetet (szaktudományt!) tanítson a középiskola, hanem tanítsa meg növendékeit értelmes, szabatos, ízléses, folyamatos, szép magyar beszédre és írásra; nevelje beléjük az olvasás szeretetét, mondhatnám szorgalmát; értesse és szerettesse meg velők magyarságunk szellemi őseit, nemzeti és esztétikai szempontból nekünk örökké értékes nagy íróinkat; s e célra ne az egyetemtől vegyen el még egy évet, hanem a magából szenteljen az eddigénél sokkal többet ez igazi «nemzeti» feladat teljesítésére. Ne vizsgatárgy legyen a «magyar nyelv és irodalom», hanem gyökeres magyar műveltség, mely nemcsak a nem-magyar szakos tanárok, hanem az ügyvédek, bírák, orvosok, papok, gyógyszerészek és mindenki számára kötelező belépti jegy, aki a magyar «művelt társadalom» tagjának kívánja magát tekinteni.

A javaslatnak ez elővizsgálatra vonatkozó része tehát nincs összeegyeztetve az egyetem érdekeivel; sőt oly mértékben csorbítaná annak hatáskörét és időkívánalmát, hogy megvalósítása bizonyára beleütköznék az egyetemi bölcsészettudományok ellenkezésébe. Pedig a javaslat szerzője azzal áztatja magát, hogy javaslatával nem forgatta fel azt, amit «az elődök bölcsessége teremtett», t. i. a középiskolai tanári vizsgálatok eddig szokásos rendjét. Elfelejtí, hogy az eddigi rend szerint két év állott a hallgatók rendelkezésére, hogy az alapvizsgára előkészüljenek; hogy ellenben az ő javaslata ez évek elsejét elveszi az egyetemtől egy középiskolai fórum előtt leteendő «elővizsgálat» számára.

Az elővizsgálat kérdése után az ú. n. «tanárképző előadások» megszervezésére tér át a javaslat. E pontban a mai «Tanárképző intézet»-nek valami hatályosabb érvényesítése van tervbe véve. Mi legyen a voltaképeni célja e Tanárképzőnek, mely tudvalevőleg ma még nem tekinthető valami véglegesen kialakult, hanem csupán még ezután kifejlesztendő szervezetnek, — s mi legyen előadásainak anyaga? — e kérdésekkel a javaslat nem foglalkozik, itt is csak bizonyos formai, mondhatni: hatalmi mozzanatokat intéz el. E Tanárképzőnek valami módon a bölcsészettudományhoz kell illeszkednie, mert nem elsőrendű, hanem a bölcsészettudomány mellett csak kiegészítő szerve lehet a magyar tanárképzőnek. A Tanárképző reformja ennél fogva az egyetem köreit is érinti, két érdek, két jog, két hatáskör összeegyeztetéséről van szó itten is.

Ahhoz, hogy a Tanárképző előadásoknak fogamatjuk legyen, szükséges, hogy a hallgatók csakugyan hallgassák azokat. Kötelezessék tehát (így kívánja a javaslat) minden bölcsészethallgató, aki tanári oklevelet óhajt szerezni, e (közelebről meg nem határozott) tanárképző előadások hallgatására négy éven keresztül; minden órán jelen kell lenni; minden félév végén kötelező kollokvium s csak az mehet tovább», aki sikeresen

megfelelt; minden jelölt naponta két órát köteles hallgatni a tanárképzőben.

E «látogatási és feleltetési kényszer» pedig «összeegyeztetés» akar lenni: összeegyeztetése az egyetemi «tanszabadságnak» a tanárképzés «gyakorlati céljaival». Az egyetemen u. i. tanszabadság van; az szép elv ugyan, de Pintér szerint nálunk nem vált be; az egyetemi ifjúság csak indexe aláírása végett néz be félvényként az egyetemre; «kényszer nélkül — a mi hazánkban — semmire sem megyünk». «Mivel azonban az egyetemi tanszabadsághoz nem lehet hozzányúlni anélkül, hogy az ilyen kísérlet nyomában óriási felzúdulás ne támadjon, össze kell egyeztetnünk — úgymond a javaslattevő — ezt a tanszabadságot a tanárképzés gyakorlati céljaival», — s össze is egyeztetni úgy, a mint mondtam, a látogatási és feleltetési kényszer»-ben. Vagyis, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon: maradjon meg a Pintér szerint nálunk be nem vált tanszabadság a bölcsészethoz, ellenben köteleztessék a bölcsészethoz hallgatósa (a tanárjelöltek) a Tanárképző előadásainak a hallgatására. így válik aztán, ez «összeegyeztetés» által lehetővé, hogy a bölcsészethoz, a tanárképzés e központi szervének, góciának az előadásait nem köteles hallgatni a tanárjelölt (bár beiratkozott reájuk), ellenben a tanárképzés egy függelékszervének, a Tanárképző Intézetnek előadásaira a tanárjelöltek minden lehető erkölcsi kényszerrel beteretetnek. Az «elővizsgát» csak az első év végéig biztosította a középiskola számára az egyetemet, a hátralevő időre a Tanárképző előadások vannak hivatva ezt megtenni, melyek ekként fontosságban föléje helyezkednek az egyetemieknek, bár a javaslat megengedi, hogy «a második évfolyamtól kezdve lehetőleg egyetemi tanárok is» adjanak elő a Tanárképzőben. De azért az «összeegyeztetés» megvan, sőt egész az órendig kiterjedőleg megvan: legjobb idő u. i. a javaslat szerint e tanárképző előadások számára: «minden nap délelőtt 8—10 óráig», hogy azután az egyetemi előadásokat is látogathassák. S ha netalán az egyetemi tanárok közt is vannak koránkelők, kik ugyané reggeli órákban kívánnak tartani előadásokat?... Egyébként úgy látszik, napi 3 órát szán az egyetemi tanároknak (bizonyára 10-től 1-ig), mert délelőttjükről ekként gondoskodván, így folytatja: «sőt a délutáni órákban még mellékfoglalkozásra is jut idejük» a jelölteknek.

«A most vázolt alapon — így fejezi be javaslatát Pintér Jenő — az új tanárképzőintézet terve részletesen kidolgozható.» A most talált patkóhoz részletesen hozzáképzhető a ló.

De ilyen az egész javaslat. Külsőségek és szigorú rendszabályok előre megfogalmazása, valódi belső terv nélkül. Filius ante patrem. Vannak ebben mesteri pálcával dirigált csip-csup részletek (sikertelen vizsga 3 hó múlva ismételt; aki egy tárgyból bukott, csak azt a tárgyat ismételi; aki kettőből bukott, az az egész vizsgát újra teszi 3 hó múlva; vizsgáztatás időtartama tárgyanként legalább félóra, stb.). De semmi központi elv, semmi szervező koncepció. S a baj az, hogy javaslatai, pusztán külsőségek lévén, hatalmi szóval meg is valósíthatók. De e külsőségek alatt elorvadna a törzs, melyet körülkúsznának, s lenne a magyar tanárképzés előbb-utóbb: egy lélek nélküli vizsgagyár.

Bizonyos józan szigor mindenestre elkel, de a szigort még ne tartsuk gondolatnak, koncepciónak. Időleges, a háború által okozott bajok mind a középiskolában, mind az egyetemen helyi eszközök által orvosolhatók, de végleges reformnak sem ott, sem emitt nem tehetők meg szempontjaiul. A vizsgák rendjén, anyagán ám változtassunk, ha azzal javíthatjuk az alapos készülés alaki feltételeit, de a vizsgák számát ne szaporítsuk. Bizonyos alapvető feladatok elvégzését egészen a középiskolára hárítsuk át s ne akadékoskodjunk velük a szakképzés idején. Általában szabjuk meg középiskolának s egyetemnek a maga külön hatáskörét s óvakodjunk a kettőt összekeverni.

Ha a tanárképzés megreformálását magasabb elvi szempontokból szükségesnek tartjuk, akkor gondoljuk át az egészet, alapjától a tetejéig. Ne tegyünk úgy, mint a Petőfitől gúnyolt templomépítő, ki a tornyot csinálja meg előbb, aztán a levegőbe tolja, hogy ott maradjon, míg alá nem rakja a falat — «S legeslegvégül jőne az alap!» E javaslat hiányai és egyoldalú alaki természeté élénken megérették velünk, mit nem szabad tenni, mit kell kerülni a tanárképzés újjászervezése körül, sőt hogy egy meggondolatlan reformálásnak mily lehető veszedelmei ellen kell eleve is biztosítanunk a tanárképzés ügyét.

A tanárképzés nem választható el az egyetemtől, sőt a Bölcsészettudományi Kar tekintendő a magyar tanárképzés központi főműhelyének. Minden lényeges reformnak tehát a Bölcsészettudományi Kar kebeléből kell kiindulnia s azon belül kell érvényesülnie. Ami aztán a középiskolai tanári gyakorlat szempontjából még azonfelül is pótlandónak bizonyulna, annak pótlására a tanárképzés kiegészítő szerve, a Tanárképző Intézet hivatott, meg az egyetem elvégzése utáni gyakorlati év. Megállapítandó tehát, hogy a Bölcsészettudományi Kar hatáskörének s autonómiájának legcsekélyebb érintése nélkül mi módon tehet eleget pótló hivatásának a Tanárképző, másfelől pedig a kezdő tanárral szemben mi a középiskolai szervezet teendője a gyakorlati kiképzés terén. S csak azután lehet majd szó kényszerről, szigorról és vizsgarendről.

* * *

Horváth János.

A tanya-kérdés. Csonka-Magyarországnak — a Dunántúl mellett — a második alappillére, a Nagymagyaralföld s így nem lehet semelyikünk előtt sem közömbös, hogy az Alföldön oly jelentős szerepet játszó tényező¹ a tanyák minő állapotban, milyen viszonyok között vannak s e téren mik a teendők, illetve, hogy megtéssék mindaz, ami megtehető.

Hogy a mai tanyaviszonyok szomorúan sivarak s károsak, az azok előtt, kik a tanya-kérdést csak kissé is ösmerik, tudott dolog. A tanyai inténzív gazdálkodást ma lehetetlenné teszik elsősorban a rossz utak; köztudomásrt u. i., hogy az esős idők beálltával a városok az őket környező tanyáktól teljesen el vannak zárva. Ehhez járul azután a gazdasági tudás hiánya. Gazdáink túlnyomó része nem végez semmiféle gazdasági szakiskolát, az egyes, szórványos előadások pedig vajmi kevés gyakorlati eredménnyel járnak s a tanyai lakosság még ezekben is ritkán részesül, így aztán kellő szakértelm híján lévén, általában az őseitől tanult módon «műveli» földjét, ami a mai viszonyok között

már teljesen idejét múlta. Ezekhez döntő jelentőséggel járul az a körülmény, hogy a tanyai gazdák «kétlakiak», amennyiben a legnagyobb munkaidőben kün laknak tanyájukon, ősztől tavaszig pedig bent a városban. Ha érthető is, hogy a tanyai gazda nem kíván félévig a világtól, a kultúrától teljesen elzártnak élni, mégis ez a gazdálkodási mód szintén súlyos veszedelmeket rejt magában s kihat az egész gazdasági és kulturális életre. Elegendőnek tartjuk, ha csak arra utalunk, hogy ennek folyománya az, hogy a tanyai gazda nem szenteli egész életét, minden idejét gazdaságának, hanem körülbelül félévig a tanyására bízva a gazdaság vitelét, igyekszik «kényelmesen» gazdálkodni s ezért földjének nagy részén búzát s kukoricát termel.

Nézzük az érem másik oldalát: hogy áll a tanyavilág általános kulturális ügye? A tanya világ általános kultúrélete ép oly megdőbbentően sivár, szomorú s magában súlyos veszedelmeket hordó, mint a gazdasági viszonyai. A városi kultúra áldásait ma még a falvakon is kevésbé érzik, a tanyákon pedig egyáltalán nem. Századok vétkes nemtörődömségének szomorú következményei ezek.

A kultúrától való elmaradottságnak legfőbb oka újra a rossz, gyakran járhatlan utak s a központoktól (a városoktól) való nagy távolság. Ennek a következménye pl. az, hogy a postajárás, amely a városi, de még a falusi embernek is megszokottnak és rendszeresnek tűnik fel, a tanyavilágban egyenesen tragikomédiája a posta fogalmának. Következésképpen újságot a tanyai ember nem olvas s ha olvas is: rendszertelenül s így még az élet folyásáról is hiányos, szaggatott képet képes alkotni magának és így nem tudja figyelemmel kísérni a dolgok folyását, nem tud beleilleszkedni az ország vérkeringésébe.

Ami a tanyai oktatás s vallás ügyet illeti, itt is hasonló tragikus viszonyokat találunk. Csak utalunk Magyar Kázmérnak a nemzetgyűlésen elmondott beszédére, melyben a következőket mondja «az egyik tanyai iskolára 153 tanya van utalva 352 tanköteles gyermekkel és ehhez van 1 tanterem s 1 tanító. A 352 tanulóból bejár 90 és levizsgálják 70. A távolság, ahonnan jönnek 2 és 8 kilométer között változik. Hát így állunk a tanyai iskolákkal s körülbelül mindenütt ez a «helyzet». Hogy azután oly sok a tanyavilágban az analfabéta, az ezek után nem csodálható, mert részint nincs elegendő iskola, illetve tanterem, másrészt pedig a gyermekeknek órákhosszat kellene gyalogolni, ha iskolába akarnak jutni. Ugyanez áll a templomokra is.

A tanyai közegészségügy hasonlóan rossz. Orvos és bábá napi járóföldre van. A tüdővész s a gyermekhalandóság ijesztően nagy.

Még folytathatnánk ezt a szomorú felsorolást, de untig elég ennyi is. A törzsökös magyarság megásott sírját látjuk magunk előtt.

Ennyi baj láttára, joggal kérdezhetjük van-e segítség, van-e még kiút ebből a siralomházból, van-e még remény arra, hogy ezt a pusztulásba jutott színmagyar népet megmentsük?!

Kell lennie. Oly nemzeti erőről van itt szó, amelynek megmentéséről, céltudatos, okos felhasználásáról fel-

tétlenül gondoskodni kell, bárminő áldozatokkal is jár a z. Itt nem lehet semmi okot fölhozni a takarékosagra, itt a takarékoság csak fősვნისეget jelenthet, olyan fősვნისეget, melyre méltán mondják, hogy duplán reá fizet a gazda — az állam, a magyarság.

A mentő munka terén az első komoly, határozott lépés volt a Magyar Gazdaszövetség f. é. június 15—16-án Kecskeméten tartott tanya-kongresszusa, melyen jelenvoltak az egész tanya-világ képviselői s mindazok, akik e kérdéssel foglalkoznak.

Az első előadó Bernát István, a Gazdaszövetség elnöke volt, aki reámutatott arra, hogy a tanya és a város lakosságát nem szabad egymással ellentétes, hanem egymással karöltve haladó tényezőknak kell tekinteni. A tanya látja el — úgymond — a várost élelemmel, lássa el a város tehát a tanyát kultúrával.

Czettler Jenő, a magyar tanya világ legalaposabb ismerője tartott azután előadást «A tanyai kérdés jelentősége Csonkamagyarországon» címmel. Előadásában reámutatott a magyar tanya-világ magyarosító, a nemzetiségeket legyűró hatására, utalt a tanyai közlekedési, egészségügyi, iskolaügyi kétségbeejtő állapotára, majd foglalkozott a tanyai gazdák többtermelés ügyével. Amíg nem történik gondoskodás, hogy a tanyákon piaci árut lehessen termelni, hogy azután a tanyai gazda a közlekedési viszonyok megjavítása esetén termését idejében elszállíthassa, nem is lehet szó többtermelésről; addig a tanyai gazdának meg kell elégedni azzal, hogy a piac számára csak búzát és tengerit termeljen, mert nem kívánhatja tőle senki, hogy nyakán maradjon a termése s elromolják. Foglalkozott ezután a tanyai kérdés nemzeti jelentőségével. A régi Magyarországon nyolc megyében volt a tanyarendszer elterjedve, most Csanád és Bácska termőségei le lévén szakítva, hat vármegyét számíthatunk ide. Közelebről nézve — nemzetiségi tekintetben — a kérdést, Békés és Szabolcs kisebb részétől eltekintve, a tanyarendszeren színmagyarság lakik. Ennek a színmagyarságnak elhanyagolása a magyar faj öngyilkosságát jelentené. Megfelelő tanyai politika mellett Csonkamagyarországnak nem hét és félmillió, hanem tízmillió magyar lakosa volna és az etnográfiai határokat egyre kijebb lehetne tolni. — Előadását ezzel fejezte be: «Szakítanunk kell a délibábizmussal. Ne akarjunk romantikus tájképet látni, hanem intenzíven megművelt termőföldet teremtsünk Csonkamagyarország szívében. Amikor Napóleon Poroszországot megtörte Stein báró megkezdte a földbirtokpolitikát és tíz év múlva Poroszország törte meg Napóleont. A tanya-kérdés rendezésével a fölmívelő magyarság szaporítását érhetnők el, ezzel viszont elérhetjük az ország talpraállítását, ehhez azonban nem elég az állam támogatása, a társadalomnak és az osztályoknak is össze kell fogniok.»

Czettler után D ö m ö t ö r Lajos Kecskemét, Somonyi Szilveszter Szeged, és L á z á r Dezső Hódmezővásárhely városa tanyai politikáját ismertette. Mind a három város erőteljesen fölkarolta a tanyai kérdést s szép eredményeket ért el.¹

¹ A kongresszus teljes naplóját közölni fogja a Magyar Gazdák Szemléje (Buda-

Z s i t v a y Tibor a tanyai közigazgatásról nyújtott be határozati javaslatot. Különböző (ötszáztól ezer és ezertől felfelé) lélekszámú tanyai központon vagy közigazgatási megbízottat kell alkalmazni, aki a primitív közigazgatási teendőt végezze, vagy ehelyett tanyai esküdt alkalmazandó, aki az anyaközség utasításai szerint a tanyai körzetben mint közvetítőszerv működik. A tanyai bíraskodás rendszeresítése a tanyabíró választása útján volna megoldható, akinek megválasztását a körzet végezné, az anyaközség pedig megerősítené. A nagyobb központokon jegyzőségek is felállítandók volnának. Zsitvay javaslatát Greguss Máténak oly értelmű pótlásával fogadták el, hogy a szükséghez képest a tanyákon polgárőrségek is alakítandók.

K o p e c z e k György a tanyarendszer kereskedelméről és mezőgazdasági iparáról szólva reámutatott arra, hogy a tanyai gazdák érdeke, hogy a kereskedelmet maguk vegyék kézbe és teremtsék meg a mezőgazdasági ipart, melyet szövetkezeti úton kell megcsinálni. Hangsúlyozza az üzemi szövetkezetek fontosságát.

R é t e y István a tanyai vallásoktatás mai elhanyagolt voltát és fontosságát ismertetvén, kívánja, hogy minden 3000 lelket számláló tanyai környezetben állítsanak fel tanyai lelkészséget és lehetőleg építsenek templomokat s minden lelkészségnek adjanak 30 hold földet.

M a g y a r Kázmér ismertetvén a tanyai oktatásügy siralmas helyzetét, a tanyai oktatásügyet állami feladatnak nyilvánítja. Kívánja, hogy minden 14 kilométerre létesítsen az állam iskolát, úgy hogy minden tanítóra 60 gyermek jusson. Kívánatosnak tartja külön tanyai tanfelügyelőség és vándor hitoktatói intézmény létesítését.

P e k á r Gyula a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselőjében megígéri a tanyai kultúra előbbrevitele tárgyában tartandó értekezlet összehívását. Fölveti a tanyai internátusok gondolatát s tájékoztatja a kongresszust, hogy nemcsak az iskolai oktatásról, hanem a felnőttek oktatásáról, továbbképzéséről is történt már a kultuskormány részéről gondoskodás és tervbe van véve a tanyai központokon is a szabadoktatás, a népfőiskolák szervezése.

K a á n Károly a földművelésügyi miniszter képviselőjében utalva azokra a károkra, melyeket az alföldön az erdők hiánya úgy a gazdasági, mint közegészségügyi téren okoz, az alföld befásításának szükségességéről s módjairól s az eddigi ily irányú munkálatokról tájékoztat.

K á r o l y Rezső az alföldi gazdálkodás többtermelési programjáról tartott előadást s hangoztatta a szakismeretek s a felnőttek oktatásának fontosságát.

G y ö m ö r e y György a tanyai utak s kisvasutak építésének szükségességét ismerteti.

B e n á r d Ágoston a tanyai közegészségügyi viszonyokat fejtegetve reámutat a legsürgősebben megoldandó kérdésekre, így az országos építésügyi szabályrendelet gyökeres reformjára, az 500

lelket számláló tanyai központokon szervezendő szülésznői vagy gondozónői intézmény létesítésére. Minden 1000 lélekre legalább egy kétágyas szülőotthon és kézi gyógytár jusson s minden 3000 lelket számláló központban egy orvos legyen. A tanyai oktatás különös gondot fordítson az egészségügyi ismeretek tanítására.

Vantsó Gyula szükségesnek és sürgősnek tartja, hogy a különböző gazdasági szövetkezetek, gazdatársadalmi egyesületek és jótékony intézmények, gazdakörök és olvasókörök minden tanyai központon feltétlenül mielőbb létesítsenek és részükre megfelelő helyet biztosítsanak. A tanya kultúrájának kérdését egyedül a népházak oldhatják meg. Az összes felsorolt gazdasági, társadalmi és egyéb intézmények, népházakban nyerhetnek csak megfelelő otthont, biztos hajlékot. Mindaddig, amíg a népházak építésének pénzügyi vagy egyéb akadálya volna, kívánatos, hogy úgy a gazdaköröket, mint a szövetkezeteket a már meglevő tanyai iskolákban helyezték el.

Végül Fényes Béla a szik, homok, tőzeg és talajjavítás kérdéseit és módjait tárgyalta. Ezzel a kétnapos kongresszus véget ért.

A tanyák ügye a Nemzetgyűlésen is szöbakerült a beiskoláztatásról szóló javaslat tárgyalásakor. Gerencsér István és Magyar Kázmér reámutattak a tanyai iskolaügy tarthatatlan voltára, melyekre válaszul Vass József miniszter kijelentette, hogy feltétlenül keresztül akarja vinni azt, hogy a már most következő iskolai évben mindenhol megindulhasson az elemi iskolai tanítás. Magáról a törvényjavaslatról szólva pedig kijelentette, hogy annak célja: a magyar fajt reakényszeríteni a saját boldogulására. Egyenlősíteni kell minden erővel — úgymond — a magyar kultúrát és pedig úgy, hogy a falu, a tanya kultúráját kívánja emelni.

A törvény 6. §-ába, Gerencsér javaslatára bevetették az a pótlás, hogy a tanyákon és egyéb helyeken, amelyek nagyobb távolságra vannak oly községtől vagy várostól, ahol iskola van, a miniszter kötelezheti a tanya vagy a majorság tulajdonosát, az iskola fölállítására. Az első §-ban pedig kimondatott a tanköteles gyermekek iskolabajárása, ami kétségtelenül üdvös hatással lesz a gyermekek vallási, lelki életére.

Amint látjuk, a fenti két esemény jelentős lépés a magyarság haladásában, a nemzeti s társadalmi politika terén s ép ezért magyar szívünk őszinte lelkesedésével üdvözöljük a Magyar Gazdaszövetséget és a kultuskormányt s kívánjuk, hogy a megkezdett úton haladjanak tovább a nemzeti újjáépítés nagy munkájában.

Deptner Tibor

* * *

Az Amerikai Unitárius Egyházi Bizottság jelentése Erdélynek a román uralom alatti helyzetéről. Budapest, 1921. Kiadja a «Bocskay-Szövetség».

A Református Presbiteri Világszövetség keleti bizottságának jelentése Középeurópának, főleg az oláh aralom alatti Erdélynek helyzetéről. Összeállították: Curtis A. William, edinburghi egyetemi tanár,

Fleming G. R., a Világszövetség főtitkára, Webster G. Macdonald, skótországi református lelkész. Budapest, 1921. Kiadja a «Bocskay-Szövetség» támogatásával a «Népies Irodalmi Társaság».

Igénytelennek látszó szerény kis kötetek, a feltűnésnek minden szükséges külsősége nélkül és mégis arra szánva, hogy valamennyiünk lelkivilágát megrendítsék. Még nem csendesültek el a panaszok, melyeket a leigázott, meggyötört és hazájától megfosztott magyarság a közvetlen fájdalmak halálos őszinteségével igyekezett világgá kiáltani, hogy igazságának tudatában belátásra bírja ellenfeleit. Mindennap új és új sérelmek mellett kell ma is szó nélkül elhaladnunk, közöny mögé kell rejtenünk a tiltakozás mindörökké izzón égő dacát. Szinte kételkedve vesszük hát kezünkbe most e két kis szűkszavú könyvet is. Mit szólnak a fejleményekhez azok, akik nemzeti tragédiánknak előkészítői voltak, akiknek teljes beleegyezésével van úgy, amint ma van, akik ezeréves kultúránkat letagadni engedték, akiknél a hazugságoknak nagyobb tekintélye volt, mint az őszinte és beigazolt igazságnak? Mit szólnak balsorsunkhoz azok, akiknél a magyarság életjoga sokkal kisebb probléma volt, mintsem alapos megfontolásra méltatták volna, mit látnak ma nálunk a sorsunk iránt érdeklődő amerikai és angol látogatók és a kiküldött bizottságoknak a felebaráti szeretet alapján elfogulatlanabban látó tagjai?

Ha a magyarság ma már beérhetné azzal, hogy a jóvá már alig tehető balsorsában nagy ellenfeleinek csendes és őszinte részvételével és a megértés igaz rokonszenvével találkozzék, ez a két kis könyv, mely eredetileg angol és francia nyelven előkelő helyeken jelent meg, nagyon sok vigasztalást hozna magával. De szívesen lapozgatjuk őket most is, mint első tanújelét ellenfeleink szükségszerűen bekövetkezendő és már megindult feltétlen kijózanodásának.

1920-ban indult el az Amerikai Unitárius Szövetség háromtagú missziója, hogy az erdélyi unitárius egyház oláh uralom alatti viszonyait tanulmányozza. Az oláh megszállás óta e misszió tagjai, B. Sydney Snow, H. Yoel Metcalf Ph. D. és B. Eduard Witte voltak az első külföldiek, kik alaposan beutazták Erdélyt. Utasításuknak megfelelően meglátogatták a lehető legtöbb hitközséget; összesen 105 várost és falut tekintettek meg, vagyis kilenc kivételével valamennyi unitárius anyaegyházat az országban. Megbízatusuk teljesítése közben eljutottak Erdélynek három kivételével mind a 15 megyéjébe. Rendkívül jó alkalmuk volt megfigyelni az oláh kormányzati módszert és ennek eredményeit különösen a magyar egyházakban és iskolákban. Bár utasításuk szerint kerültek minden politikai vonatkozást, jelentésük, mely ezúttal csak részben jelent meg magyarul, őszintén és igazat beszél.

«Három hónapi ott tartózkodás után — így szólnak a jelentés bevezető sorai — arra az eredményre jutottunk, hogy a román uralom Erdélyben lehetetlen helyzetet teremt. Tekintet nélkül arra, vajjon teóriailag indokolt-e e terület átengedése vagy nem, több mint 2 millió nyugati művelt, ségű és erkölcsű egyént helyez egy félig keleti

erkölcsű és műveltségű nép uralma alá. A Balkán fertőt kiterjeszti egy országra, mely eddig ment volt tőle. A helyzet szakasztott ugyanaz, mint amely akkor állana elő, ha az Egyesült Államok délnyugati vidékét részben Mexikóhoz csatolnák és több millió amerikai arra kényszerítenék, hogy ezek az utóbbi államban kifejlődött kormányforma alatt éljenek.»

«Az a véleményünk, hogy ha csak Erdélynek önállóság nem biztosítatik, legalább is olyan mértékben, mint azt Anglia a búr háború után Délafrikának megadta, magyarok számára egyáltalán lehetetlen lesz az országban maradás, a magyar intézmények pedig rohamos hanyatlásnak fognak indulni és rövidesen kipusztulnak.)?»

«Úgy látszik, a román politika kezdettől fogva szándékosan irányult erre a célra. A módszer, mellyel a román kormány Erdély romanizálását megkísérli: számkivetés és idegenbetelepítés — üldözés és terror.»

Külön fejezetek alatt írja meg a jelentés a száműzetés csalárd ürügyeit, a hűségkü kikényszerítését és a hűségkü letételére való tekintet nélkül kiutasított tisztviselői és tanári kar vesszőfutását. A lakásuktól és megélhetési lehetőségüktől megfosztott valamennyi társadalmi tagozatú magyarság kitoloncolását. Nem hagyják szó nélkül a kolozsvári egyetem eloláhosítását sem, melyre az oláhok kénytelenek voltak tanári kart és hallgatóságot importálni. «A legmeghatóbb számkivetési eset, melyet alkalmunk volt megfigyelni, — írják; — mégis az volt, mely májusban azalatt történt, míg Kolozsvárt voltunk. A románok akkortájt foglaltak le egy magánalapítványból fenntartott magyar süketnémák és vakok részére felállított intézetet. Az erdélyi gyermekeket szétküldték otthonaikba, azokat pedig, akik Magyarországon születtek, fejenként öt kiló kenyeret adva nekik, egy marhavaggonban átszállították a határon. Egy a gyermekeket elkísérni akaró orvosnak az ehhez szükséges engedélyt megtagadták.»

«Kicsinyes üldözések» cím alatt mennyi sok keserűség fér meg egy fejezetben: a nyelv használatának, a vallás szabad gyakorlásának, a leglegszükebb értelmű gyülekezési jognak zsarnok korlátozásában. A nemzeti emlékműveket, Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Mátyás király stb. szobraikat alattomosan ledöntik, vagy megrongálják. A rekvirálásoknak, erőszakoskodásoknak nincsen határa.

Külön fejezet szól a terrorról! «Erdélybe menetelünk előtt sokat hallottunk a román atrocitásokról, de ismerve korunk tüneteit, hajlandók voltunk szkeptikusan fogadni a híreket. Úgy gondoltuk, ha fordultak is elő atrocitások, ezek — mint azt dr. Vajda-Vojvoda volt miniszterelnök nekünk Bukarestben mondotta — csak a háborúban elvadult csendőrség jogosulatlan cselekedetei voltak. Az országban tett utazásunk után azonban megérlelődött bennünk a meggyőződés, hogy az atrocitások hozzátartoznak egy jól megfontolt politikához, melynek célja, hogy a magyar lakosságot állandóan félelemben tartsa.»

Konkrét eseteket sorolnak fel az indokolatlan letartóztatásokról, az internálásokról, a botozásokról, amikor még a nőket, a papokat sem

kímélték. Nincs cselekedet, amely egyúttal ürügyet ne szolgáltatna a legsúlyosabb atrocitásokra.

A jelentés második része külön is foglalkozik az erdélyi magyar egyházakkal, melyeket az oláh hatóságok, mint a magyarság legfőbb támaszát nyíltan és alattomosan igyekeznek aláaknázni. Bár érdeklődésük itt csupán az unitárius viszonyok tanulmányozására szorított, jól tudták, hogy az oláhok szempontjából az erdélyi magyar egyházak mind ugyanegy tekintet alá esnek.

«A lelkészekre, a községben elfoglalt előkelő állásuk miatt, kezdetől fogva szemet vetettek. A román politika, mint általában, úgy velük szemben is a vezetőszerepre hivatottak elnyomására tört.» Az egyházak működését nemcsak a gyülekezések önkényes korlátozásával teszik lehetetlenné, de az egyházi vagyoni elszakításával egyenesen legfőbb életfeltételüktől fosztják meg. Az állami iskolák mind oláh kézre kerültek, a felekezeti iskolától minden támogatást megvontak, helyiségeiket, birtokaikat lefoglalják, a tanítókat, tanárokat kiüldözik.

Végül még egyszer összefoglalják azokat a tényeket, melyekkel az oláhok a nemzeti kisebbségekről szóló és az Egyesült Államok képviselője által külön is megkívánt 1919. december 9-iki londoni szerződést sokszorosán megszegték. Ez a szerződés különös súlyt helyez az egyházi alapítványokra, az iskolai tulajdonra, az egyházak és iskolák államszolgálatára, valamint az egyéni szabadságra. «Azonban a román királyi hatóságok által nyújtott garanciát megbízhatatlan voltáról a múltban szerzett tapasztalat azt mutatja, hogy kevés kilátás van arra, hogy Erdélynek igazság szolgálatára és szabadsága visszaállíttassák, mindaddig, míg nem sikerült a közvéleménynek a népszövetségi gyűlés és tanács útján nyomást gyakorolnia.»

«A régi protestáns egyházat, úgy az unitáriust, mint a reformátust a kipusztulás veszélye fenyegeti. Ez a legkomolyabb vallásügyi kérdés jelenleg Európában. Ha a Erdély nem esnék oly távol és ha bennünket nem foglalnának el annyira saját súlyos gondjaink és aggodalmaink, országunk visszhangzana a tiltakozástól. De a vallásszabadság és józan kormányzat hívei a jelen esetben sem nézhetik azt közönnnyel. A tényeket ismertetni kell! Ez a borzasztó jelentés nem érte el célját, ha fel nem korbácsolja a közvéleményt, nem enyhíti némileg a nyomorúságot és nem segít az üldöztetéseken, melyeket leír.»

Az Amerikai Misszió részvétellel teljes és elégtételért kiáltó jelentésének valamennyiünk lelkében visszhangot kell ébresztenie. A rokonérzés melege sugárzik ki a Református Presbiteri Világszövetség kiküldött bizottságának jelentéséből is, mely a cseh megszállás alatti területek, Csonka-Magyarország és különösen Erdély egyházi ügyeivel foglalkozik. A. W. Gortis egyetemi tanár, G. R. Fle-

m i n g a Világszövetség főtítkára és G. M. Webster skót ref. lelkész voltak tagjai e bizottságnak, mely Pozsony, Budapest, Debrecen, Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Mos-Vásárhely, Szepi-szentgyörgy, Kézdivásárhely, Brassó és Bukarest meglátogatását vette programjába s ha a rövidebb idő miatt nem is tekinthettek mélyebben a magyar egyházak szenvedéseibe, azért bő alkalmuk nyílt, hogy a vaggonlakók nyomorát, a cseh és oláh hatóságok erőszakoskodásait meglássák.

«Meggyőződünk róla, — írják, — hogy durva erőszakosságok egész sora jellemezte a most már átengedett magyar terület megszállását és közigazgatását. Lelkészek és tisztviselők, kiket kihallgattunk, csapatostul lettek megbotozva, bebörtönözve, vagy erőszak és halállal fenyegetve. Felelőtlen és ellenőrzés alatt nem álló tisztviselők és rendőrség egyeseket hónapokon át tartanak börtönben, anélkül, hogy bírói ítélet értelmében, vagy legalább törvényesen emelt vádak alapján cselekednének. A faj és nyelvhez való ragaszkodást politikai bűnnek tekintik, ha magyarok tüntetnek vele, noha a magyar fennhatóság alatt a román elemek részéről ezt dicsőségnek tekintették.»

Általánosságban végigismétli, egyes esetekre vonatkozólag külön is kiegészíti e jelentés az Amerikai Misszió tapasztalatait. Hivatkozik a londoni szerződésre és ennek szigorú betartatására külön javaslatot is terjeszt elő. Igazságszeretet és a kölcsönös megértés óhajta vonul végig minden mondatában, mégis mintha az egész jelentés hangja kissé idegen maradna tőlünk. Érdekes e két teljesen azonosan jószándékú törekvést egybevetve, a már csaknem objektíven ítélni tudó amerikai véleményt — a háborús világfelfogással együtt beidegzett szubjektív ítélettől szabadulni még alig tudó angol gondolkodással párhuzamba állítani. Mindketten őszintén belátják, hogy nagy hibák történtek, de míg az amerikai vélemény mielőbbi és feltétlen rendszerváltoztatást követel, az angol misszió a felületesebb szemlélődés és a politikai latolgatások miatt még mindig arra törekszik, hogy a néplélek tömegeinek le nem vethető, örök gondolkozásmódját, hagyományainak teljes megtagadása, a gazdasági és műveltségi szempontok teljes mellőzése árán is egy olyan papiros-egyezmény kényszerpontjaihoz hasonítsa, mely egyoldalú felépítése folytán önmagában soha meg nem állhat.

Annyit azonban mindenesetre megállapíthatunk, hogy e két különböző felfogás egyúttal már két különböző fejlődési fokozatot is jelent az entente háború utáni általános kijózanodásában, melynek a mi álláspontunk felé javuló irányzatát semmi esetre sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Nyireő István.

* * *

Népesedésünk 1920-ban. A világháború óriási népvésztesége után, amely nemcsak a hősi halottak nagy számában mutatkozott, hanem még sokkal nagyobb mértékben az elmaradt születések millióit meghaladó tömegében, érthető várakozással és reménységgel nézünk a háború utáni évek regeneráló munkája elé. Ha nem is adhatja vissza a jövő azt, ami

elveszett, de hivatva van legalább fokozatosan betölteni azokat a szakadékokat, amelyeket a háború ütött népességünkön.

Az első teljes esztendő, amelybe a háború már nem szólt bele, az 1920. év volt. 1919 még azért nem teljesen békés év, mert akkor még a háború utolsó hullámai nem simultak el; a vörös hadseregbe készített munkások közül még jó pár ezer esett el a csehekkel és románokkal való harcban s különben is a születések normális mederbe terelődése csak a nagy háború végét követő 9 hónap múlva (1919 augusztusában) indulhatott meg.

1920-ban az előzetes eredmények szerint, amelyek azonban nagyon lényegesen már nem változhatnak, a magyar közigazgatás alatt maradt területen 211.697 gyermek született élve és 146.408 ember halt meg, a népesség természetes szaporodása tehát 65.289 főre rúgott. Ezer lélekhez viszonyítva 269 élveszületés és 18.6 halálozás történt, a természetes szaporodás aránya pedig 83. Bizony ezek a számok messze elmaradnak az utolsó békeévek számaitól, nemcsak az abszolút mennyiség, de az arányok tekintetében is. Az 1911—14. évek átlagában ugyanis ezer lélekre még 34.9 születés jutott az egész Magyarországon, amivel szemben állt 23.6 halálozás, úgy hogy a természetes szaporodás évenként 11.3-et tett minden ezer lélekre. A halálozási arány is kisebb lett ugyan 5-tel, de viszont a születési arány 8-cal, végeredményben tehát a szaporodás 3-mal kisebb minden ezer lélek után.

Ez az eredmény előrelátható volt, mert azoknak a férfiaknak, akikről gyermekek leginkább származhatnának, jelentékeny hányada elpusztult a hosszú háború alatt és a hadifogságban, ha tehát a gyermek utáni vágy ugyanolyan lenne is az emberekben, mint a háború előtt, ami a mai nyomorúságos viszonyok mellett alig tételezhető fel, akkor is matematikai lehetetlenség, hogy annyi legyen a születések száma, mint a béke éveiben. Még így is szerencsésebbek vagyunk, mint Ausztria, amely a békeidők normális népesedésétől még sokkal távolabb áll. Csak az 1920. év első felének adatai állanak rendelkezésünkre, melyek szerint a mai Ausztriában e félév alatt 69.513 gyermek született élve, a halottak száma azonban 66.559 főre rúgott, úgy hogy csak 2954 főnyi szaporodás mutatkozott, holott nálunk e félév alatt 34.224 főnyi volt a szaporodás. Ezer lélekre Ausztriában csak 22.9 születés esett és 21.9 halálozás, a szaporodás tehát mindössze 1.0 volt, holott nálunk e félévben 8.7.

Ausztria születési arányával már ott van, ahol Franciaország volt a háború előtt s van ma is. A győztes Franciaországban ugyan a háború óta valamivel javultak a viszonyok. 1920. év első felében 424.668 gyermek született és 356.722 ember halt meg, a természetes szaporodás tehát 67.946. Ez utóbbiból azonban aránytalanul nagy rész (8.950) jut a kis Elzász-Lotharingiára, amely — mint tudjuk — túlnyomóan német lakosságú. A háború előtti Franciaország születési aránya a kis javulás dacára most is csak 22.0, halálozási aránya 18.8 és a szaporodás csupán 32 ezer lélekre. Anglia azonban, mely normális viszonyok között is igen egészséges népesedést mutatott, a háború után erőteljesen igyekszik pótolni a népességében esett aránylag nem is nagy hiányt. Születési aránya szintén emel-

kedett a békeévekhez képest és 1920. év első felében s olyan magasan állott (28.3), mint Magyarorszáé (28.7); míg azonban nálunk a halandóság 200 volt ezer lélekre, Angliában csak 14.0, a születési többlet tehát ami 87-es arányunkkal szemben Angliában 143.

Látszik tehát, hogy a legyőzött államok a reájuk szakadt anyagi nyomorúság és lelki depresszió hatása alatt még emberanyagukat is sokkal nehezebben és lassabban tudják pótolni, mint a győző államok, amelyekben a házassági kedv és a vállalkozó szellem és a pezsgővé vált gazdasági élet a népesedés áradatának is újra megnyitja zsilipjeit.

Kovács Alajos.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Szekfű olvasásakor. — Három nemzedék. *Egy hanyatló kor története.* Írta: *Szekfű Gyula.* Budapest, 1920. — 332 l.

Nem akarok bírálatot írni; arra semmiképen sem érzem magam hivatottnak. De viszont, hogy széljegyzetekkel lássam el Szekfű könyvét, arra két jogcímet is találok. Olyan történeti fejlődés rajzát kapjuk ott, melynek végső, vezető eszméi minden hisztorikust érdekelnek és érintenek. Ez hozzászólásomnak első mentsége. De azután a könyv részben kortörténetet ad, sőt céljában a mai állapotoknak magyarázatára vállalkozik, melyeknek valamennyien szereplői, szerencsétlen osztályrészesei vagyunk. Szekfű triptühonán a keresztre feszített Magyarország mögött — mint a harmadik nemzedék tagjai — valamennyien ott állunk, nemcsak a vesztetek bánatával, hanem a közös felelősségnek erkölcsi kételyei között.

Szekfű képén a szerkezet egyszerű, azt mondhatók: monumentálisan egyszerű, feltéve, hogy — s ép ez a kérdés — belső igazság is csatlakozik a művészet formáihoz. Az előtérben Széchenyinek alakja van, amint tiltó mozdulattal óvja magyarságát mindattól, ami a produktív munkát akadályozza; ami csak saját lelki hibáinak legyezgetésére és növelésére szolgál. A háttér — felváltva és fokról-fokra haladó következményeivel — meddő közjogi csatározások és a magyarosításnak lelkes mozgalmi foglalják el, melyek fölé hamis fényt egy üres, optimista liberális gondolkozásmód von. A külszint meghazudtoló hanyatlás kikerülhetetlen; háború, forradalmak már csak azt fejezték be, amit a fejlődés előkészített. Bármily groteszk a gondolat, Szekfű képzelőtehetségének becsületére válik, hogy utolsó ecsetvonásaival korunk legnagyobb magyar politikusát a degenerált költővel állítja össze; az mátyásfalvi halála előtt nemzetnevelés helyett parlamenti rendszettel öli erejét, ez saját fájától megcsömörödvé, idegen tető alatt keresett menedéket.

Sötét hangulattól irányított felfogás, szubjektív hang; ez az első pillanatra felöltő, de egyszersmind a mélyen erkölcsi gondolkozásmód is. Szekfű rég maga mögött hagyta az iskolapadok, a kollégium frivolitását. Legnagyobb bajunkban, a magábaszállás és megtérés idejében a vigasz és gyógyulás legtisztább forrásához, Széchenyihöz folyamodik. Közvetlenebbül és biztosabban sehol egyebütt nem kaphatunk útmutatást a múlt önbírálatára és a jövő keresésére, mint az ő nemzeti bűnököt ostorozó és nemzeti erkölcsöt prédikáló tanításaiban. Nem elméletekkel állunk itt szemközt — ezek még múlt rendeltetésükben is megtévesztenek és félrevezetnek — hanem a magyarság Önként kínálkozó feladataival és lehetőségeivel szemben. De mert Szekfű Széchenyiben az erkölcsi neve-

légis mély politikuson kívül helyesen a reális politikust is látja, kinek kezéből csakis a végzet ereje ragadhatta volna ki és törhette volna darabokra a hazát, amelyet a függetlenség romantikusai maguktól engedtek volna át az automatikus szétesés sorsának; kissé különösnek tartom, hogy Széchenyit magát is romantikusnak nevezi. Romantika mindig valami irreálisát jelent, többé-kevésbbé tudatos elfordulást a való élettől s ennek megfelelően téves, illúziószerű megítélését jelenti ama valóságnak. Szekfü bizonytalannal nem arra gondol, hogy Széchenyi illúzióinak rabja, midőn nemzetnevelő igyekezetében a magyar lélek mélyen gyökerező sajátságait szeretné, tehát akarná megváltoztatni, vagy hogy hasonló jellegű tévedést követ el, midőn minden történeti valószínűség ellenére óhajtaná a közjogi kérdések vitatását a magyar közéletből egyszersmindenkorra kirekeszteni. Széchenyi bizonyára csak a lehetőség határáig támasztott követelményeket a faji és közjogi politika alapkérdéseiben. De akkor miért romantikus? Miért kerül egy sorba — Szekfü nyelvhasználatára szerint is — a régmúltért romantikusan lelkesedő Berzsenyivel és ennek költőtársaival? Bármily jól meglátott, igaz vonásokkal is gazdagította Szekfü rajza Széchenyi képmását, mintha az ellenmondások megszüntetéseig kiegyenlített hű arckép még mindig jövő mesterére várna.

Széchenyi kora óta a legújabb időkig liberális irányú volt a magyar politika. Még olyan eszmék is, melyek függetlenek a liberalizmustól, sőt avval egyenesen ellentétes viszonyban vannak, mégis attól kaptak közelebbi meghatározást. Pl. a nemzeti eszme eredetileg beérte az idegen nemzetiségekkel szemben a tartózkodó liberális állásponttal; az önkényes asszimiláció gondolata nélkül ismerte el az egyének természetes jogául, hogy anyanyelvét használja és saját kultúráját fejlessze. Terjeszkedő faji politikát az egyéni helyett csak a későbbi nemzeti imperializmus folytatott; de megint csak a liberális optimizmus által kiválogatott, külszinesés kétesértékű módokkal és eszközökkel. Szabadjára engedett gazdasági élet körében iparkodott iskoláztatás útján beolvasztó nemzeti politikát csinálni. Az eredmény közismeretes; a legveszedelmesebb nemzetiségi agitátorokat az állam pénzén jól kitanítottuk a magyar nyelv és kultúra használatára. A hatásosabb szociális — elsősorban gazdasági — nemzetiségi politikáról, sajnos, már lemaradtunk. A gazdasági erősítésnek és elsorvasztásnak taktikáját most ellenségeink gyakorolják a mi rovásunkra.

A liberalizmus összetett fogalmánál a középpontban az egyén gondolata áll (ezt Szekfü elemzésében nem hangsúlyozza kellő módon). Szabadságot az ész nevében az egyén számára követel a liberalizmus. Egyénen nem a mindenkép egyformának vett egységet érti; ez radikális demokratizmus lenne. Az embereket hajlamaik, érzelmeik, képességeik különféleségében hagyja meg, sőt ép ennek ellentéteket kiegészítő és kibékítő harmóniájától várja — minden külső beavatkozás szükségése nélkül — a társadalmi rend és haladás létrejöttét (Spencer). Mindezzel persze nincsen ellentétben, hogy a maga individualisztikus álláspontjáról ne az általános emberi sajátságokra hivatkozzék a faji elkülönülésekkel szemben és — a francia forradalmi Déclaration nyelvét kérve kölcsön — ne

a «természetes, elidegeníthetetlen és szent emberi jogokat» hangoztassa, bármely önkény vagy kiváltság leküzdésére.

A liberalizmus bírálataánál jól meg kell különböztetnünk a pártpolitikai történeti alakulatot a mögötte rejlő alapeszmétől (ez Szekfűnél nem történik még elég határozottsággal). Ép mert a liberalizmus a politikai individualizmussal egyenlő, mint eszme, örökéletű. Nem volt és nem lesz kor, melynek az egyénnel politikai szempontból valamely körben és valamiféle mértékig nem kellett és nem kell majd számolnia, csak ép úgy, mint ahogy ellentétét, a közösség gondolatát, a szocializmust sem nélkülözhetette és fogja nélkülözhetni semmiféle időszak. A XIX. század liberalizmusa heroikus nekilendüléssel döntötte halomra a rendi alkotmány tarthatatlan épületét. Az újnak építése még mindig folyik s bizonyára még sokáig fog eltartani, hogy azután — idővel vagy tán már időközönként — megint az egyéni szabadság nevében követeljük a korhadtakká vált részek lebontását. Az emberiség egész történetét az egyének kaleidoszkopszerűen váltakozó csoportosításának lehet tekinteni. A régi formákat mindig az individualizmus bontja fel belülről növekvő és a külső feszélyezést többé nem tűrő erejével; új formákat mindig (olvasóim nem fognak félreérteni) a szocializmus hoz létre.

A liberalizmus mérlegelésénél annak vizsgálatát sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy miféle kulturális fegyvertársaknak kíséretében vonult fel közénk Németországból (az elméletben a francia, a társadalom szélesebb rétegeit érintő közfelfogásnak irányításában a német hatás vezetett). Itt — Németországban — egymást követve és erősítve franciáskodó felvilágosodás, neohumanizmus és ideális bölcsészet tették a liberalizmust a művelt középosztály vezető gondolkodásává. Egyikök sem volt politika, de a politikai tájékozódásra mindegyikök rányomta a maga bélyegét, mert tartalmuk az egyén gondolatát összes vonatkozásaiban ölelte fel (e kapcsolatokra nézve I. Kornis Gyula kitűnő füzetét: Kultúrpolitikánk irányelvei, 23 k. 1.). Amit a felvilágosodás általános nagy vonásokban állapított meg, annak közelebbi pedagógiai célt — nem az antik történet meghamisítása nélkül — az általános emberit eszményi magaslatra emelő neohumanizmus adott hogy végül a német idealizmus ásson le az erkölcs legmélyebb fundamentumáig, s helyezze el ezen alapokra az egész büszke épületet. Soha az emberiség történetében magasztosabb tanokat nagyobb önbizalommal nem hirdettek az egyén szuverenitásáról, a műveltség egyetemes jellegéről és tartalmáról, az erkölcsi függetlenségről, mint a német filozófia hőskorában s aki közvetlenül meg akarja hallani, hogy mindennek visszahatásaképp mit jelentett az «Idee» a liberális gondolkozásmódnak körében, az olvassa el a frankfurti Pál-templom parlamentjének gyorsírói feljegyzéseit. Ne vegyük zokon, hogy a német idealizmus emlőin növekedett magyar nemzedékben kultúrideal és liberalizmus — az eszmék megbocsátható összezavarásával — még mindig egyet jelent, s hogy kritikátlan öreg urak még mindig úgy képzelik, hogy a társadalmi egyetértés legmélyebb igazságait a Bölcs Náthánban találják meg, s hogy egész

világnézetüket kell az összeroppanástól féltetniök, ha a numerus claususról esik szó.

Pedig Szekfünek igaza van: a 19. század politikai nagyhatalma, a liberalizmus levitézlett. Nem azért, mert individualizmus (hisz láttuk, hogy az mint eszme halhatatlan); nemcsak azért, mert az individualisztikus elvet a túlzás kizárólagosságával alkalmazta; hanem elsősorban azért, mert magáról alapelvéről, az egyénről hamis fogalmat alkotott. Minden feszélyezéstől félve d'Argenson híres szavait választotta jelmondatának: *laisser faire et laisser passer*. Tette ezt azon meggyőződésben hogy az egyének ügyes-bajos dolgaiban az emberi természet és az anyagi érdek magától, magasabb állami beavatkozás nélkül, a legjobban megtalálja a kibontakozást; és nem kisebb igazságról feledkezett meg, mint arról, hogy az erők különbségét feltételezve az emberi érintkezés bizonyos viszonylatokban csak a kizsákmányolásnak váltakozó formáit ismeri. Ma elméletben, a bölcsészet világitásában is tisztábban látjuk a liberalizmus nagy tévedését, mint elődeink láthatták. Ugyanazon darwinizmusból, melynek alkalmazkodási gondolatát a liberális filozófia a maga egyensúlyelméletére használta fel, Nietzsche a gyengék fölött diadalmaskodó erőszak emberét konstruálta meg (a természetből mindent ki lehet olvasni; a naturalisztikus gondolkozásmód a természetben mindenre talál kádenciát). A demokratikus individualizmus mellé az arisztokratikusát láttuk sorakozni. Rá való tekintettel rendezkedett be a modern politikai gondolkozás a gyengék védelmére és támogatására, ha arról van szó, hogy annak — az arisztokratikus individualizmusnak — nem is mindig «arisztokratikus» eszközeivel szemben valamely közösségi érdek jusson a maga igazához.

Manapság a «state non-interference» elvének nem sok híve akad; Humboldt elmékedéseire «az állami ténykedés határaitól» kevesen fognak lelkesedni; az «ölbé tett kéz» dogmája — merev fogalmazásában — a liberális múlt lomtarába került (ó liberalizmus). Mert ép ellenkezőleg: az állam hatalmához folyamodunk nemcsak az egyéni kapzsisággal és közönnyel szemben, hanem csak szűk területeket átfogó rövidlátásának korrigálására is. Az állami feladatok és köteleességek számát aggályos határig megduzzasztottuk; hajlandókká lettünk még ott is mindent az állami omnipotenciától várni, ahol tudásának és befolyásának természetes vége szakad. Maga acélkitűzés — s ez a legfontosabb — lényegében megváltozott. Nem az egyének állanak a közvetlen érdeklődés előterében, hanem egész fajok, osztályok, foglalkozási ágak, köztevékenységi irányok és feladatok. Egyrészt azon helyes belátás rejlik ezen változott állásfoglalás mögött, hogy még az egyéni boldogulást is csak azon nagyobb érdekcsoportok egyetemes boldogulása biztosítja, melyekhez az egyén esetenként tartozik; másrészt azon szociális gondolat, amely az egymással ellentétes kisebb közösségeknek gyarapodását az egész közösség ellenőrzésének, a közjó szempontjából történő védelmének, megszorításainak, kontingentálásának veti alá. Kormányzási, közigazgatási technikának a változott gondolkozásmóddal kapcsolatban és irányában kellett haladnia. Individualisztikus nemtörődömséghez vagy szűklátókörű helyi

beavatkozásokhoz viszonyítva egy igazabb, magasabb módszer tanítását képviseli azon szocialisztikus eljárás, amely az egésznek áttekinthetőségéből indul ki, midőn a részek kellő irányítására és arányítására törekszik.

Az itt vázolt fejlődésnek, azt mondhatnók, hogy ellentétbefordulásnak hatása alól a liberális pártok sem vonhatták ki magukat. Lépésről-lépésre és mind több vonatkozásban adták fel a beavatkozástól mentes szabad versenynek gondolatát. Kérdések szerint váltakozó formában és mértékig magok is a védelmi politika elvi álláspontjára helyezkedtek. A valamikor magába zárt és egységes stílusú épület tátongó réseket kapott, melyeket csak idegen kövekkel lehetett betölteni.¹ Hogy mindennek dacára még mindig a liberális szót hordja homlokzatán az épület? A gyakorlat bajvívóinak érdekükben állhat, hogy egy kis következtelenség árán is ragaszkodjanak a szép nevekhez; az elmélet embereit semmi sem feszélyezheti abban, hogy teljes tiszteletbentartásával az egyént kétségtelenül megillető szabadságigényeknek és jogoknak, minden olyan esetben, hol közösségi szemponttal és érdekléssel áll az egyéni ellentétben, illiberálisoknak nevezzék magukat.

Székfünek abban is igaza van, hogy a liberális politika tehetetlensége, negativizmusa annál károsabb volt hazai viszonyaink között, mert az üres közjogi vitákat kellett volna kiküszöbölnie, helyettesítenie valamely tartalmas munkaprogrammal. De a politika nem minden, s akkor már teljességgel nincsen igaza Székfünek, midőn a liberalizmus indirekt társadalmi hatékonyságát nem értékeli kellő mértékben. Nálunk sok minden nem történt meg a politika miatt, de talán még több dolog megtörtént, mert politika nélkül történhetett meg. Viszonylag fejletlen gazdasági és szellemi életünk következtében gyors haladásra rendkívül alkalmas területet nyert nálunk az egyéni érvényesülés lendülete és a nyomában járó gazdagságot anyagi és szellemi javakban nem szabad kétségbevonunk, ha igazságosak akarunk maradni. Az eredményben a szabadságnak is megvolt a maga számottevő érdeme. Bár a szabad verseny korlátozása ne jelentse sehohsem az egyéni kezdeményezés alákötését, korlátokat egyáltalán nem ismerő versengés mégis csak jobban fogja bátorítani, s így előreláthatólag magasabb és nagyobb eredményekre is vezetni az egyéni ambíciót. A többtermelés is tényező

¹ A belső ellenmondások különösen feltűnőek, ha valamely elméletileg alapozott liberális párti könyvet veszünk a kezünkbe, pl. Oskar Stillich-nek egyébként érdemes könyvét (Die politischen Parteien in Deutschland, II. Der Liberalismus, 1911.). Itt egész nyilvánvalóvá lesz, hogy a szabadság elmélete krízisbe került; a «korlátolt és korlátlan szabadságok» labirintusából szerző vezetése mellett sehogysem tudunk kibabalyodni. Az esetet súlyosbítja a liberalizmusból kialakult újabb radikalizmusnak közbelépése, miről fönn még folytatólag beszélünk. Óhítü tolerancia és modern intolercancia békésen fér meg Stillichnél a türelmes papiros egyazon lapján (13. l.). — Felemás párt- és iránynevek is a gondolati egység hiányára utalnak; nemzeti liberalizmuson kívül szociális liberalizmusról is hallunk («szocial-liberal», Jastrow).

az emberi boldogulás egyéb feltételei között (most a hét Sovány esztendőben látjuk csak igazán), s e szögből valóban nem érheti gáncs a liberalizmus mögött rejlő hajrá-felfogást, amely az osztó igazságosságtól függetlenül törtet a maga elé tűzött cél irányában. Szekfű egyoldalúan lát, midőn a történetíró önkénytelenségével főleg a politikára, a közjogi csetepatékra, a nemzetiségi kísérletezésekre szegezi szeméit, s nem veszi észre, hogy a «hanyatló» politika ellenére is gazdagság, jólét, kényelem, gyarapodó és terjeszkedő tudomány, művészet támadt Széchenyi «parlagán». Szomorú magyar lelke a pusztuláshoz tapad, amely a kapitalizmus nyomába járt; pedig a tönkrement köznemes nem balkanizálható köztisztviselőként támadt új életre. A váratlan arányokban fellendült főváros — közvetlenül kínálkozó oknál fogva — neki idegen; pedig az itt koncentrált magasabb szellemi vezetés — a nem számító hírlapirodalomtól és könnyebb fajsúlyú belletrisztikától eltekintve — mindig magyar kezekben maradt, s a városi prosperáció sokkal általánosabb volt, hogy a társadalom különböző köreivel ne éreztesse a maga hatását. Tagadhatatlan, hogy sok ellenmondást, titkolt elkeseredést, kitörésre váró békétlenséget rejtett maga alatt a kapitalisztikus jólét és nyugalom; a liberalizmus nembánomsága csak idővel, csak a nem gyógyított bajok felhalmozódásával tárja fel fokozatosan a maga következményeit. De egy aszcendens irányú civilizáció elismerését nem tagadhatja meg senki utolsó évtizedeinktől, még az sem, aki világosan úgy látja, hogy liberális közönynek köszönhetjük széles e világon a szociális demokratizmus elmergesedését és többek közt nálunk is a zsidókérdést.¹

Szekfű nem igen foglalkozik könyvében a munkásszervezkedéssel és mozgalmakkal, melyek a legújabb időkig fontosabb nyilvános szerepet Magyarországon nem játszottak; de a zsidóság hazai történetéről, terjeszkedéséről, jelentőségéről a tisztázott helyzetnek és a tudós komolyságnak megfelelő őszinteséggel nyilatkozik. Ez, még a közelmúltban is, alig lett volna lehetséges; gyakorlati szempontok és tekintetek egy hamis, hazug alakoskodásra, legjobb esetben hallgatásra kényszerítették még a tudományt is. A «Magyar Figyelő» a maga idején az úgynevezett radikalizmus leküzdésére indult meg; hogy annak magyarázatára a lelki készséget a zsidóságban, a zsidó pszühében keresni és megtalálni nem volt szabad, azt saját példámon kellett tapasztalnom (cikkem «örök cikk») maradt; ezt a szomorú kifejezést zsurnaliszta barátaim érteni fogják) — Csak a forradalmak, a történet nagy experimentatorai, teremtettek itt tiszta levegőt. A zsidóság nemzetiségnek revelálódott; az asszimiláció a liberalizmus ködpárái közt képzeletünk elé varázsolt ábrádnak bizonyult.

A történetírás feladata, hogy kétségbe nem vonható tényként állapítsa meg, hogy a világháborút követő magyarországi forradalmak magyarázatánál a zsidó mentalitástól nem tekinthetünk el. Nem kis részt ez hatá-

¹ Hogy a liberalizmus mennyire nem képes a szociális politika feladatait megérteni, arra újabban S t e f f e n mutat rá: *Das Problem der Demokratie* (1917) 16.

rozta meg keletkezésüket, lefolyásukat, minőségüket. A zsidó mentalitás határozta meg és nem az egyes zsidók határozták meg. Az oknyomozó kutatásban egy tapodtat sem jutnánk előre, ha a gyakorlati élet előzőkenységével egyénekké atomizálnók a nagy összefüggéseket. A történetírás akkor magyaráz helyesen, midőn szemléletében együtt látja azt, ami csak együttlétében és kölcsönösségében ható tényező. Számára még az egyén szerepe is a legtöbb esetben csupán azáltal válik érthetővé, hogy vannak általános okok, melyek ép az illető egyént indítják szereplésre. A legtöbb esetben az egyes zsidó forradalmi részvételét sem fogjuk magyarázni, ha az egész fajt jellemző racionalisztikus gondolkozásmódot és nemzetközi forradalmi érzületet nem vesszük tekintetbe (mindkét lelki tulajdonság részben a társadalmi helyzetnek: a gyökértelességnek és az egyoldalúan anyagi foglalkozásnak százados fejlődés által továbbított következménye).

A forradalmakat előkészítő és irányító radikalizmus magyar érzésünktől, vérünktől idegen volt. Döntő szóhoz mindenesetre csak a veszített háború által kiváltott forradalmi hangulatban juthatott s akkor sem mint politikai párt, hanem csak mint egyesekben dolgozó gondolkozási készség. De ez nem azt jelenti, hogy régóta nem készült, szervezkedett feladatára s nem pozitív módon segítette elő a neki kedvező állapotokat. Karakterét nagyon jól minősíti Szekfű, midőn az ész nevében támadó intoleranciáját és nemzetközi irányát emeli ki. Előbbivel eltér a liberalizmus hagyományaitól és visszakanyarodik a francia nagy forradalom terreur-jéhez, az «ész diktatúrájához». E gondolkozási alkat lényegében racionalizmus, ennek összes — felületesen külszerű okokkal magyarázó és naivan egyszerűsítő tendenciáival. Az ideát függetleníti gyakorlati feltételeitől és meghatározásaitól s ezek figyelembevétele nélkül törekszik megvalósítására. Legpregnansabb formát Pikler Gyula belátásos elméletében öltött; a pragmatikus történetíró Pikler belátásos elméletében fogja azon összejet megtalálni, melyből a magyarországi radikalizmus egész szervezete előbontakozott. A nemzetköziség a szociáldemokratákhoz hozta a polgári radikálisokat közel; utóbbiak a náluk hiányzó tömegre és nyers erőre egyébként is szívesen támaszkodtak volna; de valamiféle elfogadható elméleti formába öltetni a racionalizmus és a történeti materializmus szeretkezését minden igyekezet ellenére sem sikerült, mint ahogy nem is sikerülhetett. Elméleti skrupulus azért természetesen sohasem tartott vissza polgári radikalist, hogy szükség esetén forradalmasító munkásvezetőnek ne csapjon fel. Világos képet azon egész, destrukció jellegéről és terjedelméről, mely társadalmunk hajlamos körein kívül részben a magyar fiatalságot is érintette, majd csak akkor kapunk, ha részleteiben feldolgozva — rendszeresen megállapítva és megbírálván — látjuk magunk előtt a «Huszadik Század»-ban és a Galilei-kör kiadványaiban folytatott szellemi munkát. Bárki foglalkozzék is majd vele, Magyarország legszomorúbb, legszegényteljesebb történetéhez írja majd meg az első fejezetet. Egy törpeszámú idegen intelligencia, mely a magyarság képviselőjében, rátermettség nélkül, a legfelületesebb ismeretekkel, bontó hangulatban és szándékkal kormányozza olyan időkben az

ország sorsát, midőn minden összetartó erőnek közös együttműködésére lett volna a legnagyobb szükség!

Előttem fekszik E ö t v ö s J ó z s e f könyve a «z s i d ó k e m a n c i p a t i ó j á r ó l» (eredetileg a «Bud. Szemle» 1840. évf. II. köt. megjelent dolgozat; újra kiadva 1892.). A Byron költészetéből kölcsönzött mottó, amely a hontalanná lett Izrael sírját emlegeti, megtévesztő szentimentalizmusnak tűnik fel a történeti tapasztalatok szögéből. A könyvben gyakran emlegetett «pár ezernél» önkéntelenül a liberalizmusnak azon sokszor visszatérő hibájára kell gondolnom, amely véglegesnek veszi a ténylegest és nem lát fejlődést a változóban és fejlődőben. Politikusainknak ezen gondolkozási hibáján fordult meg, hogy bevándorlási megszorításokkal nem kötötték egybe a tán jogossá és szükségessé vált polgárosítást. Szemeim csodálkozva állanak meg a 67. lap egyik mondatán. «Azon veszély, mely a gazdag zsidók konkurrenciája által országunk szegényebb lakosaira nézve létezik, éppen olyan fenyegető, ha e nagyobb vagyon keresztény kezek között halmozódik». Ezt már csak a mindent nivelláló doktrinérizmus szemüvegén keresztül lehet megérteni; ezt a kisiklást már nem a magyar hazafi köteles, mert természetes faj szeretete diktálta.

Az úgynevezett n e m z e t i s é g i kérdéssel Szekfű mind a három nemzedék ismertetésében foglalkozik. Sorrendben vonul el lelkünk előtt S z é c h e n y i n e k kissé abiologikus, mert az élet növekedésével kellőkép nem számoló tartózkodása (a nemzeti eszme is élet!); D e á k n a k igazságszeretete; E ö t v ö s n e k nemes hite a kultúrának összeforrasztó erejében és messzemenő méltányossága a mindenkinek kijáró szabadság nevében; és azután a kölcsönös megértést, megalkuvást nem kereső expanzív magyarosítás a nemzetiségi vezetők passzív ellenállásával szemben. Mindez, sajnos, a múlté; belső nemzetiségi politikát — illet kívánó nemzetiségek hiányában — egyelőre nem folytathatunk. Mintha ezen állapot már egymagában azt javaslaná, hogy ne sok szóval illessük a múlt kétségtelen, tagadhatatlan tévedéseit; az okok meg, amelyek a végső eredményt előidézték, épenséggel kisjelentőségűeknek tüntetik fel múltban elkövetett hibáinkat. Vesztett háború után és főleg a «forradalmi vívmányok» következményeként szükség szerint így kellett a dolognak történnie, bármit tettünk vagy nem tettünk volna előzőleg; mert azok által olyan erők szabadultak fel, melyek már készen voltak és régóta várták érvényesülésük pillanatát. Ezt Szekfű nem emeli ki s így bírálatát nem tartom az összes történeti faktorokhoz kellőképen viszonyítottnak.

Bárhogyan bántunk volna nemzetiségeinkkel, a «soviniszta leigázásnak és a felszabadítás szükségének» hangos argumentumait nem némithattuk volna el ellenségeink szájában. Feltételezve a lehetetlent, hogy t. i. sikerült volna leszerelni a nemzetiségi eszmében inherensen bennlevő és kedvező körülmények közt szükségkép jelentkező elszakadási irányzatot, a saját céljait követő nagypolitika akkor is lecsatolta volna a «felszabadítandó» népeket, mint ahogy tényleg — minden hirdetett örendelkezést meghazudtolva — megkérdezésük nélkül és részben akarattuk ellenére választotta el azokat tőlünk. E ö t v ö s J ó z s e f majdnem látnoki erővel képzelel maga elé a sorsdöntő időnek külső viszonyait, midőn azt

mondja, hogy «a küzdelem, melyhez Európa nagy nemzetei készülnek, határainkon fog lefolyni s mi vár reánk, ha a rég előre látott pillanat, melyben a török birodalom felbomlik s mely a jövőnk felett is határozni fog, készületlenül talál». (A nemzetiségi kérdés. Összes művek. XVI. k. 33. l.) De midőn folytatólag «kielégíthető igényekről», megvalósítható «érdekközösségről», a «közöny» megszüntetéséről beszél és csak mint félős eshetőséget emlegeti, hogy nemzetiségeink «más államú rokonaik» felé fordulnak, akkor tiszteletreméltó idealizmusnak adja ugyan példáját, de olyan idealizmusét, amely a politikai érzéseket egész erejükben nem mérlegeli.

Rosshiszemű radikalizmus folytatta ott, ahol honföltő idealizmus elhagyta. Jász Oszkár könyvére gondolok (A nemzeti államok kialakulásai és a nemzetiségi kérdés),¹ amely naivság és magyar-gyűlölet közt ingadozva állapítja meg 1912-ben, hogy nemzetiségeink elszakadási szándékot sohasem ismertek és nem is ismernek és amely könyvnek utolsó fejezete azt mondja címében, hogy «a nemzetiségi kérdés nem a szétszakadás, de az egység felé gravitál». E nézet cáfolatát nagy veszteségünknek, Réz Mihálynak szavaival adom meg, melyeket teljességökben magamévá teszek, s melyek szerzőjöknek reális gondolkozásmódját és magyar érzéséhez kötött akaraterejét egyképen dicsérik. «Minden élet-erős faj, mihelyt öntudatra ébredt, öncélnak érzi magát. Célja nem a szabadság, hanem az élet vagyis a benne szunnyadó erők kifejtése. Amíg ebben egy idegen faj állama akadályozza, szabadságra törekszik. Amint ő maga lett államalkotóvá: a teljes uralomra... Mindig ugyanaz a szempont vezet, mindig ugyanaz a törekvés. Korlátja csupán az erőviszonyokban van, saját életenergiájának gyöngeségében vagy mások erejében». És ép ezért: «Miután a faji törekvés természete az, hogy nincsenek elvi, hanem csupán célszerűségi korlátai, téves minden oly kísérlet, mely egyes fajpolitikai követeléseket abból a reményből kiindulva honorál, hogy a követelések teljesítése meg fogja állítani útjokban e törekvéseket» (A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. Húsz. Száz. 1918. júl.—aug. füz. 16. és 13. l.) Réz tétele csak azért nem alkalmazható egyformaképpen volt nemzetiségeinkre, mert bennök a faji öntudat nagyon különböző fokban volt kifejlődve s érvényesülésének külső feltételei is nagyon különbözőek voltak.

A lehetetlen nekünk sem sikerülhetett. Ahol tömör egységben éltek nemzetiségeink, s ahol spontán és szított ellenkezés állott az áthasonulás útjában, a magyarosítás kicsinyes eszközei semmi lényeges eredményre nem vezethettek; «a sziget nem nyelhetette el a tengert». Viszont mintha Szekfü nem eléggé méltányolná azon nagyeredményű munkát, melyet a

¹ A könyvnek egyébként vannak kvalitásai. Sokirányú és gazdag tudás, átfogó képesség a történeti ismeretek felületessége ellenére is érdemes munkává tette volna, ha nem azon alig leplezett igyekezetből fakadt volna egész hangulata, hogy a gyűlölt magyarság letörésével oldja meg a nemzetiségi kérdéseket. Jelentőségéhez mért visszautasításban — tudtommal — nem részesült.

magyar kultúra beolvastó erejével városi centrumainkban végzett, s amellyel életképességének mennyiségileg mérhető bizonyítékát adta.

* * *

A sötét hangulattal, melyet Szekfü három nemzedéke olvasva is kelt, a jelen állapotot állítom szembe. A legnagyobb pusztulás sem vette el kedvünket és erőnket, hogy rövid idő alatt ki ne tatarozzuk a leégett portát. Hevenyészve történt, időleges használatra, mert az újraépítés még alkalmára vár. De Széchenyi «szavak dagályától szédelő nemzetében» mégis csak végbe kellett mennie időközönként valamely regenerálási folyamatnak, mely új energiával pótolta a handabandázás erőfogyasztásait. A középosztály vállalta a szükséges munkát, az a középosztály, amely még a közvetlen múltban alig volt meg, amely mintha csak most, az új feladatok hívószavára szedelőzködnék össze rég elhagyott kúriák sarjadedékaiból, asszimilált nemzetiségekből és annak a parasztságnak gyermekeiből, amely a magyar nemzet örök rezervoárja. Munkája eredményét a legszomorúbb gazdasági állapotok között tartja a kezében. Jövő sikereit csak az anyagi feltételek biztosíthatják. De hisz ő egyéneiben hozzászokott a gondolathoz, hogy olykor erkölcsi támogatással kell beérnie az anyagiak hiányában. A bátoríttatás reményében, a vigasztalás hitével bizonyára fel fogja keresni elődeinek emlékeit is. Tegye meg annyi szeretettel, elmélyedéssel, de kevesebb keserőséggel, megbékültebb szellemben, több méltányossággal irántuk és saját magunk iránt, mint ahogy azt Szekfü Gyula tette.

Hornyánszky Gyula.

* * *

Ferdinand Tönnies: *Hochschulreform und Soziologie.* Jena. Verl. Fischer 1920. 36 lap.

Az 1918-iki forradalom után a németeknél (úgy, ahogy nálunk is) különösen nagyra tartották a szakadék, mely az iskola, mint egyik legkonzervatívabb intézmény és az élet között tátong. A forradalmi korokat tipikusan jellemző naiv racionalizmus, mely egyszerre a gyorsan alkotó tettek mezejére lép, a főiskolákat is túlságosan elvénhedtnek találta s különböző reformintézkedésekkel akarta hirtelen fölfrissíteni s a tovaszárguló élethez alkalmazni. Különös erőt tulajdonítottak a reformerek e célra annak a stúdiumnak, mely leginkább fölhasználható az új társadalmi világfelfogás és rend szellemének propagálására: a szociológiának. A szocialisták, mind a németeknél, mind nálunk szociológiai tanszékeket siettek fölállítani, hogy ezeket saját embereikkel betöltve, agitációs célra is fölhasználják. Sajnos, ezzel a szociológiának, mely ma is kiforratlan s nehezen szisztematizálható természeténél fogva oly nehezen tudott szilárdabb helyre és önállóságra szert tenni a tudományok hierarchiájában, sokat ártottak s tekintélyének megszilárdulását a konzervatívabb tudományos körök előtt ismét megzavarták.

A szociológia főiskolákon való előadásának jelentőségét tüzetesebben C. H. B e c k e r, a porosz közoktatásügyi minisztérium főiskolai ügyosztályának új főnöke fejtette ki G e d a n k e n z u r H o c h s c h u l r e f o r m címen (Lipcse, 1919). Ehhez a könyvhöz súlyos kritikai megjegyzéseket

fűzött a nagy német historikus, Lamprecht methodikai ellenfele: G. v. Below (Soziologie als Lehrfach. Ein kritischer Beitrag zur Hochschulreform. Schmollers Jahrb. 43, köt. 1919.) Mindkettőjüket bírálja — különös élességgel Belowot — a szociológia régi nagynevű bűvára, F. Tönnies címül írt munkájában.

Becker abból indul ki, hogy a német tudományosságból kivezett az egész iránt való érzék, az áttekintő hajlam, a tudomány végső céljának, a szintézisnek tudata. A német népnek mindenben fővonása a partikularizmus, a gyakorlati élet terén a politikai érzék hiánya, a tudományos téren pedig az egyoldalú specialistaság, az átfogó szintézisek iránt való érzéketlenség. A tudományágak túlzott differenciálódása a dilettantizmus gyanújának árnyékát veti minden áttekintő, szintetikus munkára. A főiskolai hallgatók szintetikus gondolkodásának fölkeltésére legfontosabbnak tartja oly stúdi-umok beillesztését, melyek «lényegük szerint több tudományágot átfognak» mintegy «a függőlegeseket vízszintesen átmetszik». E téren] a filozófiának s a szociológiának van legnagyobb jelentősége. Az utóbbi nem virágzott föl Németországban úgy, mint pl. a franciáknál, mert nem felel meg a német gondolkodásnak, és pedig azért, mivel «általában csak szintézisből áll.» Épen ezért különös szükségük van rá a németeknek mint nevelőeszközre. A szociológiai tanszékek föllállítása a német főiskolák legsürgősebb szükséglete. A szociológiába beletartozik, Becker szerint, a tudományos politika és a jelen kor története is. A *H i s t o i r e C o n t e m p o r a i n e*-t mindenütt művelték az egyetemeken, csakis a németeknél ment tudománytalan dilettantizmus számba. Csakis szociológiai felfogás alapján alakulhat ki értelmi téren az a szellemi habitus, mely etikai térre is átterjedve, politikai érzékké válik. «Így lesz számunkra a tudomány az individualizmustól és a partikularizmustól az állampolgári jellemhez vezető uttá.» Az egyetemen mindenki politikai kiképzést is nyerjen, mely csak folytatása a középiskola erkölcsstanának. Sőt az egyetemen kívül fel kellene állítani egy új gyakorlati jellegű főiskola-típust, afféle *Ecole libre des sciences politiques*-et. Becker fejtegetéseit azzal végzi, hogy «a német főiskoláknak kutató, valamely hivatásra előkészítő s állampolgárrá nevelő iskoláknak kell lenniök s mind a három területen egy egységes pedagógiai akaratnak kell uralkodnia.»

Tönnies helyesen jegyzi meg, hogy a túlzó specializmus ellen való küzdelem jogos ugyan, de ez már együtt jár a mai tudományos munkafelosztással. Félő, hogy a Becker-követelte újítások pusztá lexikonszerű enciklopédizmusra vezetnének. A túlzó specializmus hátrányait már A. Comte jól látta: *il faut faire une spécialité des généralités.* A filozófiának s a szociológiának jelentős szerepét Tönnies az egyoldalú tudományos mikrológia ellenében elismeri és követeli.

Annál élesebben bírálja Becker reformterveit Below főnnebb jelzett munkájában. Szerinte a szociológia nem önálló tudomány; voltaképp minden szellemi vagy kultúrtudomány szociológiát üz: igya jogtudomány, közgazdaságtan, etnográfia, geográfia, filológia, művészettudomány, história, politika. Ezzel szemben Tönnies azt kérdi: hogyan lehet a fizika önálló tudomány, amikor minden természetbűvár, a csillagász, kémikus,

fiziológus, zoológus, botanikus operál a molekulának, az erőknek, a tömegnek, az energiának fogalmaival? Below logikája szerint a szellemi tudományokkal szemben a pszichológiának is époly fölöslegesnek kellene lennie, mint a szociológiának! Igenis, a tiszta szociológia Németországban a 19. század első felében a természetjogból s ennek általános államtani részéből társadalomtudománya fejlődött, illetőleg ezzé egyetemesítődött. Ma már kialakult a közösségnek s a társadalomnak tiszta tudománya. Ennek előadása nem bízható az egyetemen a filozófusra, aki pszichológiát, logikát, metafizikát, természetfilozófiát, etikát, esztétikát s filozófia-történetet ad elő. Külön szociológiai tanszékek föllállítása tehát jogos kívánság. A szociológus e tanszéken az emberi együttélés azon jelenségeivel és formáival foglalkoznék, melyek a kultúra különböző területén mindig ismétlődnek. Ettől a tiszta szociológiától meg kell különböztetnünk az alkalmazott szociológiát, mely külön a jogra, vallásra, a történeti jelenségekre vonatkozik.

Tönnies tanulságos vitája közelebről azért is érdekelhet bennünket, mert nem rég vezettük be középiskoláinkba a társadalomtudományi alapismereteket, másrészt, mert a tudományos (s nem pártcélokat szolgáló) szociológiának egyetemeinken is előbb-utóbb ki kell vívnia a maga helyét és jogait.

Kornis Gyula.

***

Nagy József: *«A filozófia története. Budapest, 1921. A Pantheon Irodalmi Intézet R.-T. kiadása. A Pantheon ismerettára.*

A tudományok története közül bizonyára a filozófia története a legérdekesebb és legkevésbé elavult, mert mindig aktuális. Legérdekesebb azért, mert benne voltaképen az emberi gondolkozás története foglaltatik, legkevésbé elavult pedig abban az értelemben, hogy az egyes filozófiai tanítások kevésbé avulnak el, mint más tudományok tanításai, sőt egyes filozófiai tanítások általában örökéletűeknek látszanak. Platónnak és Aristotelesnek sok-sok olyan tanítása van, amelyek körül csoportosulnak mostan élő egészen modern filozófusok, vagy amelyek ellen szintén egészen modern filozófusok hadakoznak. De nemcsak ez a két hatalmas szellemóriás, hanem a legtöbb nagy filozófus, mindazok a filozófusok, kik örök gondolatokat képviselnek, örök gondolatoknak kifejezői, halhatatlannokká válnak, mert a lét rejtélyeinek megoldásánál egyenjogúak a legújabb kor legnagyobb gondolkozóival, hiszen annál több, mint ami a múlt nagy gondolkozóinak osztályrészéül jutott, hogy örök gondolatok kifejezői legyenek, senkinek sem juthat osztályrészül.

A filozófia története a halhatatlan gondolatok története. Gondolkozó ember részére bizonyára a legérdekesebb könyv. Ép ezért a Pantheon Irodalmi Intézetnek azt az elhatározását, hogy Ismerettárának első kötetei között kiadta a filozófia-történelmet is, örömmel üdvözljük. A könyvről magáról nagyban és egészben szintén csak jót mondhatunk. Nagy József könyve megírásával tisztességes, szolid munkát végzett s irodalmunknak olyan magyar eredeti filozófiai történetet ajándékozott, amilyent eddig

nélkülöztünk. Könyve túlságosan nagy igényekkel nem lép fel, de amit nyújt, az komoly értékű tanulságos olvasmány.

Reám azt a benyomást tette ez a könyv, hogy szerzője tanulmányairól mintegy rövid jegyzetekben ad számot. De azért ez a könyv a magyar kultúrviszonyok között sok tekintetben mégis hézagpótló. Hézagpótló olyan értelemben, hogy az egyetemi tanuló ifjúság a tanár jegyzetei mellett vezérfonalul bizonyára haszonnal forgathatja, sőt tanulmányozhatja is ezt a könyvet. Nem tudom, erre a használatra szánta-e a szerző könyvét, vagy hogy elsősorban erre a használatra szánta-e könyvét, de az bizonyos, hogy ennek a célnak teljesen megfelel, s hiszem, hogy mint az egyetemi hallgatók kedvenc könyve, az intelligens magyar ifjak könyvei közül nem fog hiányozni. Úgy kell lennie, hogy e könyv tényleg elsősorban a magyar egyetemi ifjak részére íratott, ezért nem fordítja le szerző könyvében a görög és a latin idézeteket s azért végzi a filozófia történetét voltaképpen a nagy rendszerekkel s a legújabb kor mozgalmait pedig csak nagyolt vázlatozásban ismerteti.

Ez azonban épen nem akarja azt jelenteni, hogy az intelligens nagyközönség ne olvashatná haszonnal és élvezettel e könyvet. Ha azonban ez a könyv nem volna annyira jegyzetszerű s egyik-másik filozófiai rendszer nem volna olyannyira lexikonszerűen ismertetve, bizonyára több élvezettel és több haszonnal is olvashatná ezt a könyvet a nagy publikum is.

A könyvnek sok tekintetben lexikonszerűsége azt is jelenti, hogy a könyv nem adja hű képét a problémák és a megoldások, az egyes filozófémák genetikus történetének, jóllehet, mindenesetre ilyen törekvés is vezethette a szerzőt s talán csak a keret szűk voltánál fogva nem sikerült ez neki olyképen, ahogy bizonyára ő is akarta s ahogy ez könyve értékének emelése céljából kívánatos lett volna.

Egyes korszakok gondolatairól, egyes gondolatirányok fejlődéséről, — rendszerint a nagy korszakok tárgyalása előtt — pompás összefoglaló áttekintést nyújt a szerző, bizonyosságául annak, hogy igenis képes volna a problémák fejlődését s a megoldási kísérletek organikus szükségszerűségét is tárgyalni s ilyképen olyan filozófiatörténelmet adni, vagy megközelíteni az olyan filozófia-történelmet, amely igazán a filozófiának, a filozófiáknak, az emberiség gondolkodásának története és nem az egyes filozófusok többé-kevésbé önállóan látszó filozófémáinak története.

Amit most elmondottam, nem gáncsként mondtam. A könyv jó, szép és tanulságos, hisszük azonban, hogy Nagy József, aki ilyen jó tájékoztató filozófia-történelmet írt, ha ezt a könyvét kiegészíti, kibővíti s a saját mondanivalójával sem tartózkodik annyira, mint amennyire azt a jelen, nyilvánvalóan ismertető munkának szánt művében teszi, sokkal nagyobb olvasó publikumra számíthat majd, mint most és könyve sokkal mélyebb nyomokat fog hagyni a magyar tudományos irodalomban s általában a tudományos gondolkodásban, mint amit ettől a könyvtől a mostani alakjában joggal elvárhatnánk.

Talán kifogásolhatnók, hogy művét egészen sablonszerűen a görög filozófiával, Thales-szel kezdi, anélkül, hogy a legkisebb figyelemre mél-

tatná az ókor többi kultúrnépeit, ahol a görög filozófiához hasonló filozofikus tudományos gondolkozással nem találkozhatunk ugyan, amely népek mythosában, vallásában azonban olyan elemekkel találkozunk, amelyek mindenesetre megérdemelnék, hogy egy filozófia-történelemben legalább is megemlítsessenek, annál is inkább, mert a tudományban oly nézet is felbukkant, amely már-már veszélyeztetni látszik a görög filozófiának törölt metszett eredetiségét.

A görög filozófia tárgyalását tartjuk e könyv legsikerültebb részének sajnáljuk azonban, hogy Platón költői szárnyalásáról nem nyertünk olyan benyomást, amilyent joggal várhattunk volna az emberi gondolkozás e legmagasabbröptű idealizmusától. Ha összehasonlítjuk Platont Aristoteles-szel, azt találjuk, hogy Aristoteles-szel szem melláthatóan nagyobb melegséggel foglalkozott szerző, mint Platónnál s tanításában a gyönyörű s a legmagasabb poesist érintő magasztos gondolatait szebben s inkább megértő méltatással ismerteti, mint Platónnak hasonló gondolatait. Sikerültnek mondhatjuk a középkor és az újkor filozófiája történetének ismertetését is, ámbár az újkor nagy rendszereivel — talán Kant rendszerét kivéve, — nem foglalkozik olyan részletességgel, mint a görög filozófiának nagy rendszereivel.

Lehet, hogy tévedek, de reám azt a benyomást tette, hogy Spinozának rendkívüli nagy jelentőségét nem akarja elismerni s ezért nézetem szerint nem is eléggé igazságos vele szemben, azaz Ítéletében, úgy vélem, a Spinoza hátrányára elfogult. «Spinoza egy lépéssel sem vitte előbbre az újkori világmagyarázatot, de a szemnek tetszetős modern formában adta a régi eszméket. Olyan a spinozismus, mondja Brockhard, mint egy igen régi épület, amelyhez egy egészen új előcsarnokot építettek». Így csak elfogultság beszélhet Spinozáról. Ezt a Spinoza hátrányára való elfogultságot azonban csak szerzőnek Spinozáról alkotott ítéletében látom, mert rendszerének ismertetésénél ilyen elfogultsággal nem találkozunk, ellenkezőleg, mint ahogy ezt Spinozának minden tekintetben nagyszerű és «more geometrico» zártrendszere megérdemli, gyönyörű, kerek, zárt és logikus ismeretét kapunk róla a Nagy József könyvében.

Külön ki kell emelnem ennek a könyvnek azt a nagy előnyét, amit különösen népszerű és népszerűsítő tájékoztató műveknél eléggé fel sem becsülhetünk, hogy szerző olvasóját nem bántortalanítja el sok-sok névnek felsorolásával, — aminek éppen a filozófia történetében, — ha az ember akarja, — valóban igazán se szeri se száma. Az olvasó önbizalommal veheti a könyvet kezébe s a sok-sok név nem deprimálja, nagy gondolkozók gondolatait a kicsinyeskedő epigonok tanainak részletes ismertetése nem fosztja meg üdeségüktől, egyszerűségüktől s mégis nagyvonalúságüktől.

Nagy József hasznos és értékes munkát végzett: könyvét a filozófia iránt érdeklődők élvezettel olvashatják és haszonnal tanulmányozhatják.

Bárány Gerő.

* * *

Székely István dr. *A forradalmak útja és a keresztény politika.* Budapest, 1921. A «Katolikus Élet» kiadása. 184 l.

Dante *selva oscurá*-ja, melyben férfikora delén eltévedt, enyhe, átlátszó akácásnak tűnik fel ahhoz a mindenféle folyondárral, élődsi kúszóval keresztül-kasul nőtt őserdőhöz képest, amit a jelenkor gondolatvilágának szoktak nevezni. Székely István, miközben ezen átvezet bennünket, a keresztény állambölcselet évezredes kipróbált államalkotó elveinek szekercéjével vágja előttünk az utat. S derekasan vágja! Színes, magyar nyelve, világos anyagbeosztása, nagy képzettsége, néhol epigramma-szerűen sűrített formájú megállapításai elejétől végig érdekessé, vonzóvá, könnyű olvasmánnyá teszik a tartalmas kis könyvet.

Sorjában felvonulnak előttünk az utóbbi évtizedek jelszavai: a szabadság, mely az individualizmus túltengése folytán társadalomellenessé fajult, az elérhetetlen, rosszul értelmezett egyenlőség, a liberalizmus, a demokrácia, a «több szem többet lát» politikája, pedig «száz vaksi sem lát annyit, mint egy épszemű ember», a szocializmus és kommunizmus, a ferde irányba terelődött bank-kapitalizmus, mely úgy tartja fenn az államot, «mint a kötél az akasztott embert». A zsidóság szerepéről és az ellene való védekezésről Székely István szép, komoly, de azért határozott hangú fejezetet ír. A védelmi állást elfoglaló antiszemitizmust keresztény kötelességnek tartja: «Krisztus ugyan megparancsolta, hogy bárányok legyünk, de azt nem, hogy birkák legyünk».

Miután az eszmeforgatag alkatelemeit egymásután megmérte és könnyűeknek találta, rávilágít az igazi keresztény politikára, «mely elveiben a keresztény világnézetre, a gyakorlatban pedig a keresztény erkölcsre támaszkodik». Az új pogányságot s ennek velejáróit: keleten a züllést, gazdasági tönköt, az anarchiát, rombolást, nyugaton a gyűlöletet és telhetetlen kapzsiságot csak a keresztény gondolat győzheti le. Az emberiség újra válaszútra került, mint a népvándorlás korában s amint akkor a kháoszból a kereszténység alkotott kozmoszt, úgy ma is csak a nyilvános életben, sőt az egyes államok nemzetközi viszonylataiban is érvényesülő keresztény erkölcs lehet a sírja felé tántorgó civilizációnak egyetlen menedéke.

***

Dékány István: *Társadalomalkotó erők.* (Bevezetés a társadalomelméletbe.) Budapest, 1920. Szerző kiad. két részben. — 335 l.

Ez a több tekintetben érdekes és tanulságos elméleti munka még a múlt évben jelent meg. Kritikai fejtegetéseinek sok helyes belátása, eredeti mondanivalója, de emellett az alapkoncepció gyökeres elhibázottsága sajátos helyet állapít meg számára társadalomtudományunk irodalmában. Ez alkalommal bírálat helyett azon ellenvetéseimet kívánom néhány szóban vázolni, amelyek «első könyvében» kifejtett álláspontjára (Mi a tiszta szociológia? — 64 l.) és annak «pozitív tanok» címen keresztülvitt alkalmazására (124—236 l.) vonatkoznak. Dékány társadalomelmélete valamennyi lehető társadalmi diszciplína egyetemes alapvetését, a társas tünetények végső elemzését akarja adni; ez a feladat pedig szükségképen a legegységesebb szociális jelenségeket kifejező sarkfogalmak, alaptételek vizsgálatát jelenti, amely a módszer szigorával és élességével vonja meg

a szociológia sajátos területének határait. Erre a logikailag szükségképi kiindulásra utal egyébiránt világosan a — már mások, elsősorban Simmel nyomán — használt «tiszta szociológia» elnevezés is, amellyel Dékány mindjárt tanulmánya elején az alapvető társadalmi diszciplináit megjelöli. Arra kellett nyilván következtetnünk, hogy Dékány vizsgálódása az ú. n. társas jelenségek legvégső elvi formáira irányul és hogy annak eredményét azután valóban megillesheti a társadalomtudományok rendszerében a — mondhatjuk — *prima sociologia* helye. Valamely «tiszta tudomány» ugyanis logikai érteleme szerint mindig egy végső elemi fogalommal meghatározott tárgycsoportnak a szó aristotelesi értelmében «theoretikus» ismeretét, tehát a minden idegen tartalomtól és a konkrétumtól elvonatkoztatott határozmányait tartalmazza. Az illető tudománynak tisztasága épen azt jelenti, hogy a dolgoknak tiszta közös alapját, azaz a maga eredeti sajátságában közvetlenül felismert lényegét vizsgálja: erre vonatkozó és minden idegen mozzanattól mentes tételeket állapít meg és rendszerez. A tiszta tudomány tehát mindig tudatos elvonatkozást jelent, az elvi kiindulással szemben speciális vagy épen ténybeli, gyakorlati kapcsolatoktól.

Dékány tiszta szociológiája nem ilyen logikai meggondolások figyelembevételével és alkalmazásaként, de azok ellenére íródott. Munkájában nem jut érvényre az a szükséges belátás, hogy kell olyan alapvető diszciplinának lenni, amely a közvetlenül adott elemi társas összefüggések legyenek azok akár lelki tények, akár objektív viszonylatok, mintegy apriori ragadja meg és illetően absztrakt mivoltukban, mint minden lehető társas jelenség elvi előfeltevését vizsgálja. Szerző tiszta szociológiája az ú. n. «társadalom alkotó tényező» (földrajzi, élettani, gazdasági stb. tényezők) megállapításában és a rájuk vonatkozó tudományágak methodikai elhatárolásában vagy — saját kifejezéseiével — épen ezeknek a «társíló» tényezőknek általános elemzésében áll. Annyit jelentene ez, hogy a tiszta társadalomelmélet feladata volta-képen abban áll, hogy olyan tapasztalati tüneményeknek általános meghatározását adja, amelyekről pedig minden kiindulást jelző elvi társadalomtudománynak, hogy valóban csakis szociológia legyen, módszeres tudatossággal el kell vonatkoznia. A társadalmat alkotó tényezők épen már meghatározott, különös helyi sajátságú és alkátú társas viszonylatokat involváltnak; az egyetemes társas jelenségek azonban fogalmi mivoltukban függetlenek azoktól a jelenségektől, amelyekkel a konkrét valóságban tér- s időbelileg együtt és kapcsoltnak jelentkeznek. A társulás absztrakt határozmányai — elsősorban a lelki világ körében — számunkra közvetlenül és evidensen, tehát oksági kapcsolatok kutatása nélkül adóttak; a létesítő vagy együtttható tényezők azonban csak a realitás világánál jönnek figyelembe.

Ezért belső ellentmondást kell látnunk Dékány alapvető kérdésében; miből áll elő az absztrakt társadalmi életösszefüggés? (13 l.) Az ellentmondás ott rejlik, hogy az absztrakt (tehát mondhatnók: tiszta) társas-tünemény már fogalmilag adott, tehát nem «áll elő», hanem kizárja olyan valósági ténykörülmenyeknek, mint oknak, célnak, földrajzi helyzetnek,

biológiai meghatározottságnak, gazdasági környezetnek stb. és más effajta determinánsoknak keresését, mert elvontsága éppen abban áll, hogy egyszersmind tudatos módszerességgel eltekintünk lényegétől idegen fogalmaktól. Ez az ellentmondás, amely minden tiszta diszciplína és így minden lehető tiszta szociológia szükségképi logikai jellegének elhanyagolásából ered, végighúzódik a munkán. A tanulmány tehát sem tiszta, sem másfajta társadalomelméletet nem ad, hanem a «társadalomalkotó tényezők elemzését»: *methodikai és tudománytörténeti fejtegetéseket* a kultúrföldrajz-, antropogeográfia-, biológia-, közgazdaságtan- és kollektív lélektanról; ez azonban nem szociológia, hanem specializált módszerkritikai tanulmány. — Éppen ezért ellenvetésem korántsem pusztán terminológiai jellegű, azaz nem a tiszta jelzőnek ilyen vagy olyan értelmezésén sarkallik, hanem azon a logikai belátáson épül fel, hogy a társadalomtudományok rendszerének végső elvi megalapozását, amelyre tehát a szociális jelenségek végelemzésben visszavezethetők, idegen vizsgálódási területen folytatott methodikai előtanulmányokkal elvégezni nem lehet, hanem hogy az egyedül «a társulás», «a társas élet» lényegének akár lelki, akár másfajta tényekre támaszkodó független megfogalmazása és korolláriumainak kifejtése által vihető keresztül.

Az alapkoncepció elhibázottsága mellett röviden rá kell mutatnunk Dékány munkájának kétségtelen erényeire. Erősen analitikus gondolkodása alkalmas arra, hogy a társadalomtudományok sok elavult közhelyét ingassa meg, zavaros fogalmi előítéleteket bontson fel és a természet-tudományokból kölcsönzött megtévesztő és félrevezető fogalmi jelentéseket eredeti alkalmazási területükre utasítsa vissza. Ebben a tisztogató munkában Dékány fogalomelemző kitérései határozott eredménnyel jártak; nem ritkán helyes belátással mutat rá oly fogalmakra és tételre, amelyeknek módszeres lebontását és eltakarítását egy önmagára ébredő társadalomelméletnek feltétlenül keresztül kell vinnie.

Ez a purifikáló munka különös értéket ad Dékány könyvének éppen hazai tudományunk jelen viszonyai között, amikor a minden képzeletet felülmúló társadalomtudományi kontárságnak közelmúlti tobzódása a társas életre vonatkozó vizsgálódásoknak is más alapon való megindítását teszi szükségessé.

iff. Hornyánszky Gyula.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE. ÚJ KÖNYVEK.

Le Correspondant. 1920. dec. 10. *Francois Lechennel, La propagande de Lord Northcliffe dans les empires centraux.* (Northcliffe lord propagandája a központi hatalmak országaiban.) A központi hatalmak összeomlását 1918-ban nem utolsó sorban az a céltudatos és következetes propaganda okozta, mely több-kevesebb rendszerességgel és sikerrel már a háború elejétől kezdve működött ugyan, de végleges szervezetet csak 1918 februárjában kapott. Lloyd George felismerve ennek a kérdésnek rendkívüli fontosságát, külön hivatalt állított fel, melynek élére vezetőül — «Director of Propaganda in Enemy Countries» címmel — lord Northcliffe-t nyerte meg. Az új hivatal London egyik lelegeánsabb negyedében, Lord Crewe házában helyezkedett el. Működését Sir Campbell Stuart tollából egy nemrégiben megjelent könyv — *Secrets of Crewe House* — ismerteti. Lord Northcliffe nagy körültekintéssel és buzgalommal fogott munkájához: az eddig szétszórtan dolgozó szervekét egyesítette, rendszerezte s közös vezetés alá rendelte. Campbell könyve most utólag ismerteti az alkalmazott módszereket. Pl. jellemző az Osztrák-Magyar Monarchiával szemben követett eljárás. Az ántánt vezetői maguk sem voltak tisztában követendő politikájukkal, egyszer tárgyalni akartak vele különbékéről s azt hangoztatták, hogy nem lehet szétdarabolni, mert szükség van rá, majd ismét elpusztítását emlegették. Lord Northcliffe, mielőtt munkához fogott volna, a Foreign Office-től utasítást kért, milyen irányba terelje a propagandát. Balfour válasza nagyon határozatlan volt. Northcliffe erre a monarchia szétrobbantását kezdte hirdetni s megállapítható, hogy ez alkalommal tulajdonképen a propaganda irányította azután később a legmagasabb politikát. A Németország elleni propaganda vezetője Wells lett, a kiváló angol író. A vezető elvek Németországgal szemben a következők voltak: demoralizálni a hadsereget és a népet, ismertetni a szövetségesek katonai helyzetét, erőforrásaik kimeríthetetlen voltát, az élelem és anyagbőséget, az új tudományos felfedezéseket, lefesteríteni a háború utáni világrendet, meggyőzni a németeket arról, hogy ha kormányuktól megszabadulnak, nem kell félniök a szövetségesek győzelmétől, mert a háború tulajdonképen a császár és nem a német nép ellen folyik. A kettős monarchia ellen Wickham Steed és Seton-Watson (Scotus Viator) vezették a propagandát. Az olasz főhadiszálláson külön bizottság székelt, melynek tagjai közt képviselve volt a monarchia minden «el-

nyomott» nemzetisége. A bizottság Reggio Emiliában külön nyomdát vásárolt s négy nyelven (cseh, lengyel, horvát, román) hetilapot adott ki. Ezt minden lehető módon — repülőgéppel, szökevényekből alakult járőr-csapatokkal stb. — millió-számra terjesztették. Az egymáshoz közelfekvő lövészárkokban még a grammofon is azon dolgozott, hogy a szembenálló osztrák-magyar csapatokban a partikuláris nemzeti érzést fölkeltse. A hatás nem maradt el: a szökevények tömegestől jelentkeztek és előfordult, hogy egy áprilusra tervezett offenzívát a nagyarányú dezertálás miatt a vezetőségnek júniusra kellett elhalasztania. A szökésben előljártak a csehek, viszont a németek és magyarok nagyszerűen kitartottak. Bulgária összeomlása csak betetőzte a Northcliffe-propaganda által már megkezdett és sikerrel folytatott bomlasztó munkát. — 1921. február 10. * * *, S i n n Fein. *Essai de psychologie politique*. (Sinn Fein. Kísérlet a politikai lélektan köréből.) A névtelen cikkíró közvetlen benyomások alapján próbálja megértetni honfitársaival a sinn fein mozgalom lényegét. A francia lapok Lloyd George beszédei alapján hajlandók az ír köztársasági mozgalom harcosait egyszerűen gyilkos bandának (the murder gang) minősíteni. Nincs ennél hamisabb felfogás. Különben is ilyen esetben jobb nem a tetteket, hanem a tettek belső rugóit nézni. Az írek lelki alkata más, mint az angoloké. Az angolok szeretnének alkudozni, kompromisszumot kötni, hajlandók lennének tárgyalni gazdasági előnyökről, új iskolapolitikáról. Az írek első feltétele: kivonulni Irlandból, majd azután lehet tárgyalni. Ennek az elutasító, a mostani hatalmi viszonyok között irreális álláspontnak legfőbb oka az eszme hatalmába vetett föltétlen hit. Az igazság az írek oldalán van, mire való lenne tehát az alkudozás, a tárgyalás, mikor egyszer bizonyosan felvirrad a győzelem, az elégtétel napja. Ezt a hitet, melynek gyökere a lélek misztikus mélységeiből táplálkozik, nem tudja megingatni a legszomorúbb valóság sem. Másik jellemző vonása a sinn fein mozgalomnak a vezetők önzetlensége. Aki ma az ír köztársaság hívének vallja magát, az csak szenved és semmi hasznot nem lát. Az angolok bámulják ezt az önfeláldozást és különös csodálattal állapítják meg a többnyire szegény és fiatal sinn fein vezetők megvesztegethetetlen voltát. A vezérek egymással versenyeznek a veszedelmekkel való szembeszállásban. Az ügy mártírjainak vére megtermékenyíti a mozgalmat: volt angol tiszték a felkelők nagyszerű magatartásának hatása alatt felesküdtek az ír függetlenségre s ma együtt szenvednek a szenvedőkkel. Nem lehet tagadni, hogy a mozgalom sok esetben illúziókra támaszkodik. Ilyen illúzióknak fog valószínűleg bizonyulni az Egyesült-Államok segítségébe vetett hit. Viszont el kell ismerni, hogy Írország illúziók nélkül már régen megsemmisült volna. Ha a sinn fein a jövőben veszít is hevessegből, sőt még ha nevet cserél is, lényege akkor sem szűnik meg, mert nincs olyan ír ember, tartozék bármilyen politikai párthoz, ki lelke mélyén a forradalommal egyet nem értene. A végső cél, Írország függetlensége, közös mindegyik pártnál, legföljebb csak a cél elérésének módszere vitás kérdés. — *Max Turmann, Les idées et les faits sociaux. Le sursalaire familial. Le travail agricole et les huit heures. Le bolchevisme et les socialistes.* (Szociális eszmék és események. Családi pótlék. A mezőgazdaság és a

nyolcórái munkaidő. A bolsevizmus és a szocialisták.) I. Franciaországban nagyjelentőségűnek ígérkező mozgalom indult meg a népesedés érdekében. A parlament elismerte, hogy ez a kérdés legmélyebben a nemzet létébe vág. Katonai körök, melyek eddig mereven elzárkóztak minden külön kedvezmény elől, rendkívülinek nevezhető előnyöket terveznek a jövő hadseregében a népes családok tagjai, különösen a családfenntartók számára. Egyelőre még kellően nem értékelhető tünetekből a népesedési mozgalom javulására lehet következtetni. A házasságok száma nőttön nő: Parisban 1913-ban volt 31.950 házasság, 1919-ben 46.031, 1920-ban 53.869. A születések száma is mintha emelkednék. 1919-ben a halálozások száma 240.000-rel "haladta túl a születéseket. Voltak départementok, hol a születések száma nem érte el a halálesetek felét. 1920-ban egyes nagyobb városokban, Parisban, Lyonban, Orleansban, Marseilleben stb. már több a születés, mint a halálozás. Hogy ez az összeség szempontjából reális eredményt jelent-e vagy csak egyik tünete a városba özönlésnek, azt majd csak a vidék statisztikai anyagának földolgozása után lehet eldönteni. A nagy cél érdekében a szervezetek egész tömege dolgozik. Ezek közül a legfontosabb a nemrégiben alapított Conseil supérieur de la natalité. 1920 dec. 3—5 Lilieben a különféle szervezetek közös kongresszust tartottak, melynek napirendjén szerepelt többek között a munkások családi pótlékának kérdése. Ez a nagyszerű mozgalom a gyárosok kezdeményezésére indult meg s a munkások hozzájárulásával is teremtett alpból a családapák számára a gyermekek számának megfelelő jövedelemtöbbletet biztosít. A családi pótlék:

1 gyermek után havi	10 fr.	5 gyermek után havi	95 fr.
2 « « «	25 «	6 « « «	120 «
3 « « «	45 «	7 « « «	145 «
4 « « «	70 «	8 « « «	170 «

A cikk írása idején 51 ilyen pénztár működött, melyek évente 50 millió franknál több pótlékot fiztettek ki. Jellemző, hogy ezt a berendezkedést, melynek előnyei a munkásságra nézve kétségtelenek, a szocialisták hevesen támadják; mert az eszméje a munkaadóktól ered, innen pedig semmi jó nem jöhet; mert elősegíti a munkaerő gyarapodását, tehát vég-eredményben lenyomja a béreket; mert megbontja a munka egységes díjazásának elvét: mert különbséget tesz törvényes és törvénytelen gyermekek közt stb. Egyes gyárakban agitátorok próbáltak ellene hangulatot kelteni, azonban a munkások józansága útját állta a további kútmérgezésnek. II. A békeszerződés megteremtette a Nemzetközi Munkahivatalt (Bureau International du Travail), mely Albert Thomas vezetése alatt céljául tűzte ki a munkás-törvényhozás egységesítését. Ennek a szervezetnek napirendjén szerepelt egy javaslat, melynek leglényegesebb pontja a mezőgazdasági munkások munkaidejének 8 órában való megállapítása volt. Már a javaslat bejelentése nagy izgalmat váltott ki a különböző országok agrár köreiben. Az odavetett keztyűt elsőnek Dr. Ernest Laur, a L'Union Suisse des Paysans igazgatója vette fel s nyilatkozatában egyenesen tagadja, hogy a Bureau-nak joga van a földmunkások

dolgába is beleszólni, mert a békeszerződés szerkesztői ezekre nem is gondoltak. De még ha a jog meg is lenne, akkor is figyelembe kell venni a kérdés rendezésénél a mezőgazdaság sajátos viszonyait. Érveit hat pontban foglalja össze. 1. Ma az emberiség érdekében legfontosabb a mezőgazdasági termelés fokozása. Ez a cél inkább a munkaidő növekedését, mint csökkentését kívánja. 2. A legtöbb ország mezőgazdasága munkáshiányban szenved. A munkáshiány a szántóföldek egy részét már legelővé, sőt erdővé változtatta. A 8 órás munkaidő az amúgy is súlyos helyzetet csak rontaná. 3. Különösen súlyosbodnék a helyzet azokban az országokban, melyek normális időben is behozatalra szorultak. 4. A mezőgazdasági munka annyira különbözik a gyári munkától, hogy közös előírásokat alkotni a termelésre nézve lehetetlen. 5. A mezőgazdasági munka vidékenként és országonként annyira változó, hogy a nemzetközi szabályozás ezen a téren veszedelmes illúzió. 6. A mezőgazdasági munkásvédelem sok tekintetben még új dolog. Alapos intézkedéseket csak bizonyos tapasztalatok után lehetne csinálni. Laur ellenvetéseihez beszédes adatokat szolgáltat a Journal officiel a francia mezőgazdaság hanyatlásáról az utóbbi években:

	1913-ban		1920-ban	
Búza termett	6,550.000 hektáron		4,850 000 hektáron	
Árpa «	7,600.000 «		600.000 «	
Zab «	4,000.000 «		3,200.000 «	
Kukorica «	4,500.000 «		331.000 «	
Rozs «	1,120.000 «		809.000 «	
Burgonya «	1,600.000 «		1,300.000 «	
Cukorrépa «	250.000 «		90.000 «	

Ezzel szemben a takarmányt termő föld 700.000 hektárral gyarapodott. Laur még tovább megy: nemcsak a nemzetközi szabályozást tartja lehetetlennek, de rámutat még az egyes nemzetek keretein belül is a felmerülő nagy nehézségekre. Bizonyító példa Cseh-Szlovákia esete. A csehek 1918. decemberében szabályozták a mezőgazdasági munkáskérdést, de annyi kivételt kellett elismerniük, hogy az egész törvény nem látszik gyakorlatilag kivihetőnek. Thomas különben válaszolt Lournak s elismerte, hogy a gyári munkástörvényeket nem lehet automatikusan a földmunkásokra is alkalmazni. — III. Az orosz bolsevisták az elrabolt értékek segítségével nagyarányú propagandát fejtenek ki mindazon országok munkásai körében, hová fegyvereik nem érnek el. Jellemző, hogy az O r a n-ban megjelenő szocialista lap, La lutte sociale szerkesztősége cinikusan beismerte olvasói előtt, hogy az Oroszországból kapott gyöngyök lehetővé tették a nagyobb terjedelemben való megjelenést. Főleg a gyarmatokban dolgozik a bolsevista propaganda nagy sikerrel, mert a leigázott benszülöttek nemzeti érzését izgatja fel a kizsákmányoló uralommal szemben. A nyugati államokban szinte mindegyik szocialista pártban, sőt a szakszervezetekben is sikerült olyan erős bolsevista blokkokat teremteni, melyek esetleges felfordulás alkalmával a bolsevista szervezkedés kristályosodási pontjai lehetnek. Jellemző a helyzetre a toursi szocialista

kongresszus lefolyása, hol a többség Moszkva mellett döntött. Nem sokkal jobb a helyzet — látszólag kedvező jelek ellenére — más nyugati országokban sem. — Február 25. *Robert Veyssie, La production allemande en 1920.* (A német termelés 1920-ban.) Walther Rathenau szokta hangoztatni, hogy Németország igazi gazdasága népének munkereje. A német nemzet évi 36 milliárd munkaórája minimális számítással évi 18 milliárd aranymárkát jelent. Az 1920-as hivatalos német statisztika igazolja Walther Rathenau optimista számítását. A széntermelés, ha még nem éri is el a békebeli átlagot, 1919-el szemben nagy haladást mutat. A gyárak szinte teljes erővel dolgoznak: csak 7.32% redukálta termelését. Pl. a Krupp-gyár, a béketermelésre való áttérés nehézségei ellenére 80 millió haszonnal zárta le 1920-iki mérlegét. A vállalkozási kedv nem lanyhult: a német ipar még a kétes hovatarozandóságú Felső-Sziléziában is nagyon sok befektetést eszközölt. Az export növekedett, főleg Amerika felé. 1919. júliusában 291.166 dollár értékű árú ment az Egyesült Államokba, 1920. júliusában 10,000.000 dollár értékű. Hamburg és Bréma kikötő-forgalma megközelíti a békebelit. Különös gonddal készítik elő a németek a külkereskedelmi kapcsolatok újrafelvételét. A háború előtti nagyszerű szervezeteik pótlására — főleg Stinnes kezdeményezésére — új ügynökségeket állítanak fel. Ezek 1919. májusában Berlinben központot kaptak, mely a beérkezett adatokat német rendszerességgel dolgozza fel. Az alkalmazottak persze nem bürokráták, hanem a gyakorlati életet kitünően ismerő férfiak. A német kereskedelmi szerződések újra kezdik behálózni a földkerekséget. A márka alacsony árfolyama nem izgatja őket, sőt ez teszi lehetővé az olcsó termelést és a külföldiek számára megszabott felárakat. Amerikai bankárok felajánlották közreműködésüket a márka árfolyamának emeléséhez, azonban a német nagyipar képviselői ezt határozottan visszautasították. A mezőgazdasági teljesítmény a célszerű gazdálkodás következtében ugyancsak folyton emelkedik s a jelen nagy nehézségei ellenére reális számítás alapján valószínűnek látszik, hogy 1922-ben az élelmezés már normális lesz. Legnagyobbak látszik a veszteség az emberi tőkében: 1914-ben a lakosok száma 68 millió volt, 1921-ben 61 millió. A fogyatkozást a területveszteségen kívül a harctér, a betegségek, a születések csökkenése okozta. A látszólagos nehéz helyzet ellenére számszerűen megállapítható, hogy Franciaország e tekintetben is rosszabbul áll, mint Németország. Legmegbízhatóbb fokmérője az általános gazdasági helyzet javulásának a kis takarékbetétek feltűnő emelkedése. Mindent összehasonlítva, kétségtelenül megállapítható, hogy a német birodalom nincs sokkal rosszabb gazdasági helyzetben, mint Franciaország, vagy Anglia. — Április 25. *Marquis de Vogüé: Les agriculteurs devant l'opinion.* (A mezőgazdák és a közvélemény). A mezőgazda mindig mindenütt lekötött rabja volt munkájának s nehéz életkörülményeivel nem keltette fel a városlakó irigységet. A bukolikus költők hiába zengték a falusi élet gyönyörűségeit, a közvélemény nagyobb része tudta, hogy ez csak költészet, mellyel szemben a való élet színe legjobb esetben szürke, ha nem sötét. Így volt ez Franciaországban is. A forradalom, mely a föld jelentékeny részét parasztok kezébe juttatta, lényegében nem sokat vál-

toztatott a gazdák sorsán. A városlakó mosolygott a falusi egyszerűségeen, a szűk látókörön, az ízlés hiányán, a vak elemekkel és a nagyon is éleszemű adóhivatallal való viaskodáson, az azonban senkinek sem jutott komolyan eszébe, hogy a földműves életét kívánatosnak tartsa. A gazda nehéz küzdelmét a túl magas adók ellen az egész közvélemény rokonszenvvel kísérte s az egyes túl magas adónemek leszállítását még a rideg lelkű pénzügyminiszterek is a méltányosság elvével okolták meg. Mindez a rokonszenv a háború kitörése óta elpárolgott. Még jó, hogy egyesek a háborús felelősség terhét le nem veszik II. Vilmos császár válláról, hogy a gazdákéra helyezték. Ipari, kereskedelmi és értelmiségi körök, parlament, sajtó, színház nem győzik denunciálni a földművesek túlságos nyereségeit, kapzsiságukat, adózási privilégiumaikat. A gazdát ma irigylik és gyűlölik. A közvélemény előtt ilyen viszonyok közt nehéz dolog védelmükre vállalkozni, de az igazság nevében mégis rá kell mutatni egyes túlzásokra s általánosságban a gazdákról kialakult ítélet elhamarkodott voltára. Komolyan pl. senki sem állíthatja, hogy a drágaságot a gazdák csinálják. A drágaság általános jelenség, melynek oka a gazdasági termelés egyensúlyának a háború által előidézett megbolygatása. Míg az ipar és kereskedelem a nagy konjunktúra folytán gazdagodott, addig a mezőgazdasági termelés helyzete a látszólagos nagy nyereség ellenére is súlyosbodott: a munkaerőt elnyelte a lövészárk és a hadiipar, a munkaeszközök ritkábbak lettek s aránytalanul megrágultak. Ezzel szemben a kereslet folyton nagyobbodott. Csak természetes, hogy ilyen körülmények között a mezőgazdasági termékek is drágultak! Azonban közel sem olyan arányban, mint az iparcikkek, különösen, ha számításba vesszük a mezőgazdasági termelés nagy rizikóját. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy az árak alakulása nem annyira a gazdától függ, mint inkább a vásárlótól, illetőleg a közvetítőtől. Túlzottak azok a számok is, melyeket a gazdák nyereségeiről forgalomba hoznak. A francia birtokok legnagyobb része kisbirtok s ha a gazdák jövedelme nagyobb lett, viszont az elsődendő közszükségleti cikkek (cipő, felsőruha, fehérnemű) ára aránytalanul felment. A termelési költségek, főleg a szükséges nyersanyagok, nemkülönben a munkabérek szintén aránytalanul drágultak. Alapjában véve a gazda nincs jobb helyzetben, mint az iparos, vagy kereskedő. Azt, hogy tőkét gyűjtött, nem lehet szemére vetni: mindenki gyűjtött, aki tehetett. Hogy talán többet gyűjtött mint más, annak egyetlen oka, hogy kevesebbet költött, mint más rétegek. A háború alatti, de főleg a háború utáni örült pazarlásban a gazda nem vett részt, hanem dolgozott és takarékoskodott. További kifogás a gazdák ellen, hogy nem fizetnek elég adót. Ez sem állja meg helyét. Általában örüljünk, hogy a gazdák helyzete valamivel jobb, mint a háború előtt volt: Franciaországnak ők ma — a forradalmak korában — az egyetlen megbízható támaszai. — Május 25. *H. D'Almeras, Une querelle sociale. Manuels et intellectuels.* (Egy szociális civódás. Kézimunkások és értelmiség.) A munka szónak a szocializmus igyekszik olyan jelentést adni, hogy az minden további nélkül a kézimunkát jelentse. Nem kis mértékben a munkásmozgalmat vezető, sokszor lezüllött értelmiség műve, hogy ez a hamis felfogás a munkásság körében általa-

nosan elterjedt. Az ő propagandájuk gyümölcse a mérhetetlen gyűlölség és bizalmatlanság mindkét részről. A munkásság teljes egyenlőséget akar: nemcsak a mesterséges válaszfalakat döngeti, hanem még a természet által emelt korlátok ellen is folytatja szélmalomharcát. A túlzók szerint még feltalálókra, tehát az emberiség legnagyobb jóltevőire sincs szükség az esetben, ha ezek különleges bánásmódra tartanak igényt. Egyenlősíteni: ez az egyetlen lehetséges eljárás, különben az eljövendő nagy forradalom után ismét előlről kezdődik az osztályharc. Az értelmiség oldalán viszont tagadhatatlanul van bizonyos lenézés a képzetlen munkástömegekkel szemben. Franciaország jövője érdekében egymásra kell találniok az értelmiségnek és a munkásságnak: legyen több intelligencia a demokráciában és több demokrácia az intelligenciában. A helyzetben javulni fog, ha a munkásság körében ma még kivételes érdeklődés a tudományok és különösen a szépművészetek iránt növekedni fog. Ha a proletárság látni fogja, hogy az irigyelt és gyűlölt értelmiség — tudósok, írók, művészek — anyagilag épen nem áll jobban és a sorssal szemben sokkal védtelenebb, mint ő, akkor talán eljön részéről is a megértés ideje. A tömeg nem szereti ugyan a tehetséges embereket, nem is fogja szeretni soha, de legalább belátja, hogy kényszerítve van őket túrni, mert nem élhet nélkülok.

* * *

La Revue Universelle. 1921. márc. 1. *Georges Valois, La crise économique.* (A gazdasági válság.) Az Európában és Amerikában pusztító gazdasági válságot sokan próbálták magyarázni semmitmondó magyarázatokkal. Ha a dolgok mélyére tekintünk, nem lehet túltermelésről beszélni, de a rendesnél kisebb mértékű szükségletről sem (kivéve talán egy-két olyan tönkrement országot, mint Ausztria). A túltermelés legfőljebb relatív azokban az országokban, melyek nemcsak a saját szükségletük ellátására rendezkedtek be, hanem számítottak a külföldi békés fogyasztásra is. Azonban ma Európa fele s Ázsia nagyobb része hadi állapotban van, elzárva az európai és amerikai iparcikkek elől. Oroszország, Kelet-Európa, Közép-Ázsia, Kis-Ázsia ma nem fogyasztanak normális mértékben, mert nem tudják cserébe adni a saját termékeiket. Ez a rossz béke következménye, Wilson és Lloyd George műve, melyen nem segít semmiféle sajtósírátkozás. A nyugati államok drágán fizetik meg a rossz békét. A javulás időpontját ma még jósolgatni sem lehet. Amit 1918-ban könnyen meg lehetett volna csinálni, annak ma már nagyon kanyargós az útja. Legjobb, ha Franciaország úgy veszi a helyzetet, amint van s önmagába zárkózva igyekszik iparának belső nehézségein segíteni. A főlölegessé vált munkásokat vissza kell terelni a földhöz s a mezőgazdaságot kell emelni, hogy a lakosság felvevő képessége növekedjék. A megmaradt ipar földművesek számára termeljen elsősorban mezőgazdasághoz szükséges cikkeket. A helyes együttműködés feltételeinek megállapítására állandó szerveket kell teremteni, mint ez pl. a papírgyártásnál már megvan, hol a termelés és fogyasztás képviselői, az állam részvételével a legszerencsésebben együtt dolgoznak. — Április 1. *Claude Anet, Le principe des nationalités et l'Europe centrale.* (A nemzetiségi elv és Középeurópa.) A nemzetiségi elv

érvényesülését a politikában együtt szokták emlegetni Wilson nevével. Ez nem helyes, mert a XIX. században a nemzetiség már egyike volt a legfontosabb politikai erőknél. S ha Wilson lenne a kérdés felvetője, megérdemelné a nemzetek átkát, mert ez az elv még nagyon sok keserűséget okoz az emberiségnek. A régi Európában volt néhány állam, melynek nem volt nemzetiségi kérdése, azonban a nagy többség, köztük főleg Ausztria-Magyarország súlyos tapasztalatokat szerzett a felvetődhető nehézségekről. A háború vége új államokat teremtett, mert a békekötésnél a józan belátás ellenére is le kellett vonni a háború alatt folytatott propaganda következményeit. Az új, vagy részben új államok: Cseh-Szlovákia, Románia, Lengyelország, Jugoszlávia ma mind küzdenek azzal az elvvel, aminek létüket köszönik, mert tele vannak belső ellenségekkel. A nemzetiségi princípium érvényesülése kevés vigasztalás azért az áldatlan állapotért, amibe Közép-Európa jutott. Ez a hajdan gazdaságilag virágzó terület ma a *bellum omnium contra omnes* állapotában sorvad. Állandó jellegű egybeforrásról, vagy legalább együttműködésről a lelkek mai állapotában szó sem lehet. A dunai szövetség gondolatát az új államok egytől-egyig visszautasítják. Az úgynevezett kis-ántánt-ot negatívum hozta létre: a megcsönkített Magyarország boszújától való félelem. A szomorú következmények bebizonyították, hogy a régi monarchia mégsem volt olyan önkényes alkotás, mint amilyennek ellenségei föltüntetni szerették. Az eddigi tanulságokból világosan kiderül, hogy a francia politika veszély esetén semmiféle várhat a kis-ántánt-tól. Mikor a vörösök Varsót fenyegették, Cseh-Szlovákia] szövetségeket keresett, Romániát és Jugoszláviát, de nem azért, hogy Lengyelországot segítsék, hanem hogy — együtt mondják ki semlegességüket. Ha az oroszok esetleg megtámadják Romániát, ugyanezt a komédia fog megisméltódni, csak más szereposztással. Tíz-húsz év múlva melyik fog élni ezek közül az államok közül? Erre nézve talán feleletet adott az az amerikai tábornok, kit az ukrán-lengyel háború idején Wilson, «a világ legnagyobb erkölcsi tekintélyes, Lembergbe küldött rendet teremteni. Persze a háború az erkölcsi tekintély megjelenése ellenére tovább folyt s a tábornok jónak látta a főhadiszállást Varsóba áttenni. Arra a kérdésre, hogy küldetése milyen eredménnyel járt, így válaszolt: «A helyzetet nagyon komplikáltak, a lengyel-ukrán problémát nagyon nehéznek találtam. Akkor azt gondoltam, hadd verekedjenek s majd meglátjuk, melyik lesz erősebb». Néhány év múlva majd mi is meglátjuk, melyek az erős népek Közép-Európában. — Április 15. J. Arthuys, *La Révolution de 1914—192? ou la dépossession des classes moyennes en France*. (Az 1914—192?-iki forradalom, vagy a középosztályok tönkremenése Franciaországban.) A háború olyan vagyoni eltolódásokat hozott létre, hogy ezt már joggal forradalminak lehet nevezni. Ha igaz Polybiosnak definíciója, mely szerint a forradalom a vagyoni új elhelyezkedése, akkor ez a mostani folyamat, melynek következményeképpen egy hatalmas társadalmi osztály van eltűnőfélben, jobban megérdemli a forradalom nevet, mint akár a «nagy forradalom». A háború tönkretette a kistökéseket, kiknek száma Franciaországban nagyobb volt, mint bármely más államban. Ennek a következményei nagyon szomorúak

lehetnek, tekintetbe véve, hogy a kis-tőkésék alkották a nemzetfenntartó középosztály nagy részét. Az a számítás, hogy helyükbe a parasztság fog lépni, még egyáltalán nem mondható biztosnak. További következmény lesz a tőkegyűjtés megakadása, ami viszont az ipart és kereskedelmet fogja megbénítani. Más gyógyszer el nem képzelhető, mint a papírpénz-áradat lecsapolása. Ez becsület kérdése is, mert tönkretenni egy társadalmi osztályt azáltal, hogy a háború terheit legnagyobb részben ráhárítjuk, nem becsületes kormányzás. — Május 15. *René Boylesre, La Litterature dangereuse.* (A veszedelmes irodalom.) Mióta a francia irodalom megszűnt kizárólag a szalonok mulatsága lenni, melynek elsősorban finom művelt asszonyok voltak élvezői és bírálói, sok olyan jelenség merült fel, amik az erkölcsi szempontot alkalmazók Ítélete szerint aggodalomra adnak okot. Különösen az irodalmi naturalizmus szeret turkálni nem mindig ízlésesnek mondható tárgyokban. A modern irodalom veszélye a gyenge jellemekre nem tagadható, de azért túlozni sem szabad ezt a veszedelmet. Fődolog, hogy az író művész legyen és jószándékú. Tanítani nemcsak nagyszerű példákkal, nemes jellemekkel, kifogástalan tettek rajzolásával lehet, hanem talán még inkább a való élet gonoszságainak, kicsinyességeinek — persze erényeinek is — rajzával. Az író ne fessen angyalokat és ördögöket, hanem valóságos embereket s akkor a tanulság, még pedig a legmélyebb tanulság: a lélek szépítése, erősítése, emelése, a látókör tágítása elmaradhatatlan lesz. — Június 1. *René Johannet, La révolution ouvrière en Angleterre.* (A munkásforradalom Angliában.) Európában a XIX. század második felében közfelfogássá szilárdult, hogy az angol munkásság politikai taktikája előnyösen különbözik a kontinensen észlelhető tapasztalatoktól. Az angol munkás tisztelte a törvényt, bízott a szociális fejlődés békés menetében, osztályának politikai erőit az alkotmány keretei közt érvényesítette, szóval elutasította a forradalmi módszert. Körülbelül egy évtized óta a helyzet megváltozott s 1919-ben már odajutott, hogy a rendőrök testületileg sztrájkba léptek. Jacques Bardoux, az angol munkásság kitűnő ismerője megállapítja, hogy a változásnak nem annyira anyagi, mint lelki okai vannak. A munkásság anyagi helyzete az utóbbi évtizedben inkább javult, mint romlott; azonban a régi, inkább arisztokratikusnak, mint proletárinak nevezhető lélekalkatot hiába keressük. Az angol munkás fáradt, könnyen izguló és főképen bizalmatlan. Bizalmatlan munkaadójával, a politikusokkal, sőt saját vezéreivel szemben is. A munkaadó, szerinte, a munkást egyszerűen profit-gépnek tekinti. A politikusok, tartozzanak bármilyen párthoz, mind egyformán a kapitalisták érdekeit szolgálják. A vezérek pedig nagyon gyakran a munkásérdekek árulói. Az ebből a hangulatból származható veszedelmet lekicsinyelni már csak azért sem szabad, mert Lenin közben nem pihen. Az angol munkásság közül ma nem kevesen tagjai az oroszok által jól organizált kommunista ligának.

* * *

Le Parlement et l'Opinion 1921. február 5. *** *La politique de la France sur les bords du Danube.* (Franciaország politikája a Duna partján). A trianoni béke szerzői belátták, hogy a Habsburg-monarchia

népei egymásra vannak utalva, épen ezért a szerződés 207. pontjának 6. §-a egyenesen elrendeli, hogy az utódállamok egymás között gazdasági szerződéseket kössenek. 1920 tavaszán a francia kormány megbízottjai útján hivatalosan is tett ez irányban lépéseket. A helyzet parancsolólag megköveteli, hogy az utódállamok valóban rálépjenek a javasolt útra s ebből a szempontból legfontosabb Magyarország magatartása, mert a központi fekvésű Magyarország ellenkezésével, vagy akárcsak passzív rezisztenciájával is minden törekvést a normális gazdasági élet helyreállítására meghiúsíthat. A Habsburgok birodalma hosszú történeti fejlődés eredménye: a benne élő különböző fajokat a természetes határok és a gazdasági érdekek lánc fogta össze. A folyók csak úgy, mint a vasutak, Bécs és Budapest felé tartanak. Egyszerre, nem az idő munkája, hanem egy ember akarata szétrombolta azt, amit századok építettek. Ez az ember Wilson, az összes teljhatalmúak közül európai dolgokban a legtudatlanabb, kinél meghallgatásra találtak — persze amerikai belpolitikai okokból — a kivándorolt nemzetiségi politikusok. Ha Magyarországot fel akarjuk használni egy olyan politikai koncepcióban, mely a békét biztosítja, először is jóvá kell tenni a vele elkövetett igazságtalanságokat. Őszinte megállapodás mindaddig nem lehetséges, míg a jelenlegi sérelmek nem orvosoltattak. A románok azzal vádolták a magyarokat, hogy elnyomták őket. Ezzel szemben álljon itt dr. Siegescu József nyilatkozata: «A magyarok soha nem zaklatták az Erdélyben nagy számban felállított román intézeteket. Volt nekünk 5 szemináriumunk, 8 tanítóképzőnk, 4 tyceumunk. 1 gimnáziumunk, 1 reáliskolánk, 5 felsőbb leányiskolánk internátussal, 2985 elemi iskolánk, 25 vallásos társulatunk nők számára, 113 zenei társágunk, mindezek román szemézzettel és növendékekkel. Lehet-e azt mondani ilyen körülmények között, hogy a magyarok elnyomtak bennünket? Csak azt kívánom a román Erdélybe ma bezárt magyaroknak, hogy a bukaresti kormánytól a közigazgatás és iskoláik számára hasonló szabadságokat kapjanak». Ezzel szemben a románok elűzik a magyar hivatalnokokat, tiszta magyar községek iskoláiba román tanerőket helyeznek Normális gazdasági közeledést mindaddig nem várhatunk a magyaroktól, míg Románia nem respektálja az erdélyi magyarság kisebbségi jogait. Cseh-Szlovákiával szemben valamivel jobb a helyzet, de itt is van egy fogas kérdés, a Ruthén-föld hovatarozandósága. Millerand kísérőlevele reményeket keltett a magyarokban, melyek ez ideig még nem valósultak meg. Kétségtelen, hogy Cseh-Szlovákia és Ruthén-föld között sem néprajzi, sem politikai, sem gazdasági kapcsolat nincs. A teljhatalmúak egyetlen szempontja az volt, hogy ezt a részt is elszakítsák Magyarországtól, noha a ruthén hegyvidéket gazdasági élete teljesen a magyar alföld felé utalja. A mostani helyzet nem lehet végleges: a ruthének vagy visszatérnek a magyarokhoz, vagy Kelet-Galiciához kapcsolódnak. Attól is félni kell, hogy a ruthének végtelen szenvedéseiktől elgyötörve a bolsevisták karjaiba vetik magukat. Nagy hiba volt közvetlenül a mai magyar határok mellett közel hárommillió magyart elszakítani az anyaországtól. Persze a befejezett dolgokon rendkívül kényes lenne ma még változtatni. Franciaország mégis megértetheti az utódállamokkal, hogy ne essenek

abba a hibába, ami miatt Ausztria-Magyarországot felosztották. Az entente az orosz veszedelemmel szemben lengyel-román-cseh szövetséget tervez. Ehhez a bástyához hozzá kell építeni a magyar sziklát, ami természetesen csak engedékeny politika árán lehetséges. — Február 20.

1. *L. Breton, La Crise du Logement et les Habitations a bon marché.* (A lakáskriszis és az olcsó lakások.) A lakáskérdés, mely már a háború előtt félelmetes volt, napról-napra aggasztóbb lesz. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a jelennek egyik legsúlyosabb problémája. A közvélemény figyelme is már feléje fordult, ami a törvényhozás munkáját jelentékenyen megkönnyíti. A lakásínség különösen nagy veszedelmet jelent a népesezési mozgalomra, mert rontja az egészségügyi színvonalat s főleg a népes családok életét teszi tűrhetetlenné. A gyors segítség sehol sem kívánatosabb, mint ezen a téren, mert elkeserítőbb szociális jelenséget képzelni sem lehet. Két útja van az orvoslásnak, amelyeken egyszerre haladva eredményt lehet elérni: 1. a meglevő helyiségek gazdaságos kihasználása; 2. új épületek emelése. Az első pontra nézve a következő intézkedések látszanak célravezetőnek: a megüresedett lakások nyilvántartása, a szükségtelen házlebontások, a luxus-célokot szolgáló átalakítások megszüntetése, a több lakással bíró egyének megrendszabályozása, a megkezdett építkezések sürgős befejezése. A második része a programnak már sokkal nehezebben realizálható, azonban gondos törvényhozással, bőséges állami támogatással sokat lehetne és kell is tenni. — Április 5. *Marc Lauret, La propagande allemande en 1920—21. et les progrès de la Gallophobie.* (A német propaganda 1920—21-ben és a francia gyűlölet terjedése.) A németek, miután a fegyvert kiütötték a kezükből, a háborút más eszközökkel folytatják. Az egész világon folyó német propaganda egyik leglényegesebb pontja, hogy őket fegyverrel nem győzték le s hogy nem bűnösök a háború felidőzésében. Jellemző, hogy az angolokkal szemben a német propaganda sokkal enyhébb, majdnem barátságos, mint a franciákkal szemben. A német nevelésnek is egyik főcélja, hogy a gyermekekbe beleoltsa a franciák gyűlöletét. A belső propaganda élén Hugó Stinnes áll, kinek ellenőrzése ma kb. 70 német újságra terjed ki. Újabban már az ausztriai, sőt állítólag a svájci német újságok egy részét is hatáskörébe vonta. Ugyanezt a propagatív célt szolgálják a német filmgyárak. Hogy a szervezet milyen kitűnően működik, bizonyítják a Németországra nézve eredménnyel végződött népszavazások. A külföldre irányuló propagandát tudományos és kereskedelmi alakulatok végzik. Hogy ugyancsak nem eredménytelenül, annak a bizonyítékai napról-napra szaporodnak. Vannak külföldi lapok — a háború alatt ántánt-pártiak — melyek ma már német érdekeket szolgálnak. — Április 20. *A. Franchère, Réflexions et Commentaires sur l'Agriculture.* (Gondolatok és megjegyzések a mezőgazdaságról.) Franciaországban mindinkább szaporodnak a kisbirtok-rendszer további kiterjesztésének védelmezői. A kisbirtok mellett felhozott érvek kétségtelenül súlyosak, azonban nem szabad elfelejteni az érem másik oldalának a megtekintését sem. Franciaország a kisbirtok hazája. Téves lenne azonban azt hinni, hogy a kisbirtokot a nagy francia forradalom teremtette

meg. A forradalom csak betetőzött egy lassú, évszázados fejlődést. 1846-ban Michelet joggal állíthatta, hogy míg Franciaországban a föld 15—20 millió paraszté, kik azt meg is művelik, addig Angliában a föld 32.000 arisztokratáé, kik azt másokkal műveltetik. Ha már most mindaz az előny, amit a kisbirtoknak szoktak tulajdonítani, reális lenne, az utóbbi évszázadban Franciaországnak szociális és gazdasági szempontból az első, Angliának az utolsó helyre kellett volna kerülnie. A kérelhetetlen számok mást bizonyítanak. Vegyük az egyik legfontosabb érvet: a kisbirtok jó hatását a népesedési mozgalomra. A statisztika azt bizonyítja, hogy a falusi lakosság születési számaránya Franciaországban kedvezőtlen. Pl. a szinte kizárólag földművelőktől lakott département-okban 100 családra 168—167 gyermek esik. Más országokkal való összehasonlításból kiderül, hogy a kisbirtok-rendszer hazája, Franciaország, e szempontból az utolsó helyen áll.

1905-ben Franciaországban:

Az összes lakosság.....	39,222.000
Születések száma	807.291
Halálozások száma.....	766.285
Születések százalékban	21.6
Halálozások százalékban	19.6

Ugyanekkor Angliában:

Az összes lakosság.....	42,979.000
Születések száma.....	1,163.535
Halálozások száma.....	669.638
Születések százalékban	27.1
Halálozások százalékban	15.5

Németországban:

Az összes lakosság.....	60,314.000
Születések száma.....	1,987.153
Halálozások száma.....	1,194.314
Születések százalékban	33.0
Halálozások százalékban	16.1

Ha még hozzávesszük, hogy Németországban a parasztság az összlakosság 29%-a, Franciaországban pedig 57.9%-a volt, akkor ki lehet mondani, hogy a francia paraszt állítólagos szaporasága legenda. Ugyancsak legendának bizonyul a számok világánál a kortes-beszédekben annyiszor szereplő másik érv, hogy a kisbirtok Franciaországban a többtermelést mozdítja elő. A legfontosabb terményekből az 1905—9 közti átlagtermést egyes országokban összehasonlítva ennek az állításnak szinte az ellenkezője derül ki.

Métermázsákban hektáronként termelt:

Buzából:		Rozsból:		Árpából:	
Dánia	27·8	Belgium	21·7	Belgium	27·6
Belgium	24·1	Uj-Zéland	18·5	Hollandia	20·7
Hollandia	23·4	Anglia	17·8	Anglia	19·8
Anglia	22·5	Dánia	17·3	Németország	19·5
Svájc	22·5	Hollandia	17·1	Svájc	18·9
Svédország	20·4	Svájc	16·9	Norvégia	18·3
Németország	20·0	Németország	16·7	Kanada	16·5
Norvégia	16·8	Norvégia	16·6	Japán	15·3
Franciaország	14·3	Ausztria	13·0	Svédország	15·3
Ausztria	13·3	Magyarország	11·1	Ausztria	14·1
		Franciaország	11·0	Franciaország	12·9
Zabból:		Burgonyából:		Cukorrépából:	
Belgium	24·4	Belgium	155·2	Svájc	388·1
Svájc	23·6	Norvégia	147·4	Hollandia	311·3
Hollandia	22·2	Uj-Zéland	141·4	Németország	300·0
Németország	19·3	Anglia	139·3	Svédország	290·0
Anglia	18·7	Németország	139·0	Dánia	287·5
Dánia	17·1	Hollandia	134·7	Itália	284·3
Uj-Zéland	16·5	Kanada	114·0	Franciaország	258·0
Norvégia	15·3	Ausztria	111·0	Spanyolország	218·0
Svédország	13·3	Svédország	106·0	Magyarország	216·7
Franciaország	12·5	Franciaország	94·5		
Ausztria	12·0				

Ezekből az adatokból kiderül, hogy a kisbirtokrendszer Franciaországban nem mozdította elő a többtermelést. Még szomorúbb az állapot, ha a termésátlag növekedését összehasonlítjuk Németországéval.

Átlagtermés hektáronként métermázsákban:

	1883—87. években		1901—12. években	
Buzából:				
Franciaországban		12·15		13·4
Németországban		13·7		20·7
Rozsból:				
Franciaországban		10·3		10·3
Németországban		10		18
Zabból:				
Franciaországban		11·8		13·9
Németországban		11·33		18·9
Burgonyából:				
Franciaországban		77·3		87·3
Németországban		90·2		133

Erre Franciaországban azzal szoktak felelni, hogy a németek csak a legjobb földeket művelik meg, innen a magas termésátlag. Ha a bevett

területmennyiséget összehasonlítjuk a két országban, rögtön kitűnik ennek az állításnak tarthatatlan volta.

B ú z á b ó l :

		Franciaország	Németország
Bevetett terület	hektáronként	6,542.230	1,974.098
Össztermés	métermázsákban ...	86,919.050	46,559.560
Átlagtermés	hektáronként.....	13.3	23.6

R o z s b ó l :

Bevetett terület	175.710	6,414.143
Össztermés.....	12,147.750	122,223.940
Átlagtermés.....	108	19.1

Á r p á b ó l :

Bevetett terület.....	760.205	1,654.020
Össztermés	14,885.200	36,732.540
Átlagtermés.....	13.7	22.2

Z a b b ó l :

Bevetett terület	3,979.270	4,438.209
Össztermés	51,826.010	97,139.650
Átlagtermés	13	21.9

Burgonya:

Bevetett terület.....	1,563.530	3,341.606
Össztermés	156,251.530	502,094.660
Átlagtermés.....	96.1	150.3

Cukorrépából:

Bevetett terület	255.170	547.625
Össztermés	72,221.045	166,422,370
Átlagtermés.....	241.9	317.9

Ha ezeket a számokat megmutatjuk francia termelőknek, kételkednek az adatok valóságában. A háború legalább néhány hadifogolyt, kik Németországban voltak, kinyitotta a szemét. Franciaországban az északkeleti nagybirtokok mutatják még a legszebb eredményt. Ezeket kellően megművelik, megfelelő tőkével támogatják, hozzáértéssel kezelik. Ha ezeknek a termés-eredménye nem emelné az átlagos színvonalat, az eredmény még szomorúbb lenne. Bebizonyított dolognak vehetjük tehát, hogy Franciaországban a föld elaprózása sem szociális, sem gazdasági eredményeket nem hozott, nincs tehát létjogosultsága annak a törekvésnek, mely az ország érdekének cégere alatt kívánja a kisbirtok szaporítását. A francia paraszt minden jó tulajdonsága ellenére irtózik a haladástól. Ezen csak tanítással

országnak, ha nagyhatalom akar maradni, ipari pozícióját nemcsak megtartani, hanem még fejlesztenie kell. Mivel a lakosság szaporodása csak annyi munkaerőt szolgáltat, amennyire az iparnak is szüksége van, a mezőgazdaságban az eddiginél sokkal nagyobb mértékben kell használni a gépeket. A francia mezőgazdaságnak industrializálódnia kell. Ez a mai birtokelosztás mellett csak úgy lesz lehetséges, ha a kisbirtokosok a kooperációra kedvet kapnak. E tekintetben sokat segítene jól felszerelt mintagazdaságok és kísérleti állomások példája. — Június 5. *Léon Faraut, Devons-nous entrer en Relations commerciales avec la Russie des Soviets?* (Kereskedelmi összeköttetésbe lépünk-e Szovjet-Oroszországgal?) Az angol kormány március 16-án, a német kormány május 6-án kereskedelmi szerződést kötött az orosz szovjettel. A szerződések Lenin győzelmét, szinte elismerését jelentik. Miután Amerika, Lengyelországgé a balti államok és Itália már szintén kereskedelmi összeköttetésbe léptek a vörös Oroszországgal, felvetődik a kérdés, mit tegyen Franciaország? Békéről, elismerésről mindaddig nem lehet szó, míg Oroszország nem kötelezi magát régi adósságainak megfizetésére. Kereskedelmi összeköttetésre azonban így is van mód: Briand egyik jegyzékében megállapítja azon feltételeket, melyek mellett francia állampolgárok Oroszországgal kereskedést folytathatnak. A lényege Briand jegyzékének az, hogy mindenki saját veszélyére kereskedhetik, mert a francia kormány semminemű felelősséget nem vállalhat. Különböző ezek a szerződések meglehetősen akadémikus értékűek, mert az orosz szovjetnek nincs fizetőeszköze. Az orosz szovjetnek jelenlegi reális fizetőeszközeit Hughes amerikai államtitkár 175 millió arany dollárra becsüli, ami alig számottevő összeg. A bolsevista ügynökök híres kötéseit nagy számokkal dobálóznak, azonban nem mindig effektuálódnak. Nyersanyaguk nincs, amivel fizethetnének, ami aranyuk van, azt inkább pillanatnyi szükségletek kielégítésére, propagandára és hadi felszerelésre fordítják. Az igazság az, hogy komoly kereskedelem Oroszországgal ma nem lehetséges és még sokáig alig lesz lehetséges. 1920—21-ben alig volt több az import egymillió, az export néhány száz ezer púd nál. Mi ez a békeévek milliárd pudjaihoz képest? A kereskedelem megbénulását az oroszországi termelés fennakadása magyarázza. A háború előtt az orosz export 65% élelmiszerekre, 43%-a a búzára esett. Jelenleg a gabonatermés alig több a békebelinek $\frac{1}{3}$ -nál. Ha az orosz mezőgazdasági termelés lábraáll, akkor komolyan szó lehet a gazdasági vérkeringés megindulásáról. De hol van még ez az idő? A komoly munka felvételéhez nemcsak gazdasági gépekre volna szükség, hanem vetőmagra, marhára, takarmányra, trágyára. Szóval olyan dolgokra, amiket tulajdonképpen Oroszországnak kellene exportálnia. A kereskedelmi szerződéseknel komolyabb dolgok az idegeneknek adott koncessziók. Az eddig adott koncessziókról pontos adatok nincsenek s a forgalomba került hírek túlzottaknak bizonyultak. A nagy nehézségek ellenére ez az a pont, amelyen sarkát megvetve Franciaország talán visszanyerheti régi gazdasági hatalmát Oroszországban. Elsősorban számításba jöhetne a Donec-menti gazdag bányaterület, mely azelőtt szinte kizárólagosan francia és belga érdekeltségek kezében volt. Vigyázni kell, hogy az angolok meg ne előzzék a franciákat.

Revue des deux Mondes. 1921. április 15. *Jérôme et Jean Tharaud, Bolchévistes de Hongrie. II. Michel Károlyi et Béla Kun.* (Magyarországi bolsevisták. II. Károlyi Mihály és Kun Béla.) Tisza István szívesen emlegette köznemesi származását, viszont Károlyi Mihály büszke volt rá, hogy az ország egyik legnagyobb nevű, leggazdagabb főnemesi családjának sarja. Húszéves korában már fejedelmi vagyon ura volt. Lelki alkatának különössége talán ismert testi hibájában gyökerezik. Jellemző önvallomása a minden földi jóval elhalmozott, de beteg lelkű embernek, hogy fiatal korától fogva leghőbb vágya volt a forradalomcsinálás. Egyensúlyozatlan lelki habitusa szélsőségekben nyilvánult. Vadászatokon a legexcentrikusabban öltözött, lovaglásnál tönkretette lovait, automobil-balesetekben tartotta a rekordot, nagyban és majdnem mindig vesztéssel kártyázott, ezért fejedelmi vagyona ellenére tele volt adósságokkal. Hazardőr volta kiütözött belőle a politikában is, melyet nagyúri sportként űzött. A politikai életre utalta őt főúri származása, mert Magyarországon a politikai életet a főnemesség dirigálta. Ha az Orczy-ház szimbolizálja a zsidó befolyást, akkor a Kossuth Lajos-utcai, nemes egyszerűséggel épített Nemzeti Kaszinó szimbolizálhatja a magyar arisztokrácia politikai hatalmát. Itt csinálták inkább — kártyázás és beszélgetés közben — a magyar politikát, mint a főrendiházban, vagy a képviselőházban. A magyar mágnások politikai hitvallása némi árnyalatbeli különbségeket leszámítva meglehetősen azonos volt: atyáik harcoltak 1848-ban Ausztria ellen, a vereség után azonban, mint a Tiszák, belenyugodtak a változhatatlanba, elfogadták Bécs és Berlin szövetségét, annál is inkább, mert német segítséggel konzerválhatónak vélték az országnak sok tekintetben még feudális karakterét. Károlyi Mihály is tagja volt a Nemzeti Kaszinónak, de az ott uralkodó politikai koncepciót már csak feltűnési vágyból sem vallotta magáénak, hanem az ellenkező végletbe csapott át. Híve volt az általános választójognak, a földreformnak, ellensége a hármasszövetségnek. Ha alkalom nyílt rá, nem mulasztotta el rokonszenvét nyilvánítani Franciaországgal szemben, mivel azonban az eszmék csak annyit érnek, mint az azokat képviselő emberek, Franciaországnak is jobb lett volna, ha a magyar politikai életben más, nagyobb fajsúlyú barátja akad Károlyi Mihálynál. El lehet képzelni, hogy a robusztus, egészséges, tragikus nagyságú Tisza és a degenerált Károlyi Mihály között nem volt jó viszony: Tisza lenézte Károlyit, Károlyi irigyelte Tiszát. Évekkel ezelőtt egy parlamenti vita kapcsán párbajra került köztük a sor. Tisza, a fölényes vívó, csak játszott dühös ellenfelével. Élete végén, mikor Károlyi befolyása az ország szerencsétlenségére aggasztó arányokban nőni kezdett, Tisza egyik rokonának többször ismételte, hogy talán jobb lett volna akkor végezni evvel az emberrel. Kossuth Ferenc halála után Károlyi vette át a függetlenségi párt vezérsejéget s mint ilyen, nagy programot dolgozott ki Magyarországnak a hármasszövetségtől való elszakítására. Programjának először az amerikai magyarokat, illetőleg ezeknek anyagi támogatását akarta megnyerni, ezért 1914 első felében, nem minden siker nélkül, propaganda-körutat tett Amerikában. A háború visszautaztában a hajón érte. Bordeauxban őt és kíséretét internálták, de a francia kormány azon föltétellel, hogy a

szövetségesek ellen nem fog fegyvert, visszaeresztette hazájába. Míg a háború a német győzelemmel kecsgettette a magyarokat, addig Károlyinak nagyon kis befolyása volt a politikában. Somme és Verdun, de különösen Oroszország kiválása után, midőn a magyarok azt hitték, hogy számukra nincs, értelme a további harcnak, Károlyi kezdett a tömegek szemében nőni, mint olyan ember, ki mindig a háború továbbhúzását jelentő németek ellenségének bizonyult. Budapesten volt egy nagyobbára zsidó értelmiségből álló csoport, mely Károlyi mellé szegődött. Ez a zsidó értelmiség főleg két folyóiratban terjesztette eszméit: a *H u s z a d i k* *S z á z a d b a n* melyet Jászi Oszkár szerkesztett s a *N y u g a t b a n*, mely egyidőben Hatvány Lajos anyagi támogatásával jelent meg. Jászi Oszkár folyóiratán keresztül kerültek a nyugati szociológiai eszmék Magyarországra, persze alapos változtatásokkal. Hatvány folyóirata viszont azt tűzte maga elé célul, hogy az irodalmi kapcsolat a magyar múlt és jelen között megszakadjon. Ebben a környezetben az orosz forradalom úgy tűnt fel, mint az Izrael által századok óta várt nagy este szürkülete. Károlyi mellett sorakoztak fel lassankint mindazon elemek, melyeknek célja volt a felforgatás, a mindenáron való béke. Munkájában támogatta őt felesége, aki viszont a maga részéről exaltált zsidó feministákkal és pacifistákkal tartotta fenn az érintkezést. Károlyi Mihályné tökéletes típusa annak a többször előforduló arisztokrata asszonynak, ki élvezve az óriási vagyon nyújtotta előnyöket, abban leli kedvét, hogy osztályának érdekeivel ellentétes romboló eszmékkel játszik. A nagy francia forradalom is tud ilyen hősnőkről. Mivel Károlyi Mihály szeretett hivatkozni ántánt-köri összeköttetéseire, Czernin, midőn különbékére gondolt, őt küldte ki Svájcba, hogy helyzetképet kapjon. Károlyi maga előtt kiküldte Diener-Dénes József zsidó újságíró, aki viszont a Svájcba szorult különböző nemzetbeli defetistákkal, elsősorban Guilbeaux francia bolsvistával lépett összeköttetésbe. Diener-Dénes azután elhitette Károlyival, hogy a népek a világforradalom küszöbén állnak. Ilyen körülmények között természetes, hogy Beau francia miniszter szóba sem állt Czernin kiküldöttjével. A kudarc ellenére Károlyi népszerűsége nőttön-nőtt. A németek kezdték érezni veszedelmes voltát s megpróbálták törbecsalni. A kikémleléssel megbízott német őrnagy azonban maga került csapdába s az eset csak használt Károlyinak. A bolgár front áttörése, Ludendorff hátrálása a nyugati fronton, az olasz harcvonal bomlása a tömegek szemében azt látszott bizonyítani, hogy Károlyi jó próféta volt, mikor a német szövetség veszedelmét hirdette. Másrészt az ántánt-összeköttetések legendája annyira el volt terjedve, hogy őt kezdték tekinteni az egyetlen embernek, aki még valamit menthet. Mikor az összeomlás nyilvánvaló lett, Károlyi nemzeti tanácsa, Hock János elnökle alatt, kész talajra talált az ország elégedetlen elemeinél. A király, aki Tiszát annak idején könnyű szívvel elejtette, nem idegenkedett attól, hogy Károlyit miniszterelnökké nevezze ki. Gödöllőn tárgyalt is vele, azonban a végső elintézetést csak Bécsben ígérte. Bécsben a királynál más befolyások érvényesültek s József főherceg mint homo regius lett megbízva a helyzet tisztázásával. Károlyi családottan tért vissza Budapestre, hol József főherceg Hadik Jánost bízta meg kabi-

netalakítással. Hadik nem tudott megbirkózni a nemzeti tanács folyton növekedő erejével, nem tudta már feltartóztatni a forradalom kitörését. A nagyobb mozgalmakat október 29-én a lánchídi tüntetés vezette be. A következő éjjel, valószínűleg Göndör-Krausz zsidó újságíró indítványára, Heltai zsidó parkettáncos vezetése alatt a forradalmárok hatalmukba kerítették, minden ellenállás nélkül, a helyőrségi parancsnokságot, majd a Telefonközpontot. Az éjjel eseményei eldöntötték a forradalom sorsát: 31-én reggel Károlyi megalakította minisztériumát s telefonon letette az esküt a királynak. Ugyanezen a napon gyilkolták meg Tisza Istvánt. A rákövetkező napokon Károlyi, környezetének nyomására, először feloldatta magát a királlyal a neki tett eskü alól, majd nov. 12-én lemondás-félét íratott alá vele. November 16-án Magyarország már köztársaság. Budapesten a visszaszerzett szabadság mámorában elfelejtették a katonai vereséget s a legképtelenebb illúziókat táplálták a szövetségesek jóindulatát illetőleg. A belgrádi találkozás Franchet d'Espérey-vel kiábrándítólag hatott. A fegyverszüneti szerződés feltételei kegyetleneknek tünnek fel a magyarok szemében, hátha még sejtették volna, ami ezután következett? Franchet d'Espérey nem volt beavatva az 1916-iki francia-oláh szerződésbe, semmit sem tudott a csehek által emelt igényekről, így kötötte meg a belgrádi szerződést, mely az utódállamok nyomása alatt hamarosan papírrongynak bizonyult. A nemzetiségi veszedelem kezdte éreztetni hatását. A magyarok alapján véve sohasem nyomták el nemzetiségeiket. Széchenyi és Deák liberális nemzedéke igen megértő álláspontot foglalt el velük szemben, később azonban a mértéket nem ismerő zsidó sajtó befolyására a helyzet rosszabbodott. A katasztrófa alkalmával a magyarok azt hitték, hogy a nemzetiségek megelégesznek avval az autonómiával, amit Jászi Oszkár nekik felajánlott. Az aradi tárgyalások bebizonyították az ellenkezőt. Közben a csehek, szerbek, románok folyton előbbre nyomultak magyar területen. Károlynak nem volt hadserege, mely ellenállhatott volna. Linder híres kijelentésének: «Nem akarok több katonát látni» — szomorú következményei lettek. A belső bajok is folyton szaporodtak a polgári és szociális miniszterek egyenetlenkedése folytán. Ütközőpontok voltak a földreform, a tisztii alakulatok, a bolsevista agitációval szemben való erős állásfoglalás kérdése. Károlyi mindenben a szocialistáknak engedett s akik ezért neki szemrehányást tettek, ezt a feleletet kapták tőle: «Gyorsvonatra szálltam; aki nem akar velem utazni, szálljon le».

Néhány héttel a Károlyi-forradalom kitörése után Major Sebestyén álnéven megérkezett Budapestre Kun Béla, 300.000 rubellel a zsebében, hogy megkezdje a kommunista agitációt. A bécsi orosz vöröskereszt-bizottság szállította neki a további költségeket. Saját bevallása szerint 1918 novemberétől 1919 márciusáig 12 millió rubelt kapott: evvel az összeggel szervezte a magyarországi protétárdiktatúrát. Eleinte nem nagy sikerrel dolgozott. Vörös Újság-ját nem vették komolyan, a szervezett munkásság és a már szociáldemokrata katonaság rosszul fogadta. Csak néhány értelmiséghez tartozó egyén — nagyobbára zsidók — csatlakozott hozzá. Első sikerei voltak a salgótarjáni lázadás és két polgári nyomda lerom-

bolása. A N é p s z a v a nyomdájának tervbevett lerombolása a nagy vérengzés ellenére sem sikerült. Erre következett Kun Béla letartóztatása. Mikor a rendőrök megverték, zsidó polgári lapok mártírnak tüntették fel. Börtönében gyakran meglátogatták a miniszterek közül hitsorsosai: Böhm Vilmos, Kunfi (Kunstädter) Zsigmond, Pogány József, ez a Napoleon-karikúra. Ilyen viszonyok között érkezett meg a szövetségesek egyik újabb jegyzéke, mely a románokat felhatalmazza, hogy újabb száz kilométerrel előbbre nyomuljanak. Károlyi Mihály, kinek ez időben Kéri Pál szállította a gondolatokat, átengedte a további iniciatívát zsidó tanácsadónak. Károlyi lemondott egy proklamációban, melynek leglényegesebb állítása (hogy a demarkációs vonal Vix kijelentése szerint egyúttal politikai határ) hazugságnak bizonyult. A hatalmat átvették a bolsevisták. Kun Béla megelégedett a külügyi népbiztosság vezetésével, azonban mindenki tudta, hogy az ügyek az ő kezében futnak össze. Huszonhat népbiztos közül tizennyolc zsidó volt, a többi nyolc — jámbor házi keresztények — csak arravaló, hogy legyen, aki szombaton is aláír. Az Árpád-ház, Szent István, az Anjou-k, Hunyadiak, Habsburgok után Kun Béla, Izrael királya uralkodott Magyarországon. — Június 1. *Jérôme et Jean Tharaud, Bolchévistes de Hongrie III. La Jérusalem nouvelle.* (Magyarországi bolsevisták. Az új Jeruzsálem) A bolsevisták dörgő szónoklatokkal jelentették be Magyarországnak, hogy ütött a boldogság órája. Egyelőre azonban még élt a bolsevista boldogság esküdt ellensége, az arisztokrácia és polgárság. Mivel ezeknek egy csapással való lefejezése némi nehézségekbe ütközött, meg kellett elégedni avval, hogy az életet lehetőleg tűrhetetlenné tegyék számukra. Ezt a célt szolgálta a legtöbb intézkedés: a bankbetétek zárolása, az ékszerek, műtárgyak, idegen valuták kötelező beszolgáltatása, a ruha- és lakásrekvirálás, a házbizalmi rendszer, a szakszervezeti igazolvány szükséges volt az életnek jóformán minden megnyilvánulásánál. Leghatásosabban szolgálta talán ezt a célt a szervezett terror, Cserny József bandája, a Lenin-fiúk és a kis púpos zsidónak, Klein-Corvin Ottónak politikai nyomozóhivatala. Budapesten rémségeket mesélnek munkájukról s noha utólag nagyon nehéz elválasztani az igazságot a felzaklatott képzelet alkotásától, mégis van néhány eset, hol a hitelesen megállapított tények borzalmassága fogalmat adhat a magyarság szenvedésének nagyságáról. Ilyenek pl. Dobsa zászlós, a Hollánok, a kivégzett csendőrfőtisztek halála. A legnagyobb terror sem tudta azonban megakadályozni a szovjet gazdasági csődjét: a gyárak nagy veszteséggel dolgoztak, a pénzügyek, a nagyarányú pénzhamisítás ellenére, vagy talán épen emiatt, siralmas állapotba kerültek. A gazdasági élet nem tűri a mechanikus bolsevista gondolkodást, amint a szellemi élet is elsorvad ilyen vezetés mellett. Az írói kataszter felállításának kísérlete nevetségbe fulladt. Több átmeneti sikerrel dolgoztak az egyetemen, hol egyes fakultásokat megszüntettek, a meghagyottakról a keresztény tanárok jórészt elűzték s őket nagyobbrészt fiatal zsidógyerekekkel helyettesítették. Az iskolákban ellenőrizték a megbízhatónak nem látszó tanítókat s evvel olyan légkört teremtettek, melyben minden komoly nevelő munka lehetetlenné vált. A nemi felvilágosítás, a bolsevista pedagógia egyik fő programpontja, sok esetben botránnyal végződött. Hivatalosan

a bolsevizmus a vallást magánügynek minősítette, mert a zsidó vezetők féltek nyíltan bevallani a mélyen vallásos magyar nép előtt végső szándékaikat. Néhány hét alatt sikerült egy csomó idegen embernek, legalább Budapesten, mindent felforgatniuk. Új Jeruzsálem nőtt ki a Duna partján Karl Marx zsidó agyából, zsidó kezektől építve. Századok óta kísérti Izrael fiainak képzeletét az eszményi város, hol nincsenek szegények és gazdagok, hol tökéletes egyenlőség és igazság uralkodik. Galícia vad zsidóinak ghettóiban a Messiás eljöveteléről álmadozva hosszú időn át ápolgatták azt a gondolatot, amit leszármazottjuk, Kun Béla, a Duna partján megvalósítani igyekezett.

Azonban Budapest még nem Magyarország, az igazi Magyarország a vidék, az igazi magyarság a magyar paraszt, egyike a világ legnemesebb jelenségeinek, kinek még hibái is szeretetreméltók. Büszke, úri természetű, nyugodtan fölényes, ki meg van arról győződve, hogy az Úristen is magyarul beszél. Vendégszerető, ki mindenkit szívesen fogad, ha inni tud, csöndes, sőt hallgatag s még boros állapotban is méltóságteljes. A cigány száraz fájának hangjainál elbűsul, úgy, hogy igaz a közmondás: sírva vigad a magyar. Irtózik a hazugságtól, épen ezért nem szereti a zsidót, sem a németet, kik szerinte a hamisságot az országba hozták. A kereskedelem nem neki való: át is engedi ezt teljesen a zsidónak. Milyen hatása volt a kommunizmusnak erre a rétegre! Ha a szovjet a földeket felosztja, a szegényebb elemet közülök föltétlenül magához kapcsolta volna. A termelő-szövetkezeteken azonban a béres csak béres maradt, akármilyen nagy bért kapott is. A kisbirtokos parasztok, noha földjüket meghagyták, a magas munkabérek, a hamis pénz miatt nem voltak hajlandók többet termelni, mint amennyire nekik szükségük volt. Így a bőség országában a városok éhezni kezdtek. Hogy a parasztokat fékentartsák, hogy az itt-ott kitérő helyi jellegű ellenforradalmakat gyorsan eltíporják, a kommunisták mozgó különítményt szerveztek, melynek élén egy degenerált zsidó újságíró, Szamuely Tibor állt. Ez a magyar bolsevizmus legvéresebb alakja: Kalocsa, Kapuvár, Sopron, Csorna, Püspökladány, Dunapataj a magyar paraszt kálváriájának egyes állomásai.

Május elseje a szovjet számára öröm és aggodalom napja volt-Budapest vörösbe öltözött. A múltra emlékeztető szobrok eltűntek a vörös díszítés alatt, pótlásukra Marx, Lenin, Trockij, Liebknecht, Luxemburg Róza óriási méretű alakjaiban gyönyörködhetett a pesti proletár. De a kényszeredett ünnepi zaj sem tudta elnyomni a szovjet urainak aggodalmát: a román hadsereg képeben, az amalekiták fenyegették az új Jeruzsálemet. A románok átlépték a Tiszát, a csehek elérték Miskolcot, Kun Béla azonban, ki értesült arról, hogy a szövetségesek megtöltötták arománoknak a további előnyomulást, meghódolás helyett végső harcra buzdított. Nagy sietséggel, a régi jó bevált polgári módszer szerint kényszersorozással reorganizálták a hadsereget, melynek lelke Stromfeld lett. Az egész idő alatt francia csapatok lábhozott fegyverrel nézték Magyarország pusztulását, noha egy-két század elég lett volna a szovjet letörésére. A magyarok ezért a francia kormányt teszik felelőssé, elfelejtve, hogy a be nem avatkozás parancsát kiadó legfőbb tanácsban amerikaiak, olaszok

és angolok is voltak. Másik vádja a magyaroknak a franciák ellen, hogy a szegedi ellenforradalmi kormányt nem támogatták kielégítő módon, Elfelejtik azonban, hogy francia segítség nélkül ez az ellenforradalmi gócpont meg sem alakulhatott volna, elfelejtik, hogy Bethlen és Teleki francia támogatással jutottak el Bécsből Szegedre. Ha a szegedi ellenforradalmárok több határozottságot tanúsítanak, ha nem vesztegették volna az időt fecsegéssel és személyi torzsalkodásokkal, ha a tisztek hajlandók lettek volna közkatonákként szolgálni, ha elszántan megindultak volna Budapest ellen a franciáktól kölcsönzött fegyverekkel és municióval, ha nem engedtek volna időt a legfelsőbb tanácsnak arra, hogy kijelentse a szegedi kormány el nem ismerését, akkor májusban tönkrehették volna az alig fennállónak tekinthető szovjet-hadsereget. A románok megállása, a szegediek ingadozása időt engedett Kun Bélának s a sebtiben felszerelt új vörös hadsereg a csehekkel szemben elég könnyű eredményt ért el. A sikertől felbátorítva Kun Béla július 21-én, a várva-várt világforradalom kiszemelt napján megtámadta a románokat. Ezt a játszmát azonban elvesztette s augusztus elsején kénytelen volt lemondani, hogy vezérkarával együtt meneküljön abból az országból, melyet romlásba döntött. A román hadsereg előzőnlötte az országot, melynek állítólag legalább akkora károkat okozott, mint a háború négy éve.

A magyarországi zsidóság, megijedve a rosszul sikerült zsidó-bolsevista kísérlet várható következményeitől, a kommunizmus vége felé eddig még nem tapasztalt méretekben kezdett kikeresztelkedni. A kereszténységet biztosító-társaságnak tekintették, a legbiztosabbnak a világon. A proletárdiktatúra bukása után az antiszemitizmus volt a domináló érzés, mely mellett eltörpült a vereség és a haza megcsonkításának fojtogató fájdalma is. Izrael Magyarországon keserű napokat élt át, annál keserűbbeket, mert Magyarországot megszokta már új Kánaánnak tekinteni. Az antiszemitizmust még fokozta a zsidóknak a mindent összeharásoló románokkal való fraternizálása: a magyarnak látni kellett, hogy a zsidó-bolsevizmus miatt rászakadt román megszállás alatt a zsidó újra felül tud maradni. Ezért fizetni kellett, épúgy, mint Szamuely akasztófáiért. Kétségtelen, hogy úgy Budapesten, mint vidéken történtek túlkapások: az orgoványi erdő s egyes budapesti kávéházak tudnának ezekről beszélni. A düh paroxizmusa már elmúlt, de a zsidó-kérdés megmaradt. Az eddigi intézkedések: a galíciaiak kitoloncolása, a numerus clausus, a szinte tisztán zsidó szabadkőműves páholyok bezárása, keresztény szövetkezetek és bankok alapítása, keresztény újságok megindítása még nem jelentik a megoldást. Szívós harc indult meg két faj és lélek közt s ennek a küzdelemnek mindennapos kísérője a vélemények csatája, a keresztény és zsidó végnélküli dialógusa.

Keresztény: Ah, ezek a zsidók mennyire becsaptak bennünket! Félszázad óta összes államférfiaink, tartoztak légyen bármilyen pártáryalathoz, szinte egymással versenyeztek, hogy az országot előttük megnyisák. Legyőzve irányukban az ellenszenvet, csakhogy intelligenseknek, moderneknek, európaiaknak nézzenek bennünket, büszkén vallottuk, a Nyugat művelt nemzeteinek példájára, hogy a zsidóság vallás s a zsidókérdés el

van intézve a vallásszabadság kérdésével. Az előrelátóbbak hiába figyelmeztettek bennünket, hogy Németországban, Angliában, Franciaországban, más a helyzet, ezekenél együttvéve sincs annyi zsidó mint nálunk s ami tinta a nagy tengerben nyomtalanul eltűnik, az a magyar levest ehetté tenné teheti, — mi süket füllel nem hallgattunk rájuk. Naiv hittel vallottuk, hogy a zsidók magyarokká fognak asszimilálódni. Ötven krajcárért Kohn Bélából Kun Béla, Krammerből Kéri, Kleinből Korvin lett s mi azt mondtuk: íme egy magyarral több, úgyis olyan kevesen vagyunk. Nem néztünk a zsidó lelkébe, elégnek tartottuk, ha magyarul beszélt s ha egyes szokásainkat, főleg hibáinkat felvette. Két nemzedék elég volt ahhoz, hogy Galícia vad zsidaja nálunk úrrá legyen. Félelmetes összetartásukkal elérték, hogy a pénzt és valódi hatalmat jelentő pozíciókat magukénak mondhassák. A háború előtti Magyarországon volt 5 % zsidó, de az orvosok, mérnökök, ügyvédek, újságírók 50%-a, a kereskedők 56%-a zsidó volt. Evvel szemben alig lehetett köztük munkást, főleg nehéz testi munkást látni. Az övék lett a föld egynegyede, az ország, a hatalom, a dicsőség. Szerencsétlen nemzetünk fiai: hivatalnokok, napszámosok, parasztok, a zsidó tőke, kereskedelem és intelligencia pórázára kerültek. A zsidók azt állították, hogy ebből az országnak csak haszna van s mi sokáig elhittük. A látszat mellettük szól: felépítették a magyar síkságon a szörnyű Budapestet, a mi és az ő hibáik rettenetes konglomerátumát, belekapcsolták az országot a világkereskedelembé, de úgy, hogy végül egy tyúk sem tojhatott a tanyákon a zsidó bank haszna nélkül. Arra is vállalkoztak, hogy megtanítanak bennünket mindarra, ami nyugati, ami modern. Azonban a nyugati kultúra az ő agyukon keresztül az eredetinek karikatúrájává züllött, mint ahogyan az ő magyarságuk is csak karikatúrája az igazinak. Mi azonban engedték magunkat félrevezetni: szellemi táplálékunkká lett a zsidó újság, folyóirat, színház, irodalom. S mindezért: az anyagi javakért, a szellemi vezetésről való lemondásért mit kaptunk cserébe? A háború megmutatta. A háborús áldozatokban nem töltötték ki a numerus clausus annyiszor ócsárolt arányszámait. Azelőtt nagy zajt csaptak hazafias érzelmeikkel, magyarabbak voltak a magyaroknál, de mikor ezt tettekkel kellett volna bizonyítani, minden módon, nem utolsó sorban a zsidó sorozó-orvosok segítségével, elkerülték a frontot, inkább mögötte gazdagodtak. A számok minden szónál többet mondanak: a keresztény tisztek vesztesége 25%, a zsidóké 8%; a keresztény egyetemi hallgatóké 48 % a zsidóké 7 %; a keresztény legénységé 17 %, a zsidóké 1 %. S mikor levertek bennünket, mivel hálálták meg, hogy olyan liberálisan fogadtuk őket? Megpróbálták porbadönteni civilizációinkat, nyakunkra ültették a bolsevizmust, mely egyes zsidóknál a messianizmus legújabb formája, másoknál brutális akarat a zsidó világalom megalkotására.

Zsidó: Mindez a kenyerét féltő kispolgár és értelmiség szüklátó-körü okoskodása. Nézzük a dolgokat hidegvérrel! Az antiszemitizmus ördöge Magyarországon nem olyan fekete, mint amilyenek a falra festik. Az arisztokrácia hozzánk húz, mert üzleti ügyeit mi bonyolítjuk le, a katolikus főpapság szintén kedvez nekünk, mert birtokait béreljük és

igazgatjuk, ezenkívül kedvező alanyai vagyunk hittérítő buzgalmának. A protestáns papság sokkal inkább telítve van a biblia szellemével, semhogy határozottan gyűlölni tudná Ábrahám és Mózes leszármazottait. S a parasztság? Legyünk őszinték, a magyar paraszt nem ellensége a zsidónak. Volt-e Magyarországon valaha pogrom? A bolsevizmus bukása után előfordult szomorú eseteket mesterségesen készítették elő, a paraszt ezekben ártatlan. A mi igazi ellenségünk a kisnemesség, a kispolgárság, a keresztény orvosok, ügyvédek, újságírók és a tanuló-ifjúság, mely nem tudja megbocsátani sikereinket. Tehetünk mi róla, hogy sokkal energikusabb, szubtilisabb faj vagyunk a magyarnál? A mi hibánk-e az, hogy a középiskolában és egyetemen mi vagyunk az elsők? Lehet-e azért szemrehányást tenni nekünk, hogy ügyesebb kereskedők, merészebb vállalkozók vagyunk? Azt mondják, hogy sikereinknek oka nem annyira értelmi fölényünk és nagyobb aktivitásunk, mint inkább az erkölcsi kétségek hiánya. Ez aligha így van, csak talán annyi igaz, hogy a zsidó, ha már tisztességtelen, azt nagy haszonért teszi és csalásaiban rendszerint nagyobb szabású, mint a keresztény. Pl. egy szegény ördög keresztény a háború alatt a katonaságnak eladott ökrökkel először sót nyalatott s azután teleitatta őket vízzel, hogy többet nyomjanak. Zsidó ilyent nem tesz, a zsidó a generálisnak ad inni s így jobban jön ki. Azt is mondják rólunk, hogy veszedelmesek vagyunk a nemzet szellemére és lelkére. Állítólag mi rontanánk meg a magyarokat, holott az igazság az, hogy mi, kik oly könnyen felvesszük más népek gondolatait és erkölceit, elsajátítottuk a magyarok nagy hibáit. Azután ránk fogják, hogy felforgatók vagyunk, mert közülünk néhány hóbortos alak Moszkvában és Budapesten a bolsevizmus élére ált. S még ha a bolsevizmus a mi bűnünk is, hát azok a milliók nem bűnösek, akik az orruknál fogva hagyták magukat vezetni? Különben nem lehet tagadni, hogy a forradalmi eszmék ellenállhatatlan varázssal hatnak ránk. Egész történelmünk tele van valami nagynak, a ragyogó jövődönék türelmetlen varasával. Századok óta várjuk a Messiást s a mi kommunistáink nem annyira a jövő emberei, mint inkább a sokszázados múlt visszatérő kísértetei: az örök írástudók, az örök rabbik, az örök próféták, az örök ámitók. Karl Marx «Kapital»-ja tulajdonképpen a Talmud. De azért igazságtalan bennünket úgy feltüntetni, mintha a forradalmi szellem lenne Izrael egész szelleme. Egészséges, biztos alapú államokban mi vagyunk a rend és a hagyomány leghűségesebb támasza. Zavaros időkben a cselekvés és hatalom vágya adatja velünk Trockijt és Kun Bélát.

K e r e s z t é n y: Ez az, amit mi nem tudunk megbocsátani. Minden országban, akár a jóért, akár a rosszért dolgoztok, csak a véretekben rejlő ösztönt szolgáljátok. Ti csak önmagatokért, a saját személyes érdekeitekért tudtok áldozatot hozni. Titeket nem köt a múlt sokszor öntudatlan, de mindenható hagyománya, mely velünk feláldoztatja bizonyos körülmények között érdekeinket és életünket, hogy védelmezzünk nektek örökké idegen javakat. Ti csak a valóságot tudjátok felfogni, de hogy ennél nagyobb, fontosabb dolgok is lehetnek, azt már nem értitek meg. Mi azt hittük, hogy a zsidóból lehet magyar: ez az utóbbi ötven év törté-

netének nagy tévedése. Ez lehetetlenség, mert egyszerre valakinek nem lehet két hazája. Megkeresztelkedhettek, felvehetitek az állampolgárságot, érezhettek rokonszenvet, sőt hűséget a befogadó országgal szemben, de nem szűntök meg, nem szűnhettek meg Izrael fiai, a legnemzetibb nemzet tagjai lenni. Ezért nem haragszunk rátok, sőt csodálunk benneteket. De ne akarjátok a befogadást azzal meghálálni, hogy sorsunk irányítását a mi kezünkől kiragadjátok. Az igaz, mi magyarok kevésbé szubtilisak, kevésbé termékenyek vagyunk, a modern élet követelményei iránt, ahogy azt ti formálni segítettétek, kevesebb az érzékünk. De van külön lelkünk: ősi, gyermeteg, nemes, lovagias, keleti, álmatag és álmodó lelkünk; van ezeréves történetünkben visszatükröződő karakterünk, nemzeti temperamentumunk. Nem baj, ha nem hasonlítunk jobban a többi Európához. Mi az akarunk maradni, ami vagyunk: jók, vagy rosszak, értelmesek, vagy ostobák. Visszautasítjuk, hogy nyáj módjára pásztorokként ti vezessetek bennünket!

Zsidó: Vigyázzatok! Ne csináljatok úgy, mint annakidején a spanyolok, kik elűzték zsidákat s ma, 500 év után, még mindig érzik lépésük következményeit. Erre különben sem lehet gondolni, valamint arra sem, hogy mindnyájunkat a Duna fenekére süllyesztek. Az eddigi kivételes rendszabályok csak arra voltak jók, hogy erősítsék bennünk az összetartozásnak eddig is erős érzését. Azok, akik már nem tekintették magukat zsidóknak, az üldözés következtében testvérüknek érzik az utolsó galíciait. A bolsevizmus alatt kitértek visszajönnék közénk. Azt szokták mondani, hogy a zsidók megléte és gyarapodása a sok üldözés ellenére csodálatos. Nem ellenére! Hála az üldözéseknek lettünk azok, amik vagyunk. Ami nagy támadt Izraelben, az még mindig az elnyomás alatt támadt. Higyjétek el nekünk, mi nem vagyunk intelligensebbek a többiekénél, sőt hiányzik belőlünk a feltalálóképesség a teremtő eredetiség. Azonban a szenvedések megtanítottak bennünket az emberek és dolgok reális szemléletére, arra az ügyességre, mellyel a környezet ellenséges indulatát kijátszhatjuk. Tekintsetek bennünket annak, aminek akartok, mi itt vagyunk, minket a világból ki nem küszöbölhettek: velünk számolnotok kell. Hibáink vannak? — védekezzetek ellenük! De vannak erényeink is, hasznosítsátok azokat!

S a vita folyik vég nélkül. Régi vita, melynek újsága századok óta nem tud elhalványulni, minden régisége mellett mindig aktuális, mindig eleven s az épen a tragikuma, hogy senki eldönteni nem tudja.

Mikor Budapestet elhagytam, a vonatra várva az állomástól földre egy galíciaiakkal túlszűfolt kereketlen szerelvényt láttam. Az idegesen vibráló kezek, a ragyogó szemek mintha ezt mondták volna: «Igen, csak nézz minket! A látvány megéri a fáradságot. Nem mindennap lehet látni a nyomorúságban ekkora bizakodást. Ma itt, holnap ott, de mitsem számít! Födolog az élet. Ma nem megy valami fényesen, de holnapra talán kiderül... Hová indulsz? Parisba? Ki tudja, ha odaértél, nem találsz-e már ott bennünket? A sors olyan különös! Ezek a keréknélküli öreg vagonok, ez a mozdony nélküli vonat talán még előtted odavisz minket...» S közbe mintha hallottam volna a reménytelen «keresztény» mormogó hangját:

«Igen, igen, nézd csak őket! Ma itt, holnap ott, mindenütt és seholsem otthon! Mindig tele dühödt reménnyel! A török Buda várában nem volt veszedelmesebb, mint ez a kócos zsidó, ki ott ül a csomagján. Ázsia utolsó rohamában mi vagyunk a legyőzöttek».

* * *

Deutsche Rundschau 1921. június. *H. O. Schlawe, Das Erdöl, die Weltpolitik und Deutschland.* (A petróleum, a világpolitika és Németország.) A háborút a petróleum nyerte meg. Az ántánt 1918 augusztusi offenzívája ellankadt volna, — úgy mint a német offenzívák ellankadtak, — ha nem támogatta volna a katonákat a petróleummal, illetőleg ennek a melléktermékeivel hajtott gépek: autók, repülőgépek, tankok stb. sok-sok ezre. A jövő háborúját az nyeri meg, kinek több lesz a petróleumja: enélkül nincs autó, nincs modern hadihajó, nincs repülőgép, nincs tank. Nagyhatalomnak a jövőben csak az az ország lesz nevezhető, mely elegendő petróleummal biztosan rendelkezik: tehát Franciaország, Olaszország, Japán ebben az értelemben nem nagyhatalmak. Aki feltételezi azt a lehetőséget, hogy Japán esetleg egymagában megtámadja az Egyesült Államokat, az szem elől téveszti a petróleum fontosságát. Csak egy nagyhatalom van, melynek segítségével Japán támadó háborút kezdetne az Egyesült Államok ellen s ez Anglia. De nemcsak a háborúban fontos a petróleum, hanem a békés gazdasági fejlődésnek is ez az egyik legfőbb nyersanyaga. A benzín pl. ma a közlekedési eszközöknél épúgy szükséges, mint a gazdasági gépeknél. Az olajjal fűtött hajók igen sok szempontból előnyösebbek a szénfűtésre berendezetteknél, nem is említve a Diesel-motorokkal hajtott járműveket, melyeknek előnyei még szembeszökőbbek. Mindebből nyilvánvaló a petróleum fontossága. Egy hatalom, melynek megvannak a maga tengeri támaszpontjai s mellette elegendő petróleummal rendelkezik, nemcsak háborúban megtámadhatatlan, hanem békében is rendelkezik a sikeres gazdasági verseny minden eszközével. Ilyen hatalom ma nincs. Angliának van ugyan elegendő tengeri támaszpontja, de ma még nincs elégséges mennyiségben petróleumja. Az Egyesült Államok rendelkezik a világ petróleumtermelésének 60—70%-ával, azonban támaszpontja csak néhány van. A háború eredménye Angliára nézve kedvezőbb, mert egyrészt támaszpontjait gyarapította, másrészt igyekezett rátenni kezét mindazokra a helyekre, honnan petróleumot várhat, úgy hogy tíz éven belül valószínűleg függetlenítheti magát az amerikai petróleumtól. 1913-ban a világ petróleumtermelése 509 millió tonna volt. Ebből az Egyesült Államokra esett 331 millió tonna, nem egészen 65%, Angliára, helyesebben gyarmataira egymillió tonna, vagyis kb. 2%. A helyzet azóta annyiban változott, hogy 1919-ben Anglia a világ eddig ismert — jórészen fel sem tárt — petróleumkészletének 65-át (amerikai becslés szerint 75%-át) bírta. Ezt az óriási emelkedést Anglia azért erőszakolta ki minden eszközzel, mert a háború alatt meggyőződött a petróleumnak mindenképp föltött álló fontosságáról. Ma már Franciaország is kezdi ezt észrevenni, egyelőre azonban minden fáradozása ellenére úgy áll a helyzet, hogy petróleum tekintetében rá van utalva az erősebb Angliára. A háború

befejezése óta eltelt néhány évnek világpolitikai jelentőségű surlódásai, szerződési titokban, vagy nyíltan, de szinte mind a petróleum kérdése körül forogtak. Németországnak jelenlegi szomorú helyzetében nincs sok reménye arra, hogy a hatalmasoknak a petróleum utáni küzdelmében belátható időn belül résztvegyen. Addig is azonban, míg út az óra, tudományos és technikai felkészültségével alkothat elidegeníthetetlen értékeket.

H. J.

Új könyvek.

Ammon, Alfred: Die Hauptprobleme der Sozialisierung. Leipzig, Quelle und Meyer, 1920. 5 M.

Ammon, felhasználva a szocializálás körül eddig szerzett tapasztalatokat, igyekszik megállapítani, mi a szocializálás fogalma, lényege, módszere, mik a feltételei, határai stb. A szociális kérdés megoldása szempontjából az eddigi eredményeket nem tartja kedvezőknek, épen ezért nagy kétkedéssel nézi a szocializálás jövőjét.

Axhausen, Günther: Utopie und Realismus im Betriebsrätegedanken. Eine Studie nach Freese und Godin. Berlin, Ebering, 1920. 12 M.

Becker, O.: Deutschlands Zusammenbruch und Auferstehung. Die Erneuerung der Staatsgesinnung auf Grund der Lehren unserer jüngsten Vergangenheit. Berlin, Heym£.nn, 1921. 15 M.

Blüher, R.: Moderné Utopien. Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus. Bonn, Schroeder, 1920. 7 M.

Boret, Victor: Pour et par la terre. Paris, Payol, 1921. 6 fr.

Nagy szaktudással és élenken megírt könyv a francia agrárpolitika legközelebbi feladatairól. Legfontosabb követelménye, hogy a pénzügyi politika az eddiginél sokkal megértőbb álláspontot foglaljon el a mezőgazdaság érdekeivel szemben.

Bourlier, G.: La paix sociale. Paris, Giard et Brière, 1920.

Bury, J. B.: The idea of Progress. London, Macmillan, 1920.

Celtis: La reconstruction morale, suprême nécessité de l'après-guerre. Paris, Alcan. 10 fr.

Cestre, Charles: Production industrielle et justice sociale en Amérique. Paris, Garnier, 1920.

Chardon, Henri: L'organisation d'une démocratie: les deux forces, le nombre, l'élite. Paris, Perrin. 3 fr.

Cloarec, Paul: La politique et la méthode. Paris, Alcan, 1920.3-50 fr.

Dahl, Friedrich: Der sozialdemokratische Staat im Lichte der Darwin-Weismannschen Lehre. Jena, Fischer, 1920.

Degenfeld-Schonburg: Die Motive des volkswirtschaftlichen Handelns und der deutsche Marxismus. Tübingen, Mohr, 1920. 20 M.

Diederichs, Eugen: Politik des Geistes. Jena, Diederichs, 1920. 8 M.

Különböző időben írt és kiadott politikai cikkek gyűjteménye, melyeknek fő céljuk a végletek kiegyenlítése a politikai életben: erős államot kíván, mely erős egyéniségeken alapuljon; demokratikus berendezkedést sürget, de ez ne nyomja el a szellem és az érzés arisztokratáit.

Dietze, E. v.: Stolypinsche Agrárreform und Feldgemeinschaft. Leipzig, Teubner, 1920. 350 M.

Dougall, W. Mac.: The group-mind. Cambridge, Univ. Press, 1920.

Dumoulin, Georges: Les syndicalistes français et la guerre. Paris, Bibi. du Travail, 1921. 1-50 fr.

Fauconnet, Paul: La Responsabilité. Etude de Sociologie. Paris, Alcan, 1920. 12-50 fr.

Fenner, Heinz: Die rote Armee. Berlin, Kulturliga, 1920. 7 M.

Oroszországban — amint ezt a szerző hiteles, részben hivatalos eredetű adatokkal igazolja — tulajdonképpen katonai diktatúra van, mely a kommunizmust a többségre ráerőszakolja. A vöröshadsereg különös vegyüléke a régi cári hadsereg maradványának új elemekkel: bekényszerített paraszttal, kínaiakkal, lettekkel, régi hadifoglyokkal stb.

Germain, Jose: La C. T. J. Confédération des Travailleurs intellectuels; son histoire, ses principes, ses réglemens. Paris, Renaissance du Livre, 1920.

A háború elején csak a testi munkásoknak voltak szervezeteik s ezek úgy viselkedtek, mintha egymaguk képviselték volna az egész nemzeti munkát. A munkásszervezetekkel szemben alakult a háború alatt — részben a kormányzat támogatásával is — a C. G. P. (Confédération Générale de la Production), mely nagy egészében a munkaadók hatalmi szerve. A két ellenséges érdekképviselőt közé ékelődött be újabban a szellemi munkások ma már hatalmasnak mondható s napról-napra gyorsuló szervezete, a C. T. J., mely tíz csoportjában (Irodalom, Sajtó, Művészet, Színház, Közoktatás, Tudomány, Szabad pályák, Köztisztviselők, Mérnökök, Különfélék) magában foglalja mindazokat, kik ha nem is kézimunkások, de azért nem kevésbé hozzájárulnak a termeléshez és az ország gazdasági fölvirágoztatásához. A szervezet kétségtelenül jelentékeny és egészséges hatású kiegyenlítő szerepet fog játszani nemcsak a politikai, hanem a szociális életben is.

Gibier: Les reconstructions nécessaires. Paris, Libr. Téqui, 1920.

Goldschmidt, H.: Eigentum und Eigentumsteilrechte in ihrem Verhältnis zur Sozialisierung. Marburg, Elwert. 20 M.

Goerke: Videant consules. Das psychophysiologische Gebot als staatswissenschaftliche Grundlage der deutschen Wiedergeburt. Berlin, Staatspolitischer Verlag, 1921.

Günther, Adolf: Rückkehr zur Weltwirtschaft. Die Organisation der Weltwirtschaft auf sozialer und kontinentaler Grundlage. München, Duncker und Humblot, 1920. 8 M.

Hahn, Dr. Wilhelm: Streifzüge durch Sowjetrussland. Eigene Erlebnisse und Erfahrungen aus dem Lande der Bolschewisten. Wien, Moritz Perles-Verlag, 1921. 8 M.

Heller, H.: Hegel und der nationale Machtstaatsgedanke in Deutschland. Ein Beitrag zur politischen Geistesgeschichte. Leipzig, Teubner, 1921. 20 M.

Hetherington, H. J. W. — Muirhead J. H.: Social Purpose, a contribution to philosophy of civic society. London—Newyork.

A könyv a társadalmi reorganizáció munkáját világos célkitűzéssel s az elvek tisztázásával óhajtja szolgálni, A legfőbb cél a lélek gazdag fejlődése, ezért az intézmények végső feladata sem lehet más, mint az emberiség erkölcsi és értelmi haladásának előmozdítása. Általában az anyagi kultúrának csak akkor van létjogosultsága, ha megfelelő mértékben alátámasztja és szolgálja a belső gyarapodást. A társadalom nem lehet kizárólag sem atomisztikus, sem organiztikus, hanem csak a két elv harmóniájának eredménye.

Hostelet, G.: Contre l'impérialisme ouvrier, Contre les routines patronales, pour la démocratie organisée. Bruxelles, 1920.

Hurwicz, E.: Zur Reform des politischen Denkens. München, Drei Masken-Verlag, 1921.

Kehen, Hans: Sozialismus und Staat. Eine Untersuchung der politischen Theorie des Marxismus. Leipzig, Hirschfeld, 1920. 8 M.

Koppelman, W.: Einführung in die Politik. Theoretische Grundlage für die Aufgaben der Praxis. Bonn, Schroeder, 1920. 17 M.

Kriek, Ernst: Die Revolution der Wissenschaft. Ein Kapitel über Volkserziehung. Jena, Diederichs, 1920. 6 M.

Kriek a német tudomány hibájául rója fel, hogy túlzottan specializált volta, egyoldalúsága s az élettől való idegenkedése miatt nem tudja teljesíteni nemzetnevelő hivatását. A jövőben ennek nem szabad így maradnia: a német tudománynak bele kell kapcsolódnia az életbe, nagyobb gondot kell fordítania az ember-formálásra, a német nép nevelésére.

Lalo, Ch.: L'Art et la vie Sociale. Paris, Doin, 1920, 10 fr.

Lambert, Henri: Le Nouveau Contrat Social ou Organisation de la Démocratie individualiste. Paris, Alcan.

Landau-Aldanov: Deux révolutions: la révolution française et la révolution russe. Paris. Impr. Union, 1920. 4 fr.

Laseaux, Robert: La production et la population. Paris, Payot, 1920.

A szerző Malthus híve, ki alapos munkájában azt igyekszik bizonyítani, hogy az egyes országok lakosságának növekedése mindig csak az illető ország termelésével lehet arányban s ha a születések számát a termelés fokozása nélkül külső beavatkozással lehet is emelni, az eredmény csak látszólagos, mert a gyermekhalandóság növekedése rövid időn belül helyreállítja a mesterségesen megbolygatott egyensúlyt. A születések szaporításának egyetlen helyes módja tehát a termelés fokozása: más eljárás, mint korholás, jutalmazás, privilégiumok adományozása nemcsak hiábavaló, hanem veszedelmes is.

Laskine, Edmond: Le socialisme suivant les peuples. Paris, Fiamarion, 1920.

A szocializmus nem homogén valami, hanem annyiféle, ahány' nép körében hívei vannak. A forradalmi balszárny módszere, Gracchus Babeuf-tól Leninig, még több hasonlóságot mutat, a mérsékeltokről azonban in a b s t r a c t o, a nemzeti különbségeket számba nem véve, igazságtalanság lenne egyetlenes Ítéletet mondani, mert pl. a francia és orosz szocializmus nem egy és ugyanaz a dolog. A francia szocialisták, pl. Fourier, Proudhon, Cabet, Louis Blanc, sőt a marxista Guesde és Jaurés is nem

barátjai az erőszakos megoldásnak s az emberiséggel szemben mindig bizonyos testvéries melegséget éreztek. Az angolszászok jobban számolnak a realitással (noha az utópiát, sem vetik meg, mint Morus, Morris és Wells példái bizonyítják) s a francia bőbeszédűséget inkább pozitív munkával helyettesítik. A német szocialista munkás szorgalmas, fegyelmezett, mint egész fajtája s ugyanazt a nemzeti egoizmust vallja, mint a pángermánok. Az orosz bolsevizmus a részeges, puha, lusta, szolga-lelkű orosz muzsik műve, legföljebb az színezi, hogy vezetői fanatikus és gyűlölködő zsidók.

Launay, Robert: Figures juives (Adolphe-Isaac Cremieux — La vraie Rachel — Henri Heine et son «nationalisme». — Alfréd Naquet — Der Doktor Nordau — Joseph Reinach.) Paris, La Nouvelle Libr. Nationale, 1921. 7-50 fr.

Lenz, Adolf: Der Wirtschaftskampf der Völker und seine internationale Regelung. Stuttgart, Enke, 1920. 33 M.

Lenz, F.: Staat und Marxismus. Grundlegung und Kritik der marxistischen Gesellschaftslehre. Stuttgart, Cotta, 1921. 6 M.

Liebig, Prof. Dr. Hans Freiherr v.: Wege zur politischen Macht. München, Lehmann, 1921. 20 M.

Loria, A.: Verso la giustizia sociale. Milano, Soc. Editrice, 1920.

Löffler, KI.: Deutschlands Zukunft im Urteil führender Männer. Halle, Diekmann, 1921.

Lugan, A.: Un précurseur du bolchevisme, Francisco Ferrer, Sa vie et son oeuvre. Paris, Procure générale, 1921. 2.50 fr.

Maret, Henry: Le Parlement, réflexions d'un sauvage sur le régime. Paris, Rieder, 1920. 6 fr.

Mermeix: Les négociations secrètes et les quatres armistices. Paris, Libr. P. Ollendorff, 1921, 8 fr.

Milhaud, Edgard: La marche au socialisme. Paris, Grasset, 1920.

Mitscherlich, Waldemar: Der Nationalismus Westeuropas. Leipzig, Hirschfeld, 1920. 31 20 M.

Mousseaux: Der Jude, das Judentum und die Verjudung der christlichen Völker. Aus dem Französischen übersetzt von Alfred Rosenberg. München, 1921. 16 M.

M. könyve: Le juif, le judaisme et la judaïsation des peuples chrétiens eredetileg 1869-ben jelent meg. Hogy egy félszázadévnél öregebb könyvet most fordítanak le idegen nyelvre, annak oka nemcsak az, hogy ma aktualitása nagyobb, mint valaha, lévén az antiszemizmus erősebb, mint 1869-ben, hanem ezenkívül a szerző rendkívül éles előrelátása, úgy hogy egyes megállapításai már beteljesedett jövendöléseként hatnak.

Muzet, A.: La Roumanie nouvelle. Coll. «Les pays modernes». Paris, Pierre, Roger.

Feldolgozza röviden Románia történetét, háború alatti szereplését, jelen helyzetének leírását. Ismerteti új «tartományait», az ország közigazgatását, pénzügyeit, közlekedési politikáját, kereskedelmét, erőforrásait, petróleum-kútjait, bányáit, mezőgazdaságát. Természetesen a szerző a francia politika látószögéből igen rózsás színben festi Románia jövő kilátásait.

Olgiati, F.: Carlo Marx. Vita e Pensiero. Milano, 1920.

OSSIP Lourie: La révolution russe. Paris, Rieder, 1920, 3 fr.

Pestalozza, August Gräf v.: Die Kulturaufgaben der Volkshochschule. Langensalza, Beyer und Söhne, 3 M.

Mély erkölcsi komolysággal, szárnyaló idealizmussal megírt könyvecske a népfőiskola kettős feladatáról, az egyéniség erősítéséről s a szakszerű képzettség kiegészítéséről. A népfőiskola eltelő levegője a nemzeti kultúra, célja a nemzetet át eljutni a nemzetfölötti emberhez a nemzeti és keresztény világnézet segítségével. A népfőiskolákra csak olyanokat vegyenek fel, kik személyiségük gazdagítását egyéni szükségletnek érzik. A Dániából származó intézmény németországi jövője attól függ, rendelkezésre állnak-e megfelelő tanítók? Ezek képzésére a szerző kívánatosnak tartaná egy népfőiskolai pedagógium felállítását.

Renard, Georges: La vie chère. Paris, Doin, 1920.

Ross, E. Alsworth: The principles of sociology. Newyork, Gentry Co., 1920.

Sageret, Jules: Philosophie de la guerre et de la paix, Paris, Alcan, 10 fr.

Saqués: Le Sionisme de l'Alliance israélite. Tunis, Impr. Zarcka.

A zsidó szerző rossz néven veszi a cionistáknak, hogy a zsidó egységet nem a hitben, hanem egy hatalmi szervezetben, az önnálló zsidó államban akarják megvalósítani. Szerinte a palesztinai zsidó állam nemcsak hogy nem oldja meg, hanem még inkább elmérgesíti a zsidókérdést.

Salin, Dr. Edgár: Platon und die griechische Utopie. München. Duncker und Humblot, 1921, 30 M.

Schmitt-Dorotic, Carl: Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitäts-Gedankens bis zum proletarischen „Klassenkampf“. München, Duncker und Humblot, 1921, 30 M.

Sertillanges, A.: La vie intellectuelle. (Son esprit — Ses conditions — Ses méthodes.) Paris, Editions de la Revue des Jeunes, 1921, 8 fr.

Smilg-Benario: Von der Demokratie zur Diktatur. München, Drei Marken-Verlag, 1920.

Solowieff, W.: Die nationale Frage im Lichte der Sittlichkeit. Deutsch von Karl Nötzel. München, Drei Marken-Verlag 1920, 10 M.

Staa: Aufbau der höheren geistigen Entwicklung. Rostock, 1921, 12 M.

Stobzmann, R.: Grundzüge einer Philosophie der Volkswirtschaft. Versuch einer Volkswirtschaftslehre auf philosophischem Grundé. Jena, Fischer, 1920, 28 M.

Stutzer, E.: Deutsche Sozialgeschichte vornehmlich der neuesten Zeit, gemeinverständlich dargestellt v. E. St. Halle, 1920, 10 M.

Sulzbach, W.: Die Grundlagen der politischen Parteibildung. Tübingen, Mohr, 1921, 30 M.

Tafel, Dr. Paul: Das neue Deutschland. Ein Rátestaat auf nationaler Grundlage. München, Deutscher Volksverlag, 1920, 9 M.

Tafel alapos történeti visszapillantás után kifejti, hogyan képzei Németország jövőjét? Nemzeti szellemtől áthatott tanácsrendszer, általános

munkakötelezettséggel kiegészítve lenne az a pillér, melyre Németország biztosan támaszkodhatik. Az idegenből Németországba szakadt liberalizmus kinövésait lenyelve, a tanácsrendszerben rejlő egészséges magot kell inkább kisarjadztatni.

Tardieu, Andre: La paix. Préface de Georges Clemenceau. Paris, Payot. 12 fr.

Timmen, Wilhelm: Deutschlands geistiger Neubau. Ein sozialpädagogisches Schul- und Bildungsprogramm. Paderborn, 1920. 10 M.

Tugan-Baranowskij, Michael: Die kommunistischen Gemeinwesen der Neuzeit. Aus dem Russischen von Dr. Elias Hurwicz. Gotha, 1921. 6 M.

Tupfer, A.: Die wirtschaftlichen Aussichten Oberschlesiens im polnischen Staatsverband. Gleiwitz, 1921.

Iurmann, Max: Problèmes sociaux du travail industriel. Paris, Libr. Gabalda, 1920.

Tyszka, Carl v.: Volkswirtschaftliche Theorien. Merkantilismus. Individualismus. Sozialismus. Bolschewismus. Imperialismus. Jena, Fischer 1920. 11 M.

Valentin, Veit: Geschichte des Völkerbundgedankens in Deutschland. Ein geistesgeschichtlicher Versuch. Berlin, Hans Róbert Engelmann, 1920. 10-20 M.

Vichniac, Marc: La protection des droits des minorités dans les traités internationaux de 1919—20. Paris, Jacques Povolovsky et C, 1921.

Volsky, S.: Dans le royaume de la famine et de la haine, la Russie bolchéviste. Paris, Union, 1920.

Waerland, Are: Die Diktatur des Proletariats. Berechtigte Übertragung der dritten schwedischen Auflage von Fritz Arnheim. Gotha, Perthes 1921. 12 M.

Kitűnően megírt, tudományos szempontból is értékes tanulmány az orosz bolsevizmus keletkezéséről és lényegéről. Waerland, ki az orosz népet, ennek történetét és irodalmát alaposan ismeri, azt igyekszik bebizonyítani, hogy a bolsevizmus minden nemzetközisége ellenére is sajátos orosz termék, mely más ország talajába áttűtetve addig sem tudná magát tartani, mint Oroszországban.

Walther, Dr. Andreas: Das Kulturproblem der Gegenwart. Gotha, Perthes, 1921. 4 M.

A nyugati civilizáció gyors fejlődésével és nagyarányú terjeszkedésével az emberiség belső értékeinek erősödése nem tartott lépést, ami szakadásra vezetett. Jelen civilizációnk föltétlenül felbomlik, ha a szakadást lelki értékek fejlesztésével orvosolni nem tudjuk.

Wilbrandt, R.: Ökonomie. Ideen zu einer Philosophie und Soziologie der Wirtschaft. Tübingen, Mohr. 18 M.